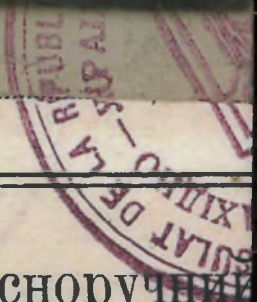

otion.

*лький
ал.*

СВГЕН ПЕТРУШЕВИЧ

Иден особи і власноручний
джується.

port: Identité de la personne et signature
This is to certify the identity and the

Platno jeden měsíc

1918

Diplomatick visum

vis. diplomatique

k cestě do území československé republiky a zpět
pour se rendre dans la République Tchécoslovaque et retour

Vídň, 27. března 1920

Handwritten signature

Nr. 4940

Oesterreich

Gut zur ~~der~~ folgenden Reise aus
Oesterreich

Wien, am 27. Dezember 1919

Oesterreichisches

Handwritten signature

219.
Vu à la

Bon pour se rendre en France
et retour, valable 6 (six) mois.
Vienne le 13 mars 1921.

Handwritten signature
G. J. C. C.

platno k jeane cestě do území a zpět
valable pour un voyage aller et retour

Číslo 199 Diplomatick visum
N2 Visa diplomatique

Viděl k cestě do území československé republiky a zpět.

Vu pour se rendre dans la République Tchécoslovaque et retour.

Platnost ~~du~~ mois.
Valable ~~deux~~ mois.

Ve Vídni, 14. března 1921
Vienne, 14 mars

ЄВГЕН ПЕТРУК

Інститут історичних досліджень
Львівського національного університету
імені Івана Франка

Програма дослідження модерної
історії та суспільства України
імені Петра Яцика

ОЛЕГ ПАВЛИШИН

ШЕВИЧ

(1863–1940)

ІЛЮСТРОВАННИЙ БІОГРАФІЧНИЙ НАРИС

«МАНУСКРИПТ-
ЛЬВІВ»
2013

УДК 94(47783)
ББК 63.3(4УКР3)
П 12

Павлишин О. Євген Петрушевич (1863–1940). Ілюстрований біографічний нарис / Інститут історичних досліджень Львівського національного університету імені Івана Франка; Програма дослідження модерної історії та суспільства України імені Петра Яцика. – Львів : Манускрипт–Львів, 2013. – 400 с., іл.

*Літературна редакція
Анни-Марії Волосяцької*

*Комп'ютерна верстка
та художня редакція
Андрія Кіся*

*Переклад з французької
фрагментів тексту Ж. Клемансо
Наталії Миско*

*Коректура
Дарії Комісарук*

*Рецензенти:
Леонід Зашкільняк,
Віталій Лозовий,
Ігор Райківський*

ISBN 978-966-2067-19-4

© Олег Павлишин, текст, сценарій ілюстративного матеріалу
© Андрій Кісь, сучасні фото, дизайн, макет
© Манускрипт-Львів (Петро Мелень)

ПЕРЕДМОВА

У процесі розпаду Російської та Австро-Угорської імперій на політичній арені Центральної та Східної Європи з'явилися нові лідери, з іменами яких традиційно пов'язують творення національних держав після закінчення Першої світової війни: Томаш Масарик, Юзеф Пілсудський та Владімір Ульянов (Ленін). На чолі українських державних утворень Наддніпряниці у 1917–1920 рр. стояли Михайло Грушевський, Павло Скоропадський та Симон Петлюра. Найвищим керівником української держави, що утворилася на теренах колишньої імперії Габсбургів, став галицький адвокат Євген Петрушевич. У період розбудови Західно-Української Народної Республіки він очолював Українську Національну Раду, згодом був проголошений Диктатором ЗУНР.

Ім'я Євгена Петрушевича – поряд з іменами інших керівників української державності революційної доби – належить до героїчного канону національно-визвольного руху. Водночас він був однією з найсуперечливіших постатей української історії ХХ століття. Політик походив з відомого галицького священничого роду, коріння якого сягали княжої доби. Життєписи поколінь Петрушевичів віддзеркалюють ідейну та соціальну еволюцію українського руху Галичини ХІХ – першої половини ХХ ст. Євген своєю професійною та громадською діяльністю уособлював «адвокатську добу» національного відродження. Шлях Петрушевича до найвищих політичних вершин розпочався з діяльності на повітовому рівні, парламентарний досвід він здобув у представницьких органах Австрії. Коли він 1918 р. очолив тимчасовий парламент ЗУНР, молода українська республіка виборювала державну самостійність у нерівній боротьбі з Польщею. Під натиском польського війська українська адміністрація із Галицькою Армією відступила за Збруч.

Разом із політичним проводом та військом Української Народної Республіки галичани долучилися до боротьби з більшовиками, але, не маючи зовнішньої підтримки, зазнали поразки. Петрушевич зі своїм урядом емігрував до Відня, де спрямував дипломатичні зусилля задля міжнародного визнання української державності у Східній Галичині. Після включення краю до складу Польщі переїхав до Берліна, і з кількома співробітниками продовжував політичну діяльність. Міжнародні заходи Є. Петрушевича на еміграції в Німеччині були найменш результативними. Він поступово втрачав серйозний вплив на суспільне життя Західної України. У конкуренції національно-демократичних та націоналістичних сил Петрушевич опинився на маргінесі політичного життя. Вибір радянськoї орієнтації спричинив його ізоляцію в українських середовищах. Помер керівник ЗУНР у злиднях та забутті.

Різнопланових життєписів Є. Петрушевича написано чимало. Стислі гасла про лідера ЗУНР, зокрема авторства Тараса Андрусика, Петра Ар-

сенича, Ярослава Грицака та Олега Павлишина опубліковані в довідковій та енциклопедичній літературі з історії України й в інтернет-ресурсах. Ширшими за обсягом є біографічні нариси авторства Степана Волинця, Юрія Киричука, Миколи Литвина, Ізидора Сохоцького і брошура Григорія Кручкевича та Олега Солодяка. Названі автори зосередили головну увагу на ролі діяча в державотворенні ЗУНР та дипломатичній діяльності його уряду в 1919–1923 рр. Діаспорний вчений Іван Максимчук на підставі родинних матеріалів опрацював генеалогію роду Петрушевичів. Його дослідницькі можливості були обмежені недоступністю оригінальних джерел, які тепер зберігаються в Україні.

В останні десятиліття з'явилася низка публікацій, у яких глибше з'ясовані важливі аспекти політичної діяльності керівника ЗУНР. Ставлення Є. Петрушевича до уряду II Речі Посполитої дослідив Михайло Швагуляк. Олександр Зайцев, Микола Кугутяк та Ігор Соляр висвітлили стосунки голови УНРади та національного активу Східної Галичини на початку 1920-х рр. Олександр Павлюк та Олександр Федорів спробували критично оцінити причини та характер радянофільської орієнтації галицького політика. Віталій Кушнір проаналізував характер та результати звернень Є. Петрушевича до Ліги Націй.

Утім ґрунтовної наукової біографії Є. Петрушевича немає. Дотепер у його життєписах є великі лакуни. Найменш дослідженим є берлінський період життя Є. Петрушевича (1923–1940), про який його біографи згадують буквально кількома фразами.

У біографічному нарисі ми поставили завдання з'ясувати раніше невідомі факти біографії Є. Петрушевича, глибше висвітлити її малознані сторінки. Історик, який реконструює біографію найвищого посадовця ЗУНР, повинен брати до уваги широкий контекст українського національно-визвольного руху та тогочасну міжнародну ситуацію. Існують складності у залученні джерел. Державний діяч не залишив після себе ширшого приватного листування. Петрушевич не був ідеологом українського руху, ані не мав таланту редактора чи публіциста. Опубліковані за його підписом тексти мали переважно офіційний характер, їх писали його співробітники. Діяльність політика в еміграції була законспірованою, і низка ключових документів зберігається в архівах радянських, польських та німецьких спецслужб, а опублікована офіційна інформація про його діяльність часто фрагментарна і скупа.

У написанні роботи автор використовував насамперед матеріали архівних збірок Львова, Варшави, Києва, Мюнхена та Оттави. У дослідженні вперше використано церковні метрики народження та шлюбів членів родини Петрушевичів, що дало змогу уточнити її генеалогію й з'ясувати нові біографічні факти. Матеріалом до генеалогії послужили також церковні шематизми та некрологи в періодичних виданнях.

Широко використана мемуаристика, тогочасна українська періодика, що виходила друком у Берліні, Відні, Кам'янці-Подільському, Львові, Празі та Станиславові. До джерельного матеріалу й історіографії автор підійшов критично, застосовуючи комплексний та порівняльний аналізи.

У нарисі висвітлено родинне середовище Євгена Петрушевича, здобуття освіти, перші кроки його адвокатської праці та громадсько-політичну діяльність на місцевому й загальнодержавному рівнях. Кількома

итрихами змальовано соціальні середовища міст, з якими були пов'язані головні етапи життєвого шляху Є. Петрушевича: Буськ, Львів, Сокаль, Сколе, Відень, Станиславів, Кам'янець-Подільський та Берлін. Окрема увага присвячена життєписам представників роду Петрушевичів та їх ближчих приятелів. У книзі вперше з'ясовано коло співробітників Є. Петрушевича в Берліні й опубліковано його політичний заповіт. Цю публікацію автор розглядає як певний етап у написанні ґрунтовної наукової біографії Євгена Петрушевича.

Щоб глибше висвітлити й візуалізувати історичну епоху, ми підготували ілюстровану біографію. Цей жанр має свою специфіку: з одного боку – зображення ілюструють основний зміст, з іншого – окремі дібрані фото потребують спеціальних пояснень у тексті. До поданих у книзі фотопортретів додано стислі біограми персоналії.

У частині тексту нарису, де йдеться про ХІХ століття, вживається етнічна назва «українці», хоча тогочасна самоназва галицьких українців була «русини». Проте джерела цитуємо в автентичному вигляді, зі збереженням оригінального правопису та лексики, у т. ч. і написання етнічних назв: «русини», «жиди» тощо.

До написання біографічного нарису, з нагоди 150 річчя від дня народження Євгена Петрушевича, автора спонукали приятелі та колеги, які допомогли в пошуку матеріалів та фотоілюстрацій, підтримали своїми порадами та критичними зауваженнями. Тому щира подяка усім тим, хто в різний спосіб спричинився до підготовки до друку цієї книжки: Оресту Антошківу, Володимирі Бойкові, Галині Бурко, Владиславові Верстюку, Юрію Гайдамаці, Ліліані Гентош, Ярославові Глистюку, Ярославові Грицаку, Галині Громовій, Юрію Гудимі, Олегові Даніву, Оксані Дмитерко, Мирославі Думич-Мечержак, Мирославі Дядюк, Вікторії Захарчук, Аллі Ільницькій, Любові Коваль, отцям Олегові Ковтуну та Тарасові Шагалі, Ксенії Кебудзинській, Костянтиніві Кондратюку, Ірині Криворучко, Лесі Купин, Ярославі Мельник, Ірині Мельничук, Іванові Мигулу, Миронові Момрику, Олегові Никулишину, Лілії Огільченко, Ярославові Онищуку, Ігорю Підкові, світлій пам'яті Богдані Присяжній, Іванці Ребет, Тарасові Романюку, Франкові Сисину, Ірині Спех, Станиславові Стемню, Уляні Стецькович, Олексієві Сухому, Романові Гарнавському, Наталі Шарій, Володимирі Шарій та Романові Шусту.

Олександра Бінерт у Берліні сфотографувала пам'ятні місця, пов'язані з Євгеном Петрушевичем, Соломія Омелян та Ігор Ходак, відповідно, – у Відні, за що їм дякую.

Вдячний матері – Дарії Комісарук – за часткову коректуру тексту, Олі Гнатюк за переклади окремих цитат із польської, Наталії Миско – із французької мови. Спеціальна подяка співтворцям книжки Анні-Марії Волосацькій, Андрієві Кісю та Петрові Меленю.

Працю автора в архівах та підготовку книжки до друку підтримала Програма дослідження модерної історії та суспільства України імені Петра Яцика, що спільно створена і діє при Канадському інституті українських студій Університету Альберти, Інституті історичних досліджень Львівського національного університету імені Івана Франка та Українському Католицькому Університеті у Львові.

ВСТУП

«Був виразником долі немалого числа діячів, які, зневірені невдачею, попадали й тягнули за собою тих, що за ними йшли, з одної неволі в другу – ще тяжчу».

(«Український Вістник». Берлін, 1940, 10 вересня)

Наприкінці літа 1940 р. британські літаки скинули запальні бомби у кількох ділянках Берліна. Повітряний наліт тривав майже три години, спричинив жертви та паніку серед цивільного населення столиці Третього райху. Незважаючи на пропагандистську риторіку нацистів про збройне домінування Німеччини, мешканці столиці безпосередньо на собі відчули усі жахіття війни.

Для української емігрантської громади Берліна перші повітряні нальоти збіглися з іншою трагічною подією. 4 вересня 1940 р. країни зібралися на міському кладовищі, щоб провести в останню путь Євгена Петрушевича – колишнього голову («президента») Української Національної Ради, Диктатора Західно-Української Народної Республіки.

Похоронну церемонію організувало Українське Національне Об'єднання, з яким у Євгена Петрушевича в останні роки його життя склалися не найкращі стосунки. На кладовищі з'явилося небагато людей, хоча в Берліні на той час була досить численна українська громада. Німецька влада заборонила вшанувати померлого належними йому за рангом військовими почестями. Тому похоронну церемонію провели дуже скромно. О 9 годині греко-католицький парох Берліна о. Петро Вергун відправив заупокійне богослужіння та виголосив прощальне слово у каплиці на Йоганнісштрассе, 4. Пополудні на цвинтарі катедрі св. Ядвіги («Hedwig Friedhof») на Лізенштрассе, 8, отець Вергун відправив панахиду та виголосив проповідь, висвітливши трагічну долю покійного. У прощальній промові історика Миколи Андрусяка йшлося про громадсько-політичну діяльність Євгена Петрушевича. Інженер Бронислав Бурбела промовляв на

цвинтарі німецькою. Українці різних політичних поглядів, релігійних конфесій та віку перейшли перед домовиною, «кидаючи по грудці нерідної землі як останню прислугу покійному». Присутні зложили на гробі вінки й по скінченні поховальної церемонії відвідали могили Дмитра Вітовського та чотаря Юліана Чучмана, які спочили поряд.

Повідомлення про смерть лідера ЗУНР надрукували, окрім українських часописів Берліна, періодичні видання Генеральної Губернії. Стислі некрологи відзначали чесність, безкорисливість, жертвовність і непохитність переконань Петрушевича та злиденні умови останніх років його життя: «Помер напів забутий, серед невідрадних матеріяльних обставин, даючи доказ своєю бідністю, що за часів, коли був найвищим достойником, не думав про себе й свою будучину, не думав про те, щоб самому забезпечити свою старість»; «Жив він нераз серед найбільших злиднів, але не зломив своєї лінії супроти польського займанця й не признав насильства за правний акт».

Утім наступна фраза була надто критична й жорстка на адресу покійника. Орган Українського Національного Об'єднання з гіркотою зауважив: «Був виразником долі немалого числа діячів, які, зневірені невдачею, попадали й тягнули за собою тих, що за ними йшли, з одної неволі в другу – ще тяжчу».

Чому так безжально оцінили державотворчу працю українського політика, який останні 20 років свого життя в еміграції домагався прав українців Східної Галичини на національну державність? Яким був шлях Петрушевича від священицької домівки у провінційному містечку Буськ до спочинку на кладовищі в німецькій столиці – спробуємо розповісти в цій книжці.

**Провідні особистості народів і політичних сил
не є «індивідуами», яких діяльність визначається
виключно їхньою особистою волею, їхнім
своєвіллям, – тільки оті провідні особистості
є репрезентантами, є виразниками істотного внутрішнього
характеру тих загальних сил, на чолі яких вони стоять.**

Василь Кучабський

1. ПЕТРУШЕВИЧІ

Популярний французький журналіст та письменник кінця XIX століття Жорж Клемансо багато подорожував і публікував свої враження про континенти, країни й народи світу в газетах та книжках. Щоб ознайомитись зі становищем євреїв Австро-Угорщини, він побував у Галичині, де відвідав Краків та Львів. Окрім найбільших міст краю мандрівник ненадовго зупинився у містечку Буськ. Там, поміж іншими містянами, він познайомився зі священником Омеляном (Емілем) Петрушевичем. У спогадах, які Клемансо 1898 р. видав у Парижі з ілюстраціями Анрі Тулуз Лотрека, журналіст поміж сумними рефлексіями про вигляд галицьких сіл та містечок із симпатією змалював греко-католицького пароха Буська.

Так склалося, що через понад два десятиліття по тому Ж. Клемансо («Тигр») – прем'єр-міністр Франції, разом з іншими найвпливовішими тогочасними світовими політиками, вирішував у Парижі питання державної належності Східної Галичини. Французький лідер мав безпосередні уявлення про соціальні обставини та міжнаціональні стосунки в Галичині. Репрезентантом українського населен-

*Титульна сторінка
книги Жоржа Клемансо
«Біля підніжжя Синаю»
(Париж, 1898), у якій
йдеться про його
відвідини Буська
та Львова.*

GEORGES CLEMENCEAU

AU PIED DU SINAÏ

Illustrations de Henri de
Toulouse Lautrec

1, Boulevard des Capucines

PARIS

Генеалогічне дерево
родини Петрушевичів.

Миколай Петрушевич
Починається з прадеда
Жена Марія 116

Савченко в р. 1895 на нинішній о. Савченко в р. 1895

Praca przykryta o. Wsk. Tęczyńska

Pogoda

Pracownicy Ciociarka
zaka

IV.
Złota II.
Bucarszka
+ b. Dobrowina

V.
Kopie II.
Zarysowa za
napr. b. Lopotna

VI.
Kamień II.
+

II.
Klasa II
Klasa II
Klasa II
Klasa II
Klasa II

III.
Klasa II
Klasa II
Klasa II

IV.
Klasa II
Klasa II
Klasa II

III.
Klasa II
Klasa II
Klasa II

III.
Klasa II
Klasa II
Klasa II

III.
Klasa II
Klasa II
Klasa II

I.
Klasa II
Klasa II
Klasa II

II.
Klasa II
Klasa II
Klasa II

I.
Klasa II
Klasa II
Klasa II

I.
Klasa II
Klasa II
Klasa II

III.
Klasa II
Klasa II
Klasa II

I.
Klasa II
Klasa II
Klasa II

Praca przykryta

ня краю був тоді середущий син отця Омеляна – Євген Петрушевич...

Літописці роду Петрушевичів виводять його корені з бояр Великого Князівства Литовського, гербом яких був «П'ястук». У Галичині шляхетська верства, яка не зреклася своєї конфесійної ідентичності продовжила місію провідників свого народу у священницькій праці. Протоплас- том галицької гілки роду вважають Миколу Петрушевича, уніатського пароха с. Цетуля на Яворівщині, одруженого з Марією з Подлуських. Їхній наймолодший син Іван став ченцем-василіанином у Добромільському монастирі, а рід у трьох відгалуженнях продовжили старші сини – Григорій (I), Микола (II) та Лев (III).

Чоловіки з Петрушевичів у XIX ст. мали переважно священницьке покликання, яке вони поєднували з інтенсивною інтелектуальною працею в різних царинах гуманітарних знань. Українська ідентичність Петрушевичів-священників кристалізувалася в руслі тогочасних тенденцій національного відродження у Галичині – від культурного й політичного полонофільства до конфесійної і мовної самобутності.

Григорій, парох у Жовкві, був автором низки рукописних творів церковно-релігійного змісту. Син Григорія і його дружини Марії Тарнавської – Степан Петруше-

Церква св. Миколая у с. Цетуля на Яворівщині, збудована у 1749 р. за сприяння о. Миколи Петрушевича (сучасний вигляд).

Антоній ПЕТРУШЕВИЧ
(1821–1913)

Священик, вчений-історик, археолог, етнограф та філолог, громадсько-політичний діяч. Сотрудник та капелан у Перемишлі (1847–1857), парох с. Новиця Калуського повіту (1857–1861), крилошанин Львівської митрополичої капітули (1861–1913). Завідував відділом презент Львівської архієпархії. Депутат Державної Ради (1873–1879) та Галицького Союзу (1861–1876). Збирав та опрацьовував давні українські рукописи і стародруки, публікував повідомлення про археологічні знахідки, нариси з питань історії, історичної географії, топоніміки та мовознавства. Член Академії Наук у Кракові та почесний член низки закордонних наукових та освітніх установ. Член Галицько-Руської Матиці, Народного Дому, Руської Ради, "Руської Бесіди" та Общества імені Качковського. Листувався з батьком Б. Петрушевича – о. Омеляном.

вич (1772–1857) – був парохом с. Добряни на Стрийщині. Відомо, що він, як і більшість тогочасної духовної інтелігенції, розмовляв удома польською, якою володів краще, аніж українською. Отець Степан починав свою літературну діяльність польськомовними творами, був автором віршованих панегіриків, сатиричної та політичної поезії. Щойно в першій половині XIX ст. почав писати мовою свого народу й українській літературі присвятив значну частину свого життя. Залишив після себе чотиритомну рукописну збірну народних приповідок, байок, анекдотів та повістей, які не встиг опублікувати. С. Петрушевич належав до перших перекладачів «Слова о полку Ігоревім». Українською також написав гумористичну віршовану легенду «Людська повістка о св. Петрі». Іван Франко та Михайло Возняк досліджували обставини написання та літературні якості його водевілю «Муж старий, жонка молода», відомого у двох редакціях – українською та польською мовами. За словами Франка, С. Петрушевич «писав масу всякої всячини, але не друкував нічого. Зладжена ним гарна збірка народних приповідок заховалася в численних копіях, зладжених його рукою, і була надрукована аж в 1854 р. у «Przujacielu domowum» у Львові з деякими пропусками».

У подружжя о. Степана і Марії Кайзер, доньки львівського містянина, народилося 12 дітей: Михайло, Розалія, Антоній, Петро, Іван, Марія, Юліана, Олена, Софія, Олександр, Текля та Йосиф.

Священик Антоній (1821–1913) у XIX ст. був найвідомішим із Петрушевичів. Почав свою душпастирську ді-

*Депутати Галицького Союму 1861 р.
(о. Антоній Петрушевич сидить перший ліворуч).*

яльність в осідку митрополита. У 1861 р. став крилошанином капітули, був причетним до рішень про надання презенти священикам Львівської архієпархії. Але більшу славу здобув як науковець. Був автором численних праць з історії, археології та мовознавства, публікатор джерельних матеріалів, кустос нумізматичної збірки Народного Дому. Вчена спільнота оцінила інтелектуальний доробок А. Петрушевича, надавши йому членства наукових академій у Кракові, Петербурзі та Бухаресті, почесного докторату історії Імператорського університету в Києві.

Наукові зацікавлення Є. Петрушевича, як і інших священиків його доби, а передусім перемишльського осередку, були багато в чому пов'язані із західними впливами: європейського романтизму та політикою австрійського «просвіченого абсолютизму».

Культурницький етап національних рухів у Центральносхідній Європі кінця XVIII – першої половини XIX ст. підготував ґрунт для появи політичних аспірацій бездержавних народів. У Галичині український рух очолили священики – тоді фактично єдина верства національної інтелігенції. У період «Весни народів» 1848–1849 рр. греко-католицьке духовенство утворило Головну Руську Раду, яка задекларувала національну єдність українського народу по обидва боки Збруча. Перша галицько-українська політична організація домагалася від австрійського уряду поділу коронного краю на українську та польську частини з окремими адміністраціями.

Отець Антоній Петрушевич був співзасновником і активним учасником Головної Руської Ради та інших ключових національних установ середини XIX ст. – Галицько-Руської Матиці, Собору Руських Учених, редактором українських видань. Став державним діячем – послом до Галицького Союму (1861–1877) та австрійського парламенту (1873–1878).

Польський діяч Казімеж Хлендовський згадував о. Антонія так: «Священика Петрушевича, щуплого, похилого старця, зближувало до поляків мистецтво. Був знаним археологом, досліджував як польські, так і руські старожитності, але в питаннях політики був твердим і підступним».

Українська духовна інтелігенція у другій половині XIX ст. зневірилась у своїх сподіваннях, що австрійський уряд позитивно розв'яже українське питання. Уми національного проводу опанувала русофільська ідеологія, яка домінувала в українських інституціях, і, насамперед, в оточенні галицьких митрополитів («святоюрці») у 1860–1880-х рр. Історики

Михайло ПЕТРУШЕВИЧ
(1869–1895)

Священик, письменник, громадський діяч.
Сотрудник парафії у Болехові Долинського
повіту (1894–1895). Автор оповідань із життя
галицьких селян.

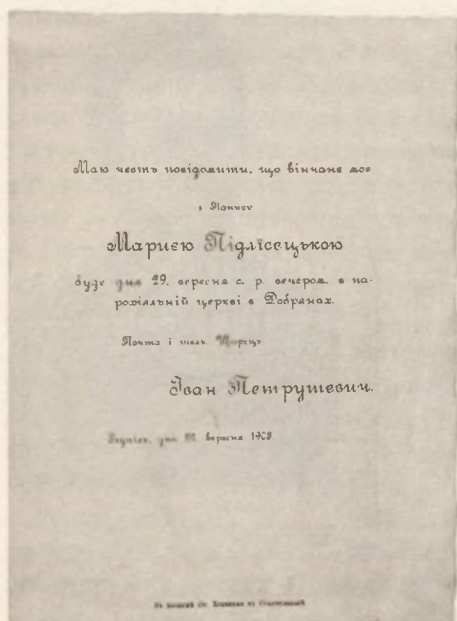

вважають русофілом й А. Петрушевича, хоча його проросійська орієнтація мала радше мовно-культурний, аніж політичний характер.

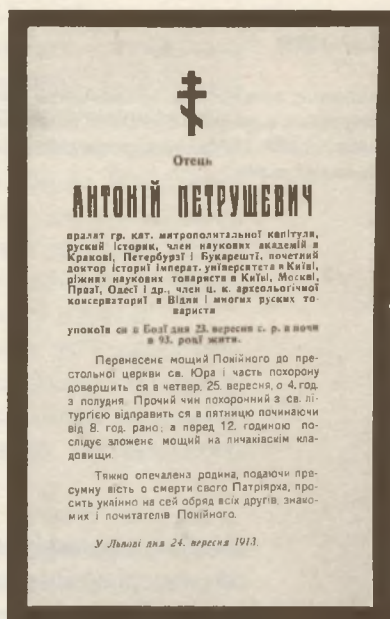
«Антін Петрушевич, син письменника і збирача руських приповідок Степана Петрушевича, пароха в Добрянах коло Стрия, виступив на поле публічної діяльності в р. 1848 з брошурою по-польськи писаною п[і]д з[а]головком «Słów kilka w obronie ruskiej narodowości», в якій з молодечим запалом і гарячим серцем та з поважними науковими доказами став в обороні південноруської народности. З початком 50-их років його погляд змінився, і він, не переходячи формально до табору галицького москвофільства, виробив собі теорію якогось праруського язика, перемішаного з галицизмами. Петрушевич писав дуже багато по різних руських часописах аж до останніх літ ХІХ в. (живе ще й досі), доторкався найрізніших тем славістики, а навіть порівняльної філології, та скрізь обік величезної начитаности і не раз критичної бистроумности виявляв брак наукового методу, повний брак логічної композиції, якій шкодила особливо суб'єктивна вада автора – на кождім кроці всякого «рассуждения» зупинятися на найрізніших дрібних деталях і вдаватися в полеміку за найдрібніші речі».

Іван Франко «Нарис історії українсько-русської літератури до 1890 р.»

Знаним письменником був Михайло Петрушевич (1869–1895) – автор реалістичних оповідань із селянського життя.

Оголошення про вінчання Івана Петрушевича з Марією Підлісецькою.

Клепсида Антонія Петрушевича (1913).

Він друкував свої оповідання в «Зорі» під псевдо Михайло Новицький та Мокій Євдокієвич. І. Франкові сподобалася його новела «Градобур»: «Автор – талант незвичайний і сильний, жаль тільки, що невироблений. В його оповіданні нема нічого шаблонного, конвенціонального, перейнятого від других – усе своє в добрім і лихим напрямі».

На зламі XIX–XX ст. серед Петрушевичів, які вибрали світський фах, вирізнялася постать Івана (1875–1947) – внука о. Петра (1808–1872), сина о. Теофіла (1833–1914), пароха в Єзуполі. І. Петрушевич став відомим насамперед як один із засновників українського кооперативного руху в Галичині та перекладач. Як рідко хто у тогочасній Галичині він, окрім німецької, оволодів англійською та французькою мовами. Навчався в університетах Львова та Гейдельберга. Вивчав економіку в торговельних академіях Праги та Лондона. Закінчивши студії, повернувся до краю, працював співробітником часопису «Економіст», урядовцем Товариства «Дністер» і секретарем Наукового Товариства імені Шевченка. Організовував у краю мережу кооперативних закладів «Народної Торговлі».

Іван пробував себе в літературі – опублікував на сторінках «Літературно-Наукового Вістника» сонети, нариси й репортажі із Закарпаття та Англії. На літературній

Іван ФРАНКО
(1856–1916)

Поет, письменник, вчений-літературознавець та історик, журналіст. Громадсько-політичний діяч, співзасновник УРП та УНДП. У своїх працях прискіпливо і критично аналізував літературний та науковий спадок Степана, Антона та Михайла Петрушевичів, та переклади Івана Петрушевича з інших мов. Найвище оцінював Каменяр літературний талант Михайла Петрушевича. Збереглися листи до І. Франка від Омеляна, Михайла, Євгена та Івана Петрушевичів. Організував читання соціалістичної літератури в Академічній гімназії, де навчався Євген Петрушевич.

ниві використав і свої знання мов. Переклав українською окремі твори Поля Верлена, Джером Джерома, Олександра Дюма, Редярда Кіплінга, Едгара Аллена По, Герберта Спенсера, Марка Твена, Анатолія Франса. Англійською переклав кілька новел Василя Стефаника, з яким листувався. У видавничих проєктах співпрацював з Франком, хоча той і критикував якість перекладів Петрушевича.

У 1905–1913 рр. ще кілька разів побував у Англії, вивчав кооперативні практики та представляв галицьких українців на міжнародних кооперативних конгресах. У 1913 р. виїхав до Канади, щоб зреалізувати свої проєкти у галузі кооперації серед української еміграції. У цьому досяг значних успіхів. Під час Визвольних Змагань допомагав українській справі у Канаді та Європі загалом, і своєму троюрідному братові Євгенові зокрема, про що йтиметься далі. У 1924 р. переїхав до Лос-Анджелеса, де працював сценаристом на студії «Metro Goldwyn Meyer» у Голівуді. Посприяв заснуванню секції україніки в Гуверівській бібліотеці.

Дід Євгена Петрушевича – о. Михайло (1803–1875), син о. Степана, був адміністратором парафії Голобутів (1828–1836), парохом села Підгірці (1833–1853) на Стрийщині та Печеніжина (1853–1875) на Коломийщині. Його великим захопленням стала помологія. Він посадив і доглядав сад, плекав і поширював сортові саджанці, збираючи знамениті врожаї. Смак грушок, які він виростив, похвалив Франц Йосиф I, який 1851 р. відвідав сад М. Петрушевича під час подорожі Галичиною. Австрійський монарх навіть попросив дати йому таких плодів у дорогу. Як знаний садівник о. Михайло став членом «Крайового рільничо-господарського товариства» у Львові. Садівництво не зашкодило

отцю ретельно виконувати душпастирські обов'язки. Він став стрийським деканом, інспектором народних шкіл і посприяв реформуванню 4-класової школи у Стрию. Михайло, як і його брат крилошанин Антоній, був довголітнім членом Галицько-Руської Матиці.

Від 1830-х рр. М. Петрушевич збирав матеріали для «Словаря руского корнесловного», який укладав на підставі української народної лексики. Цікавився назвами місцевої флори та фауни, обрядів і повсякденних практик. Разом із вченим-біологом Василем Волянком склав номенклатуру рослин і тварин для того, щоб їхні латинські, німецькі та польські назви мали фіксовані українські відповідники. Залишив після себе тритомний рукописний «Сборникъ» який містив записки з історії, граматики церковнослов'янської мови, археології, народні пісні, практичні поради з садівництва, польсько-український реєстр назв рослин тощо.

Михайло у подружжі з Юліаною Дідицькою мав п'ятеро дітей: Омеляна, Марію, Йосифа, Юліана та Вікторію. Омелян, батько Євгена Петрушевича, народився у 1830 р. Закінчивши Генеральноу духовну семінарію, одружився з Савиною Коцюбою. Дружина була донькою державного службовця та члена Ставропігійського інституту Стефана Коцюби й Маріанни з Дашкевичів. Священицька праця О. Петрушевича розпочалася на Стрийщині. Після висвячення 1854 р. він недовго працював сотрудником у с. Дуліби, де парохом був його дядько із другої лінії роду – Михайло Петрушевич (1787–1861), син отця Миколи (II), також відомий знавець лікарських рослин.

У 1855–1860 рр. Омелян був адміністратором парафії с. Любинці. Тут у подружжя народилося двоє дітей: Степан (1855) та Савина (1857). У 1860 р. О. Петрушевича призначили парохом містечка Буськ у повіті Кам'янка Струмилова.

2. БУСЬК – «ГАЛИЦЬКА ВЕНЕЦІЯ»

Містечко Буськ, у якому о. Омелянові Петрушевичу судилося виконувати душпастирські обов'язки з 1860 р. і до кінця своїх днів, і де народився його середуций син – Євген, було унікальним у географічному й історичному плані. З південного боку місто було втиснуте у ставище, перерізане річковими потоками: Буг, Молдава, Полтва, Рокитна та Солотвина. Траплялося, що численні мости чи кладки, перекинуті через потоки та річища, які забезпечували комунікацію на просторі міста, затоплювалися під час повені. Тоді дістатися того чи іншого району містечка можна було не інакше як човном. Такий неповторний ландшафт містечка спонукав публіцистів ХІХ століття називати Буськ «Галицькою Венецією», а історик та географ Антоній Шнайдер назвав його «Польською Венецією».

Через заглиблення вод, містечко виглядає так, ніби розташоване на якомусь пагорбі, доїжджаючи до якого, по погано утримуваній дорозі, селянин чимало вимучить свою худобу. Особливо утруднюють місцеву комунікацію тутешні ґрунти – масний чорнозем, який

*Палац графа Бадені
в Буську (сучасний вигляд).*

весною або після рясного дощу так сильно розкисає, що колеса грухнуть у ньому аж по вісі, а коні – по брюхо. Тому рух у місті невеликий, і лише серед зими та сухого літа бувають тут доволі часті ярмарки, на які навідується багато люду. Натомість торгівля на ринку, яка відбувається щоп'ятниці, немає більшого значення.

Сполучення між містом та передмістями по цих чисельно прорізаних ровах, багнюках, та всіляких інших водах підтримується дотепер по давніше насипаних греблях, на яких і по сьогодні споруджуються подеколи нові забудови; за допомогою не менше 68 маленьких та більших мостів. Довжина деяких становить декілька сажнів; вони стоять на високих палях і досить міцно збудовані.

Antoni Schnejder. "Miasto Busk, Wenecja polska" (1866)

Український історик Микола Голубець так само порівнював мальовничий краєвид Буська в добру погоду, який втішив око мандрівника, з виглядом міста в негоду: «Коли липка бузецька земля розкисне до того, що пара сильніших коней не в спроможі перетягти через місто ... порожнього воза».

Археологічні пам'ятки на міських теренах засвідчують, що люди мешкали тут ще в кам'яну добу. Буськ має свою літописну історію давньоруського періоду. Від

*Кадастрова мапа м. Буськ
(друга половина XIX ст.).*

Казімеж БАДЕНІ
(1846–1909)

Граф, власник дібр в околицях Буська. Намісник Галичини (1888–1895), голова австрійського уряду (1895–1897). Понад усе любив полювання («лови»), які влаштовував у своїх угіддях, запрошуючи австрійську еліту. Опікун («колятор») греко-католицької парафії в Буську.

1100 року місто було столицею «Бужського князівства». Його отримав у приділ Давид Ігорович, якого прогнали з Володимира за співучасть в осліпленні князя Василька Тербовельського. Київські князі розпоряджалися містом як своєю вотчиною. Буськом володів і галицький князь Володимирко, пізніше – його син Ярослав. У другій половині XII – на початку XIII століть за володіння містом змагалися галицькі та волинські князі. Буськ зазнав значних руйнувань під час монгольської навали.

Поховання кінця XIX ст. на «Старому цвинтарі» у Буську, де покоїться прах батьків Євгена Петрушевича і його бабусі Маріанни з Дашкевичів.

У XIV столітті Буськ опинився у володінні польської корони. З того часу місто втрачало етнічну однорідність і у ньому більшало чужоземців. 1411 р. місто отримало Магдебурзьке право. У XVI столітті Буськ став важливим ремісничим і торговельним осередком Белзького воєводства. Королівські старости намагалися розбудувати його з урахуванням географічного положення, водних комунікацій, ремісничих та торговельних традицій. Адміністративна та економічна модернізація Буська відбулася після включення Галичини до імперії Габсбургів.

Історичну трансформацію міського середовища віддзеркалювали назви його житлових районів та околиць. Простір Буська tworили Середнє Місто, Нове Місто та Яблонів. Передмістя мали назви: Липобоки (від сходу та півдня понад р. Солотвина та р. Буг); Довга Сторона (від північного Сходу над Солотвиною), Воляни (на півночі над р. Рокитна) з присілком Остапівці; Підзамче (по той бік Полтви від заходу), південніше – Німецький бік.

У середині XIX століття простір Буська разом із передмістями обіймав площу 9 133 моргів. За даними 1864 р. у Буську було 5 297 мешканців, які у плані віровизнання поділялися так: 2 001 римо-католик; 1 640 греко-католиків; 69 протестантів; 17 кальвіністів та 1 566 євреїв. За соціальними параметрами серед мешканців було 4 особи духовного стану; 40 урядовців; 20 військових; 8 лікарів і їхніх помічників; 468 власників ґрунтів; 23 загородників і халупників; 142 ремісники з 97 помічниками;

Церква св. Параскеви в Буську.

53 торговців із 8 помічниками; 313 помічників при господарстві; 270 різного роду прислуги; 246 робітників-наймитів; 249 підлітків і 3 352 жінок та дітей. У 1880 р. Буськ населяли 5,8 тисяч мешканців, через десять років кількість містян зростає до 6,4 тисяч.

У Буську розташовувався австрійський повітовий суд та фінансовий комісаріат. У центральній частині міста височів мурований у 1780 р. римо-католицький костел св. Стініслава. Греко-католицька парохіяльна церква св. Миколая, побудована з дерева у XVIII ст., була розташована у Старому Місті. Ще одна українська святиня, церква св. Онуфрія – на Волях. Плебанія, у якій мешкав о. Омелян зі своєю родиною, була розташована на т. зв. Довгій Стороні обабіч другої дочірньої церкви св. Параскеви П'ятниці, зведеної у XVII столітті. Біля парохіяльного будинку-резиденції на просторому подвір'ї стояли господарські будівлі, поряд – сад та сіножать.

Власником дібр Буська в 1856 р. став граф Генрик Маєр, який вважався паном Буська і передмість. Після його смерті 1879 р. володіння дісталися двом братам також графського роду – Казімежу та Станіславові Бадені. На початку XX століття, за розміром своїх статків, вони увійшли до числа 21 найбагатших дідичів у Галичині, які володіли понад 10 000 гектарами землі (16 600 моргів). У власності Станіслава Бадені 1905 р. було 16 земельних дібр, загальною площею 22 761 гектар, за що він сплачував 13 080 корон річного податку. Його брат Казімеж володів 17 дібрами, які обіймали 10 663 гектари, і, відповідно, сплачував 11 866 корон податку. На ланах графів Бадені працювали мешканці міста й навколишніх сіл. Казимир Бадені був колятором (опікуном) парохії Буська.

Наприкінці XIX – на початку XX ст. обидва брати Бадені стали одними з найвпливовіших політиків краю. Казимир був намісником Галичини у 1888–1895 рр. та прем'єром Австрії у 1895–1897 рр. Станіслав Бадені у 1895–1901 та 1903–1912 рр. був краєвим маршалком Галичини. Очолюючи сойм, граф особливу увагу приділяв фінансовим та шкільним питанням.

Буськ був найулюбленішим місцем К. Бадені. Вельможа у період своєї діяльності на посаді австрійського прем'єра на літній відпочинок приїжджав саме у це містечко. Час до часу Буськ ставав центром світського життя краю, коли на раути в палац Бадені з'їжджалася галицька «сметанка». Після відставки К. Бадені з поста австрійського прем'єра, 15 грудня 1897 р. зі Львова до Буська вирушило 212 вельмож у 9 вагонах, щоб вшанувати знатного краянину. Усього Бадені у його палаці вітали 232 гостей: політики, вчені, землевласницька аристократія. Зі Львова до Буська

діставалися так – до Красного їхали потягом, потім – гостей до палацу везли на каретах.

Графи Бадені часто запрошували на полювання у свої володіння імперську знать. До Буська «на лови» приїжджали архикнязь Сильвестер, князь Адам Сапега та інші можновладці.

Утім наприкінці XIX – на початку XX ст. місто майже не розвивалося в економічному плані. Матеріальне становище та житлові умови його мешканців були надзвичайно важкими. Польський соціалістичний діяч Юліан Мархлевський під час подорожі Галичиною 1901 р. побував у Буську. Соціальні реалії «Галицької Венеції» справили на нього гнітюче враження: «Я не бачив нічого більш мерзотного, більше страшного, ніж галицькі містечка. Сумніваюся, що де-небудь в Європі живуть люди в більш убивчих умовах».

«Буськ. Пустельне село на краю Галичини, на кордоні з російською Польщею. Повністю дерев'яне та в болоті. Хатини похилені, із зігнелими підвалинами; покривлена підлога полатана шкірою, оловом та брудним лахміттям. По болотистих вуличках важко прокочується довга фіра, що підкидує на сніні бідного подорожнього. Качки та гуси – в сум'ятті поміж брудних чобіт виснажених євреїв, котрі безперестанку ходять під пильним наглядом Талмуда; русинів, котрі ховають свою кудлату шевелюру під овечими шапками; монголів, рудих, білявих та чорних калмиків з міцними щелепами та косими виснаженими очима; слов'ян усіх походжень у їх довгих білих халатах та із зоряними блакитними очима, сповненими фальшивою невинністю.

Азійський табір раптово зупинився в болоті. І щоб завершити краєвид – у лузі – селище наметів, навколо яких дрімає чорне поселення напівголих циган. Чого у Буську найбільше, окрім качок та гусей, то це брудних євреїв, спокійних та стурбованих, спритних у всіх завданнях індустрії та негосу. Бідність цих людей безмежна. Навіть не знати, чи страждають вони від неї. Брудні, нікчемні, з одвічною похитливо-підлесливою посмішкою. Може і не нещасні. Їхнє місце на міській площі – великий паралелограм зеленявої води, оточеної низькими будиночками, сповненими огидним роєм».

Georges Clemenceau «Au pied du Sinai» (Paris, 1898)

Поміж тим, наприкінці XIX століття у Буську активізувалася українська спільнота. Осередком національного руху стала заснована 1886 р. читальня

товариства «Просвіта». Читальня розгорнула широку просвітницьку роботу, сприяла діяльності хорového та драматичного гуртків.

12 травня 1898 р. у Буську відбулися урочистості, присвячені 50-літньому ювілею Головної Руської Ради. На святкове віче зібралося майже півтисячі довоколишніх селян, кількадесят містян та 20 священників. Старенький о. Омелян Петрушевич при співучасті отців Лиська і Барановського відправив Службу Божу з панахидою за упокій імператора Фердинанда і провадив урочистий обхід довкола церкви. На велелюдному зібранні син о. Омеляна – священник Степан Петрушевич – запропонував ухвалити таку резолюцію: вимагати від політичної адміністрації і автономічної влади, духовної ієрархії вживати у спілкуванні з українцями розмовної і письмової української мови; домагатися, щоб чиновники не зверталися до громадян на «ти». Резолюцію підтримали усі присутні.

Серед національно-активних родин Буська в історію українського руху увійшли окрім Петрушевичів представники Чучманів та Боцянів. Особливою активністю у громадській праці вирізнялася родина Ваньо. Відомо також, що в Буську гостювали народовецькі діячі Олександр Барвінський та Юліан Романчук.

Церква св. Онуфрія
у Буську (сучасний вигляд).

3. ОМЕЛЯН ПЕТРУШЕВИЧ

Отець Омелян був ревним душпастирем. Окрім парафії митрополіча консисторія призначила його адміністратором Буського деканату (1862–1868) й удостоїла титулом свого радника.

Як і його дід та батько Омелян Петрушевич поєднував священницьку практику з широкими науковими зацікавленнями. Він захоплювався археологією, історією та літературою. Збирання старожитностей мало добрий ґрунт у місті з давньою історією. Крем'яні ножі, кам'яні молотки, фрагменти кераміки різних історичних епох, які священник віднайшов на теренах Буська, творили непересічну колекцію, яка згодом перейшла у власність музею НТШ у Львові. Різьбив по дереву.

Омелян мав велику бібліотеку, в якій зібрав рідкісні друки з обох боків Збруча, а також твори Котляревського та

*Омелян Петрушевич
із дружиною Савиною
з роду Коцюбів.*

Юліан РОМАНЧУК
(1842–1932)

Педагог-філолог, редактор, громадсько-політичний діяч. Учитель, професор II Львівської гімназії (1863–1868) та Академічної гімназії (1868–1900). Лідер галицьких народовців, співзасновник та голова УНДП (1899–1907). Депутат Державної Ради (1891–1897, 1901–1918), Галицького Союзу (1883–1895). Віце-президент парламенту (1910–1918). Автор законопроекту про визнання євреїв нацією (1905). Член «Руського Педагогічного Товариства». Співзасновник, голова (1896–1906) Товариства «Просвіта». Голова Товариства учителів середніх і вищих шкіл «Учительська Громада» (1912–1916). Редактор часописів «Діло», «Правда» та «Батьківщина». Голова Загальної Української Культурної Ради у Відні (1915–1916). Голова Українського Рятункового Комітету у Відні (1914–1917). Депутат УНРади. Приймав присягу членів Ради Державних Секретарів (10 листопада 1918 р.). Мав значний вплив на національно-політичні орієнтації Є. Петрушевича та сприяв його політичній кар'єрі.

Шевченка. Колекціонування та читання книжок скріпило його переконання про національну єдність українців Галичини та Наддніпрянщини. У такий чи інший спосіб кристалізувалася народовецька течія, яка, починаючи з 1870-х рр., здобувала прихильників серед русько-української інтелігенції краю. Греко-католицьке духовенство щораз більше дистанціювалося від ідеології польського руху, який багато в чому інспірував українських діячів. Відомо, що отець Омелян залишив після себе щоденник та спогади про участь галицьких поляків у повстанні 1863 р.

Народовці активно поширювали культ Маркіяна Шашкевича. Ім'я провідного діяча «Руської Трійці» мало особливе значення для українців Буська. У навколишніх селах він колись провадив душпастирську діяльність. Із вершини горба містечка, де стояла церква св. Онуфрія, було видно підлісівську Білу Гору – рідні місця Маркіяна. У 1892 р. О. Петрушевич разом із сином Степаном склали пожертву на будівництво пам'ятника М. Шашкевичу. Греко-католицький парох Буська був знаний і в політичній царині – став депутатом і віце-маршалком Повітової Ради в Кам'янці Струмиловій.

У Буську народилися сестри Євгена Петрушевича: Емілія (21 січня 1861 р.) і Марія (8 січня 1866 р.) та молодший брат Роман (15 червня 1872 р.). Їхня мати Савина померла 1881 року.

Омелян спілкувався з іншими Петрушевичами – листувався з батьковим братом Антонієм, каноніком. Інший дядько – вже згадуваний Петро Петрушевич, парох с. Руда коло Стрия, передав йому твори діда Степана. Підтримував родинні зв'язки з Володимиром Петрушевичем (1846–1917), який був адміністратором у Гарасимові Городенківського повіту, Бережниці Шляхоцькій Калуського повіту, сотрудником кафедральної церкви св. Юра у Львові, і пізніше – парохом і деканом у Калуші.

Родичем Петрушевичів став відомий галицько-український діяч професор Академічної гімназії Юліан Романчук. У 1864 р. він одружився з Леокадією Коцюбою, сестрою дружини Омеляна. У подружжя народилося троє дітей: дочка і два сини. Леокадія 12 січня 1888 р. померла у віці 50 років. Родинні зв'язки Романчука з Коцюбами та Петрушевичами поновилися через рік після смерті дружи-

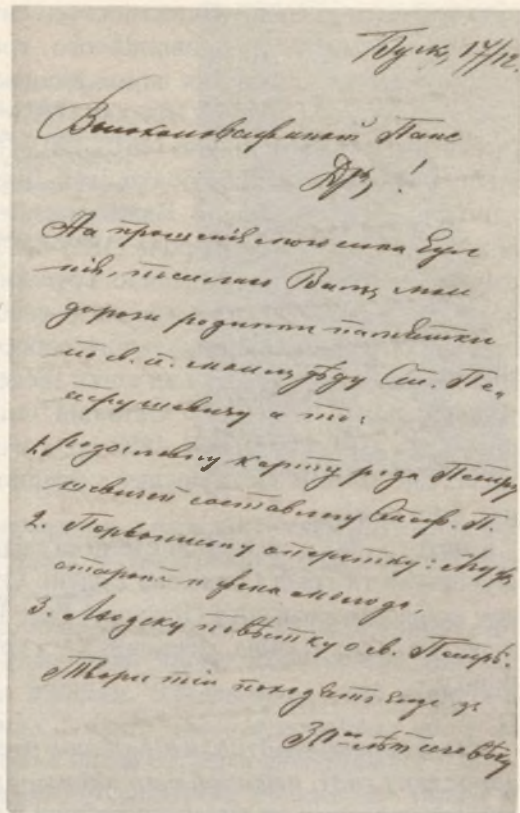
Ілюстрація Анрі Тулуз Лотрека до розділу «Буськ» у книзі Жоржа Клемансо, в якій описана розмова з греко-католицьким парохом містечка.

Шляхетський герб «Роголя», назву якого вписував до свого прізвища Антоній Пуніцький. Серед українських діячів цей герб уважали родовим Кость та Лев Левицькі.

Лист о. Омеляна Петрушевича до Івана Франка.

ни. Професор вдруге одружився з жінчиною сестрою Марією, яка тоді мешкала зі своєю матір'ю, тещею о. О. Петрушевича, на плебанії в Буську.

Ю. Романчук часто бував у домі Петрушевичів і крім родинних справ обговорював із о. Омеляном національні та політичні теми. Родичання та спілкування Петрушевичів із народовецьким лідером вплинуло на політичні уподобання цієї родини.

Окремо варто сказати про Антонія Роголя Пуніцького урядовця у Винниках та Львові. Його дружина Адольфіна Беатріче з Коцюбів – сестра жінки Омеляна. Відтак А. Пуніцький родичався не тільки з Петрушевичами, він також був швагром Ю. Романчука. Згодом зробив кар'єру і став повітовим старостою. До української справи ставився лояльно й по-родинному інформував Ю. Романчука про таємниці політичного життя краю.

Про найближчих приятелів О. Петрушевича дізнаємося з метричних книг народжень та одружень греко-католицької парафії Буська, де фігурують хрещені його дітей та, відповідно, свідки вінчань його доньок. Ці імена

показують коло спілкування містечкового пароха в тісно переплетеному світі провінційного греко-католицького духовенства. Серед них парох Ріпнева та Утішкова й Буський декан Костянтин Білевич (1823–1887); парох Побужан Модест Дембіцький (1818–1903) та його дружина Анастасія; парох с. Ракоболти Іван Дорош (1832–1922); парох с. Незнанів Іларій Квасницький (1830–1906); парох с. Неслухів Павло Король (1825–1875); адміністратор парафії в Боложинові Михайло Трусевич (1832–1877) та його дружина Пилипина. Свідком на весіллі доньки Савини були сотрудник кафедрального собору згаданий вище Володимир Петрушевич і ад'юнкт місцевого суду Антін Дольницький (1853–1953). Останній мешкав із сім'єю і працював у Буську в 1884–1890 рр. і згодом у мемуарах відзначив: «Отець Петрушевич з родиною часто бував у нас, а ми в них».

8 лютого 1881 р. на весіллі Емілії за свідків були Антоній Пуницький та граф Станіслав Бадені. Отець Омелян разом із графом засідали в Повітовій Раді. Графа обрали від курії сільських громад, священика – з групи міських гмін повіту.

«Мені порекомендували відвідати русинську церкву. У зарослому саду, нешанобливо відштовхнувши хвіртку, ми натикаємося на високого старця у чорному пальті. Голова його покрита широким солом'яним капелюхом. Він бережливо тримає свою люльку, довжиною з лікоть. Це священик, який, кланяючись, показує нам свій гладкий, твердий череп, його шляхетний орлиний профіль пом'якшений двома синіми дитячими очима.

Перед дверима на палицю насаджений нічний горщик, куди приязно вкладається люлька. І вже без тютюнового диму, нас супроводили на галявину, засаджену віковічними деревами, у величній тіні яких розташована скромна дерев'яна непофарбована церква. Коло святого храму височить важка чотирикутна дерев'яна дзвіниця. Всередині церква щедро прикрашена варварськими зображеннями, серед яких виділяється великий, децю пихатий чоловік. Священик демонструє нам свої красиві ризи, вишиті й уквітчані золотом, і цим дає зрозуміти, що йдеться про французьке полотно. Отак, одяг Людовіка XV, через дивну мінливість долі, спокутує плотські гріхи у святому місці.

Поки священик залишає нас захоплюватися наївною, грубо витесаною скульптурою, яку він сам різьбив дов-

Станіслав Мартин БАДЕНІ
(1850–1912)

Граф, власник дібр в околицях Радехова і Буська. Маршалок Галицького Союму (1895–1901, 1903–1912), член австрійської Палати Панів та Повітової Ради Кам'янки Струмилової. Значну увагу приділяв питанню розвитку освіти в краю. У своїх виступах наголошував, що важливо дійти згоди з українцями. Свідок на вінчанні Емілії Петрушевич з Йосифом Сохоцьким.

гими зимовими вечорами, у невелику дерев'яну капличку зайшли десяток селян, чоловіків та жінок, з цікавістю спостерігаючи за нами.

Проходячи повз віттар, ми побачили на земляній підлозі невеликий дерев'яний ящик, який щойно занесли люди. Це труна дитини. Завершивши свій останній витвір мистецтва, Божий чоловік привітав нас і, не зволікаючи, надівши чорне одягання, здивував нас благочестивими співами, підхопленими селянським хором зі свічками в руках».

Georges Clemenceau «Au pied du Sinaï» (Paris, 1898)

Ж. Клемансо познайомився з о. Омеляном, коли той був уже на схилі літ. Наприкінці ХІХ ст. йому допомагав служити літургію у головній та дочірних церквах Буської парафії його сотрудник Василь Лисько (1871–1940). Однак священик до останніх років життя не покидав своїх наукових зацікавлень. У 1900 р., за рік до вічного спочинку, о. Омелян надіслав І. Франку рукописи свого діда Степана: генеалогію Петрушевичів та згадані вже тексти водівелю «Муж старий, жонка молода» і легенди «Людська повістка о св. Петрі». Супроводжуючий лист він закінчив такими словами: «Посилаю Вам честний Пане мою дорогу памятку. Прошу ей мнѣ в такомъ станѣ прислати як посилаю, только прошу не пожичати никому, бо зъ досвѣду знаю, що черезъ пожички многы рѣчи пропадають или повреждаются. Хотяй лично незнакомий прошу приняти водѣ мене вирази високого поважання...».

4. НАРОДЖЕННЯ ТА НАВЧАННЯ ЄВГЕНА

Середущий син отця Омеляна – Євген Петрушевич, згідно з церковною книгою, народився 3 червня 1863 р. З'явитися дитині на світ допомогла місцева акушерка («повитуха») Олена Зінкевич. Того ж дня у метричній книзі зафіксовано акт хрещення новонародженого, яке здійснив о. Михайло Козловський (1804–1870), парох Утішкова й адміністратор Олеського деканату. Хрещеними батьками Євгена стали четверо осіб: урядовець з містечка Винники А. Пуніцький і його дружина Адольфіна; о. К. Білевич і Пилипина – дружина о. М. Трусевича.

Збіг дат народження і хрещення Євгена викликає сумнів у достовірності запису. Метричну книгу народжень провадив о. Омелян. За його нотатками усіх немовлят Буської парафії охрещували в день їхнього народження. У це важко повірити, адже, як йшлося вище, у негоду дістатися тієї чи іншої частини «Галицької Венеції» було вкрай складно. Подорож із щойно народженою дитиною на руках була б ще важчою. Варто врахувати, що хрещених батьків часто, як і у цьому випадку, запрошували з інших місцевостей.

*Будівля Народного Дому у Львові,
де до 1906 р. містилась Академічна гімназія.*

Іван ГУШАЛЕВИЧ
(1823–1903)

Священик, педагог–катехит. Парох у с. Янівка Долинського повіту (1855–1862). Катехит в Академічній гімназії у Львові (1849–1855, 1862–1889). Член митрополичої консисторії. Депутат Галицького Сейму та Державної Ради. Автор пісні «Мир вам браття» (1848). Видавець часописів «Новини» та «Пчола» (1849).

Зазвичай наприкінці XIX – на початку XX ст. дитину охрещували від двох тижнів до місяця з дня її народження. Припускаємо, що о. Омелян, як деякі інші парохі, практикував фіксувати день хрещення дитини як дату її появи на світ Божий. Саме ця дата і фігурувала у свідоцтвах про народження («метриках») та в інших офіційних документах, народжених у Буську греко-католиків.

Євген виростав на плебанії Буська, змалку пізнаючи культурне та соціальне різноманіття галицького містечка, яке було тісно інтегроване з навколишніми селами. Розмови, які велися в батьковій оселі, впроваджували його у світ інтересів та проблем українських священицьких родин.

Навчання Євгена почалося у народній школі м. Буськ, яка була заснована 1793 р. Середню освіту він здобув в Академічній гімназії – єдиній тоді україномовній гімназії у Львові. Цей навчальний заклад був створений із першої гімназії, заснованої у Львові 1787 р. при університеті. Тоді університет називали також академією, тому гімназію, щоб відрізнити від інших, які утворилися згодом, назвали академічною. Спочатку гімназія містилася у будинку університету. Після відокремлення Академічної гімназії від університету її, як першу українську гімназію, розташували на другому та третьому поверхах Народного Дому. Українську мову викладання в гімназії впроваджували поетапно з 1867 р. починаючи від молодших класів. Після публікації цісарського указу від 31 травня 1873 р., навчання українською мовою відбувалося вже в усіх класах.

До гімназії вступали на конкурсній основі підлітки з десяти років, які закінчили початкову чотирирічну школу й

мали відповідне свідоцтво. Шкільний рік у гімназії тривав від 1 вересня до 15 липня. Релігійні практики учні-греко-католики відбували в Успенській церкві. Оплата за навчання сягала 10 золотих ринських за півріччя.

Викладацький склад Академічної гімназії – справжнє гроно української науки та педагогіки свого часу. У 1868–1892 рр. директором гімназії був о. Василь Ільницький (1823–1895), колишній член Головної Руської Ради і Собору Руських Учених. У часи навчання Євгена науку релігії викладав у всіх класах о. Іван Гушалевич (1823–1903). Він здобув славу як автор пісні «Мир вам браття» (1848), яка, за словами І. Франка, «на довгі літа зробилася неначе національним гімном Галицької Руси». Катехита обирали до Галицького Союму та Державної Ради. Історії і географії навчав Юліан Целевич (1843–1892), котрий згодом очолював НТШ. Ці ж предмети викладав Анатоль Вахнянин (1841–1908) – політичний діяч, композитор і журналіст. Латини, греки та української мови навчали Дем'ян Гладилевич (1846–1892) та Юліан Романчук. Математики і фізики – д-р філософії Омелян Савицький (1845–1923), який мав славу вимогливого професора.

Список учнів VII класу Академічної гімназії (1879).

VII. Клас.	
1. Курбась Михайло	14. Трунів Павло
2. Митовський Ілля	15. Дідовий Ілля
3. Романчук Степан	16. Павлович Александр
4. Новозацький Володимир	17. Бовшній Євген
5. Вацький Іларіон	18. Григоренко Євген
6. Козачук Григорій	19. Береза Дмитро
7. Пирожанський Татій	20. Дольний Микола
8. Грошнівий Володимир	21. Сидоренко Іван
9. Гуденюк Мирон	22. Шляховець Ілля
10. Шаранович Володимир	23. Михальчук Ілля
11. Фелікс Михайло	
12. Хавши Дмитро	III, класу 2.
13. Д. савч Ілля	Поправку 11.

VIII. Клас (без ваканцій).	
1. Копорудзь Ілля	13. Квицькевич Александр
2. Нось Андрій	14. Ковч Григорій
3. Березицький Павло	15. Козарський Володимир
4. Брусенко Алевко	16. Корнієв Лука
5. Гавриленко Володимир	17. Кузьмач Ілля
6. Гайбоничів Константин	18. Озаркевич Євген
7. Грицкевич Константин	19. Рожкович Олексій
8. Гуглевич Косовольт	20. Фацалевич Гомульда
9. Ділянцій Александр	21. Пирожан Ілля
10. Дольний Андрій	22. Студзьківський Ілля
11. Духа Антон	III, класу 1.
12. Квирич Ілля	Поправку 5.

VII.

Пенять зрѣлости.

Устный пенять зрѣлости водбуць ся въ днѣх 1—7 л. хлнина щодъ проводиць п. к. инспектора крайного А. Солтыковца.

Изъ публичныхъ учениковъ здѣля пенять и узнавъ за зрѣлхъ: Ділянцій Александръ, Дольничій Андрій, Духа Антонъ, Гуденючъ Косовольт, Гайбоничій Константинъ, Грицкевичъ Константинъ, Квиричъ Ілля, Квицькевичъ Александръ, Косо-

Титульна сторінка Звіту Академічної гімназії у Львові за 1878/1879 навчальний рік.

СПРАВОЗДАНЄ	
ДИРЕКЦІВЪ	
Ц. К. ГИМНАЗІВЪ АКАДЕМИЧНОВЪ ВО ЛЬВОВѢ	
на рѣкъ шкѣльныхъ 1878 9.	
Содержаніе:	
I.	О докторѣ Франциску Свѣричѣ и его литературнѣ дѣятельности. Рѣзюме проф. Антона Шапана.
II.	Часть учебнаго — ода Дирекціи.
Надпечатано въ к. Рибѣ въ кр.	
Львовѣ, 1879.	
Въ изданіи Товарищества «Свѣтъ»	
Печать въ кр. 2. Въ кр. 1879.	

Євген не відзначався відмінними успіхами в навчанні й не був серед найкращих учнів. Зокрема у сьомому класі серед 23-х однокласників він був на 18 місці за успішністю. Втім серед однолітків Петрушевич вирізнявся статністю і добре поставленим голосом. 24 квітня 1879 р. у Народному Домі відбувся святковий вокально-музичний концерт, присвячений 25-літтю одруження Франца Йосифа з цесаревою Єлизаветою. Учень сьомого класу Є. Петрушевич виступив на концерті з «декламацією» українською мовою.

Навчання в Академічній гімназії не можна розглядати тільки в освітньому плані. Гімназія, де викладали відомі діячі українського руху, була своєрідною кузницею національної свідомості і впроваджувала молоду людину в ширший світ суспільно-політичного життя галицьких українців.

20 березня 1880 р. у гімназії уперше, за дозволом влади, влаштували вечір поезії та музики пам'яті Шевченка. У другій половині 1870-х рр. в Академічній гімназії створили таємні атеїстичний та соціалістичний гуртки. Серед організаторів був І. Франко. Втім Є. Петрушевич, ознайомившись із соціалістичною теорією, залишився прихильником народовецької ідеї.

Навчання в гімназії закінчувалось випускними іспитами – т. зв. матурою. Євген складав усні «іспити зрілості»

*Будинок Львівського
університету (кінець XIX ст.).*

*Літографія «Студент»
(Галичина, друга половина XIX ст.).*

з 13 по 21 липня 1880 р. у присутності краевого шкільного інспектора А. Солтикевича. Того року екзамени склали 34 стаціонарних («публічних») студентів та 12 екстерністів. Комісія на підставі іспитів кваліфікувала зі стаціонарних студентів п'ятеро, як «зрілих з відзначенням», а двадцять – як «зрілих» (серед них – Є. Петрушевич). Шістьом студентам дозволили вивчити окремі дисципліни на канікулах («феріях»). Трьох випускників комісія кваліфікувала як «незрілих». Двом із них дозволили перескласти іспит через півроку, одному – через рік.

Наступним кроком у здобутті освіти був вступ до університету. Вищі студії учні вибирали ще у старших класах гімназії. Наприкінці XIX ст. в Австрії було вісім університетів у містах: Відень, Грац, Інсбрук, Краків, Львів, Прага (німецький та чеський) та Чернівці. Обрання факультету («виділу») й відповідно майбутнього фаху впливало з інтересів чи здібностей самого абітурієнта, родинної традиції та матеріального стану сім'ї. Обираючи один із чотирьох факультетів Львівського університету: богослов-

Олександр ОГОНОВСЬКИЙ
(1848–1891)

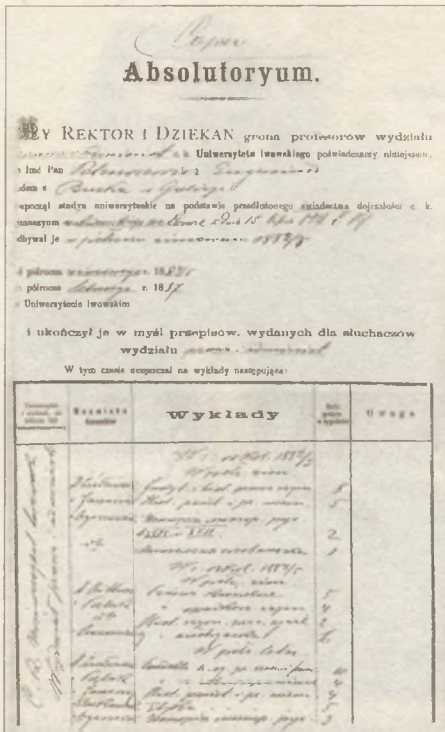
Вчений-правник. Викладач (1872–1882), професор (1882–1891) Львівського університету. Декан правничого віділу (1886–1887). Був єдиним серед викладачів факультету, хто читав лекції українською. Підготував і впроваджував українську правничу термінологію. Співзасновник товариства «Просвіта», дієвий член НТШ. Перший голова Народної Ради (1885–1890). Є. Петрушевич записався в університеті на його курси: Австрійське родинне право, Австрійське спадкове право, Про зобов'язання.

ський, філософський, правничий чи медичний (останній, щоправда, відкрили 1891 р., після того, як Є. Петрушевич закінчив університет), молодь брала до уваги вартість студій і спроможність батька заплатити за навчання. Найбільше коштувало навчання на медичному факультеті, де витратними були лабораторні заняття. Не з дешевих було навчання на філософському факультеті, де потрібно було відвідувати більшість занять, і, відповідно, мешкати у Львові. Це коштувало щонайменше 60 австрійських корон на місяць.

Студії на богословському та правничому факультетах були найдешевшими. Як згадував Степан Шухевич: «Теологія була тана, бо студент діставав усе в семінарі зовсім безплатно. Права й собі були дуже тані, бо студент мав поїхати до Львова тільки аби вписатися на семестр, а потім через цілі студії міг сидіти на селі, там вчитися і приїхати до Львова доперва на іспити. Навіть підручники були не такі дорогі, як на медицині. Врешті сам правничий факультет був так улаштований, щоб студенти не дуже ходили на виклади, бо викладові зали були так малі, що могли примістити найвище одну десяту часть студентів». Про те, що студенти-правники, зазвичай, самостійно опановували юриспруденцію у себе в селі чи у провінційному містечку, відомо й з інших джерел.

Є. Петрушевич продовжив родинну традицію і 1890 р. вступив до Генеральної греко-католицької духовної семінарії у Львові. Як семінарист був одночасно студентом богословського факультету університету. Втім, провчившись у семінарії два роки, він залишив її та вступив вже на факультет права й адміністрації університету. Студював

*Копія першої сторінки
 університетського диплома
 Є. Петрушевича
 «Абсолюторіум», який
 видавали перед складанням
 державних іспитів.*

науки в зимовому семестрі 1882/83 навчального року, і, через річну перерву вчився до 1887 року.

Вступ Є. Петрушевича на правничий факультет засвідчив виразну тенденцію, яка спостерігалася в останній чверті XIX ст., коли все більше вихідців з українських священницьких сімей Галичини обирали світський фах. Надалі правничу освіту здобували й інші Петрушевичі: молодший брат Євгена – Роман, син старшого брата Степана – Лев, син сестри Марії – Ярослав та наступні покоління.

На правничому факультеті університету Євген опанував такі навчальні курси: Австрійське кримінальне право, Австрійське процесуальне цивільне право, Австрійське торговельне право, Виклад економічної науки, Етика, Інститут та історія римського права, Історія Австрії, Історія німецької держави та права, Історія суспільної економіки, Наука адміністрації та ін. Більшість дисциплін професура викладала польською мовою. Єдиний професор правничого віділу, який читав лекції українською, був Олександр Огоновський. До його головних заслуг перед наукою варто віднести систематичну працю над виробленням української правничої термінології.

Для національно свідомих українських студентів записатися на курс лекцій Олександра Огоновського було справою честі та обов'язку. Ігнорування його викладів навіть загрожувало обструкцією з боку товаришів. Є. Петрушевич прослухав такі курси професора-українця: Австрійське родинне право, Австрійське спадкове право та курс Про зобов'язання. Окрім того, Євген виявив свої національні переконання, записавшись на лекції Олександрового брата – вченого-філолога Омеляна Огоновського: Історія руської літератури XVI–XVII століть та Слов'янська мітологія.

Навчання на правничому факультеті тривало чотири роки, після чого випускник складав три державні іспити. 6 грудня 1887 р. Є. Петрушевичу видали диплом про закінчення навчання в університеті – т. зв. Абсолюторіум, з переліком прослуханих дисциплін (аналог сучасної виписки з диплома). Державний іспит із політичних наук він перед комісією склав польською мовою 16 березня 1888 р. Урядова комісія одногосно оцінила його знання позитивно.

Навчаючись в університеті, Є. Петрушевич долучився до громадської роботи. На початку 1880-х рр. українські студенти об'єдналися в товариство «Дружній Лихвар», своерідній касі взаємодопомоги. У 1882 р. товариство змінило назву на «Академічне Братство», яку затвердило Галицьке намісництво. Братство (1882–1896) було самопомоговим та самоосвітнім товариством із соціальним спрямуванням – організовувало, зокрема, відпочинкові прогулянки з читанням рефератів та фахові гуртки.

За діяльністю «Академічного Братства» пильно стежила поліція. Австрійська влада домагалася державної реєстрації усіх громадських організацій. При чому легальні товариства підтримувала матеріально. У 1882 р. каса Братства отримала від Галицького Союму матеріальну допомогу – 100 золотих ринських. Бібліотека-читальня товариства налічувала 500 творів у 600 томах та 33 часописи. Члени Братства провадили роботу наукових гуртків, брали участь у влаштуванні національних свят та товариських вечорниць. Від кінця 1881 р. при товаристві діяв у статусі секції «Кружок Правників», який сприяв ґрунтовнішому фаховому вишколу українських студентів. В останній рік свого навчання Є. Петрушевич очолив виділ «Академічного Братства» та суттєво активізував його роботу. Участь у студентському товаристві дала Євгенові досвід організаційної роботи й засвідчила його лідерські навички.

У 1868 р. в Австрії провели військову реформу, яка передбачала загальну військову повинність для чоловіків від

20 до 42 років. Служба в армії тривала від двох до трьох років, пізніше військовозобов'язаних зачисляли до резерву. Для чоловіків, які мали принаймні середню освіту, була обов'язкова однорічна військова служба – т. зв. однорічні охотники. Після закінчення такої служби вони склали іспит, при успішному результаті якого їм присвоювали звання офіцера резерву. Таких офіцерів запасу щочотири роки викликали на військові навчання.

«Однорічні охотники» мали право вибирати місця служби. Є. Петрушевич відбув військовий вишкіл, перервавши навчання в 1883–1884 рр., у 10 піхотному полку (10 Infanterie Regiment) австрійської армії, доповнююча команда якого розташовувалася у Перемишлі. Відомо, що перед Першою світовою війною його нагородили ювілейною пам'ятною медаллю, якою в Австрії відзначали військових старшин-резервістів.

Листка 28. We Lwowie dnia 16. Marca 1888

Protokół Examinu.

Przed poślaniem o. K. Komisję Rządową Examinacyjną zgłosił się na dzień dzisiejszym do egzaminu rządowego *20/1*

JPan *Євген Петрушевич*
rodem z *Вухні в Салужі*

składał	związany z przedmiotem i w szczególności z politycznych w o. K. <i>z przedmiotu</i>	otrzymałszy na podstawie ustawy z dnia 2. października 1866 (z. p. l. 172) od o. K. <i>18 l. 1888</i>
		poddał się egzaminowi rządowemu teoretycznemu lub poprzedniego porządkowego odczaszczenia do wykładu oświatowego.

Po skończonym egzaminie przystąpiono do głosowania. Pod względem pytania, czy kandydat ma być uznany za nadającego, odpowiedź *nie* głosy *za* *przeciw*

Zadane do pytania, czy i w którym z przedmiotów tego stadium kandydat się oświadczył, odpowiedź: *nie* głosy *za* *przeciw* *odmowa*

Przedtę osobę kandydata *Євген Петрушевич* *nie* uważano za nadającego

Kandydat odbył się w języku *polish*

Tęta egzaminowa złożoną została w kwocie *12* zł. *—* *—* *—*

Świadectwo wydano dnia *16/3*

Na tem protokół zamknięto.

Przed
Євген
Kontrolarz egzaminacji

Протокол державного
іспиту Євгена Петрушевича
у Львівському університеті
(16 березня 1888 р.).

5. ПРОФЕСІЯ – АДВОКАТ

Закінчивши правничі студії, випускник університету обирав профільне професійне заняття. Юридична освіта давала підстави отримати посаду в державній адміністрації чи суді, провадити приватні практики нотаря чи адвоката. Для адміністративної роботи необхідно було відбути безоплатну практику в суді або у фінансовій («скарбовій») дирекції.

Праця в судовій установі, з матеріального боку, була стабільнішою, аніж «непевний хліб адвоката». Натомість здобути посаду нотаря було досить проблематично, адже кількість таких вакансій у краю була обмежена, і шойно з часом, на схилі віку правник міг відкрити приватну нотаріальну контору.

Робота адвоката відкривала непогані фінансові перспективи й певну особисту свободу для юриста. Однак після закінчення університетських студій треба було докласти багато зусиль, коштів, часу та терпіння, щоб дістати можливість провадити самостійну адвокатську практику. Перший австрійський закон, який регламентував становлення та діяльність адвоката, ухвалили 16 серпня 1849 р. Тоді щоб отримати адвокатську ліцензію, необхідно було захистити докторат із права й відбути трилітню практику («аплікантуру») після докторату, або п'ятирічну аплікантуру з докторатом. Після цього кандидат складав фаховий іспит і, надіславши до Відня необхідні документи, чекав на міністерську номінацію. Отримати дозвіл міністерства, через протекційну систему, було надзвичайно важко, відтак одноманітна практика кандидата адвокатури, яка полягала в переписуванні документів, тривала пересічно від 12 до 16 років.

Внаслідок заходів віденських аплікантів та лобіювання у парламенті, 6 липня 1868 р. в Австрії ухвалили нову адвокатську ординацію, норми якої в Галичині діяли аж до 1 листопада 1932 р. Згідно з цим законом, щоб отримати право провадити самостійну адвокатську діяльність, необхідно було відбути шестилітню аплікантуру й річну безоплатну практику в судовій установі. Упродовж цього часу треба було захистити докторат із права – окрім наукової праці скласти ще спеціальний докторський іспит т. зв. ри-

*Євген Петрушевич
у молодому віці.*

гороз, й заплатити чималу суму внеску. Виконавши перелічені вимоги, кандидат складав адвокатський іспит перед апеляційним судом, і не потребував уже спеціального дозволу («номінації») від міністерства.

Біографи Петрушевича зазначають, що практику адвокатського кандидата він проходив у Степана Федака, котрий 1890 р. відкрив свою канцелярію у Львові. С. Федак був відомий як громадський діяч, меценат української музики, співзасновник товариства «Боян».

Під час шестилітньої практики адвокат повинен був відкласти значні кошти для того, щоб мати можливість рік практикувати у суді, не отримуючи зарплатні. Втім аплікантура не була надто обтяжлива, кандидат адвокатури у той час міг також заробити якісь гроші, маючи інше оплачуване заняття. Пересічно кандидат адвокатури міг мати дохід 100–120 корон на місяць, окрім комісійних. Вже після року практики його дохід міг сягати 180 корон. Таку платню молодий фахівець не міг тоді отримувати на державній посаді.

Кандидат адвокатури Є. Петрушевич відбув практику у три етапи: 17 вересня 1888 р. – 17 лютого 1889 р.; 18 березня – 20 серпня 1889 р. і 10 лютого – 26 березня 1895 р. У львівському університеті Є. Петрушевич 1891 р. здобув ступінь доктора цивільного і церковного права.

Відбувши аплікантуру, Євген склав адвокатський іспит й отримав статус «краєвий адвокат» із правом на самостійну професійну діяльність. Нарешті настав час вибору місця праці. У липні 1896 р. Є. Петрушевич відкрив адвокатську канцелярію у Львові на вул. Міцкевича у будинку № 6. Того ж року адвокатську практику у місті розпочав ще один українець – Юліан Ілевич, який здобув доктор-

Степан ФЕДАК
(1861–1937)

Адвокат у Львові. Діяч УНДП. Голова Харчового Уряду ЗУНР (1918). Залишився в окупованому польськими військами Львові й очолив Горожанський Комітет (1918–1922), який піклувався про українське населення міста. На початку 1890-х рр. Є. Петрушевич відбув аплікантуру в адвокатській канцелярії С. Федака.

ський ступінь 1891 р. Тоді у Львові вже мали адвокатські канцелярії Іван Добрянський, Кость Левицький та Степан Федак.

Про адвокатську працю Петрушевича у львівський період його життя знаємо небагато. Відомо, що він виступав адвокатом на гучному політичному процесі над Вітольдом Репером, соціалістом Семеном Вітиком і товаришами, який відбувся у Перемишлі взимку 1897 р. Зокрема Є. Петрушевич захищав перед судом присяжних Петра Новаковського – селянина із Торок, рідного брата посла до Галицького Союму Михайла Новаковського. У результаті фахового захисту всіх обвинувачених на процесі одноголосним вироком звільнили.

Головна проблема адвоката у великому місті – постійна клієнтура. В умовах стагнації економічного життя Галичини клієнтів було мало. Ситуацію ускладнювала ще й конкуренція серед колег. В українському випадку йшлося ще й про доброчинні акції. Рішенням Народної Ради Петрушевичу, як і іншим українським адвокатам Львова, доручили надавати юридичну допомогу біднішим соплеміникам безкоштовно.

«Русини в урядах суть знані з незвичайно пильної і совісної праці; коли з сими прикметами прийдуть до адвокатури, то можуть надіяти ся найкрасших для себе результатів. Варта також багато сеся свобода і независимість, яку має адвокат. Звісно прецінь у нас річ, що всі адвокати стають центром народного і культурного руху по наших містах. А кілька то з тих міст не має еще руского адвоката! Не перечу, що і адвока-

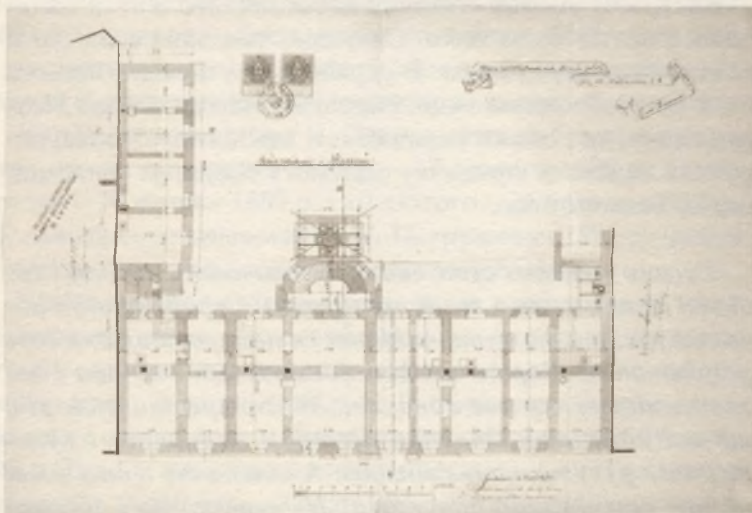
тура переживає кризу, що конкуренція щораз більша і щораз менше лояльна, але для адвоката Русина у східній Галичині є она багато-багато менше шкідливою, як для адвоката других народностей. З поміж Поляків йдуть до адвокатури справді люде лиш енергічніші і спритніші. Але крім міст у східній Галичині адвокатів сеї народности не багато. З-поміж Жидів йдуть до адвокатури майже всі, що покінчили права, і знаємо, що супроти галицьких відносин для правників Жидів адвокатура одиноко отверта, бо до урядів приймають лиш вихрещених або кількох на показ з великою протекцією».

Михайло Новаковський «До молодих правників» (1905)

Адвокатське середовище ревниво стежило за своєю репутацією успішного «меценаса», який має постійну та широку клієнтуру. У 1892 р. віденський суд визнав докір адвокатові, що він немає клієнтів за образу, яка заслуговує покарання. Обвинуваченому за таке висловлювання призначили штраф 15 золотих ринських. Дарма винуватець оправдовувався, що сказав таке не для образи чи сміху, а зі співчуття.

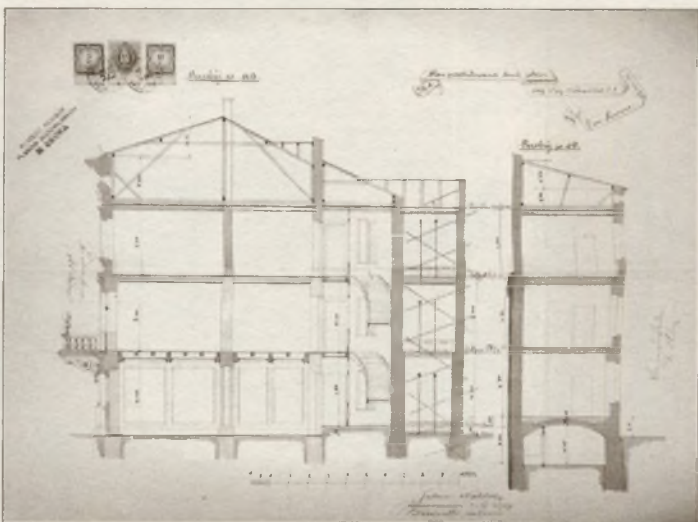
Про масштаби адвокатської діяльності в Австрії та регіональну специфіку свідчить така статистика. На початку 1890-х рр. на 23 844 554 мешканців припадало 3 110 адвокатів, що в середньому становило один адвокат на 7 667

Архітектурний план будинку на вул. Міцкевича, 6 у Львові, в якому 1896 р. була розташована адвокатська канцелярія Є. Петрушевича. У 1897 р. будівлю знесли й на цій parcelі розпочали будувати міське казино. Тепер – Будинок учених (вул. Листопадового Чину, 6).

мешканців. На Буковині адвокат припадав на 10 000 мешканців краю, у Галичині – на 15 380 осіб. В середньому у великих містах монархії один адвокат припадав на 1 600 мешканців, у провінції – на 1 700. У столиці держави таке співвідношення було як 1:1850, у Кракові – 1:1200; у Празі – 1:850. У Відні налічувалося 735 адвокатів, у Празі – 216. У Львові питома кількість адвокатів була меншою, ніж у Кракові та Празі, але більшою, ніж у Відні й у середньому по монархії. У галицькому центрі один адвокат припадав на 1 300 мешканців. Найбільше було адвокатів-євреїв.

На зламі 1879–1880 рр. адвокатів-українців у Галичині було усього дев'ятеро: по двоє у Львові та Станиславові; по одному в Коломиї, Тернополі, Саноці, Стрию та Чорткові. Динаміка збільшення кількості українських адвокатів спостерігалася у 1890–1899 рр., коли тридцять правників відкрили адвокатські канцелярії у Східній Галичині. У 1900–1914 рр. чисельність української палестри ще більше зросла. Зокрема 1913 р. у краю налічуємо 62 адвокати-українці, без урахування русофілів (з них 9 – у Львові), 1914 р. – 70 «панів-меценасів» (10 – у крайовому центрі). Водночас зросла роль правників у політичному житті галицьких українців. Невипадково період кінця ХІХ – початку ХХ ст. називають «адвокатською добою» національного відродження. Адвокати, за словами Лева Ганкевича, «вже до 1914. р. кермують цілим майже національним життям».

6. ЛЬВІВ

Львів, офіційна столиця Галичини, був одним із найбільших міст Австро-Угорщини. Тут розташувалися крайові органи влади та самоврядування, фінансові та судові установи, командування військових корпусів, централі громадських та національних інституцій. До Львова прямували головні залізничні шляхи та шосейні дороги – т. зв. цісарські гостинці. З австрійської столиці до міста можна було дістатися швидкісним потягом за 13 годин, а з літа 1898 р. – на дорогу витрачали на годину менше.

Наприкінці XIX – на початку XX ст. Львів швидко модернізувався. У місті з'явилися трамвай, перші автомобілі, електричне освітлення, телефонний зв'язок увійшов у публічний вжиток. 1898 р. одна хвилина розмови з Віднем коштувала півтора золотих ринських. У 1906 р. Міська Рада Львова затвердила у місті середньоевропейський час.

Архітектурне обличчя Львова мало цілком європейський характер, у будовах центральної частини міста

*Мапа центральної частини
Львова (початок XX ст.).*

поєдналися мотиви ренесансу та бароко, класицизму й арт-нуво. У путівнику Мечислава Орловіча, надрукованому 1914 р., читаємо: «Львів справляє враження безперечно сучасного міста – будинків старших аніж XVII ст. дуже мало. Центр міста становить вул. Кароля Людвіка і Академічна, і площа Маріяцька – на тих вулицях відбувається щоденно від дванадцятої до першої години дня й увечері т. зв. променада. Середину Ринку займає бридка чотирикутна ратуша в бюрократичному стилі».

На початку XX ст. українці становили у Львові майже шосту частину населення. За статистикою 1900 р. у місті мешкали 156 961 австрійських громадян та більше шести тисяч іноземців. Серед громадян польською мовою розмовляли у побуті 120 634 осіб, німецькою – 20 409, українською – 15 159. За віросповіданням – греко-католиків було більше – 24 770 осіб. Причин такої невідповідності було кілька, у т. ч. суб'єктивність австрійської статистики. Однак головною було та, що польська мова від останніх десятиліть XIX ст. стала панівною у місті до тої міри, що нею воліли послуговуватися навіть українські міщани. Проте кількість україномовних у Львові з розвитком національного руху збільшувалася. Якщо 1880 р. із трьох греко-католиків, які жили у місті, лише один був україномовний, то у 1890 р. кількість україномовних і польськомовних серед них зрівнялася. А від 1890 р. україномовні греко-католики вже переважали польськомовних. Динамічно зростало населення міста в

Площа Галицька у Львові.

цілому. У 1905 р. кількість мешканців збільшилася до 170 447 осіб, у 1910 р. – до 205 542.

Національні ознаки мали культові споруди міста: церкви, костели та синагоги («божниці»). Але загалом публічний простір Львова мав виразно польський характер. Одним із величніших польських символів була штучна гора на Високому Замку, т. зв. копець Люблінської Унії, яку насипали польські активісти в пам'ять про цю історичну подію. Коли внаслідок негоди 1907 р. насип почав розсипатися, українська газета «Діло» не приховувала сарказму.

Ще однією національною ознакою міського середовища були пам'ятники видатним діячам. У Львові наприкінці XIX – на початку XX ст. встановили пам'ятники

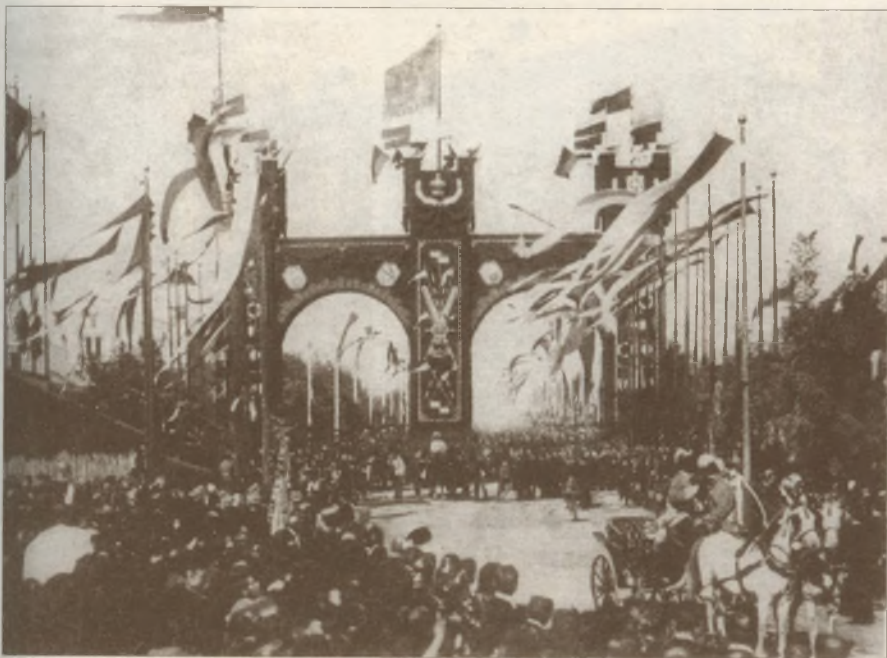
Ріг вул. Вірменської у Львові.

персонажам польської історії: королю Янові Казимиру, Агенору Голуховському, Адамові Міцкевичу, Францішку Смольці та Олександрові Фредру. Національним пантеоном для місцевих поляків та українців став Личаківський цвинтар. Мистецькими скульптурними зображеннями були прикрашені могили польських та українських діячів. З українських найбільш відомим став символічний пам'ятник на могилі визначного національного діяча Володимира Барвінського, який помер у молодому віці. Року 1893 сюди також перепоховали Маркіяна Шашкевича.

«Такъ говоритъ старьй Микита, що ѣздилъ до Львова еще 1861 року приглядатися тому соймови, та въздыхалъ тѣлько на той галеріи, що Русь така бѣдна на мѣстѣ князя Льва. Онъ простий хлоп, но знае читати не лишъ по-руски, но и по-польски, и приѣхавши разъ до Львова, як понаписовали всюда панове изъ маистрату нови написи на улицахъ, то он перебежъ все улици и читалъ: «Улѣца Копѣрника!» добре, каже, той зналъ звѣзды на небе раховати; «Улѣца Мицкевѣча!» добре, каже, той польськїи пѣсни складалъ; «Пляць Голуховскего!» ну, хотя якїй онъ былъ, но гостинцѣ побудовалъ для краю; такъ все перейшолъ, аж сойшолся

Тріумфальна арка у Львові,
змонтована на честь візиту імператора.

сь школяремъ изъ своего села, а той поздоровился съ нимъ, та каже: а вы дядьку за чѣмъ такъ глядаете? «За улицу князя Данила, та за улицею князя Льва!» Э, каже школяръ, заблагли вы великои мудрости бѣтъ маистрату, щобы панове радни польскіи и жидѣвскіи знали, що имъ Львѣвъ заложилъ Данило, а вибудовалъ Левъ!

Пошкробался Микита по потылиці, та каже: ну идижъ сынку, учися, щобы ти ихъ колісь научиль».

«Наука» (Львів, 1883)

Рішення щодо найменувань вулиць ухвалювала Міська Рада, в якій українці були мізерно представлені. Відтак назви, пов'язані з українською історією чи культурою, були у Львові поодинокі. У 1912 р. Президія міста, надаючи назви 75 вулицям, тільки двом з них присвоїла українські імена – Івана Котляревського та Маркіяна Шашкевича. Польські написи домінували над входами до установ та крамниць, на рекламних щитах, в оголошеннях на мурах чи спеціальних тумбах міста. Щойно на початку ХХ ст. з'являються українські написи.

Міжнаціональне суперництво в публічному просторі Львова мало місце і в найменуваннях громадських інституцій, приватних навчальних закладів, стипендій тощо. Зокрема українці назвали народну школу іменем

Початок вул. Галицької у Львові.

Маркіяна Шашкевича, натомість поляки свою – імені Генріха Сенкевича. Українська присутність у місті найбільше була помітна на свято Йордану, коли площа Ринок, де священики урочисто роздавали освячену воду, залюднювалася місцевими та прибулими греко-католиками, і не тільки.

«Львів представився мені майже чисто польським містом. Усі уряди польські, школи й університет польські, театр польський, написи всюду польські, торговля в руках поляків і жидів, що маніфестувалися також під національним оглядом як поляки. Мова всюди польська, – в крамницях, реставрація, каварнях говорили також і русини по польськи. Велика то була відвага заговорити до кельнера, або купця по українськи і на такого всі зглядалися, як на щось надзвичайне. Та нечисленне українське населення, що було в місті крилося кудись по закутках, а на зверх не було його видно; розмірно найбільше ще українського елементу було в найнижчих робітничих верствах між домашньою службою та каменичними сторожами. З тих сфер рекрутувалася головню публіка, що в неділі і свята заповняла церкви».

Євген Олесницький «Сторінки з мого життя. I. частина (1860–1890)»

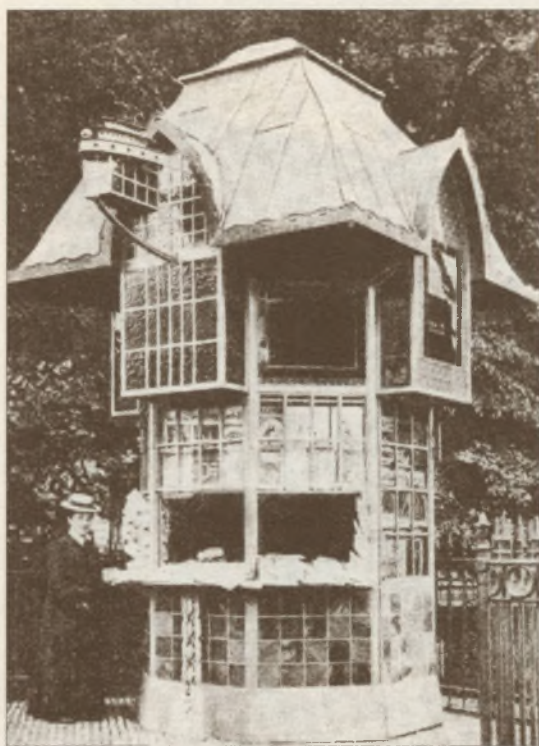
Площа Маріяцька у Львові.

Євген Петрушевич пізнавав галицьку столицю з часів навчання в Академічній гімназії. Учні з-поза Львова мешкали у бурсах чи на квартирах з дворазовим харчуванням – «на стації». У бурсах мешкали зазвичай найбільшні студенти з провінції. Євген, ймовірно, мешкав «на стації» у когось з родичів. Під час навчання в університеті він винаймав кімнату в будинку Народного Дому на розі Вірменської і Краківської вулиць.

Утримувати канцелярію у Львові, при досить жорсткій конкуренції і високій вартості приміщень, було нелегко. Незабаром Петрушевич був змушений шукати інші приміщення для своєї адвокатської установи. Будинок, у якому він почав працювати, розібрали, а на його місці почали будувати казино (тепер – Будинок учених).

Адвокатська праця давала необхідні засоби для існування самого правника та його родини. Однак уже на початку ХХ ст. у порівняно нечисельному середовищі українських адвокатів спостерігається диференціація у плані матеріального становища. Старші українські адвокати, зокрема Кость Левицький та Степан Федак, досягли добрих статків, стали власниками нерухомості у місті. Молодші – вже мали проблеми з клієнтурою. З іншого боку, українські активісти пильно стежили за тим,

Один із перших газетних кіосків у Львові (1906).

як заповнюються адвокатські вакансії у Східній Галичині. Національний провід ставив завдання-максимум, щоб у кожному зі 147 міст та містечок цієї частини краю був принаймні один «свій» адвокат. Відтак навесні 1897 р. Є. Петрушевич переїхав до Сокаля, де відкрив адвокатську канцелярію.

Часопис «Діло» повідомив про переїзд адвоката так: «Зъ Львова до Сокаля переїхавъ на сталый побутъ адвокатъ краевый д-ръ Євгеній Петрушевичъ. Єсьмо певні, що ся вѣстка зрадує цѣлу Сокальщину, тымъ бѣльше, коли довѣдає ся, що въ особѣ д-ра Петрушевича найде одного зъ найспособнѣйшихъ нашихъ адвокатѡвъ. Намъ зъ тужнимъ серцемъ приходится ся працати д-ра Петрушевича, що такъ за-для високо интелігентныхъ личныхъ прикметъ якъ и праць патріотичной, яко секретарь краевого руского комітету виборчого, зъєднавъ собѣ у Львовѣ горячу симпатію. Однакъ тямлячи, що и Сокальщина не вѡдѣ мацохи та й она бѣльше якъ котрый инший повѣтъ потребує щирыхъ нашихъ людей, проводимо его радо въ тѣ стороны зъ горячимъ желанемъ якъ найкрасшого успѣху».

Мешкаючи в Сокалі, Сколе чи Відні, Є. Петрушевич не поривав зв'язків зі Львовом. Він приїздив до міста на засідання виборчих комітетів, на партійні збори чи для участі в сесіях Галицького Сойму. Під час таких візитів зазвичай зупинявся в «Народній Гостинниці», яка була побудована за кошти українців на вул. Костюшка.

«Львів, столиця провінції, є нецікавим містом. Я лишень насолодився там польською здатністю усюди пити та їсти. У продуктових, в кондитерських, у м'ясних крамницях – п'ють і упиваються до горлянки. Галицьке порося вміло спокушує втомлених гурманів. Це завдання для нього неважке з потужною підмогою чудового пива. Увечері, під час оперети, я насолодився надзвичайною музичною якістю польської мови, що видалася мені ні в чому негіршою від плинної мови Італії. Я бачив блідих красунь, які є своєрідним типом цієї раси. Що особливо здивувало мене, це порочна невинність погляду – одна із характерних рис слов'янської жіночності».

Georges Clemenceau «Au pied du Sinai» (Paris, 1898)

7. РОДИННЕ ЖИТТЯ

До середини 1890-х рр. брати та сестри Євгена Петрушевича залишили родинне гніздо у Буську. Старший брат Степан після висвячення був сотрудником парафії с. Семигинів Стрийського повіту (1879–1880) та м. Щирець Львівського повіту (1880–1881). Пізніше – адміністратором парафії с. Покрівці Жидачівського повіту (1881–1883), і став парохом с. Полове (1883–1894) Радехівського повіту. І тут не обійшлося без згоди представників родини Бадені. Опікуном («колятором») місцевої церкви була графиня Цецилія Бадені. Найдовше о. Степан був душпастирем у с. Холоїв (1894–1920) у тому ж повіті. Під час війни його призначили віце-деканом Кам'янки Струмилової (1914–1918). Займався громадсько-політичною діяльністю – був членом української «Селянської Ради» у Кам'янці Струмилової. Його обрали до місцевої Повітової Ради на додаткових виборах 1898 року.

Молодший брат Роман служив «однорічним охотником» у 80-му полку піхоти австрійської армії (1894–1895). Закінчив військову старшинську школу у Відні і став харчовим інтендантом. Пізніше закінчив навчання на правничому факультеті Львівського університету і працював суддею у Кам'янці Струмилової (до 1914 р.).

Отець Омелян виховав трьох доньок і впродовж чотирьох років усіх їх видав заміж за випускників духовної семінарії, майбутніх священиків. 8 лютого 1881 р. стала під вінець Емілія. Її обранець – Йосиф Сохоцький (1854–1904). Він починав служити сотрудником у свого батька, також на ймення Йосиф, у парафії Лани Бібрецького повіту (1882–1888), а після батькової смерті до своїх останніх днів був парохом у тому ж селі.

Наймолодша сестра Марія 9 серпня 1883 р. вийшла заміж за Миколу Селезінку (1858–1933). Після висвячення о. Микола був сотрудником свого тестя у Буській парафії (1883–1885). Пізніше – адміністратором (1885–1886) і згодом парохом (1886–1933) у с. Янчин Перемишлянського повіту. У 1907–1911 рр. був Нараївським деканом.

8 лютого 1885 р. відбулося вінчання найстаршої доньки Савини, яка стала дружиною Матвія Поповича

(1859–1931). Як і другий зять, Матвій розпочинав свою священницьку діяльність сотрудником о. Омеляна (1885–1893). Надалі був адміністратором (1893–1894) і до кінця своїх днів парохом (1894–1931) с. Павлів Радеківського повіту.

Одруження доньок священників («попівен») із майбутніми душпастирями було поширеним явищем для Греко-Католицької Церкви в Галичині. Менш типовими були такі зручні призначення («презенти»), які вчасно отримували троє зятів отця Омеляна. Тут, очевидно, не обійшлося без сприяння впливового у Львівській архієпархії каноніка Антонія Петрушевича.

У 1892 р. своє сімейне життя облаштував Євген. Його нареченою стала Леокадія Кордула Пуніцька, яка народилася 22 жовтня 1864 р. у Золочеві. Її охрестили в латинському обряді, хоча її мати була греко-католичкою. Це було порушенням одного з пунктів т. зв. конкордії, яку галицькі зверхники обидвох конфесій підписали у Римі 17 липня 1863 р.: «Дітей змішаних шлюбів слід виховувати в обряді батьків відповідно статі». На конфесійній належності Леокадії вочевидь наполіг її батько – згаданий вище Антоній Роголя Пуніцький.

Після праці урядовцем нижчого рангу у Винниках та Львові, Пуніцький до 1887 р. очолював староство у Березові (Бжозові) та в Мостиськах (1887–1894), головував

Римо-католицький костел у м. Мостиська, в якому 6 лютого 1892 р. вінчалися Євген Петрушевич і Леокадія Кордула Пуніцька (сучасний вигляд).

Степан ПЕТРУШЕВИЧ
(1855–1920)

Священик, громадсько-політичний діяч. Сотрудник у с. Семигинів Стрийського повіту та м. Щирець Львівського повіту, адміністратор парафії с. Покрівці Жидачівського повіту, парох с. Полове (1883–1894) та с. Холоїв Радеківського повіту (1894–1920), віце-декан Кам'янки Струмилової (1914–1918). Діяч УНДП. Депутат УНРади ЗУНР (1919), голова Повітової УНРади Радекова (1918–1919). Культосвітній інструктор при Повітовій Управі м. Староконстянтинів (влітку-восени 1919). Згодом – капелан при Стаційній Команді. Помер від тифу у с. Слобідка біля Бірзулі.

у шкільних радах цих повітів. Отримав звання почесного громадянина Березова та Судової Вишні. Захоплювався культурними раритетами – був членом Об'єднаного товариства шанувальників мистецтв у Кракові.

Одруження Є. Петрушевича було неординарним із різних причин. Порівняння записів у метриках народжень засвідчує, що мати Леокадії – Адольфіна Беатріче, як і мати Євгена – Савина були доньками Стефана Коцюби й Маріанни з Дашкевичів, тобто рідними сестрами. Відтак наречена Євгена доводилася йому двоюрідною сестрою по материній лінії. Ще одна важлива деталь – батько Євгена був хрещеним Леокадії, а батько Леокадії – хрещеним Євгена. Отже, обидва свати ще й доводилися собі кумами.

Шлюби споріднених молодят забороняли і державна влада, і Церква, хоча й були винятки. Католицька церква щодо цього керувалася канонічними правилами; спеціально розробленими таблицями, які кваліфікували ступінь спорідненості, та відповідними інструкціями для єпископату та священиків. Дозвіл на таке одруження, т. зв. диспенза надавалася, в окремих випадках – рішенням Апостольського престолу, а зазвичай – розпорядженням єпископа чи його заступника. Для розгляду такого питання обоє наречених мали написати до церковної влади спеціальне звернення латиною. Серед канонічних підстав для диспензи були: відсутність у локальній місцевості, де мешкає наречена, іншого претендента відповідного їй соціального стану; недостатній розмір необхідного посагу, який родина нареченої могла б запропонувати достойному зятеві; можливість полагодження у такому шлюбі родинних майнових суперечок; потреба виховувати дітей-сиріт, після

Роман ПЕТРУШЕВИЧ
(1872–1940)

Суддя, громадсько-політичний діяч. Після одnorічної військової служби і закінчення старшинської школи у Відні служив харчовим інтендантом. Закінчивши навчання на правничому факультеті Львівського університету, працював суддею у Кам'янці Струмиловій (1900–1914). Потрапив у російський полон під Перемишлем і був інтернований у Сибіру (1915–1918). Діяч УНДП. Повітовий комісар ЗУНР у Кам'янці Струмиловій (1918–1919). Урядовець Земельного Гіпотечного Банку та адвокат у Кам'янці Струмиловій (1920-ті рр.). Начальник суду м. Вадовиці, радник Окружного суду (до 1939 р.). Арештований більшовиками у Кам'янці Струмиловій (1940). Загинув у в'язниці м. Суми.

смерті першого чоловіка; значний вік нареченої (більше 24 років); великі заслуги перед церквою самих прохачів-наречених, або їх батьків; потреба урятування нареченої від безчестя тощо.

У книзі одружень Мостиської римо-католицької парафії зафіксовано необхідні дозволи на вінчання Євгена і Леокадії. Рішення Галицького намісництва датоване 29 січня 1892 р. (№ 7886); диспенза від ординаторії Перемишльської римо-католицької єпархії – 5 вересня 1891 р. (№ 631). Загалом у Галичині ХІХ ст. подібні одруження були непоодиноким явищем, але факт спорідненості зазвичай не афішували й не обговорювали.

На момент одруження Леокадія мала 28 років, її вважали вже «старшою панною». Хтозна чи донька державного урядовця такого рівня могла мати труднощі з пошуком достойного нареченого. Тому, на нашу думку, цей шлюб мав інші мотиви. Молодята були знайомі змалку, зустрічалися на родинних імпрезах Петрушевичів чи Пуніцьких і їхнє рішення одружитися було продиктоване насамперед давніми і глибокими взаємними симпатіями.

Вінчання Євгена з Леокадією відбулося 6 лютого 1892 р. у костелі в Мостиськах. Обряд вінчання провадив парох римо-католицької парафії Альфред Володимир Бялогловський. Свідками шлюбної церемонії були: з боку молодого – Микола Селезінка, парох с. Янчин; з боку нареченого – Альфред із Новоселець Бандровський – суддя повітового суду в Мостиськах.

Хоча за статистикою кінця ХІХ – початку ХХ ст. кожен третій римо-католик Галичини походив з мішаної українсько-польської сім'ї, одруження з польками не схвалюва-

ли в родинах української інтелігенції. Більшість дружин українських адвокатів краю, як і самі вони, були доньками греко-католицьких священників. Відомо, що полькою була дружина українського адвоката в Перемишлі Володимира Загайкевича. Натомість адвокат у Городенці Теофіл Окуневський, подібно до Івана Франка, зробив інший вибір – одружився з україночкою із Наддніпрянщини.

Молодята Євген та Леокадія замешкали у Львові, на вул. Чарнецького в будинку № 2 (тепер – вул. Винниченка). 23 листопада 1892 р. у подружжя народився син. Охрестили його 26 грудня 1892 р., назвавши Антоном, в Успенській (Волоській) церкві недалеко від помешкання. Обряд хрещення здійснив дід новонародженого – о. Омелян, який приїхав із Буська.

Антін, як і батько, здобув середню освіту в Академічній гімназії. Серед його однокласників були Петро Франко,

Будинок № 2 на вул. Чарнецького (тепер – вул. Винниченка) у Львові, в якому Є. Петрушевич із сім'єю мешкав у 1892–1896 рр.

о. Володимир ПЕТРУШЕВИЧ
(1846–1917)

Священик, церковний діяч. Сотрудник с. Викторів Горішній Станиславівського повіту (1874–1875), сотрудник (1875–1880) та адміністратор (1880–1881) парафії с. Гарасимів Городенківського повіту. Адміністратор парафії Бережниця Шляхоцька Калуського повіту (1881–1883). Сотрудник (1883–1884) та сповідник (1884–1894) Архикатедрального Собору св. Юра у Львові. Парох та віце-декан у Калуші (1894–1917). Був помічником церемоніала Руського провінціального Собору 1891 р. Галицької митрополії Греко-Католицької Церкви. Підтримував родинні стосунки з Омеляном Петрушевичем, був свідком на вінчанні його найстаршої доньки Савини з Матвієм Поповичем (8 лютого 1885 р.).

син Івана Франка, та Володимир Бандрівський, котрі, як і Антін, згодом вписали свої імена в історію українських визвольних змагань 1914–1923 рр. Іспит зрілості Антін склав на початку червня 1910 р., а вищі правничі студії закінчив 1915 року.

Подружжя Петрушевичів підтримувало родинні стосунки з рідним братом Леокадії – Адольфом. Він разом зі своєю дружиною Хеленою стали хрещеними батьками Антонія. Адольф Пуніцький, як і його батько Антоній, робив службову кар'єру в повітових органах влади, однак, нижчого рангу. Після праці дрібним урядовцем у Львові, працював комісаром у старостві в Чорткові, пізніше – в Масляницях, а від 1898 р. – у Добромилі.

Варто додати, що Роман Петрушевич одружився зі своєю племінницею – донькою брата Степана – Ігнацією. Цього разу природа була безжальною. Наслідком цього спорідненого шлюбу було те, що старший син Романа та Ігнації Юрій народився зі спотвореним правим вухом, а молодший Степан виріс розумово неповносправним.

У 1890-ті роки Є. Петрушевич пережив важку втрату рідних та близьких. 31 липня 1893 р. після тривалої хвороби померла у муках наймолодша Євгенова сестра – Марія, якій щойно виповнилось 27 років. Її ховали у Львові на Личаківському цвинтарі з помешкання на вулиці Чарнецького, 2.

Останній рік життя був фатальним для А. Пуніцького, який після Мостиськ від 1894 р. старостував у Старому Місті (Старому Самборі). 7 серпня 1897 р. він урочисто відсвяткував 40-річчя службової діяльності. Під час святкової імпрези священик Данило Куцій з Лідини Великої

організував збір коштів на Руську бурсу в Самборі і присутні пожертвували на цю справу 26,5 золотих ринських. А в середині січня 1898 р. А. Пуніцького несподівано відправили у відставку. Ця відставка не була спеціальною акцією супроти старости Старого Міста. Якраз тоді у Відні ухвалили рішення відправляти державних службовців на пенсію після 40-літньої праці. У першій половині 1898 р. замінили старост у Бжеську, Городку, Долині, Жидачеві, Кольбушовій, Перемишлянах, Скалаті, Тарнобжегу, Товмачі та Хшанові. Однак А. Пуніцький болісно сприйняв своє звільнення, і восени того ж року помер у Самборі.

9 жовтня 1901 р. на 71 році життя помер батько Євгена – Омелян Петрушевич. Так увірвалася остання нитка, яка пов'язувала Євгена з Буськом. Він підтримував контакти з братами й сестрами, доля яких розкинула по краю, а згодом, і з їхніми дітьми. Син брата Степана – Лев – також вибрав правничий фах. Працював судовим радником у Мостах Великих та Жовкві і прокурором у Бережанах (1918–1919). На правничому факультеті навчався і Ярослав Селезінка, син Євгенової сестри Марії. Можна сказати, Петрушевичі зі священничого роду наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. ставали династією правників.

Успенська (Волоська) церква у Львові, парафіянином якої був Є. Петрушевич у 1870-х – першій половині 1890-х рр. Тут 26 грудня 1892 р. охрестили його сина Антона.

8. СОКАЛЬ

Монархія Габсбургів, приєднавши до себе частину земель розділеної Речі Посполитої, утворила на українських та польських етнічних землях штучний за назвою та історичною традицією коронний край: т. зв. Королівство Галичини і Лодомерії – що було латинським перекладом назви Галицько-Волинського князівства. Статистика 1890 р. засвідчувала аграрний характер Галичини – 76,9 % відсотків усього населення були селяни-рільники. На 1900 р. в українській частині краю, який тоді неофіційно називали Східною Галичиною, мешкало майже 4,7 мільйона населення, з яких 63 % становили українці, 23% – поляки та 13 % – євреї.

Історично склалося, що українці, кількісно переважаючи у східній частині краю, були меншістю у містах та містечках. Наприкінці ХІХ ст. українців було більше

Кадастрова мапа м. Сокаль (кінець ХІХ ст.).

половини лише у Городенці, Тисмениці та Яворові; більше третини – у Снятині; майже третина – в Городку та Долині. Кількість греко-католиків була більша від римо-католиків у Городенці, Долині, Дрогобичі, Жовкві, Калуші, Надвірній, Тереховлі, Тисмениці та Яворові. Українців було більше, аніж євреїв у Городенці, Городку, Долині, Снятині, Тереховлі, Тисмениці та Яворові. У Дрогобичі, Стрию та Тернополі українці становили більше чверті міського населення, у Бережанах та Золочеві – більше однієї п'ятої. У Бучачі, Коломиї, Перемишлі, Самборі та Ярославі – трохи більше, аніж шосту частину мешканців. Але факт, що українці були в меншості, не означав, що поляки були в більшості. У кожному галицькому місті й містечку мешкали євреї, а в окремих випадках – як-от у Бродах – вони могли становити більшість.

У повітовому місті Сокаль, яке займало 4 926 моргів землі, за офіційними даними 1897 р. було 8 007 мешканців, з них 3 272 євреїв, 2 452 римо-католиків, 2 266 греко-католиків та 14 осіб інших віровизнань чи конфесій. Натомість українці чисельно домінували в повіті, де більш аніж утрое переважали поляків. З-поміж інших повітів краю Сокальщина вирізнялася ще й етнічною однорідністю. Тут не було не лише суто польських сільських громад, а й навіть мішаних, з чисельною перевагою поляків. Лише у містечку Кристинопіль 1905 р. налічувалося 429 латинників (римо-католики, які у побуті розмовляли українською мовою) і 387 греко-католиків, але

Поштівка з видом Сокаля.

при цьому – 2 722 євреїв. У Ворохті було 239 латинників і 196 греко-католиків.

Історія повітового центру пов'язана з місцем народження Петрушевича. Перша згадка про Сокаль датована 1411 р., коли князь Зимовит, перебуваючи у місцевій резиденції, видав привілей для міста Буська. У путівнику М. Орловіча 1914 р. місто описане дуже коротко: «Сокаль, 13.000 мешканців. Готель Арендарчика. Костели головний і Бернандинів – обидва оточені оборонним муром з вежами. На цвинтарі спільна могила повстанців з 1863 р. Під містом шанці Хмельницького».

Місто не мало промислових закладів, окрім цегельні. Зате працювали ремісники та майстри різних спеціальностей. У центрі розташувалася аптека, цукерня і безліч малих крамниць. Сільський люд заповнював місто у дні ярмарків, які щорічно відбувалися 18 січня, 24 лютого, 23 квітня, 18 липня, 8 вересня, 4 жовтня, 2 і 21 листопада, 12 та 18 грудня. Сокаль був з'єднаний залізничним сполученням зі Львовом, куди щодня курсував потяг через Перемишль.

Центром освітнього життя Сокаля була вчительська семінарія, в якій були сильні польські впливи. У 1905 р. у місті відкрили підготовчий курс до I класу гімназії, а незабаром – приватну гімназію.

У другій половині XIX ст. найбільш впливовим діячем Сокальщини був граф Станіслав Поляновський (1826–1898) – один із т. зв. польських повітових короліків.

Ярмарок у Сокалі перед Першою світовою війною.

Markt an Allerseele in Sokal.

Граф тривалий час очолював Повітову Раду, був членом Палати Панів австрійської Державної Ради та послом до Галицького Союму. С. Полянський знав як відомий антагоніст українського руху: сприяв гонінню за трираменні хрести, просував проект запровадження григоріанського календаря у Греко-Католицькій Церкві. Особисто посприяв тому, щоб значна частина греко-католицьких парафій у повіті була обсаджена ополяченими священиками, втікачами з підросійської Холмицини.

Окрім того, Сокаль у другій половині XIX ст. був однією з твердинь русофільства в Галичині. Головою філії товариства імені М. Качковського – головної русофільської організації в Галичині – був о. Григорій Грицик. Члени товариства збирали кошти на будівництво свого будинку в Сокалі.

У час приїзду Є. Петрушевича до Сокаля, 1897 р. у повітовому суді, під головуванням Юліана Сельського, працювали п'ять адвокатів: Владислав Вейда (згодом став бургомістром), Лео Гольдфарб, Роберт Павловський, Валеріян Філіповський та Самуель Франкель – усі доктори

Церква св. Михаїла у Сокалі.

права. З 1905 р. самотійну адвокатську практику провадив «емеритований» суддя Петро Лінинський (1846–1914), колишній соймовий посол. У Петрушевича, як у більшості адвокатських канцелярій, були апліканти. Відомо, що у Сколе його аплікantom деякий час був Микола Книш. Однак він не став адвокатом, а перейшов на державну службу фінансового («скарбового») уряду в Раві-Руській.

У повітовому центрі Є. Петрушевич обороняв інтереси місцевого селянства. Адвокати-українці, маючи справу з селянами, добре усвідомлювали, що «мужик заплатив свій дуже гіркий гріш і треба єму єго совісно відробити». Втім українські селяни загалом «процесувалися» рідко. Найбільш активними учасниками судових розглядів наприкінці XIX ст. стали євреї. Вони до 1877 р., згідно з австрійським законодавством, не мали права купувати на Галичині землю у власність. Тоді усього 38 євреїв володіли більшими земельними угіддями. Як тільки заборона була скасована, заможніші з них почали набувати землю. У результаті такої економічної активності до 1890 р. п'ята частина усієї земельної власності краю опинилася в руках євреїв.

Є. Петрушевич брав участь у різноманітних судових процесах майнового характеру та аукціонах. Зокрема «Gazeta Lwowska» повідомляла, що 4 листопада та 9 грудня 1897 р. у приміщенні повітового суду Сокаля відбувся примусовий розпродаж маєтку Якуба Рота. Адвокатом невідомих вірителів виступав Є. Петрушевич. У Сокалі та повіті Петрушевич, окрім високої професійної репутації, здобув авторитет та популярність своєю громадсько-політичною діяльністю.

Ринкова площа Сокаля.

9. ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ

Для українського руху Галичини 1880–1890 рр. були періодом складних змін. Разом із творенням нових організаційних форм, культурних і економічних цінностей, відбувалася політична ферментація між соціалістичним світоглядом та українською національною ідеєю.

24 жовтня 1885 р. у Львові було утворене товариство «Народна Рада», як продовжувач традицій Головної Руської Ради 1848 р. Політичну програму товариства ухвалили на перших загальних зборах, з участю кількох сотень активістів-народовців, щойно 2 лютого 1888 р. У програмі не тільки була повторена ідея національно-територіальної автономії, сформульована сорок років раніше, але й з'явилися гасла розвитку «народності», демократизму, лібералізму та суспільного поступу. Новою незабаром стає соціальна репрезентація українського активу – в «Народній Раді» на чільні позиції поступово виходять адвокати. Спочатку секретарем товариства став Кость Левицький, згодом активними учасниками – інші «пани-меценаси»: Теофіл Кормош, Євген Левицький, Теофіл Окуневський, Євген Олесницький, Володимир Охримович та Степан Федак. Відомо, що Євген Петрушевич належав до «Народної Ради» принаймні від середини 1890-х рр.

«Селяни, що йшли за провідниками старорусинів, звали їх партією «твердою». Українські націоналісти звали «старорусинів» – в публіцистиці «москвофілами» або «русофілами», в усних балачках «кацапами».

Українські націоналісти в Галичині, також «русини», ще не звали себе українцями. Україною звали тільки ті українські землі, які були в межах Росії; українцями звали тільки українців Подніпров'я. Щоб себе відрізнити від «кацапів», та щоб заманіфестувати національну єдність австрійських «русинів» з українцями Росії, звали себе «українофілами». В публіцистиці й у науковій літературі уживались деколи терміни: «Русь-Україна», «русько-український», «русин-українець».

Коли ті «українофіли», чи «русини-українці» стали гуртуватися в політичну партію, назвали себе «наро-

Володимир ОХРИМОВИЧ
(1870–1931)

Адвокат у Залищиках та Львові, вчений-етнограф, педагог, редактор, громадсько-політичний діяч. Дійсний член НТШ (1899). Співзасновник та діяч РУРП і УНДП. Депутат Державної Ради (1907–1908). Редактор часописів «Народ», «Свобода» та «Діло». Автор наукових праць з української етнографії та статистики. Під час Першої світової війни вивезений російською окупаційною владою як закладник до Сибіру (1915–1917). Співзасновник «Галицько-Буковинського комітету допомоги жертвам війни» у Києві (1917). Член Центрального Військового Комітету (м. Львів, жовтень 1918). Депутат УНРади. За дорученням уряду ЗУНР у листопаді 1918 р. залишився у Львові, щоб охороняти інтереси українського населення перед польською владою. Учасник українсько-польських перемовин у справі поранених, полонених та інтернованих (Львів, січень 1919). Голова Колегії Референтів Міжпартійної Ради. Критикував міжнародну діяльність Є. Петрушевича. Не мав політичних амбіцій, але мав високий моральний авторитет серед українського активу. В ідеологічному та духовному вимірі пройшов складну еволюцію від марксистського до глибоко релігійного світогляду.

довцями». Цю назву согрішила наша, в наукові терміни тоді ще дуже бідна мова. Словом «народовці» партія означила аж три свої головні прикмети, розуміючи під словом «народ» дві речі: націю і найширшу верству народу, якою у нас є селянство. Одно слово «народовці» казало, що це партія націоналістична і селянська, яка за основу літературної і національної мови бере мову «народню» (селянства) і народом (нацією) зве тих людей, що говорять мовою нашого «народу» (селянства)».

Вячеслав Будзиновський «Смішне в поважнім» (1930)

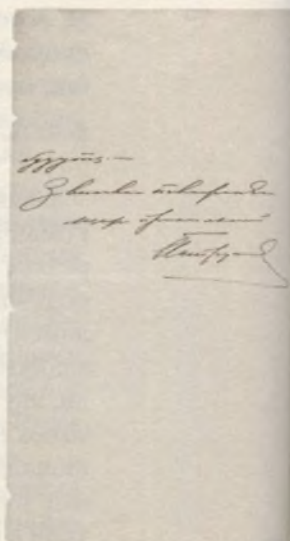
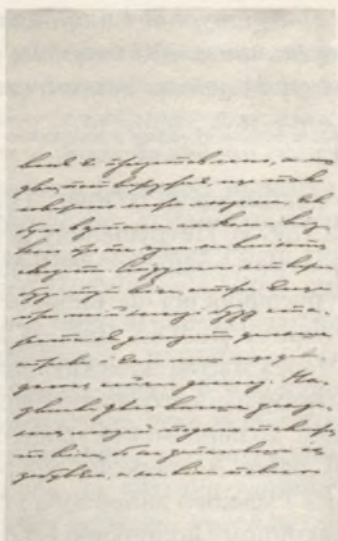
Завдяки рекомендації голови «Народної Ради» Юліана Романчука 1897 р. Петрушевичу довірили обов'язки секретаря Руського крайового виборчого комітету, який народовці та русофіли під час виборів до австрійського парламенту творили спільно. Вибори для українців не були вдалими. Через масові зловживання місцевої адміністрації, яку підтримував тогочасний австрійський прем'єр Казімеж Бадені, до парламенту увійшли тільки дев'ятеро національних діячів. А в березні 1898 р. у Львові відбувся суд над членами Руського виборчого комітету, яких звинуватили в незаконному поширенні («кольпортажі») виборчої

відозви. Поліція не представила переконливих доказів і обвинувачених звільнили. Попри все, праця у виборчому комітеті уперше запровадила Є. Петрушевича в чільне коло українського політикуму краю.

Народовецький рух мав серйозні перспективи щодо розгортання, але його організаційна структура була недосконалою. Тому народовцям тривалий час не вдавалося випередити русофілів у кількості прихильників. У період найширшої репрезентативності «Народної Ради» кількість її членів у краю не сягала навіть тисячі осіб. З близько чотирьох тисяч тогочасних галицько-українських світських і духовних інтелігентів, народовецькі ідеї підтримувала лише чверть – більшість майже до кінця XIX ст. залишалася під русофільським впливом.

Масовий етап галицько-українського руху наступив наприкінці XIX ст. з утворенням політичних партій європейського зразка. Першою українською партією стала Русько-Українська Радикальна Партія (далі – РУРП або УРП), що 4–5 жовтня 1890 р. утворилася з радикальних молодіжних гуртків, які перебували під впливом Михайла Драгоманова. Її лідером серед інших був Іван Франко. Ліве крило РУРП («молоді радикали») 1899 р. вийшли з партії й утворили Українську Соціал-Демократичну Партію (УСДП). Того ж року, внаслідок об'єднання національно-демократичного крила РУРП та кількох діячів «Народної Ради», утворилася Українська Націо-

Лист Євгена Петрушевича
до Івана Франка (1897).

Михайло ГРУШЕВСЬКИЙ
(1866–1934)

Вчений-історик, письменник, публіцист, редактор, громадсько-політичний та державний діяч. Професор історії Східної Європи Львівського університету (1894–1914). Голова НТШ. Скріплював культурні та наукові зв'язки між Галичиною і Наддніпряниною. Редактор «Літературно-наукового вістника». Співзасновник УНДП та Товариства Українських Поступовців. Голова Центральної Ради (1917–1918). Делегат Трудового Конгресу України (1919). У 1919–1924 рр. мешкав у Празі та Відні. Критично оцінював українсько-польський договір 1920 р. Очоловав Український Соціологічний Інститут. У 1924 р. переїхав до Радянської України, де очолював кафедру української історії та Історичну секцію ВУАН. Автор фундаментальної праці «Історія України-Руси».

нально-Демократична Партія (УНДП). Українські політики-консерватори 1896 р. організували. Католицький Русько-Народний Союз, на базі якого 1911 р. утворили Християнсько-Суспільну Партію (ХСП). Русофільський напрям українського руху Галичини від 1900 р. представляла Руська Народна Партія, але русофільський рух не міг оговтатись після великого процесу над його лідерами 1883 р., звинуваченими у «державній зраді». Відтоді впливи русофілів почали занепадати, і навіть створення окремої партії не могло цьому перешкодити.

Національний рух своїй масовості завдячує створенню місцевих політичних організацій, які були зареєстровані в Галицькому намісництві у другій половині 1890-х рр. Такі товариства у Бібрці, Жовкві, Золочеві, Коломиї та Раві-Руській назвали «Руська Рада»; у Борщеві – «Товариство Політичне», у Бережанах, Бродах, Долині, Кам'янці Струмилувій, Лопатині, Перемишлі – «Селянська Рада»; у Городку та Тереховлі – «Хлопська Рада», у Турці – «Народна Рада». У крайовому центрі повітове товариство називалося «Селянська Рада у Львові». Діяли також організації які обіймали суміжні повіти: «Самбірська Окружна Рада», «Підгірська Рада» у Стрию, «Подільська Рада» у Тернополі. Таким чином було відновлено традицію творення місцевих структур за прикладом «Руських Рад» 1848–1849 рр. Спочатку повітові товариства мали міжпартійний характер, у них спільно діяли русофіли, народовці та прихильники радикальної партії. Однак на зламі століть першість захопили прихильники народовецької ідеї, і ці товариства переважно перетворилися на повітові осередки УНДП.

Конституційна система Австрії спонукала політичні партії до розбудови партійних структур. Вибори потребували розгалуженої системи місцевих осередків. В умовах, коли депутатські мандати українці могли здобути тільки у сільських громадах, створення повітових організацій, які мали б діяти на селі, були вкрай потрібні. Тому головним завданням Повітових Комітетів була робота серед селян, головню, під час виборчих кампаній. Про розгалужену структуру УНДП можна скласти уявлення зі з'їзду 1911 р., де були представлені делегати від 82 місцевих осередків.

Вихід адвокатів на провідні позиції посилив національний рух в інтелектуальному, матеріальному та організаційному плані. Знання законодавства, відносна матеріальна забезпеченість, формальна незалежність від влади, клієнтура на місцевому рівні – усі ці чинники створювали кращі умови для громадсько-політичної діяльності. Окремі адвокати завдяки високому професіоналізму та жертівній праці серед селян ставали найбільшими авторитетами для українців не тільки свого повіту, але й цілих регіонів. Таким був Теофіл Кормош у Перемишлі, Євген Олесницький для Підкарпаття, Кирило Трильовський для Покуття та Гуцульщини.

Характеризуючи діячів «адвокатської доби», Лев Ганкевич зазначив: «Це вже нова генерація української палестри. Це вже «не оборонці шляхти, міщанства і промисловців», але оборонці цілої нації. Всі вони вже національно свідомі, люди європейської культури [...] Вони дають почин і переводять повну реорганізацію національно-політичного і культурного життя свого народу. За їх почином постають нові справді демократичні, політичні партії [...] Вони устроюють збори і віча та входять в безпосередній контакт з народними масами і надають політичному життю нову форму і новий зміст. За їх почином головню повстають фінансові і економічні установи, що стають основою відродження народу. Вони беруть живу участь в освітньо-культурному і політичному житті, закладають у всіх закутинах нашої землі читальні і в кожную майже неділю і свято їздять туди з рефератами і відчитами, одним словом стають вже заступниками не тільки прав одиниць, але прав цілої нації».

Наприкінці ХІХ ст. український рух розгортався у гострому протистоянні з польським. Хоча донедавна на місцях стосунки поміж національними активістами обидвох народів були досить миролюбними. Зокрема Іван Бойко пригадував, що українські та польські студенти

Бережанської гімназії допомагали один одному влаштувати свята Шевченка та Міцкевича, організовували спільні прогулянки за місто. За його спостереженнями, злам у міжнаціональних взаєминах наступив після початку видання газети «Słowo Polskie» (1895), шовіністичні публікації якої негативно вплинули на настрої поляків щодо українців.

У середині 1890-х рр. українські середовища Галичини отримали нову перспективу, сформульовану в публікації Юліана Бачинського «Україна irredenta» – праці, яка вперше озвучила потребу боротися за самостійну Україну. Однак самостійницька ідея важко торувала свій шлях не тільки до ширшого загалу, але й навіть до українського проводу. Як стверджував Ю. Бачинський, Франко на прохання опублікувати цей твір відписав, що його «друкувати не можна, бо ся «фільозофія ugradająca zdrowemu rozsądkowi» (суперечить здоровому глуздові. – О. П.). На початку ХХ ст. галицько-українські політичні партії включили ідею політичної самостійності та соборності української нації у свої програми, однак розглядали її як віддалену перспективу. У практичній політиці вони керувалися гаслом досягнення національно-територіальної автономії в рамках Габсбурзької імперії.

Прибувши до Сокаля, Петрушевич продовжив свою громадсько-політичну діяльність вже на повітовому рівні. У місті діяло товариство «Руська Рада», яке очолював о. Омелян Левицький. 11 листопада 1897 р. відбулися загальні збори товариства, які обрали нове керівництво (виділ). Головою став о. Орест Чехович, секретарем – Є. Петрушевич. Так через півроку своєї праці в Сокалі адвокат увійшов до керівництва повітової організації, а незабаром вже її очолював (1900–1905).

Біографи Петрушевича зазначали, що він був одним із засновників УНДП. Це занадто категоричне твердження. Є. Петрушевич тоді працював у Сокалі й лише зрідка міг навідуватися до Львова. А саме у крайовому центрі мешкали і працювали ідеологи та ініціатори заснування партії: Євген Левицький, Володимир Охримович, Іван Франко та Михайло Грушевський, який прибув з Наддніпрянщини у 1894 р. Імені Петрушевича не знаходимо в переліку обраних установчим з'їздом 26 грудня 1899 р. керівних органів національно-демократичної партії – т. зв. Тіснішого та Ширшого Народних Комітетів. Вірогідніше, що Петрушевич був серед тих 150-ти народовецьких делегатів, які прибули на установчу нараду з місцевостей краю.

Вступивши в партію, він працював у ній на місцевому рівні – заснував і очолив повітовий комітет УНДП у Сокалі, тісно співпрацюючи з місцевим осередком РУРП. Степан Баран стверджував, що Є. Петрушевич увійшов до складу найвищого керівництва УНДП щойно перед Першою світовою війною, «але більшої участі в праці цього комітету не брав ніколи».

У 1901 р. Народний Комітет ухвалив рішення про підтримку кандидатури Є. Петрушевича на виборах до Галицького Союму від Сокальського повіту. Через виборчі зловживання місцевої адміністрації, Є. Петрушевич ці вибори програв, набравши лише 70 голосів за куріальною системою, тоді як його суперник мав підтримку 91 виборця. Переможений намагався опротестувати результати виборів. Для цього пробував зібрати свідчення про виборчі зловживання та маніпуляції місцевої адміністрації, але його протести були безуспішними.

В організаційній праці серед українців Сокальщини Є. Петрушевич намагався діяти послідовно. Національну роботу він почав з освідомлення й залучення до громадської діяльності містян. Інтелігенцію, яка перед тим відвідувала польське казино, він згуртував у товариство «Руська Бесіда», яке організував й очолив. У Сокалі ще перед його приїздом було засноване «Русько-народне казино» (інша назва – «Народне міщанське казино»), яке невдовзі припинило свою діяльність. Зусиллями Петрушевича й однодумців у грудні 1901 р. українське казино відновило роботу. До членства зголосилося ще 84 містян, що разом із дотеперішніми налічувало 144 осіб. До керівництва (виділу) на чолі з о. Михайлом Дуркотом увійшов і Є. Петрушевич. Виділ поставив собі завдання сприяти «пробудженню руського патріотичного духу поміж сокальськими міщанами». Члени зустрічалися в казино й читали газети: «Галичанин», «Русское Слово», «Посланик», різноманітні видання товариства ім. Качковського та «Просвіти». Серед проведених культурних акцій – вечорниці на свята Андрія, Миколая, аматорська вистава у третій день Різдва.

Значну роль в українському культурному відродженні Галичини відіграла діяльність Товариства «Просвіта». Товариство, засноване 8 грудня 1868 р., динамічно розвивалося і перед Першою світовою війною налічувало 77 філій у містах та містечках і 2 944 сільські читальні. Є. Петрушевич був серед головних діячів філії «Просвіти» у Сокалі, заснував низку читалень у навколишніх се-

Лонгин ЦЕГЕЛЬСЬКИЙ
(1875–1950)

Адвокатський кандидат у Львові, публіцист, редактор, громадсько-політичний та державний діяч, дипломат. Діяч УНДП, член Тісного Народного Комітету (1913–1919). Депутат Державної Ради (1911–1918), Галицького Союму (1913–1914). Редактор часописів «Діло», «Свобода» та «Українське Слово». Член Головної Української Ради (1914–1915) та Загальної Української Ради (1915–1916). Делегат СВУ до Туреччини та Швеції. Депутат УНРади. Державний секретар внутрішніх справ ЗУНР (листопад–грудень 1918 р.), керівник секретаріату закордонних справ (весна 1919). Голова місії ЗУНР у США (1920–1921), після закінчення повноважень залишився в еміграції. Редагував діаспорні часописи «Український Вісник», «Шлях» та «Америка».

лах. Упродовж 1900–1904 рр. кількість читалень у повіті зросла від 16 до 29. У місті створили повітову бібліотеку товариства. Адвокат з 30 грудня 1903 р. по 14 березня 1904 р. був заступником голови філії товариства, а до грудня 1905 р. виконував обов'язки голови.

Сокальська філія «Просвіти» потребувала свого приміщення для організації поточної діяльності, проведення зборів та театральних вистав. Є. Петрушевич, за матеріальної підтримки централі «Просвіти» та товариства «Народна Торговля» у Львові, додав власні кошти й полагодив справу купівлі окремого будинку для філії. Великий двоповерховий будинок з актовим залом, який раніше орендувало польське товариство «Сокіл», разом із ділянкою коштував українцям 48 000 австрійських корон. Будинок назвали Народний Дім Товариства «Просвіта». 8 вересня 1905 р. його урочисто відкрили. Разом з активістами Сокальщини на цю подію прибули зі Львова Юліан Романчук та Лонгин Цегельський. Окрім урочистостей відбулося політичне віче, на якому гості виголошували промови на злободенні для галицьких українців питання.

За урядовою статистикою 1900 р. із 7 317 000 населення усієї Галичини – більшість (4 600 000 осіб) не вмiла ані писати, ані читати, й у 37 відсотках сільських громад не було початкових шкіл. У краю діяли 25 гімназій з польською мовою навчання, тоді як українською навчали тільки у чотирьох. Не було жодної українськомовної господарської («реальної») школи. За підрахунками товариства «Просвіта», безграмотними («анальфабетами») тоді були 62,44 відсотки українців Австро-Угорщини. Тому питання

розвитку початкової освіти було серед найактуальніших завдань національного проводу. За підтримки Петрушевича в Сокалі заснували «Товариство Педагогічне». Для селянських дітей повіту, які навчалися у місцевій народній школі, вчительській семінарії, а згодом і в гімназії, адвокат утворив товариство «Шкільна Поміч» і бурсу, в якій очолив правління. Року 1905 в бурсі мешкало 60 учнів.

Діяч часто їздив по селах з виступами та вишколив багато місцевих селян на організаторів і промовців («бесідників»). Як пізніше писали його однодумці: «Сокальщина скоро пізнала, ким є для неї др. Петрушевич і (перед основанем радикальної організації) дала єму керму повіта у всіх народних справах».

Також галицько-українські діячі активно працювали в економічній й кооперативній сферах. У 1883–1904 рр. адвокати ініціювали заснування в краю низки національних економічних інституцій: «Народня Торговля», «Дністер», «Сільський Господар», «Крайовий кредитовий Союз», «Крайовий ревізійний Союз», «Союз молочарських спілок», «Союз для збуту худоби», «Центро-Банк», «Ревізійний Союз Українських Кооператив», «Руська щадниця», «Карпатія», «Земельний Банк Гіпотечний», кредитний кооператив «Віра». Ці організації сприяли зростанню економічного становища українського селянства. Завдяки їх фінансовій підтримці розгортався потужний парцеляцій-

Будівля Народного Дому в Сокалі, яку придбала місцева українська громада за сприяння Є. Петрушевича.

ний рух, який почав загрожувати польському «стану посідання» у Східній Галичині.

У 1900 р. Є. Петрушевич заснував «Повітове товариство кредитове в Сокалі», і став його першим директором. У 1906 р. ця кредитова спілка об'єднувала 382 членів із загальним капіталом 44 153,38 австрійських корон. Адвокат також утворив повітову «Касу Ощадності», яку у 1900–1905 рр. сам очолював. У селах заснував п'ять відділень «Каси Райфазена».

Залучення до національного руху сільської молоді забезпечили руханково-пожежні товариства «Сокіл» (1898) та «Січ» (1900), які фізично гартували й національно освідомлювали юнаків та дівчат. У 1903 р. на Сокальщині заходами діяча РУРП Володимира Матвієвського заснували «Січ» у с. Нисмичі, а 1904 р. і пізніше – в селах Тудорковичі, Мяновичі, Розділів, Хоробрів та Спасів. Організації місцевих «Січей» сприяв і націонал-демократ Є. Петрушевич. Усього, за підрахунками Миколи Гуйванюка, до Першої світової війни в Сокальському повіті налічувався 21 осередок товариства «Січ». Як видно, адвокат у своїй громадській діяльності намагався вийти поза межі партійних поділів і знаходив у різних сферах спільні інтереси з діячами-русофілами та радикалами.

У грудні 1905 р. Є. Петрушевич несподівано залишив Сокаль і переїхав на адвокатську роботу до Сколього, де працював до початку Першої світової війни. Така раптова зміна місця праці мусіла мати серйозні причини. Адже на Сокальщині він вже здобув значний професійний і громадський авторитет. За однією з версій, про яку згадано в літературі, його, з політичних міркувань, запросив до Сколе Євген Олесницький. За іншою – Петрушевича змусили виїхати зі Сокаля недруги-москвофіли. Втім, зважаючи на те, що українська преса чомусь замовчувала цей переїзд, можна припустити, що на це були інші причини, радше, особистого характеру. Ще більшу неясність додає той факт, що, вже переїхавши до Сколього, у березні 1906р. Петрушевич обирався до Сокальської Повітової Ради з курії сільських громад. Закликаючи селян підтримати національних кандидатів, він у друкованій відозві наголосив: «Гей братя, чи довгож нам ходити еще в чужім ярмі і зносити наругу чужих. А воно так не трудно скинути то з себе, навчити їх нас шанувати, коби лиш троха більше любови до свого, троха більше доброї волі».

10. СКОЛЕ

Гірське містечко Сколе, яке розташоване над річкою Опір, коріннями своєї історії сягало легенд княжої доби. Етимологія його назви так чи інакше пов'язана зі словом «скеля». В часи Речі Посполитої землі Скольного належали магнатам Янові Тарнавському і Петрові Кмітові, а 1567 р. стали власністю князів Острозьких. Німецькі та чеські колоністи, які прибули до міста наприкінці XVIII ст. заснували в околицях залізну та скляну гути. У другій половині XIX ст. тут побудували кілька тартаків на парових двигунах і сірникову фабрику. Наприкінці того ж століття біля Скольного запрацювали дві каменоломні. Року 1885 місто сполучили залізницею зі Стриєм, 1887 р. – з Мукачевим.

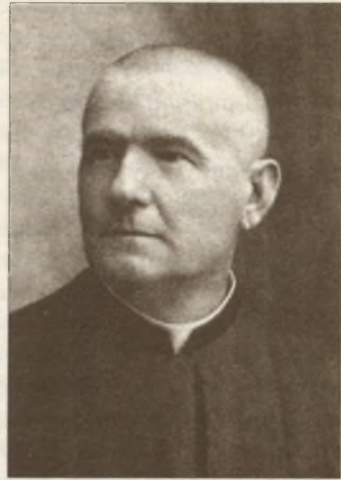
У другій половині XIX – на початку XX ст. містечко було центром судового повіту. Щойно на підставі цісарського указу від 13 листопада 1910 р. судовий повіт Сколе отримав статус політичного повіту й

Карта-схема залізничних шляхів
Галичини та Буковини (1886).

Михайло МОСОРА
(1862–1947)

Священик, громадсько-політичний діяч. Сотрудник (1887–1892), адміністратор (1892–1893) парафії Рибники, парох с. Поручин (1893–1905) Бережанського повіту. Парох у Сколе (1905–1944). Діяч УНДП. Засновник Позичкової каси «Верховина». Співзасновник гуртовоторговельної спілки «Єдність». Голова філії Товариства «Просвіта» у Сколе (1910–1939). Організатор встановлення української влади у повіті в листопаді 1918 р., член Прибічної Ради повітового комісаріату ЗУНР (1918–1919). У міжвоєнний період очолював філію «Товариства Охорони Военних Могил».

свое староство. Тривалий час містечко поділялося за статусом на дві громади: Сколе-місто та Сколе-село, які врешті, незважаючи на опір селян, об'єднали. Ярмарки у Сколе щорічно відбувалися 13 січня, в «середопістя», 13 жовтня та 18 грудня.

У 1914 р. Сколе, яке простяглося на площі 5 000 гектарів, налічувало 8 518 мешканців, з них – 3 110 євреїв, 2 669 римо-католиків та 2447 греко-католиків.

На новому місці Петрушевичу довелося заново здобувати професійний та громадський авторитет. Окрім нього в містечку працювали ще четверо адвокатів: Ісаак Габель, Якуб Міхал Гелер, Адольф Спрітцер, Бернард Рарес та Йоахім Менелес. У професійній діяльності Є. Петрушевичу сприяв той факт, що начальником повітового суду був українець, посол до Галицького Сойму Лев Левцицький. Відомо, що аплікантом у скільській канцелярії Є. Петрушевича був Жигмонт (Сигізмунд) Іван Ерденбергер (1883–1936), батько якого був німцем з походження, мати – українка. Є підстави вважати, що ще одним практикантом деякий час був Теодор Ваньо родом з Буська (1880 – друга половина 1950-х).

Український рух у Сколе, поза церковними практиками, активізувався щойно на початку ХХ ст. Перед тим центром національного життя Сколівщини був Стрий. У «Підгірській Раді», яка була утворена у Стрию, були представлені селянські делегати Жидачівщини, Сколівщини та Стрийщини. Системну освідомлювальну працю у Сколе започаткував 1905 р. о. Михайло Мосора, який, окрім душпастирських обов'язків, почав працювати в місті й у навколишніх селах на освітній, культурній та кооперативній ниві. Йому допомагав парох зі Славського о. Євстахій

Качмарський, який очолював Сколівську філію «Сільського Господаря». Ще одним авторитетним діячем Скільцини став перед війною суддя Л. Левицький, який мешкав у місті в розкішній віллі. Названі особи, разом із Петрушевичем та практикантами-правниками Теодором Бекешем і Теодором Ваньо, у 1907 р. заснували у Сколе українську гуртово-торговельну спілку «Єдність». 26 травня 1910 р. у місті засновано філію Товариства «Просвіта», яку очолив о. М. Мосора. Українські містяни гуртувалися в «Касино міщанське». У містечку діяла українська жіноча організація, аматорський театральний гурток та хор.

Перед Першою світовою війною Петрушевич став заступником бургомістра (посадника) Сколе. Це не було винятковою подією для Галичини. Наприкінці XIX – на початку XX ст. українці займали посади бургомістрів у Дрогобичі, Саноку, Тернополі та Ярославі.

Із реєстру передплатників «Літературно-Наукового Вістника» дізнаємося, що Є. Петрушевич 1908 р. випишував його у Сколе. Читачами цього часопису була більшість тодішніх провідних українських діячів Галичини і Буковини. Однак поза тим Є. Петрушевич не був помітним у національному інтелектуальному житті краю. Після захисту докторату з права, що передбачав ознайомлення з найновішою фаховою літературою, адвокат надалі не займався науковою роботою в царині

Засновники кооперативу «Єдність» у Сколе (1907). Євген Петрушевич стоїть у верхньому ряду крайній ліворуч. У центрі середнього ряду сидять о. Михайло Мосора та суддя Лев Левицький.

права. На відміну від своїх колег по фаху, насамперед тих, які мешкали чи працювали у Львові, Петрушевич не мав більших публікацій і не виконував ані журналістської, ані редакторської роботи в українських часописах.

Коло спілкування Петрушевича, поза громадсько-політичною діяльністю на повітовому рівні, обмежувалося родинним середовищем. Степан Баран з цього приводу згадував: «Великою його хибкою було те, що не знав він людей, дуже мало в Галичині, а до першої війни з наддніпрянців буквально нікого. Не був ніколи в управах наших центральних установ у Львові, а коли увійшов до Нар. комітету, то з правила не бував на його засіданнях. [...] Товариських зносин з ніким з наших людей не удержував і через те мало розумівся на громадській психології».

Можна припустити, що Є. Петрушевич уникав товариського життя через польську ідентичність своєї дружини. Леокадія притримувалась римо-католицького обряду, а українські середовища Галичини гуртувалися, насамперед, у спільних церковно-релігійних практиках греко-католицької конфесії. З цієї ж причини, і, ймовірно, через не найкраще володіння українською мовою, дружина Петрушевича не долучалася до національного руху. У переліку української жіночої організації у Скольному фігурували дружини Л. Левицького та о. М. Мосори. Леокадії Петрушевич серед них не було.

Будинок Повітового суду в м. Сколе,
де Є. Петрушевич виступав як адвокат.

11. ДЕРЖАВНА РАДА

Дуалістична монархія Австро-Угорщина з 1867 р. складалася із двох рівноправних частин: Австрійського цесарства та Угорського королівства, кожна з яких мала двопалатний парламент, уряд з окремою адміністрацією та власну судову систему. Об'єднувала частини держави особа монарха династії Габсбургів, який в Австрії мав титул цесаря, а в Угорщині фігурував як король. Статус монарха був зафіксований конституційним законодавством Австрії та Угорщини. Він був недоторканою особою і не відповідав за свої дії перед парламентами чи судом. Монарх репрезентував державу назовні; призначав і відправляв у відставку уряд; санкціонував законопроекти, які ухвалював парламент і крайові сойми; був головнокомандувачем збройних сил; призначав вищих урядовців, суддів, військових старшин та дипломатів; володів правом аболіції та амністії; у випадках бездіяльності парламенту міг видавати розпорядження, що мали силу законів.

Агітаційний автомобіль під час виборів до Державної Ради (Львів, 1907 р.).

Семен ВГТИК
(1876–1937)

Публіцист, редактор, громадсько-політичний і профспілковий діяч. Співзасновник та діяч УСДП. Депутат Державної Ради (1907–1918). Депутат УНРади. Голова Дрогобицької Повітової УНРади. Державного Нафтового Комісаріату ЗУНР у Дрогобичі. Був звинувачений у зловживаннях при реалізації нафтопродуктів. Голова президії Трудового Конгресу України (1919). Міністр УНР у справах Галичини (липень-вересень 1919). На еміграції у Відні брав участь у засіданнях ЗГ УНРади (1919–1923). Видавав радянськфільський місячник «Нова Громада» (1923–1925). Переїхав у Радянську Україну 1925 р., де вступив до КП(б)У. Займався публіцистичною діяльністю, обіймав керівні посади у Харкові. Зокрема працював завідувачем відділу КПЗУ в Істпарті при ЦК КП(б)У. Арештований більшовицькими спецслужбами за звинуваченнями у належності до УВО і шпигунській діяльності. Засуджений до 10-літнього ув'язнення. Відбував покарання на Уралі, але після перегляду справи його розстріляли.

Згідно з основними законами Австрії 1867 р., які творили її конституцію, всі громадяни були рівні перед правом і мали особисті та політичні свободи. У країні була чітко розділена законодавча, виконавча та судова влада. Вищим представницьким законодавчим органом країни був парламент – Державна Рада.

Державна Рада у Відні складалася з Палати Панів та Палати Послів. Палату Панів творили повнолітні чоловіки панівної династії (архикнязі), представники земельної магнатерії, архієпископи і призначені цісарем пожиттєво

Будинок Державної Ради у Відні (початок ХХ ст.).

Др. Лев Бачинський (р.), Вячеслав Будзиновський (н. д.), Николай Василько (н. д.),
Дністрянський (н. д.), Др. Александер Колесса (н. д.), Др. Михайло Король (с. р.),
Др. Кость Левицький (н. д.), Антін Лукасевич (н. д.), Др. Теофіл Окуневський (с. р.),
Др. Володимир Охримович (н. д.), Михайло Пегрицький (н. д.), Др. Евген Петру-
лай Спенул (н. д.), Тимогей Старух (н. д.), Др. Данило Стахура (н. д.).

Пояснення знаків: (н. д.) = національний демократ; (с. р.) =

ийської ради державної

III, сесія 1907.

и Вітик (с. д.), Тит Войнаровский (н. д.), Василь Давидяк (с. р.), Др. Станислав
мир Курилович (с. р.), Др. Николай Лагодинский (р.), Др. Евген Левицкий (н. д.),
Др. Евген Олесницький (н. д.), Стефан Онишкевич (н. д.), Яцко Остапчук (с. д.),
и. д.), Єротеї Пігулак (н. д.), Юліян Романчук (н. д.), Ілія Семака (н. д.), Нико-
ло Трильовський (р.), Йосиф Фоліс (н. д.), Григорій Цеглинський (н. д.).

д. (с. д.) = соціальний демократ; (с. р.) = старо-русин.

Давид АБРАГАМОВІЧ
(1843–1926)

Поміщик на Покутті та Поділлі, вірменського походження. Польський політичний діяч, консерватор, пов'язаний з угрупованням «подоляків». Голова Повітової Ради у Львові, Голова Товариства Господарчого, куратор Рільничої школи в Дублянах. Видавець і редактор журналів «Zsaporisko Ekonomiczno-Rolnicze» і «Rolnik». Депутат (1875–1918), президент (1897) Державної Ради, голова Польського Кола (1906–1907). Депутат Галицького Союму (1863–1914). Австрійський міністр у справах Галичини (1907–1909). Різно ставився до опозиції, і, зокрема, до українських парламентарів. Депутат Установчого Союму II Речі Посполитої (1919–1922).

визначні особи з числа державних і господарських діячів, політиків, представників науки та мистецтва. З-поміж австрійських українців постійним членом цієї палати був галицький греко-католицький митрополит.

Кількісний склад, виборче право та процедура формування парламенту (Палати Послів) змінювалися. Спочатку депутатів делегували окремі крайові сойми. У 1873 р. запроваджено безпосередні вибори у чотирьох куріях, від 1896 р. – у п'яти. У 1907 р. в Австрії ухвалили виборчу реформу, яка скасовувала куріальну систему, а запровадила проведення виборів на підставі загального, безпосереднього, рівного й таємного голосування. Палата Послів мала складатися з 516 парламентарів, з них Галичину мали представляти 106 депутатів.

Для українських послів парламентарний досвід, який вони здобували в Державній Раді чи Галицькому Союмі, був важливою школою легальної політичної боротьби за національні права. Однак проблема української репрезентації полягала не тільки в малому представництві, яке було спричинене куріальною системою, але й у фаховому рівні депутатів та їх придатності до законотворчої праці. У каденції 1873–1879 рр. із 16 українських депутатів було одинадцяттеро священиків, четверо представників світської інтелігенції та один селянин.

Запровадження загального голосування до парламенту могло гарантувати галицьким українцям проходження їх кандидатур принаймні у сільських виборчих округах краю. Виборчий закон поділяв Східну Галичину на 19 виборчих округів, з яких мали обирати по два послы до парламенту. Дев'ять із 19 округів були фактично призначені

Станіслав ДНІСТРЯНСЬКИЙ
(1870–1935)

Вчений-правник, педагог, громадсько-політичний діяч. Доцент (1898–1899), професор (1901–1919) Львівського університету. Діяч УНДП. Депутат Державної Ради (1907–1918). Депутат УНРади. Член Всеукраїнської Національної Ради у Відні (1920–1921). Автор проєктів Конституції Галицької Республіки (1921). Професор (1921–1935), ректор (1922–1923) Українського Вільного Університету в Празі. Академік ВУАН.

для українців. При чому «Коло Польське» у парламенті обіцяло навіть не виставляти своїх кандидатів у тих округах. За офіційною статистикою 1907 р. в Австрії було 5540 728 виборців; з них у Галичині – 1 264 377.

Отримавши серйозний шанс щодо збільшення парламентарного представництва, українські політичні сили вирішили узгоджувати свої кандидатури. Керівництво партій домовилося висувати тих кандидатів, чия громадсько-політична праця і добра фахова репутація могли гарантувати їхню перемогу в окремих округах. Окрім того, Юліан

Українські депутати Державної Ради.

Кость ЛЕВИЦЬКИЙ
(1859–1941)

Адвокат у Львові, вчений-правник, громадсько-політичний та державний діяч. Співзасновник і діяч споживчого кооперативу «Народова торгівля» (1883), Товариства взаємних забезпечень «Дністер» (1891). Співзасновник і Голова Ради «Крайового Союзу Ревізійного» (1903). Директор «Краєвого Союзу Кредитового у Львові», «Земельного Банку Гіпотечного» (1910). Член Кураторії Народного Дому у Львові (1917–1919). Діяч і очільник УНДП. Депутат Державної Ради (1907–1918) та Галицького Сейму (1908–1914), Голова Головної Української Ради (1914–1915) та Загальної Української Ради (1915–1916). Голова Львівської делегації УНРади (жовтень–листопад 1918). Голова першого уряду ЗУНР і керівник Державного секретаріату фінансів (листопад–грудень 1918). Уповноважений для закордонних справ Колегії Уповноважених (січень 1921–квітень 1923). Голова дипломатичних місій ЗУНР на міжнародних конференціях у Ризі (1920), Женеві (1921) та Генуї (1922). Член Головної Ради Західно-Українського Товариства Ліги Націй (1922–1923). Після ліквідації еміграційного уряду, за дозволом польської влади, повернувся до Львова (1924), де продовжив адвокатську практику та громадську діяльність. Голова Ради Сеньйорів (пізніше – УНРади) Української Держави, проголошеної 30 червня 1941 р. у Львові.

Романчук виступив із заявою, що українцям потрібно тепер обирати до парламенту не селян і священників, а насамперед добрих фахівців, у т. ч. і правників.

Керівництво УНДП серед інших перспективних кандидатів звернуло увагу на адвоката у Сокалі Євгена Петрушевича. У Львові 21 лютого 1907 р. в залі «Руської Бесіди» відбулася нарада Ширшого і Тіснішого Народного Комітету у справі виборів. Збори затвердили ті кандидатури, які запропонували повітові організації. Пропозиції зі Сокаля та кількох інших повітів своєчасно не надійшли. Відтак ініціатива висунення кандидатів від таких місцевостей вийшла від керівництва партії. На підставі обговорення, згідно з опінією повітових делегатів і організацій, партійні збори доручили повітовим організаторам, щоб ті затвердили на місцях запропоновані кандидатури, зокрема Євгена Петрушевича як кандидата від 65-го виборчого округу.

Виборчий округ 65, згідно із законом, обіймав усі сільські громади судових повітів: Сокаль, Радехів, Зборів, Залізці, Броди, Мости Великі, Лопатин; громади Рознощиці, Красносільці, Луб'янки Висші, Луб'янки Нисші, що належали до судового повіту Збараж; села Кути та Юсковиці

Дмитро МАРКОВ
(1864–1938)

Адвокат у Сокалі, громадсько-політичний діяч. Діяч русофільського руху в Галичині. Посол до Державної Ради (1907–1914) та Галицького Союму (1908–1914). Конкурент Є. Петрушевича на виборах до Державної Ради в 65 окрузі – двічі перемагав за кількістю голосів, проте до парламенту були обрані обоє. На початку Першої світової війни позбавлений депутатства й запроторений до табору Талергоф. Засуджений до смертної кари за звинуваченням у державній зраді. Помилуваний завдяки заступництву короля Іспанії Альфонса XIII. Помер у Братиславі.

судового повіту Олесько; Гнилиці Малі, Гнилиці Великі, Нове Село, Терпилівка, Сухівці, Шельпаки, Кошляки, Токи і Пальчиці (судовий повіт Нове Село).

Українські активісти Сокальщини ухвалили рішення підтримати кандидатуру Євгена Петрушевича як добре знаного у повіті. Русофільська партія висунула в тому ж окрузі кандидатуру відомого своїми антиукраїнськими гаслами адвоката Дмитра Маркова.

За новим виборчим законом впроваджувалася практика вибору т. зв. заступника посла. Кожна картка для голосування поділялася на рубрики кандидата на посла і кандидата на заступника. Заступник кандидував тільки в округах, де до парламенту обирали двох депутатів. Після виборів заступник не мав жодних політичних прав доти, доки з якихось причин один із двох вибраних з округу послів втрачав чи складав свій мандат. Тоді його заступник автоматично ставав послом без проведення додаткових виборів. Заступниками балотувалися також знані діячі. Зокрема заступником кандидата Петрушевича став Михайло Олійник, лікар у Кам'янці Струмиловій.

Парламентські вибори 1907 р. у Галичині відбулися у три визначені дні: 14 травня (частина сільських виборчих округів), 17 травня (частина сільських і міських округів) і 23 травня (решта міських округів). Для Петрушевича виборчі перегони стали непростим випробуванням. В окрузі були сильні русофільські впливи, тому його суперника Дмитра Маркова підтримували селяни багатьох громад. Зокрема найменш усвідомлені в національному плані у 65 виборчому окрузі були села Брідщини.

Ілля СЕМАКА
(1867–1929)

Суддя на Буковині. Депутат Державної Ради (1907–1918). Діяч УНРади (1918–1919). Голова Буковинської делегації УНРади у Відні (1919–1922).

14 і 17 травня 1907 р. в окрузі проголосували близько 52 000 виборців: Дмитро Марков отримав 24 373 голоси (46,9%), Євген Петрушевич – 17 099 голосів (32,9%), польський кандидат дідич Владислав Гневош – 10 396 голосів (19,9%). У результаті голосування депутатами Державної Ради від 65 округу стали Д. Марков та Є. Петрушевич.

Парламентські вибори 1907 р. закінчилися для українців Австрії значними здобутками. Вони зуміли обрати 32 послів: 27 – у Галичині й 5 – в Буковині. Не прогнозованою була втрата у Дрогобицькому сільському окрузі, де внаслідок адміністративних маніпуляцій українці не змогли здобути, фактично належний їм, другий мандат (перший здобув соціал-демократ Семен Вітик).

«В кожному разі вже один склад українського парламентарного представництва руйнує легенду про політичну «незрілість» української нації, видуману колись польськими верховодалями для захорони «stanu posiadania» і «нищить до щенту» всі оті інсинуації, плітки і брехні, які пускалися з шовіністичних польських джерел на «некультурність» галицьких «хлопів» та на невміння останніх розбиратися в питаннях «високої політики», поскільки ці питання зв'язані з справою виборів. Ми особисто не скажемо, щоб нас дуже задовольняв склад українських послів, але при існуючих в Австрії умовах, він нічим не гірший, коли не ліпший, од інших національних репрезентацій австрійської держави».

Симон Петлюра «Українські послы в віденському парламенті» (1907)

Теофіл ОКУНЕВСЬКИЙ
(1858–1937)

Адвокат у Городенці, громадсько-політичний діяч, дипломат. Діяч УНДП. Депутат Державної Ради (1897–1900, 1907–1918), Галицького Союму (1889–1990, 1913–1914). Виступав на засіданні Української Центральної Ради у Києві (1917). Депутат, член Виділу УНРади (1918–1919). Член комісії: адміністративної, законодавчої, комунікаційної та закордонних справ. Повітовий комісар ЗУНР у Городенці (1918–1919). За дорученням Є. Петрушевича здійснював поїздки дипломатичного характеру до Будапешта, Парижа та Праги (1919–1920).

Партійне представництво українського депутатського корпусу Державної Ради 1907 р. виглядало так: УНДП – 17 мандатів; РУРП – 3; УСДП – 2, москвофіли – 5. На Буковині усі депутати українці належали до УНДП. Кожен український кандидат на виборах 1907 р. отримав пересічно підтримку такої кількості виборців: радикал – 19 000; соціал-демократ – 12 000; націонал-демократ – 11 000; русофіл – 8 000. Ще одним позитивним наслідком виборів 1907 р. для українського руху стала загальна поразка русофілів. У Східній Галичині голоси, подані за кандидатів-русофілів, творили абсолютну більшість тільки у 12 повітах. Натомість у 35 повітах домінували прихильники національної орієнтації. При чому русофіли зберігали свої позиції переважно у найменш заселених повітах. Тенденцію спаду популярності русофілів засвідчили й вибори 1908 р. до Галицького Союму.

Для Є. Петрушевича, з обранням до Державної Ради, наступив важливий етап у професійній та громадсько-політичній діяльності – він став політиком загальнодержавного масштабу. Його адвокатська праця у Сколе відбувалася з перервами – він тривалий час перебував на сесіях парламенту в австрійській столиці. Одинадцята каденція австрійського парламенту 1907–1911 рр. відбувалася у трьох сесіях: 17 червня 1907 р. – 5 лютого 1909 р.; 10 березня – 11 липня 1909 р.; 20 жовтня 1909 р. – 27 березня 1911 р.

«Руський Клуб» у парламентарній діяльності, зокрема, у справі виборів членів комісій, співдіяв з «Клубом Сіоністів» і депутатом від Львова Ернестом Брайтером. Українці включали депутатів-євреїв до своєї квоти членів парламентських комісій.

Микола ВАСИЛЬКО
(1868–1924)

Буковинський поміщик, громадсько-політичний діяч, дипломат. Навчався у віденській школі для дітей аристократів – Терезіанум. Діяч УНДП. Депутат Державної Ради (1898–1918), Буковинського Союму (189–1914). Заступник голови Загальної Української Ради (1915–1916). Депутат УНРади (1918–1919). Голова дипломатичної місії ЗУНР у Австрії (1918), керівник дипломатичних місій УНР у Швейцарії, Італії та Німеччині (1920–1924). Матеріально підтримував дипломатичну діяльність ЗУНР та УНР. Був прихильником українсько-польського порозуміння.

У своїй першій каденції у Державній Раді Є. Петрушевич увійшов до робочих органів «Руського Клубу» та парламенту. У Клубі діяло чотири секції: віросповідна, шкільна, правничо-адміністративна та економічна. Є. Петрушевич увійшов до шкільної секції клубу. Натомість у Державній Раді, разом з Олександром Коллесою і Миколою Лагодинським, став членом військової комісії.

Українські парламентарі в Державній Раді користали з усіх можливих депутатських прав і обов'язків. Вони оголошували заяви; виголошували промови; подавали вимоги загального та матеріального характеру; домагалися наділення допомоги чи скасування податків господарям, які потерпілим від неврожаю, граду, пожежі чи повені. Зокрема, за період з 17 червня по 24 липня 1907 р., під час двадцяти засідань Палати Послів, члени «Руського Клубу» оприлюднили 2 заяви; виголосили 10 промов; поставили 18 загальних вимог, 15 – щодо матеріальної допомоги; оголосили 84 т. зв. інтерпеляції (публічні запити до уряду).

На другому засіданні Палати Послів, 20 червня 1907 р., українці оголосили «Декларацію українських депутатів парламенту відносно державно-правного статусу українського населення в Галичині і Буковині» за підписом усіх тридцяти членів української фракції, включно з Д. Марковим.

Депутатська діяльність Євгена Петрушевича розпочалася із т. зв. внесень (запитів та пропозицій). 22 липня 1907 р. він подав запит щодо допомоги для селян Лешніва і Писків, які постраждали від повені й подав дві інтерпеляції: 23 липня – у справі громадських непорядків у с. Топорів і 24 липня – у справі діяльності державної прокуратури в Золочеві.

Із парламентської трибуни українські депутати доручали виступати переважно досвідченішим послам. Уперше Є. Петрушевич промовляв у Палаті Послів 2 квітня 1908 р. у справі соймових виборів у Галичині, які відбулися у лютому-березні того ж року Під час виборів, окрім разючих зловживань місцевої адміністрації, виразно виявилася прихильність влади до москвофілів. Петрушевич, зокрема, відзначив: «Адміністративні стосунки в нашій країні не виявляють ніякої тенденції до поліпшення, навпаки: у страхотливий спосіб загрожують увесь правопорядок у країні, бо не визнають громадянських прав, у брутальний спосіб ламають навіть конституцію. Як наслідок цього збуджується величезне обурення серед руського народу, найбільше тут поневоленого й переслідуваного. Останні вибори це довга серія разючого беззаконня і цинічних зловживань у всіх повітах краю, а головню в його східній частині, де живе руське населення. За наказом адміністративних властей майже в усіх громадах були пофальшовані виборчі списки».

Є. Петрушевич поступово здобував парламентарний досвід. У пресі широко висвітлювали його виступ у дебатах над т. зв. службовою прагматикою, де йшлося про законодавче закріплення практики призначень урядовців. Для

Карта-схема виборчих округів до Державної Ради на Галичині та Буковині (1911).

Войцех ДІДУШИЦЬКИЙ
(1848–1909)

Єзупільський поміщик, вчений-мистецтвознавець, філософ, письменник-есеїст, драматург, політичний і державний діяч. Походив з давньоруського галицького княжого роду, сполонізованого у XVII–XVIII ст. Професор Львівського університету (1897–1909). Голова Крайового археологічного товариства у Львові (1881–1892). Належав до польського політичного угруповання «подоляків». Депутат Державної Ради (1879–1885, 1895–1909), Галицького Союзу (1887–1909). Голова Кола Польського у парламенті (1904–1906). Австрійський міністр для Галичини (1906–1907). Радник імператорського двору (1898–1909). Здійснив атрибуцію та сприяв реставрації Богородчанського іконостаса. Автор п'єси «Богдан Хмельницький» (1873).

українців це питання було вкрай важливим. Вища адміністрація практикувала переводити урядовців, які були активними українськими діячами на роботу в Західну Галичину. Таким чином сотні осіб з числа української інтелігенції були фактично ізольовані від національного руху. Ключова реформа у законопроекті – скасування таємних призначень, натомість впроваджували дисциплінарні розслідування. Петрушевич, між іншим, домагався, щоб до розряду державних службовців зарахували і вчителів.

Загалом у 1907–1911 рр. національний склад Палати Послів з 516 депутатів виглядав так: 231 австрійський німець, 107 чехів; 80 поляків; 32 українці, 24 словенців, 19 італійців, 11 хорватів, 6 румунів, 4 євреїв (т. зв. сіоністи) та 2 сербів. Таким чином, українська фракція, на відміну від польської, у чисельному плані не могла відігравати головної ролі в роботі парламенту. Проте, бувало, що укупи з тими чи тими фракціями, чи групою фракцій, голоси українських депутатів були важливими для ухвалення урядових проектів. Тоді вищі державні сановники Австрії вели перемовини з українцями, щоб схилити їх на свій бік під час голосування. У лютому 1910 р. для національного руху сталася визначна подія – одним із семи віце-президентів Палати Послів став Юліан Романчук, перший українець на такій посаді.

Для депутатів Державної Ради існувала практика регулярних звітів перед своїм електоратом («посольський звіт»). Відомо, що взимку 1910 р. Петрушевич звітував про свою депутатську діяльність на зборах у Новому Селі (13 лютого), Підкамені (14 лютого) та у Бродах (15 лютого). Наприкінці своєї першої парламентської каденції

Є. Петрушевич уже мав серед українського політикуму Галичини стійку репутацію одного з найбільш опозиційних депутатів.

31 березня 1911 р., через неухвалення бюджету, цісар розпустив парламент. Досить швидко були організовані нові вибори. Петрушевич вдруге балотувався по 65-му округу. Голосування відбувалося у три тури: 19 та 26 червня й 3 липня 1911 р. Місцева адміністрація широко практикувала фальшування та порушення регламенту. При тім у 65 окрузі робила все, щоб провалити кандидатуру Є. Петрушевича за його активну протипольську діяльність у Соймі. Знову головним конкурентом українського адвоката й переможцем виборів став Д. Марков. В останньому турі русофільський діяч набрав 18 938 голосів; Петрушевич – 16 067; польський кандидат Кравс – 11 747 голосів виборців. Відтак до парламенту потрапили перші два. На той час лікар М. Олійник помер. Тому в другій парламентській каденції заступником Є. Петрушевича був Стефан Назаревич – селянин із Черниці біля Залісся Брідського повіту.

У 1911 р. галицькі та буковинські українці обрали тільки 29 своїх депутатів. Відразу після початку роботи нового парламенту Ю. Романчук подав у відставку з голови «Українського Клубу». Депутати обрали нову президію. Головою став Кость Левицький, заступниками – Теофіл Окуневський та Євген Петрушевич. Наприкінці першої й у новій каденції Є. Петрушевича обирали заступником голови «Національно-Демократичного Клубу», який також очолював К. Левицький.

Із парламентської трибуни українські парламентарі виступали з приводу актуальних питань національного життя. Зокрема протестували проти організації святкувань 250-літнього ювілею Львівського університету, що, на думку поляків, символізувало польськість навчального закладу.

Депутати парламенту мали розвинуте відчуття причетності до ухвалення ключових державних рішень і самоповаги. Є. Петрушевич швидко опанував моделі депутатської поведінки, але часто у своїх виступах був занадто експресивний та прямолінійний. На пленарній сесії влітку 1910 р., під час слухання звіту одного з міністрів, Петрушевич вигукнув зі залу буквально таке: «Сего міністра треба по лицю вибити!». Ю. Романчук, який тоді головував на засіданні, зробив своєму родичу попередження за некоректне висловлювання. Наприкінці дня Є. Петрушевич привселюдно попросив вибачення з цього приводу.

12. ВІДЕНЬ

Столиця імперії вражала своїми масштабами та величчю державних установ, палаців, театрів і ресторанів, блиском культурного та світського життя. Австрійська статистика 1904 р. зображає Відень у такому числовому вимірі. Простір міста формували 2 305 вулиць, загальною довжиною 851 км. Житловий фонд налічував 34 888 будинків, у яких було 397 402 помешкань (з них 3 095 – незаселених). Загальна кількість мешканців сягала 1 797 992 осіб. Транспортні послуги у межах міста забезпечували 994 двокінник та 1 794 однокінних фіакрів та 1 228 менших («ненумерованих») повозів. У місті було 117 християнських храмів та 204 каплиці; 48 синагог («біжниць»); 140 пам'ятників, з них 66 – релігійні.

Громадське життя австрійської столиці нуртувало у 8 007 різних товариствах. У т. ч. у 235 – акціонерних, 263 – співочих, 641 – касинових, 892 – благодійних й 453 – т. зв. кас хворих. Про невпорядковані соціальні зв'язки та статеві стосунки в місті свідчить така цифра: 1904 р.

Поштівка з видом Відня.

ФРАНЦ ЙОСИФ I
(1830–1916)

Монарх («цісар») династії Габсбургів. Імператор Австрії (1848–1867) та Австро-Угорщини (1867–1916). За його правління в імперії відбулися системні зміни, з яких у різних можливостях користався польський та український рухи. Відвідував Галичину (1851, 1855, 1880, 1894). До галицьких українців ставився з точки зору балансу своїх інтересів у коронному краю. Серед українських клерикальних кіл та народовців культивувався пієтет до «найяснішого». Щопонеділка і щочетверга у віденському палаці цісаря відбувалася публічна аудієнція. Прохання про аудієнцію можна було подати до канцелярії: на понеділок – у четвер, а на четвер – у понеділок. Єдиний син Рудольф закінчив життя самогубством.

з 54 623 новонароджених, майже третина – 16 700 дітей, були народжені поза шлюбом.

Українська присутність у Відні не обмежувалася періодичною працею парламентарів. Від часу приєднання Галичини до Австрійської імперії сюди почали прибувати українці: робітники та слуги, державні урядовці, військові та хворі – на консультації до фахівців.

Центром духовного та громадського життя українців австрійської столиці стала церква св. Варвари. Збудований 1652 р. колишній конвікторський костел єзуїтів, за декретом імператриці Марії Терези, 7 жовтня

Поштівка з видом Відня.

1775 р. передали новозаснованій Греко-католицькій семінарії св. Варвари («Барбареум»). Йосиф II після особистих відвідин церкви 20 квітня 1784 р. призначив її як парафіяльну для уніатів усіх народностей, котрі мешкали у Відні. Заходи парохів, підтримані українцями, які були у більшості серед місцевих уніатів, надали церкві українського характеру. Інтер'єр прикрасив бароковий іконостас та мистецькі образи, тут зберігалися мощі Йосафата Кунцевича. Марія Тереза подарувала церкві Євангеліє у срібному окутті, видане 1780 р. у Києво-Печерській Лаврі. Богослужіння у церкві св. Варвари завжди вирізнялися винятковим хоральним співом.

24 липня 1916 р. парафіяльний уряд церкви отримав статус деканального для таборів українських біженців, виселенців та інтернованих (Гмінд, Хоцень, Вольфсберг, Оберголябрун, Талергоф та ін.), у яких тоді тимчасово перебувало близько 50 000 українців. У першій чверті ХХст. парохами св. Варвари були Іван Ших (1903–1914), д-р Йосиф Жук (1914–1920) та з 1923 р. – Мирон Горникевич.

У Відні від кінця ХVІІІ навчалися студенти з Галичини та Буковини, насамперед богослови у Барбареумі, згодом – слухачі інших факультетів університету та вищих шкіл.

«Про роль Відня для українського руху можна мовити, головню, у контексті протистояння Габсбургів з польським націоналізмом під час революції 1848 р.

Поштівка з видом Відня.

та Російською імперією напередодні Першої світової війни. В обох випадках, австрійський двір намагався використати український націоналізм як інструмент послаблення свого супротивника. Однак, ця роль не була ані довготривалою, ані послідовною, й українські національні патріоти Галичини мали розраховувати на допомогу своїх співвітчизників з Російської імперії.

Була ще одна обставина, яка робила русько-українське життя у Відні відмінним від того, як воно розвивалося у Галичині. Тут русько-українські студенти перебували поза польським політичним і культурним домінуванням. Вони не потерпали від комплексу меншовартости щодо польської культури, бо жили у переважно німецькому середовищі, яке своєю чергою ставилося зверхньо до всього польського».

Ярослав Грицак «Франко у Відні» (Львів, 2010)

Українці також працювали у центральних установах монархії. Чимало їх прибуло 1901 р. для обробки результатів перепису населення та канцелярської роботи. З найбільш відомих урядовців-українців слід згадати правника, міністерського радника Олександра Богдана Кулачковського (1865–1929). Він спочатку працював адвокатом у кримінальних справах, а у 1896–1916 рр. редагував урядовий часопис «Вістник законів державних для королівств і країв заступлених у Державній Раді». О. Кулачковський перший україніст,

Поштівка з видом Відня.

PFARRKIRCHE ZUR HEILIGEN BARBARA

**Церква св. Варвари
у Відні (поштівка).**

який викладав українську мову у шляхетній школі Терезіанум. Журналіст Роман Сембратович (1875–1905) видавав у Відні німецькомовний українознавчий часопис «Ruthenische Revue» (1903–1905). За кілька років перед Першою світовою війною в австрійській столиці відкрив адвокатську контору Євген Левицький.

У Відні на посаді секретаря касаційного трибуналу працював двоюрідний брат Є. Петрушевича Юліан Романчук–молодший. У столиці працювали також Антін Дольницький, приятель Петрушевичів у Буську.

Українська громада створила у столиці свої товариства. Порівняно нечисленну інтелігенцію об'єднував «Кружок

Поштівка з видом Відня.

Роман СЕМБРАТОВИЧ
(1875–1905)

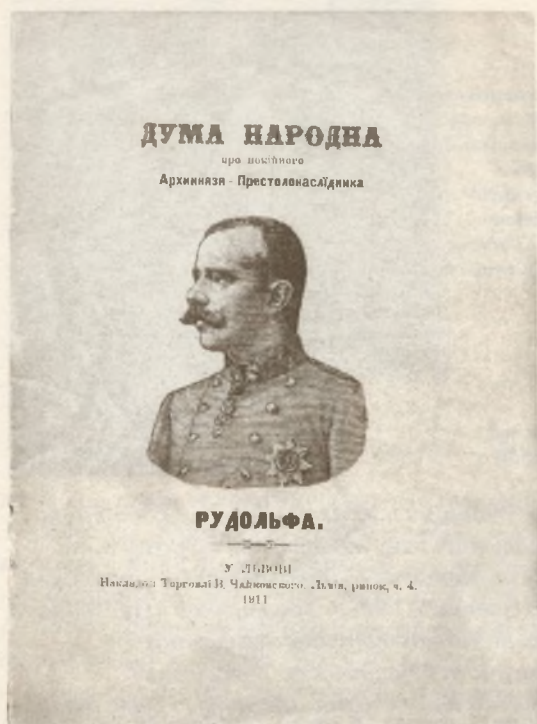
Журналіст, редактор. Голова студентського товариства «Січ» (1898–1899). Публікував у німецькомовній пресі статті на українську тематику, був кореспондентом газети «Frankfurter Zeitung». Редактор часописів «X-Strahlen» (1901) і «Ruthenische Revue» (1903–1905) у Відні; автор брошур «Polonia irredenta» (1903), «Das Zarentum im Kampfe mit der Zivilisation» (1905).

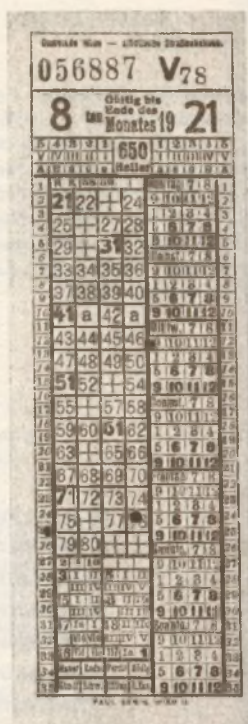
Земляків» під головуванням О. Кулачковського. Робітники гуртувалися в соціалістичному товаристві «Поступ» та націоналістичному товаристві з клерикальним спрямування «Родина», яке було створене 1896 р. Товариство «Просвіта» заснували 1911 р. на підставі статутів незалежних від львівського однойменного товариства. У віденській «Просвіті» під керівництвом Євгена Левицького гуртувалися націонал-демократи та християни-суспільники. Українські інженери об'єдналися у «Кружку Техніків».

Будинок у Відні, у якому в 1920–1923 рр. мешкав Є. Петрушевич (VIII. Hernalser Gürtel, 4).

Обкладинка книжки-панегірика «Дума народна про покійного Архикнязя-Престола наслідника Рудольфа» (Львів, 1911).

Автобусний квиток (Відень, 1921).

Найчисельнішим і найактивнішим було студентське («академічне») товариство «Січ». Наприкінці XIX ст. його очолювали: Наталь Вахнянин, Мелітон Бучинський, Іван Пулюй, Остап Терлецький, Іван Куровець, Роман Перфецький, Євген Кобринський, Роман Сембратович, Іван Семанюк та ін.

Старше покоління віденських українців, і зокрема парламентарі, не підтримували зв'язків зі студентською молоддю. Лука Мишуга з цього приводу писав: «Наші батьки нічого собі були люде. Українські добряги в австрійських шорах. Не було ні ширшої думки ні якогось полету. Цілковита духовна мізерія, так тісно звязана з плитким віденським бюрократичним світоглядом. Тому на молодь вони ніякого впливу не мали і мати не могли».

Українська молодь активізувалася восени 1913 р., коли студенти-січовики утворили «Стрілецьку Дружину». Щоб зрозуміти тогочасну ситуацію в Австро-Угорщині й перспективи вирішення українського питання, студенти потребували політичних експертів та дорадників. З-поміж парламентарних послів найбільшу довіру в

Будинок у Відні, у якому в 1919–1923 рр. був розташований Ліквідаційний відділ посольства ЗУНР (VIII. Strozzigasse, 32).

їхньому середовищі мав Євген Левицький, один з ідеологів т. зв. опозиційної групи УНДП. Відтоді між тією групою, що гуртувалася навколо Є. Петрушевича, й січовиками зав'язалися тісніші стосунки на ідейній платформі.

Напередодні Першої світової війни українська колонія у Відні налічувала вже близько 15 000 осіб. До австрійської столиці з російської армії утекли парламентарні й соймові послы, низка культурних діячів та педагогів. Тут були засновані та діяли Загальна Українська Рада, Загальна Українська Культурна Рада, працювали українські гімназійні курси для шкільної молоді.

У воєнні роки у Відні виходили друком «Вістник Союзу Визволення України» (1914–1916) та велика кількість пропагандистських брошур цієї організації; газети для вояків: «Військовий листок Штрифлера» (1914–1915) й «Часопись для підофіцирів» (1916); «Віденський Ілюстрований Календар тов. «Просьвіта» на звичайний рік 1915».

Розпад імперії вніс пожвавлення в українське життя австрійської столиці. У листопаді 1918 р. у місті

сформували т. зв. Збірну Станицю, яка зустрічала вояків, які поверталися з італійського фронту, формувала з них військові відділи та відправляла до Східної Галичини на допомогу Галицькій Армії.

Наприкінці того ж року віденські товариства «Поступ» (голова Василь Пиріг) та «Просвіта» (Михайло Пасічник) об'єдналися в спільне робітниче товариство «Єдність». Голова «Родини» не погодився на об'єднання, проте частина товаришів увійшла до нової структури. У 1918 р. «Єдність» налічувала 150 осіб, через рік вже близько 300, об'єднавши, таким чином, майже усіх робітників-українців Відня.

Коли Галицька Армія відступила зі Східної Галичини, в австрійській столиці опинилося чимало діячів УНРади та уряду ЗУНР. Сюди незабаром прибули також наддніпрянські політичні й державні діячі. Таким чином, Відень став головним центром української політичної еміграції у 1919–1923 рр. Військові поразки в Україні, непевність щодо майбутнього негативно позначилися на настроях та консолідації місцевої громади.

«Інтелігенція тут від народу відірвалась, і між нею а масами велика пропасть, та ще й ту пропасть поглибшується. Пропасть ся так велика, що навіть ті партійні мужі, які опіралися на партіях пролетаріяту, завдяки яких одержали портфелі, її не зуміли, чи може не хотіли оминуту.

Молодіж, повна енергії та охоча до праці, властиво є сей «spiritus movens», який розрухує широкі маси і між ними працює. Одна наша академічна віденська молодіж неначе в летаргу, ні в своєму товаристві, ні в класових організаціях не бере ніякої участі. Участь в своєму товаристві обмежується хіба до побору місячної допомоги».

Олександр Яворенко «Українське життя у Відні» (1919).

Після переїзду Петрушевича з Наддніпрянщини до Відня тут у 1920–1923 рр. діяв уряд Диктатора та розмістилися інші еміграційні установи.

13. У ГАЛИЦЬКОМУ СОЙМІ

Виконавча влада в Австрії належала урядові, який був начальним органом для 14 провінцій країни. Найвищими урядовими зверхниками більших провінцій були намісники, менших – президенти країв. Зокрема Галичина мала намісника, а Буковина – президента краю. Намісники і президенти країв не підпорядковувалися крайовим соймам, а представляли урядову вертикаль влади. До їх компетенції належали питання, які вирішували австрійські міністерства: внутрішні справи, освіта, релігія, господарство, торгівля та фінанси. Намісники представляли імператора та уряд у Соймі, здійснювали загальний нагляд над органами влади та над проведенням виборів. Окрім того вони подавали імператорові пропозиції щодо адміністративних кадрових призначень, зокрема старостів – найнижчої інстанції політичної влади у Австрії. Наприкінці XIX – на початку XX ст. намісниками Галичини були впливові польські вельможі: Леон Пінінський (1898–1903), Адам Потоцький (1903–1908), Міхал Бобжинський (1908–1913) та Вітольд Коритовський (1913–1915). Пізніше, у роки війни, функції цісарського намісника виконували Герман фон Колярд (червень 1915 – сі-

*Будинок Галицького намісництва у Львові
(тепер – будинок Львівської обласної адміністрації).*

Євген ОЛЕСНИЦЬКИЙ
(1860–1917)

Адвокат у Стрию, публіцист, громадсько-політичний діяч. Співзасновник українських громадських освітніх, культурних та економічних товариств на Стрийщині. Голова «Підгірської Ради». Редактор часопису «Стрийський Голос». Співзасновник та діяч УНДП. Депутат Державної Ради (1907–1917), Галицького Союму (1900–1910). Підтримав кандидатуру Є. Петрушевича на соймових виборах 1910 р.

чень 1916), Еріх фон Діллер (лютий 1916 – березень 1917) і Карл Георг фон Гуйн (березень 1917 – 1 листопада 1918).

В умовах крайової автономії спеціальні законодавчі функції в майновій, культурній, освітній, земельній, комунікаційній та соціальній сферах мав представницький орган – Галицький Сойм, який діяв у Львові у 1861–1914 рр. До його складу входив 161 посол, яких обирали на 6 років. З них обирали за куріальною системою зі земельних магнатів краю 44 депутатів, з курій міст та торговельних палат – 31, з курії сільських громад – 74. Депутатами Союму, окрім обраних, ставали 12 осіб на підставі титулу та посади: правлячі архієпископи та єпископи трьох католицьких конфесій (четверо римо-католицької, один вірмено-католицької і троє греко-католицької) й ректори вищих шкіл Львова та

Будинок Галицького Союму наприкінці XIX ст. (тепер – головний корпус Львівського національного університету імені Івана Франка).

Адам КОЦКО
(1882–1910)

Студент, громадський діяч. Народився у с. Шоломия біля Львова у родині польки та українця. Навчався у гімназіях Бережан, Бучача, Академічній гімназії у Львові та на правничому факультеті Львівського університету. Загинув 1 липня 1910 р. від кулі польського студента-шовініста під час заворушень в університеті. Наслідком загибелі Адама Коцка стали масові українські маніфестації у Східній Галичині.

Кракова. Маршалка Сойму та його заступника на час каденції Сойму призначав цісар. Віце-маршалком найчастіше був галицький греко-католицький митрополит.

Виконавчим органом Сойму був Крайовий Виділ, який складався з голови (маршалок сойму) та шести членів Сойму. Одним із членів Крайового Виділу був, як правило, депутат-українець. Через те, що виборчі права до Сойму базувалися на податковому цензі, а також через виборчі зловживання крайової та повітової адміністрації галицькі українці не мали можливості обрати чисельне представництво у Соймі. Лише у першій каденції 1861–1866 рр. українців представляли 49 депутатів. Надалі українське представництво не сягало двох десятків депутатів, щойно в останній каденції обрали більше тридцяти послів.

Для національних інтересів українців Галичини було вкрай важливим мати вплив на рішення Сойму, який багато у чому визначав соціально-економічний та культурно-освітній розвиток краю. Втім при існуючій куріальній системі виборів в українців не було реальних шансів впливати на роботу цього представницького органу. Польська соймова більшість зазвичай блокувала будь-які серйозні рішення на користь місцевих українців. Однак національний провід приділяв виборам до Сойму значну увагу, домагаючись, при тім, реформи виборчого законодавства.

У 1910 р. депутат Євген Олесницький, який був обраний по виборчому округу Стрий від сільських громад (гмін), зрікся соймового мандату з причин особистого характеру. Він запропонував українській спільноті свого округу обрати на це місце сколівського адвоката Євгена Петрушевича.

На Стрийщині Петрушевич-політик не був добре знаний. Адже, обраний депутатом Державної Ради від Сокальщини, він саме там провадив роботу з селянами та звітував про свою парламентарну діяльність. Публічний дебют Є. Петрушевича у Стрию відбувся щойно влітку

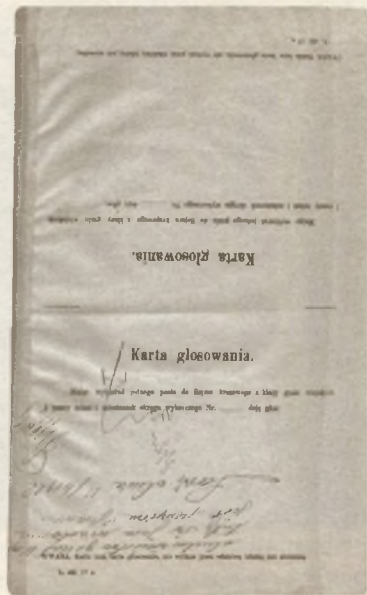
1910 р. У Львові внаслідок студентського протистояння застрелили українця Адама Коцка. З приводу його загибелі у Східній Галичині пройшли масові протестні акції. 9 липня 1910 р. велелюдна жалібна маніфестація відбулася у Стрию. На зібранні, серед інших, виступив Є. Петрушевич і закликав українську спільноту не впадати у відчай. Він наголосив: «Коцко дав нам примір, як кладесь голову за народні права, нехай же дух його сіє над нами, нехай збудить цілий український нарід до життя, завзяте затисне три мільйони руських спрацьованих рук, нехай ті руки сплетуться разом і сотворять желізний кордон, через який не перебеться ніяка чорна сотня!».

На велелюдне віче, скликане 6 вересня 1910 р. для висунення українського кандидата на вибори до Союму зі Стрийщини, прибули селянські делегати з усіх українських громад повіту. Отець Остап Нижанківський під час обговорення намагався дискутувати з приводу кандидатури Петрушевича. Натомість селянин з Сіхова Андрій Рудник заявив: «Виберімо послом д-ра Петрушевича, бо він став на наш зазив, він промовив під церквою 9 липня 1910, коли ми поминали Адама Коцка. Він у нашому імені підніс грімкий протест проти злочину, доконаного на нашому студенті високої школи, ми наділяємо його своїм довір'ям і вишлемо до сойму, нехай там боронить наших прав». Кандидатуру Петрушевича підтримав і селянин з Жулина Яким Маркус, який попросив адвоката опікуватися стрийською та сільськими читальнями «Просвіти»,

Зал засідань Галицького Союму.

Бюлетень для голосування.

осередками товариств «Січ» та «Сокіл». Врешті Віче у Стрию одногосно підтримало кандидатуру Є. Петрушевича на соймового посла й він незабаром успішно здолав виборчі перегони.

Вже перша соймова промова Є. Петрушевича засвідчила, що до краєвого органу увійшов український депутат з безкомпромісною позицією. Він зокрема заявив: «Віддайте нам наше право! Вступайте звідси, бо це наше місце! Ми викличем вам тут у Соймі і в цілім народі таку бурю, від котрої вам і поза плечима армії стане лячно...». Промова Петрушевича викликала гучний резонанс у польській пресі, яка відповіла, що, мовляв, гніву ніякого ми не боїмося, а маємо доволі сили, щоб придусити будь-яку непокору в краю та Соймі.

З осені 1910 р. українські послы намагалися просувати питання соймової реформи шляхом домагань перед австрійським урядом, а також у перемовинах з польськими соймовими та парламентарними депутатами. 3 жовтня 1910 р. засідання спільної соймової комісії з виборчої реформи закінчилися безрезультатно. У другій половині листопада 1911 р. перемовини щодо головних засад соймової виборчої реформи відбулися у парламенті поміж президією «Кола Польського» та «Українського Клубу» (К. Левицький, Є. Петрушевич та Т. Окуневський). Українці домагалися гарантії бодай 1/3 мандатів. Однак поляки не погоджувалися з цими вимогами, а відклали реформу на пізніше, і то за умови значних поступок з інших питань.

*Українські депутати Галицького Сойму (1911).
Євген Петрушевич сидить другий ліворуч.*

У 1913 р. проект соймової виборчої реформи заблокували римо-католицький єпископат та польські націонал-демократи. Відтак намісник Міхал Бобжинський подав у відставку, а цісар своїми указами розпустив Сойм й оголосив нові вибори. Вітольд Коритовський, якого цісар уперше призначив намісником без консультацій з польською аристократією, обіцяв здійснити виборчу реформу до Сойму на підставі українсько-польського компромісу.

У 1913 р. Є. Петрушевич вдруге став депутатом Сойму. Тоді українці спромоглися обрати вже не 12, а 31 посла української орієнтації. З русофільської партії до Сойму увійшов лише Дмитро Марков. Українську соймову фракцію сформовану після цих виборів, назвали «Український Соймовий Клуб». Його головою обрали К. Левицького, заступниками – Є. Петрушевича та І. Макуха, секретарем – Л. Цегельського.

Справа виборчої реформи виглядала обнадійливо. На відкритті новообраного Сойму 5 грудня 1913 р. краєвий маршалок Адам Голуховський і намісник Вітольд Коритовський відразу після привітальних промов внесли на обговорення урядовий проект соймової реформи. У комісію в справі реформи від українців увійшли: М. Король, К. Левицький, І. Макух, Є. Петрушевич та Л. Цегельський. Однак польські депутати й далі всіляко гальмували працю цієї комісії.

Є. Петрушевич вважав, що єдина реальна можливість вплинути на польську більшість Сойму – перешкодити ро-

Теодор РОЖАНКОВСЬКИЙ
(1875–1970)

Суддя у Турці, адвокат у Львові, офіцер австрійської армії, громадсько-політичний діяч. Діяч УНДП. Депутат Галицького Сойму (1908–1914). Член Бойової Управи. Комендант Легіону УСС, заступник. Депутат УНРади. Командант Станиславівської Окружної Військової Команди. Військовий аташе ЗУНР у Чехо-Словаччині.

боті цього органу шляхом обструкції. Українські депутати, нерідко влаштовували в залі засідань Сойму чи парламенту пекельний гамір, стукаючи пультами, гучним звуком труб, музичних інструментів, свистків та дзвонів. Уперше таку практику, за намовою Петрушевича, застосували 19 жовтня 1910 р. Її наслідком було скликання конференції голів соймових клубів, на якій постановили відбувати постійні наради у справі виборчої реформи. У 1911 р. парламентарний посол Володимир Сінгалеви́ч для кращого технічного забезпечення протестів поїхав до Парижа, щоб закупити спеціальні гучні дзвони, подібні до тих, які вішали в горах на шию коровам. Українські депутати планували використати ці дзвони для заглушування опонентів під час парламентських дебатів. Голосна демонстрація українських депутатів відбулася у віденському парламенті 10 грудня 1913 р. За пропозицією Є. Петрушевича, українці за допомогою музичних інструментів вчинили в залі засідань гучну обструкцію, щоб парламент і центральний уряд спонукав польську більшість у Галицькому Соймі припинити опір реформі. Пленарне засідання було перерване, наради відклали до 18 грудня, щоб українські депутати разом з польськими могли погодити питання соймової реформи.

Щойно на початку 1914 р. намісник Вітольд Коритовський за підтримки віденського уряду та посередництва Андрея Шептицького, зуміли переконати польську більшість погодитися на нову виборчу ординацію. Згідно з угодою, підписаною 26 січня 1914 р., новий Сойм мав складатися з 228 депутатів, з яких українців мало бути 62 депутати, що загалом становило 27,2 % усіх мандатів. Угода про виборчу реформу до Сойму, а також згода польської

Вітольд КОРИТОВСЬКИЙ
(1850–1923)

Правник, фінансист, політичний та державний діяч, підприємець. Міністр фінансів Австро-Угорщини (1906–1908). Цісарський намісник Галичини (травень 1913 – серпень 1915). Сприяв ухваленню виборчої реформи до Галицького Сойму (1914). Під час українсько-польської війни в Галичині провадив неформальні перемовини з Костем Левицьким. У 1920 р. переїхав до м. Познань, де організовував підприємства спиртової галузі.

більшості на відкриття українського університету у Львові створила вагомі підстави для міжнародного порозуміння в Галичині. Однак втілити українсько-польські домовленості завадила світова війна.

В українському політичному житті Австрії від кінця XIX ст. до Першої світової війни домінували галицький адвокат Кость Левицький та буковинський поміщик Микола Василько, котрі мали найбільші зв'язки та впливи в урядових колах. Поряд із цим у середовищі УНДП, серед галицьких парламентарних та соймових послів, сформувалася група депутатів, які були незгодні з кулуарними методами політичної діяльності К. Левицького. До цієї групи належали, між іншими, Лонгин Цегельський та Володимир Сінгалевич, згодом до них приєднався Сидір Голубович і Євген Петрушевич. Опозиціонерів підтримував священик Тит Войнаровський, який мав особистий конфлікт із К. Левицьким. Коштами Т. Войнаровського почав виходити друком щоденник «Нове Слово» (1912–1914), який викладав альтернативну версію національного життя. Опозиційна група воліла проводити відкриту та більш радикальну національну політику, у т. ч. й у стосунках з австрійським урядом.

Через десяток років К. Левицький, оцінюючи діяльність Є. Петрушевича до Першої світової війни, відзначив, що той «виявляв велику енергію у важніших хвилинах наших визвольних змагань. Поміж послами належав до діячів гострішого тону». На той час сколівський адвокат лише набував парламентарного досвіду та авторитету поміж українських діячів Галичини та Буковини. Злет його політичної кар'єри відбувся у роки світової війни.

14. У ВИРІ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Упродовж останньої чверті XIX – на початку XX ст. провідні європейські держави розв'язували існуючі суперечності у мирний спосіб. Натомість на континенті творилися військово-політичні блоки та союзи, склад і спрямованість яких визначалися історичною традицією, географічним положенням та економічними інтересами. Конфігурація таких союзів, окрім того, була пов'язана з тогочасною міжнародною політичною кон'юнктурою чи територіальними апетитами великих держав у Європі і далеко поза її межами.

Лінія головного конфлікту пролягла між Австро-Угорщиною і Німеччиною, з одного боку, та Францією, Британією і Росією, з іншого. Певний час супротивникам вдавалося уникати прямих зіткнень. Утім модернізація озброєнь, розбудова комунікацій та прикордонних укріплень, активізація розвідувальної діяльності тощо свідчили про приготування до війни. Італійсько-турецька та Балканські війни у 1911–1913 рр. були лише прелюдією набагато масштабнішого збройного конфлікту. Приводом до його розпалю-

Відозва верховного командування австро-угорської армії із закликом до українців підтримати монархію Габсбургів у війні (1914).

Кирило ТРИЛЬОВСЬКИЙ
(1864–1941)

Адвокат у Коломиї та Гвіздці, публіцист, громадсько-політичний діяч. Організатор січового руху в Галичині та Буковині. Діяч УРП. Депутат Державної Ради (1907–1918), Галицького Союму (1913–1914). Член Головної Української Ради (1914–1915) та Загальної Української Ради (1915–1916). Член Бойової Управи УСС, голова організаційного відділу. Депутат УНРади. Співзасновник та голова Управи Селянсько-Радикальної Партії і президії Селянсько-Радикального Клубу УНРади (1919). Учасник нарад комісії Трудового Конгресу у м. Вінниця (лютий–березень 1919). Заступник голови Окружної Національної Ради в Коломиї (1918–1919). В еміграції підтримував контакти з Є. Петрушевичем. Повернувся до Галичини 1927 р. Після невдачі на виборах до Польського Союму 1928 р. відійшов від політичної діяльності.

вання став 28 червня 1914 р. замах у Сараєво на спадкоємця австрійського престолу Франца Фердинанда. Взаємні звинувачення конфліктуючих держав та ультиматуми переросли в мобілізацію армій та оголошення війни. Два ворогуючі блоки Антанта та Центральні Держави розпочали воєнні дії, до яких незабаром долучилися 33 держави. Світова війна 1914–1919 рр. призвела до загибелі близько десяти мільйонів людей у різних місцях планети.

Не тільки держави, але й національні рухи сподівалися, що збройний конфлікт допоможе їм досягти своїх цілей. Зокрема серед ключових проблем цієї війни була державна належність українських та польських земель – українці та поляки отримали надію на здобуття національної державності.

«Війна, що вибухла в серпні 1914 р., отворила перед Українцями, а головно перед Українцями австро-угорської монархії дивно оптимістичні перспективи. Сучасне покоління, що не бачило й не переживало війни, не допускало навіть в найбільш фантастичних снах, що українському народови Австро-Угорщини доведеться відразу вступити на довгий і тернистий шлях засіяний кістками і сплочений кровю, закиданий згарищами і руїнами, освічений луною пожеж. Одночасно з тим, мало хто здогадував ся, що в сій маленькій країні, Галичині, прийдесть ся відіграти на протязі війни таку імпазантну ролю у винесеню української справи на міжнародний політичний ринок і у твореню основ української державности».

Дмитро Долинський «Крик життя. Боротьба Українського народу за волю і незалежність. (Огляд подій за рр. 1918 і 1919)» (Львів, 1920)

Степан СМАЛЬ-СТОЦЬКИЙ
(1859–1938)

Вчений-мовознавець, офіцер австрійської армії, громадсько-політичний діяч, дипломат. Доцент Віденського університету (1884–1885), професор Чернівецького університету (1885–1919). Діяч УНДП. Депутат Державної Ради (1911–1918) та Буковинського Союму (1892–1895, 1898–1911). Організатор українського кооперативного руху на Буковині. У роки Першої світової війни в чині капітана австрійської армії займався просвітницькою діяльністю серед полонених українців у таборі Фрайштадт, був співтворцем першої дивізії Сірожупаників. Член Бойової Управи УСС (1917). Депутат УНРади. Посол ЗУНР у Чехо-Словаччині (1919–1920). Професор Українського Вільного Університету у Празі (1922–1938). Член Української Академії Наук у Києві (1918).

У серпні 1914 р. український політичний провід Галичини утворив у Львові міжпартійну Головну Українську Раду (ГУР), яка проголосила себе репрезентантом українців Австро-Угорщини в час війни перед урядом і на міжнародному рівні. ГУР призначила Боеву Управу, що розпочала створення Легіону Українських Січових Стрільців, як основу майбутньої національної армії. Серед організаторів Легіону особливу роль відіграли парламентарі Кирило Трильовський та Степан Смаль-Стоцький. Незабаром політична еміграція з Наддніпрянщини заснувала безпартійне політичне представництво національних інтересів українського народу в Росії – Союз Визволення України.

Сотня УСС під командуванням Андрія Мельника над Золотою Липою.

Загальна Українська Рада (1915).

16 серпня 1914 р. австрійський уряд підтримав створення Польських Легіонів, які підпорядковувалися Вищому національному комітетові у Кракові.

Події на східному театрі воєнних дій розгорталися динамічно, й усупереч усім прогнозам, російська армія захопила стратегічну ініціативу. У перші дні Галицької битви, яка розпочалася 18 серпня 1914 р. і відбувалася на фронті, протяжністю приблизно 400 км, австро-угорські війська були розбиті на ділянці від Кам'янки Струмилової до Дунаєва. Третього вересня росіяни зайняли Львів і переслідували противника, який, зазнавши поразки 12 вересня під Городком, відступив до р. Сян й оперся на Перемишльську фортецю. На фоні воєнних успіхів російський міністр закордонних справ Сергій Сазонов 14 вересня 1914 р. повідомив послам Британії та Франції, що Росія прагне приєднати Східну Галичину до своїх територій. Керівництво названих держав не заперечувало.

Російська кіннота вступає в галицьке село.

*Російські козаки-«брусіловці»
у Станиславові (1916).*

Зі Львова перед вступом російських військ виїхала австрійська адміністрація й український провід, який тепер відстоював національні інтереси у Відні. Є. Петрушевич прибув до австрійської столиці з дружиною і до Галичини мешкати вже не повертався. У Відні замешкав і його син Антін, який закінчивши правничий факультет, працював у відомстві військової цензури.

Російська окупаційна влада, маючи далекосяжні наміри, намагалася здобути прихильність українських селян Галичини – не збирала податків, роздавала селянам продовольство. Натомість росіяни розпочали репресії щодо національного руху – закривали українські інституції, арештовували чільних активістів, яких вивозили у глиб Росії. Митрополита Андрея Шептицького вивезли до Суздаля, пізніше – Ярославля, де утримували в монастирях аж до початку революційних подій весни 1917 р.

У Відні 5 травня 1915 р. утворилася Загальна Українська Рада (ЗУР), яка об'єднала політичні організації, що підтримувала програму ГУР та політичну платформу СВУ. До її складу увійшов 31 представник українських партій Галичини і Буковини (19 – УНДП; 6 – УРП; 5 – УСДП; 1 – УНП), а також троє делегатів СВУ. У політичній програмі ЗУР, оголошеній 12 травня 1915 р., йшлося, що її метою є «вільна самостійна українська держава» на землях колишньої

Вільгельм ГАБСБУРГ–ЛОТРІНГЕН
«Василь Вишиваний»
 (1895–1951)

Австрійський кронпринц, офіцер австрійської та української армій, політичний діяч, поет. Командир Легіону УСС, з яким перебував в Наддніпрянщині (1918). Претендент на український престол. Познайомився з Є. Петрушевичем у Відні (1917). Під час українсько-польської війни був конфікований владою ЗУНР у Бучачі. Переїхав за Збруч разом із Галицькою Армією. Служив у Міністерстві військових справ УНР. Виїхав з Кам'янка-Подільського в кортежі Є. Петрушевича до Відня, де мешкав до 1947 р. Шукав міжнародної підтримки в реалізації монархічного проекту в Україні. Автор збірки поезій українською мовою «Минають дні» (1921). У роки Другої світової війни співпрацював з ОУН і розвідками Франції та Британії. 1947 р. арештований радянськими спецслужбами у Відні. Помер у Лук'янівській в'язниці в Києві.

підросійської України та об'єднання українських земель у межах Австро-Угорщини в одну автономну територію, збудовану на основах свободи і демократії. ЗУР очолив К. Левицький, а Є. Петрушевич став його заступником.

Ситуація на фронті змінювалася. Австрійські та німецькі війська 22 січня 1915 р. перейшли у контрнаступ в напрямку на Самбір та Стрий, однак їм не вдалося звільнити заблокований росіянами Перемишль і 22 березня фортеця капітулювала. Щойно під час Горлицької операції німецько-австрійським силам вдалося витіснити росіян із більшої частини Галичини. Упродовж боїв у Карпатах отримав бойове хрещення Легіон УСС, який відзначився у битві за гору Маківка. До українських з'єднань долучився представник півної династії Вільгельм Габсбург (Василь Вишиваний), який намагався реалізувати власний монархічний проект в Україні. 16 червня 1915 р. австро-угорські частини вступили у Львів і, здавалося, перехопили ініціативу.

Австрійське командування та урядові кола вирішили покласти вину за поразки у перші тижні війни на галицьких українців. За звинувачення у зраді монархії масово арештовували діячів-русофілів і, за фальшивими свідченнями, – активістів українського руху. Їх запроторили разом з родинами до австрійського концтабору в Талергофі, поблизу м. Грац. Є. Петрушевич був серед українських діячів, які виступали свідками проти москвофілів на т. зв. Першому й Другому віденських процесах. У своїй промові він заявив, що якби намісник А. Потоцький свого часу не

підтримував русофілів, то їхній рух давно б припинив існування.

На тлі звинувачень у русофільстві українські церковні кола намагалися продемонструвати свою прихильність панівній династії. Жестом лояльності стало запровадження григоріанського календаря в церковне життя українців, яке 1916 р. втілював у Станиславівській єпархії владика Григорій Хомишин.

ГУР, ЗУР та СВУ діяли головню у Відні. Після повернення до Львова австрійської влади, ЗУР утворила тут свою делегацію з департаментами: політичним, економічним (поділявся на дві секції – для сіл та для міст), культурним, шкільним, санітарним та департаментом окупованих країв. Окрім того у центрах політичних і судових округів творилися місцеві комітети ЗУР на міжпартійній основі. Таким чином українці пробували творити паралельну цивільну адміністрацію.

Упродовж 1914–1915 рр. правителі Австрії та Німеччини обговорювали різні проекти державного устрою відірваних від Росії польських та українських земель. Австропольська розв'язка передбачала злуку всієї Галичини з визволеними від Росії польськими землями і створення на цій території Польської держави, яка б стала третьою складовою Австро-Угорської монархії. Очільники Німеччини прагнули іншого розв'язання: об'єднання колишніх підросійських територій Польщі з Німеччиною, з якоїнадалі на схід відсуненими кордонами.

На початку війни німецький уряд у спеціальній відозві запевнив поляків, що звільнить їх від російського панування. Розуміючи, що польські активісти будуть проти такої розв'язки, Німеччина для їх послаблення підтримувала поділ Галичини. Політичні заходи від імені ЗУР здійснювали К. Левицький та М. Василько притаманними їм кулуарними методами. Є. Петрушевич не погоджувався з цією політикою й засуджував її, як надто лояльну й поступливу супроти австрійського уряду. Не бажаючи брати на себе відповідальності за такий спосіб діяльності, він врешті зрікся посади заступника голови ЗУР, і взагалі вийшов з її складу.

23 травня 1915 р. у війну на боці Антанти вступив колишній союзник Центральних Держав – Італія. Австрія була змушена перекинути з Сербії та Галичини 20 дивізій, у складі яких було близько 40 тисяч галицьких та буковинських українців, на новоутворений італійський фронт. 4 червня 1916 р. розпочався наступ російського Південно-Західного фронту під командуванням генерала О. Брусі-

Іван ГОРБАЧЕВСЬКИЙ
(1854–1942)

Вчений-хімік, педагог, політичний та державний діяч. Професор (1883–1917), декан медичного факультету (1889–1890, 1894–1895), ректор (1902–1903) Карлового університету у Празі. Член Палати Панів Державної Ради (1908–1918). Член Краєвої Ради Здоров'я Чеського Королівства та Вищої Ради Здоров'я Австрії. Міністр народного здоров'я Австрії (1917–1918). Член Ліквідаційної комісії Австро-Угорської імперії (1918–1919), домігся виплати галицьким українцям частини компенсаційних коштів. Професор (з 1921), ректор (1923–1924) Українського Вільного Університету у Празі.

лова. Росіяни протягом трьох днів зуміли прорвати фронт на відрізку 70–80 км й заглибитися на 25–35 км у запілля австрійської армії. 17 червня російські війська атакували з Буковини й зупинилися щойно під Коломиєю. Загальний наступ Південно-Західного фронту поновився 28 липня 1916 р. Російські війська зуміли знову захопити Броди, Галич та Станиславів. До початку вересня фронт стабілізувався на лінії: Золочів–Бережани–Галич–Станиславів–Делятин–Ворохта. Тим часом, у війну на боці Антанти вступила Румунія, яка 27 серпня 1916 р. оголосила війну Австро-Угорщині. Однак досить скоро румунські війська були розбиті, а країну окупували австрійці.

Війна на двох фронтах та економічна блокада з боку ворога виснажила ресурси Центральних Держав. Антанта

Бойова Управа УСС.

почала випереджати противника в озброєнні та мобілізації людських ресурсів. Великі втрати серед особового складу вимагали негайного поповнення військ. Відтак Німеччина звернула увагу на окуповані польські землі, де царський уряд не встиг на початку війни провести мобілізацію до армії. Щоб формувати та навчати нові контингенти, треба було здобути лояльність місцевого населення.

Тому німецький уряд за погодженням з союзниками підготував проект утворення Польської держави, яка могла б виставити свою армію на боці Центральних Держав. Ця держава мала б бути пов'язана з Німеччиною і її мав очолити «династ німецького роду». Відтак австро-польська розв'язка польського питання втратила шанси на реалізацію. Однак австрійський уряд, щоб не відштовхнути від себе поляків і залишити бодай шанс на інший варіант розвитку подій, вирішив видати Декрет про відокремлення Галичини. На вимогу військових кіл декрет послабили тим, що це рішення мав погодити парламент – тому залишалася надія завадити його здійсненню.

Перед цим військові кола і граф Штірк раз у раз обіцяли К. Левицькому та М. Василькові створити зі Східної Галичини окремий коронний край в Австрії та організувати на відвойованих від Росії землях окрему українську державу. Та 21 жовтня 1916 р. Штірка застрелив син провідника австрійських соціалістів д-р Фрідріх Адлер. Помилковість тактики керівництва ЗУР призвела до того, що К. Левицький і М. Василько стали жертвою політичних маніпуляцій

Юліан Романчук (ліворуч) і Олександр Колесса – керівники Загальної Української Культурної Ради у Відні.

ВІЛЬГЕЛЬМ II
(1859–1941)

Німецький монарх з княжого роду Гогенцолерн. Син імператора Фрідріха III, родич російських царів Олександра III і Миколи II. Імператор Німеччини і король Пруссії (1888–1918). Сприяв економічним та соціальним реформам і лібералізації суспільного-політичного життя Німеччини, змінив армію та військово-морський флот імперії. Влітку 1918 р. зустрічався з гетьманом П. Скоропадським. Зрікся престолу 9 листопада 1918 р. і до кінця життя мешкав у своєму маєтку Дорн у Нідерландах. Згідно з Версальським мирним договором 1919 р., Вільгельм II був визнаний військовим злочинцем і головним винуватцем світової війни. Підлягав судові міжнародного трибуналу, проте уряд Нідерландів відмовився його видати.

між Австрією та Німеччиною. Маніфести австрійського цісаря та німецького кайзера від 5 листопада 1916 р. про утворення Польської держави та про відокремлення і автономію Галичини засвідчили більшу прихильність уряду до поляків. За тих обставин це означало, що українці потрапляли під їхній цілковитий контроль і владу.

Цісарське рішення спричинило розкол ЗУР, з якої ще перед тим вийшли представники УРП та УСДП. К. Левицького звинуватили у політичній поразці: він занадто довіряв обіцянкам Штірка; не зв'язувався з іншими впливовими силами; вчасно не довідався про запланований декрет та не перешкодив його проголошенню. Відтак, з кінця 1916 р. політичне та організаційне керівництво українським рухом Австро-Угорської імперії перейшло до Української Парламентарної Репрезентації (УПР) на чолі з Юліаном Романчуком. 28 вересня 1917 р. той надіслав листа своєму заступникові Є. Петрушевичу, де передав йому повноваження голови УПР.

Утворилися два політичних центри, які конкурували поміж собою: УПР – у Відні та Народний Комітет УНДП – у Львові. К. Левицький їздив на засідання парламенту й виголошував промови, але здебільшого перебував у Львові, де головував у Народному Комітеті. Є. Петрушевич не розірвав із ним стосунків – вони залишалися коректними, але прохолодними. Голова УПР через своїх однодумців у Народному Комітеті (Івана Кивелюка, Сидіра Голубовича, Лонгіна Цегельського, Василя Панейка) намагався впливати на діяльність керівництва УНДП.

Очоливши український рух, Петрушевич взяв на себе велику відповідальність у складний період національної

Російські вершники у Львові.

історії. У цей час він пережив болісну втрату – 26 липня 1917 р. у Відні померла його дружина Леокадія.

Із приходом Є. Петрушевича на чільні позиції, тактика українських парламентарів стала більш радикальною. Депутати із трибуни Державної Ради заявляли про кривди, які були заподіяні українцям і вимагали зміни уряду. Активніша позиція українського політичного проводу дала свої результати в кадровому питанні на загальнодержавному рівні. У 1916 р. до краєвого та центрального уряду призначили на високі пости декількох українців. Генеральним державним прокурором Австрії став Йосип Ганінчак, посади віцепрезидента і секретаря Галицького намісництва обійняли, відповідно, Володимир Децикевич та Юрій Панейко. Старостою Дрогобицького повіту призначено полковника Казимира Гужковського, який не приховував своєї української ідентичності. 1 вересня 1917 р. цісар призначив Івана Горбачевського міністром народного здоров'я Австрії.

У 1917 р. обидва військові блоки були у важкому становищі, однак Антанта мала більший матеріальний та людський потенціал. Сили цієї коаліції ще більш зросли, коли на її боці 6 квітня 1917 р. у війну вступили США. Тоді ця країна не мала чисельного контингенту сухопутних військ, натомість володіла потужним військово-морським флотом. Економіка США у світовій війні отримала поштовх для розвитку. Зростання ролі у міжнародній політиці дали підставу її урядові диктувати свої умови. Американський президент Вудро Вільсон 18 січня 1918 р. запропонував Конгресові програму з 14 пунктами, яка була спрямована на влаштування ефективної системи договорів та повоєн-

Томас Вудро ВІЛЬСОН
(1856–1924)

Вчений-правник, історик та політолог, політичний та державний діяч США. Професор університету у Принстоні (1890–1910). Губернатор штату Нью-Джерсі (1910–1912). 28-й президент США (1913–1920). Здійснив реформи банківської сфери та сприяв наданню жінкам виборчих прав. Автор політичної програми (т. зв. 14 пунктів Вільсона), яка лягла в основу мирного врегулювання після Першої світової війни. Член Ради Чотирьох країн Антанти. Ініціатор утворення Ліги Націй. Лауреат Нобелівської премії миру (1919). Неодноразово офіційно заявляв, що кожен народ має право на самовизначення. Однак не підтримав прагнень українців до державної самостійності.

них міждержавних відносин. Серед програмних положень було надання народам, які входили до складу Австро-Угорської імперії права на автономний розвиток. Було проголошено створення незалежної Польської держави з приєднанням територій, населених поляками та виходом до моря. В останньому пункті програми йшлося про створення міжнародної організації (Ліги Націй) задля гарантій незалежності та цілісності усіх країн.

На воєнно-політичну ситуацію у світі вплинули й події у Росії. Прихід до влади Тимчасового уряду відкрив перспективу демократизації колишньої імперії. Утворення Української Центральної Ради та розгортання революційного руху в Наддніпрянщині додали нових сил австрійським українцям. 30 травня 1917 р. Є. Петрушевич виступив у

Лев Левицький у Відні (1916).

Стефан (Іштван) БУРІАН фон РАЄЖ
(1851–1922)

Дипломат, фінансист, державний діяч монархії Габсбургів. Походив з аристократичного угорського роду. Генеральний консул Австро-Угорщини в Болгарії (1887–1895), посол в німецькому Королівстві Вюртемберг (1896–1897). Посол в Греції (1897–1903). Міністр фінансів (1903–1912, 1916–1918), Повноважний міністр Угорщини (1913–1915). Міністр закордонних справ і голова спільної Ради Міністрів Австрії та Угорщини (1915–1916, 1918). Займав гучку позицію у міждержавних стосунках зі союзником – Німеччиною, намагаючись уникнути її тиску. 14 вересня 1918 р. звернувся з меморандумом до народів світу з пропозицією закінчити війну дипломатичним шляхом. Проте країни Антанти вимагали від Центральних Держав беззастережної капітуляції і 24 жовтня Буріан подав у відставку.

австрійському парламенті з вимогою відновити Галицько-Волинську державу й застеріг уряд проти прилучення українських земель до Польщі.

Тимчасовий уряд спонукав армію до активніших дій. 29 червня 1917 р. війська Південно-Західного фронту атакували позиції австро-угорських військ. 10 липня 1917 р. росіяни зайняли Галич, а наступного дня – Калуш, але 19 липня відступили після контрудару противника й 28 липня зупинилися на лінії Броди–Збараж–Гримайлів–р. Дністер. Воєнні дії знову набули позиційного характеру. Більшовики, скориставшись втомою населення від війни та незадоволенням урядом, вчинили державний переворот і захопили владу в Росії. Прагнучи відновити контроль над колишніми імперськими територіями, більшовицька армія розпочала наступ на Україну, що змусило Центральну Раду проголосити незалежність.

У січні 1918 р. у Бересті Литовському розпочалися перемовини поміж Росією та Німеччиною і її союзниками. У перемовинах взяла участь і делегація Центральної Ради. Українська делегація висунула вимогу приєднати Галичину і Буковину до України. Така заява викликала негативну реакцію німецької і австрійської сторони, але складне становище Відня змусило його погодитись на вирішення українського питання в межах Австро-Угорщини. За таємною угодою, укладеною в рамках Берестейського мирового договору, український уряд зобов'язувався ухвалити закони, які б забезпечили національні права польського, німецького і єврейського населення України. Зі свого боку уряд Австрії не пізніше 20 липня 1918 р. мав подати на роз-

Павло СКОРОПАДСЬКИЙ
(1873–1945)

Офіцер російської та української армій, державний діяч. Походив з козацько-старшинського роду. 29 квітня 1918 р. на Всеукраїнському Хліборобському Конгресі обраний гетьманом Української Держави. Після повстання Директорії та відновлення влади УНР зрікся влади та емігрував до Німеччини. Співорганізатор Союзу гетьманців-державників, засновник Українського наукового інституту у Берліні (1926). Отримував допомогу від німецького уряду, мешкав біля Берліна. Матеріально підтримав Є. Петрушевича в останні роки його життя.

гляд Державної Ради проект закону про утворення із Східної Галичини і Буковини окремого коронного краю, при чому уряд обіцяв докласти всіх зусиль, щоб прийняти цей закон. У таємному договорі було зазначено, що він становить нероздільне ціле з мирним договором, і втратить силу при недотриманні хоч би однієї з умов договору. Так Берестейський мир зняв із порядку денного ідею об'єднання українських земель, натомість подав надію на вирішення українського питання в Австрії.

Підписання Берестейського миру (1918).

В'ячеслав ЛИПИНСЬКИЙ
(1882–1931)

Вчений-історик і соціолог, політичний діяч, дипломат. Походив з польської шляхетської родини, втім вибрав для себе українську ідентичність. Співзасновник Української Демократичної Хліборобської Партії. Посол Української Держави в Австро-Угорщині (1918) та посол УНР в Австрії (1918–1919). Був ідеологом українського консерватизму, прихильником монархічного правління у традиційній для України формі гетьманату. Співзасновник гетьманського Українського Союзу Хліборобів-Державників. Завідувач кафедри історії української державності в Українському науковому інституті у Берліні (1926–1928). Після розриву з П. Скоропадським створив «Братство українських класократів-монархістів» (1930). Мав приятні стосунки з Є. Петрушевичем, отримав від його уряду дослідницьку стипендію.

Після проголошення незалежності Української Народної Республіки та підписання Берестейського миру національний рух у Галичині поживавився. УПР скликала у Львова 25 березня 1918 р. т. зв. З'їзд мужів довір'я від українських партій Галичини. На з'їзді розглядали два питання: справа конституювання українського державного організму в Австрії та організація національних сил. 500 учасників зібрання підтримали запроповану Петрушевичем резолюцію з вимогою перебудувати Австро-Угорщину на федерацію окремих національних держав; негайно ратифікувати Берестейський договір щодо поділу Галичини та утворення зі Східної Галичини та Буковини окремого коронного краю.

Одновекторна орієнтація українського проводу на Центральні Держави мала своїх противників у середовищі УНДП. Редактор часопису «Діло» Василь Панейко побував у Швейцарії, де, за прикладом чехів і поляків, спробував нав'язати контакти із представниками країн Антанти. Він обговорював проект створення з українських полонених в Італії та на інших фронтах Галицько-українського Легіону, який би виступив у війні в складі армій країн Антанти. Повернувшись до краю, Панейко ознайомив зі своїм проектом Петрушевича та не знайшов у того підтримки. Український лідер заявив, що вважає зраду Центральних Держав нечесним вчинком.

Державний переворот у Києві і прихід до влади Павла Скоропадського викликав занепокоєння серед галицько-українського проводу. Непевність ситуації в Українській

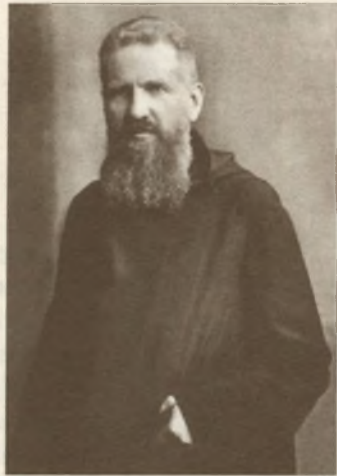
Засідання Української Парляментарної Репрезентації (Відень, 1918 р.).

Державі, загроза її суверенітету ставила під питання реалізацію Берестейського договору. Делегація Президії УПР у складі Євгена Петрушевича та Євгена Левицького прибула до Берліна, де 24 травня 1918 р. мала перемовини з державним секретарем Німеччини Ріхардом Кюльманом. Українські парламентарі прагнули з'ясувати позицію німецького уряду щодо нової державно-правової ситуації в Україні. Вони заявили, що серед галицьких українців виникли побоювання, що Берестейський договір, у реалізації якого вони зацікавлені, є під загрозою. Німецький посадовець запевнив, що Німеччина виступає за відбудову Української Держави, тому переворот 29 квітня не свідчить про зміну німецької політики щодо України. Її державна самостійність буде гарантована, а Берестейський договір буде дотриманий. Щодо Галичини, то, на думку німецького міністра, – це внутрішня справа Австрії.

Незабаром парламентарі обговорили ситуацію в Україні з новим міністром закордонних справ графом Буріаном. Той пообіцяв, що розслідує скарги щодо поведінки окупаційних військ у Холмщині. Натомість міністр відмовився обговорювати справу Галичини, відзначивши, що це справа внутрішньої політики, яка не належить до його компетенції. Щоб з'ясувати політику гетьмана, Київ відвідав Л. Цегельський, а Є. Петрушевич розпочав у Відні контактувати з послами Української Держави – Андрієм Яковлевим та В'ячеславом Липинським.

30 серпня 1918 р. парламентарі Є. Петрушевич і Є. Левицький були на прийомі в голови австрійського уряду.

Роман Марія Олександр (Андрей) ШЕПТИЦЬКИЙ
(1865–1944)

Діляч Греко-Католицької Церкви, політичний діяч, меценат. Виходець із шляхетського роду, граф, доктор права. Чернець чину оо. Василіан, священник. Станиславівський єпископ (1899–1900). Львівський архієпископ та митрополит ГКЦ (1900–1944). Віриліст Галицького Союзу (1899–1914), заступник краєвого маршалка (1903–1914). Засновник ряду українських громадських освітніх, культурних та економічних установ. У роки Першої світової війни інтернований російською владою і вивезений до Суздаля. Повернувся до краю 1917 р. Віриліст УНРади, учасник засідань у Львові (1918, 1920). У 1920–1922 рр. відбув візитації українських громад в Аргентині, Бразилії, Канаді та США. На прохання Є. Петрушевича зустрічався з державними діячами Заходу та домагався міжнародного визнання ЗУНР. Засновник Українського Католицького Союзу (1931). Похований у крипті Собору св. Юра у Львові.

Вони вкотре висловили свої вимоги щодо поділу Галичини і призначення до «української» частини краю окремого намісника. Депутати запропонували низку господарських вимог для тих територій краю, які заселяли українці.

У вересні 1918 р. стало очевидним, що Австрія програє війну й перестане існувати як імперія. Західноукраїнський політичний провід готувався перейняти владу в повітових центрах краю. Організаційну ініціативу взяло у свої руки керівництво УНДП, єдиної з українських партій Галичини, яка зберегла мережу повітових організацій упродовж війни. Заходом демонстрації і консолідації національних сил стали організовані Народним Комітетом масові віча українського громадянства, що відбулися в більшості повітів Східної Галичини у вересні–жовтні 1918 р.

Подібні приготування здійснювали й поляки та чехи. У Кракові 28 жовтня польські парламентарі утворили Польську Комісію Ліквідаційну (ПКЛ), яка готувалася перейняти владу від австрійської адміністрації у всій Галичині. Група активістів чеського руху під назвою таємна організація «Маффія», членами якої серед інших були Карел Крамарж та Францішек Соукуп, діяла у Празі. 29 жовтня 1918 р. Австро-Угорщина попросила перемир'я на італійському фронті. Це означало військову поразку й політичний крах Габсбурзької імперії...

15. УТВОРЕННЯ ЗУНР

Українська Парламентарна Репрезентація разом із депутатами-чехами та словенцями ще в червні 1918 р. запропонувала цісареві план перетворення Австрії на федерацію національних держав. Загроза цілковитого військового розгрому Центральних Держав актуалізувала цей проєкт – перспектива його реалізації стала останньою надією Габсбургів, щоб зберегти країну в межах колишньої імперії. 5 жовтня 1918 р. Австрія, вслід за Німеччиною, звернулася до В. Вільсона із пропозицією миру, погоджуючись з 14 пунктами відомої програми й основними положеннями його пізніших заяв (12 лютого і 27 вересня 1918р.). Австрійське керівництво, пропонуючи мир, погодилося на утвердження нової форми монархії з автономними правами її народів. Практично весь жовтень 1918 р. у Відні ідею реорганізації Австрії у федеративну державу активно протегував уряд. Українські парламентарі намагалися у цій ситуації набути статусу рівноправного партнера австрійського керівництва. УПР на своїх зборах 11 жовтня 1918 р. за участі послів та членів Палати Панів митрополита А. Шептицького й міністра І. Горбачевського, ухвалила рішення «скликати до Львова 19 жовтня збори мужів довір'я всіх українських територій австро-угорської монархії, щоб покликати до життя конституанту під назвою «Українська Народна Рада», яка буде покликана виконувати права самовизначення українського народу». Статут УНРади доручили підготувати Євгенові Левицькому, організацію скликання – Володимирові Бачинському.

Цісарський маніфест 16 жовтня 1918 р. проголосив перетворення австрійської монархії на федерацію і таким чином легітимізував скликання української Конституанти. Народний Комітет у Львові постановив прийняти маніфест як платформу для створення національної держави на українських територіях Австрії.

Криза влади у столиці австрійської імперії фактично дала можливість українській Конституанті діяти на власний розсуд, як це зробили поляки, чехи та угорці. Проте зволікання американського президента з відповіддю на мирні пропозиції Австрії створювали ілюзію позитивного

Мирон КОРДУБА
(1876–1947)

Вчений-історик та педагог. Діяч УНП та УНДП. Вчитель, професор ІІ Чернівецької гімназії (1900–1918), професор Варшавського університету (1929–1939). Посланець Буковинської делегації УНРади до гетьмана П. Скоропадського (листопад 1918). Секретар комісії закордонних справ УНРади у Станиславові (1919). Діяч Львівської делегації УНРади (1919–1923). Прибічник політичної інтеграції УНР і ЗУНР.

для Відня рішення післявоєнного устрою, на що, очевидно, сподівалось українське керівництво. Одночасно двірцеві кола вживали заходів, щоб скликана українська Конституанта ухвалила рішення про приєднання до Австрії.

Українська Національна Рада (УНРада) була утворена у Львові 18 жовтня 1918 р. напередодні запланованого з'їзду «мужів довір'я». До складу УНРади, згідно з ухваленим тоді ж Статутом, увійшли члени Палати Панів та українські послы до австрійської Державної Ради з Галичини та Буковини, українські послы краєвих соймів і делегати партійних організацій обох областей. Природньо, що головою УНРади обрали чільника УПР Є. Петрушевича.

Збори УНРади заслухали три доповіді: про політичне становище в Австрії у зв'язку з подіями на фронті та у світовій політиці (Є. Петрушевич); проект Статуту УНРади (Є. Левицький);⁹ про політичну ситуацію на українських землях Австро-Угорщини та в Українській Державі (С. Баран). Присутні ухвалили Статут УНРади й вона отримала статус тимчасового парламенту (Конституанти) для українських земель Австро-Угорщини.

Гаряча дискусія розгорілася після промови С. Барана, який поставив на голосування пропозицію утворити окрему українську державу на українських територіях Австро-Угорщини, яка мала б здійснити заходи щодо формальної і реальної злуки з Українською Державою у Наддніпрянщині після з'ясування ситуації в ній. Студентська молодь, представники від УСДП, делегат від Буковини вчений-історик Мирон Кордуба (УНП) та адвокат із Перемишля Володимир Загайкевич виступали за те, щоб не проголошувати окремої держави, а одразу об'єднатися з Наддніпрянщиною.

Володимир ЗАГАЙКЕВИЧ
(1876–1949)

Адвокат у Перемишлі. Діяч УНДП. Посол до австрійської Державної Ради. На засіданні УНРади Львові (18–19.10.1918) виступив за негайне об'єднання з Наддніпрянською Україною. Інтернований польською владою в концтаборі Домб'є (грудень 1918 – вересень 1919). Посол до Польського Союму (1928–1935), віце-маршалок (1928–1930). Захисник на політичних процесах. Віце-президент Апеляційного суду у Кракові (1939–1944). Від 1944 р. на еміграції в Німеччині, помер у м. Міттенвальд.

Соціал-демократ Микола Ганкевич рішуче закликав присутніх оголосити злуку всіх українських земель в самостійній соціалістичній українській народній республіці: «Україна має бути одна неподільна – соборна!». Протиставляючи Відню Київ, він проте критикував режим П. Скоропадського й агітував за відновлення Української Народної Республіки. Однак вимоги проголосити негайну злуку з Наддніпрянською Україною не підтримала більшість УНРади. В основі її рішення було міркування, що коли Антанта вирішить залишити Австрію «при життю», то українські землі проти волі Антанти не можуть об'єднатися з Наддніпрянщиною, натомість погіршать своє становище в Австрії.

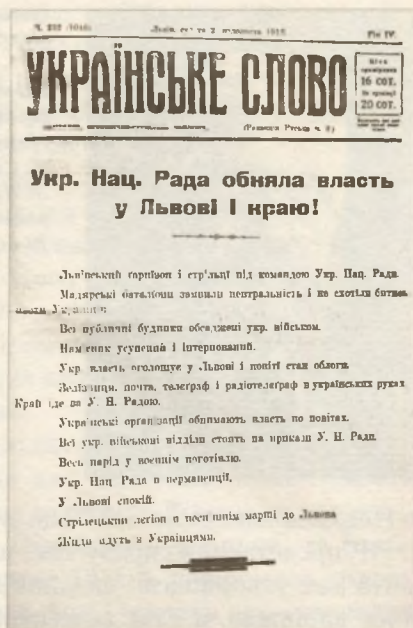
Колишні заяви Є. Петрушевича про приєднання до Великої України виявилися тактичним ходом. УНРада проголосила творення самостійної української держави на українських етнічних землях Австро-Угорщини, що було частиною плану перетворення імперії на федерацію. Відтак на зборах 18 та 19 жовтня 1919 р. парламентарі відкрито агітували за федерацію з Австрією.

У результаті більшість учасників зборів о четвертій годині вранці 19 жовтня ухвалила постанову, перші пункти якої мали такий зміст:

«Львів 19. жовтня 1918. Стоячи на становищі самоозначення народів, Українська Національна Рада, як конституанта, постановляє:

1. Ціла етнографічна українська область в Австро-Угорщині – а з окрема Східна Галичина з граничною лінією Сяну з влученням Лемківщини, північно-західна Буковина з містами Чернівці, Сторожинець і Серет та українська

**Повідомлення часопису
«Українське Слово» про
встановлення української
влади у Східній Галичині.**

полоса північно-східної Угорщини – творять одноцільну українську територію.

II. Ся українська національна територія уконституовується отсим як українська держава. Постановляється поробити приготовані заходи, щоби се рішення перевести в життя».

У третьому пункті постанови закликано національні меншини української території вислати своїх представників до УНРади; у четвертому оголошено про підготовку УНРадою конституції на основі демократичного права голосування, з правом національно-культурної автономії та правом представлення в уряді національних меншин; у п'ятому пункті висловлювалися прагнення українського населення мати своїх делегатів на Мирній Конференції. Шостий пункт гласив: «Теперішньому австро-угорському міністрові заграничних справ гр. Бурянови відмовляється права пересправляти іменем сеї української території».

Загальним настроєм українського громадянства в повітах Галичини та Буковини було прагнення негайно об'єднатися із Наддніпрянською Україною. Представники повітів саме з такими інструкціями їхали на з'їзд «мужів довір'я» до Львова. Згідно з первісним планом, Конституанта мала бути утворена 19 жовтня 1918 р. саме на цьому з'їзді. Проте УПР, як організатор з'їзду, побоюючись, що більшість делегатів виступлять за негайну злуку

Олександр КОЛЕССА
(1867–1945)

Вчений-мовознавець та літературознавець. Професор Львівського університету (1898–1919). Нотифікував створення УНРади гетьманові П. Скоропадському. Голова дипломатичної місії ЗУНР у Римі (1921). Професор (1920–1921), ректор (1921–1922, 1925–1927) Українського Вільного Університету в Празі.

з Наддніпрянщиною, звели це зібрання до формальності. УПР представила справу так, що УНРада як Конституанта вже утворилася і питання державно-правового статусу вирішила, а з'їзд делегатів від місцевостей Східної Галичини є тільки місцем всенародного проголошення цих рішень.

Делегати з цілого краю у кількості майже 300 осіб зібралися у великому залі Народного Дому 19 жовтня увечері.

«Нині станув я коло стовпа, за товпою слухачів близько вікна, щоб записувати, що почую та побачу. Промовляє д-р Євген Петрушевич, високий ростом мущина з коротким вусом, м'яким волоссям, назад зачесаним. Чоло в нього виступає наперед, лиця худощаві й скучні, очі без блиску. Говорить спокійно, рівним скучним голосом без бистрих заміток, як у Назарука, без крилатих думок, як у Цегельського, без широкого овиду, як у Ганкевича.

Саля на переді повна людей, при вході людей менше, чую виразно кожне слово бесідника, говорить поволі і старається, щоб його слова були для всіх ясні.

«Світлі збори. Переживаємо великі хвилі. Подія за подією змінє старий порядок. Валиться наша тюрма Австрія, а має стати нова держава, що потрапить дати народам повну свободу...»».

Іван Боберський «Щоденник 1918–1919 рр.»

Керівництво УНРади оголосило учасникам зборів рішення про тимчасове утримання від злуки як dokonаний факт. Відтак з'їзд делегатів більшістю голосів підтвердив

ранкову постанову Конституанти. Збори закінчилися гучним скандалом. Лідери УСДП голосно протестувати проти творення самостійної держави, вимагаючи ухвалити об'єднання з Наддніпрянщиною. Втім і на цих зборах прихильники злуки опинилися у меншості.

Прибічники Є. Петрушевича 20 жовтня 1918 р. організували величну маніфестацію під церквою Юра. За словами А. Чернецького, після промови голови УПР виступив соціал-демократ С. Вітик. «Його виступ переломив настрої мас у нашу користь. Коли в «Народнім домі» горою був Петрушевич, то під св. Юром узяла верх ідея УНР. Зрештою, всі бачили, що Австрія вже викінчується, і треба орієнтуватися на власні сили».

Для реалізації національного самовизначення і здійснення практичних кроків для державної незалежності, УНРада поділилася на три делегації: Віденську (фактично – Президія УНРади), Львівську (Галицьку) та Буковинську. Президія 23 жовтня 1918 р. повідомила голову австрійського уряду Макса фон Гусарека про створення УНРади і її державну програму. 25 жовтня 1918 р. Віденська делегація на чолі з Є. Петрушевичем оформилась організаційно. Відповідна постанова визначила основні напрями діяльності делегації: 1) домагатися від уряду Австро-Угорщини офіційного визнання права УНРади на владу в Східній Галичині; 2) розпочати переговори з

Останній австрійський намісник Галичини генерал Карл фон Гуйн (посередині).

Дмитро ВІТОВСЬКИЙ
(1887–1919)

Адвокатський кандидат у Станиславові, журналіст, письменник, військовий і державний діяч, дипломат. Сотник УСС, ідеолог стрілецького руху, засновник Стрільцького Фонду та органу «Шляхи». Член Головної Управи УРП (1919). Керівник Листопадового повстання 1918 р. у Львові. Депутат УНРади. Державний секретар військових справ ЗУНР. Член дипломатичної делегації уряду ЗУНР на Міровій Конференції в Парижі (квітень–липень 1919). Повертався в Україну, щоб поінформувати Є. Петрушевича про ставлення членів Найвищої Ради країн Антанти до українського питання. Трагічно загинув, разом зі своїм ад'ютантом чотарем Юліаном Чучманом, у авіаційній катастрофі біля м. Ратіборг (Верхня Сілезія). Похований з на цвинтарі церкви св. Ядвіги у Берліні. Перепохований на Личаківському цвинтарі у Львові в меморіалі УГА.

іншими Національними Радами з приводу упорядкування загальних питань і заключення перемир'я; 3) самостійно провадити мирні перемовини; 4) повідомити Українську Державу та інші уряди про утворення української державності в Галичині й Буковині, надіслати делегації для ведення перемовин до Києва, Берліна та Швейцарії. 26 жовтня 1918 р. Є. Петрушевич від імені УНРади вислав ноту до В. Вільсона, в якій повідомляв президентові США факт утворення української держави та просив його підтримати українську справу. Олександр Колеса 29–30 жовтня 1918 р. у Києві на аудієціях у гетьмана П. Скоропадського та в Міністерстві закордонних справ Української Держави офіційно повідомив наддніпрянське керівництво про створення самостійної держави на західних українських землях.

У другій половині жовтня 1918 р. процес розпаду монархії Габсбургів набув конкретних обрисів. 19 жовтня Чехо-Словацька Національна Рада проголосила незалежність Чехо-Словаччини, 21 жовтня збори німецького політичного активу у Відні проголосували за створення самостійної Австро-німецької держави. 24 жовтня у Загребі було проголошено створення Південно-слов'янської держави. Національні активісти, окрім декларацій, почали переймати владу. 28 жовтня Чеська Національна Рада захопила виконавчу владу у Празі, а Польська Ліквідаційна Комісія у Кракові – управління Західною Галичиною.

Тим часом кабінет М. Гусарека подав у відставку, а на його місце 25 жовтня прийшов останній цісарський уряд,

Болеслав РОЯ
(1876–1940)

Польський воєначальник, політик. Під час Першої світової війни офіцер австрійської армії, командувач Бригади Польських легіонів. Військовий керівник встановлення влади ПЛК у Кракові (жовтень 1918 р.). Командувач операційної групи «Схід» у Східній Галичині (листопад–грудень 1918 р.). Посол до Польського Союму (1928–1929). Загинув у німецькому концтаборі Захсенгаузен.

який очолив д-р Лямаш, один з авторів проекту федерації. Він отримав повноваження від цісаря передати правління на території держави Національним Радам на їхніх етнічних землях. Президія УНРади зажадала від новоствореного уряду передачі державної адміністрації у Східній Галичині в її руки. Але і новий глава уряду, хоч і погоджувався з вимогами українців, зволікав із відповідним офіційним розпорядженням наміснику у Львові. Діячі Віденської делегації переконували Лямаша, що якщо владу в Галичині захоплять поляки, то для Австрії вона буде цілком втрачена. Натомість, коли уряд і цісар доручать наміснику передати владу УНРаді, то Австрія і династія будуть мати в українцях вдячних союзників, які готові залишитись в утвореній федерації.

Наприкінці жовтня 1918 р. І. Горбачевський подав у відставку з посади міністра на знак протесту проти позиції більшості уряду у справі поділу Галичини. Міністерська Рада на засіданнях 31 жовтня 1918 р. ухвалила відповідь Польській Ліквідаційній Комісії, в якій не заперечуючи проти переходу краю до Польської держави, було вказано, що українська нація також має право створити самостійний державний організм. У документі нічого не йшлося про характер розмежування українських та польських областей. На своєму другому засіданні уряд постановив доручити обсадити всі староства й повітові дирекції фінансів на території Східної Галичини урядовцями-українцями у порозумінні з УНРадою. Крім того, передбачено призначити українців начальниками залізничних станцій та повітовими суддями.

Такі суперечливі й недосконалі у плані виконавчих механізмів рішення ставили українців у програшне становище

Остап НИЖАНКІВСЬКИЙ
(1863–1919)

Священик у с. Завадів біля Стрия. Композитор і музичний організатор, громадсько-політичний діяч. Голова Стрийської Повітової УНРади (1918–1919). Розстріляний польськими воєнками без суду 22 травня 1919 р.

перед поляками, в руках яких була майже вся адміністрація Галичини. Таким чином зусилля Віденської делегації домогтися від австрійського уряду офіційного передання влади УНРаді у Східній Галичині виявилися марними. Австрійське керівництво, яке опиралося на українців у проєкті створення федерації, залишило їх наодинці з сильнішим польським супротивником.

Оголошення золочівського повітового комісара Михайла Балтаровича про заборону присвоєння військового майна австрійської армії.

Оголошення Станіславівського повітового комісаріату про виплату заборгованої платні урядникам та пенсіонерам.

OGŁOSZENIE.

Ponieważ okazało się, że przy rozwiązaniu armii austro-węgierskiej wiele rzeczy należących do skarbu państwowego i wojskowego samowładnie rozsprzedają byli zawiaadowcy nad tymi rzeczami bez zezwolenia komisaryatu, dlatego celem zabezpieczenia dobra państwowego, zakazuje się nabywać wszelkie ruchomości jakie należą do wojskowego i państwowego skarbu jako to służące do umundurowania i uzbrojenia wojska i wyżywienia, wszelkie narzędzia i material technicznych zakładów, materialy drzewne i żelazne wszelkich budowli i t. p.

Kto posiada takie dotychczas nabyte rzeczy ma niezwłocznie donieść o tem do Komisaryatu Ukraińskiej Nacjonalnej Rady znajdującego się w budynku byłego starostwa w Złoczowie i oddać je do rozporządzałości Komisaryatu.

Kto by tego polecenia nie wykonał lub mimo tego zakazu takie rzeczy nadal nabywał, ten będzie ostro karany a nabyte rzeczy zostaną skonfiskowane.

Złoczów, dnia 7. listopada 1918.

BALTAROWICZ
Komisarz Ukraińskiej Nacjonalnej Rady
na powiat złoczowski

Оповістка.

Задля хвилевого браку готівки в тут. Уряді поштовим не виплачено досі платні за місяць падолиста 1918 пенсіонерам урядникам і слугам публичним, як також вдовам і сиротам по урядниках і слугах публичних, замешкалим в Станіславові і тут. повіті на надіслані в падолясті 1918 чеки поштові.

Повідомляє ся отсім всі ті особи, що належну їм платню за падолист 1918 на повисші чеки можуть они добрати в Касі опадности міста Станіславова, при ул. Казимірівській, почавши від понеділка, 18. падоляста 1918, межі год. 9—12 рано за квітами неостемпльованими і коли відповідно вважувать тожсамість особи, уповажяненої до побору платні.

Станіславів, 15. падоляста 1918.

Номісаріат української повіт. национ. Ради.

Поряд з українськими парламентаріями захопити владу у Східній Галичині готувалося керівництво УНДП і українські військовики. Ще у вересні 1918 р. у Львові був створений Центральний Військовий Комітет. Цей конспіративний орган, який діяв автономно, зосередився на організації українських військових комітетів у запасних частинах австрійської армії. За різними джерелами, членами Центрального Військового Комітету були: хорунжий пресового відділу Василь Бараник, хорунжий Іван Ватран, четар 19-го полку стрільців Василь Караван, четар військової поліції Любомир Огоновський та поручник 15-го піхотного полку Іван Рудницький. У першій половині жовтня 1918 р. до складу Комітету додатково увійшли: четар 15-го піхотного полку Володимир Баб'як, поручник 30-го полку піхоти Петро Бубела, поручник інтендантської служби Михайло Гарасимович, четар Мирон Коновалець, поручник 41-го супровідного куреня Теодор Мартинець, студент Степан Полянський, четар Ілько Цьокан, сотник 50-го вартового куреня Василь Черський та старшини Легіону УСС: отаман Никифор Гірняк, поручник Богдан Гнатевич, сотник Сень Горук, підхорунжий УСС Дмитро Паліїв та четар Володимир Старосольський. Головою Військового Комітету 27 жовтня було призначено П. Бубелу. Однак, коли до Львова 29 жовтня (за іншими відомостями – 30 жовтня) 1918 р. приїхав сотник Дмитро Вітовський, керівництво перейшло саме до нього.

*Відозва про утворення
Єрейської Національної Ради
у Станиславові.*

ВІДОЗВА.

До мешканців м. Станиславова і станисл. повіту!

Всі партії і групи зарічкові жидівського народу станиславського повіту утворили

“Тимчасову Жидівську Раду Національну”

станиславського повіту.

Але до утворення Української Національної Ради на землі української, українськості, яку брало голосом “Тимчасової Національної Ради” становить одну і єдину установу, яку брало народні дії, які становили політичний народ.

Тимчасова Рада Національна є єдиною установою, створеною народом, культуральною організацією і представляє інтереси в ім'я народу жидівського, народу і народу єго і влади і народом українським, українським народом українським, і українським, є єдиною установою, яку брало народні дії, які становили політичний народ.

Тимчасова Рада Національна є єдиною установою, створеною народом, культуральною організацією і представляє інтереси в ім'я народу жидівського, народу і народу єго і влади і народом українським, українським народом українським, і українським, є єдиною установою, яку брало народні дії, які становили політичний народ.

Тимчасова Рада Національна є єдиною установою, створеною народом, культуральною організацією і представляє інтереси в ім'я народу жидівського, народу і народу єго і влади і народом українським, українським народом українським, і українським, є єдиною установою, яку брало народні дії, які становили політичний народ.

Тимчасова Рада Національна є єдиною установою, створеною народом, культуральною організацією і представляє інтереси в ім'я народу жидівського, народу і народу єго і влади і народом українським, українським народом українським, і українським, є єдиною установою, яку брало народні дії, які становили політичний народ.

Тимчасова Рада Національна є єдиною установою, створеною народом, культуральною організацією і представляє інтереси в ім'я народу жидівського, народу і народу єго і влади і народом українським, українським народом українським, і українським, є єдиною установою, яку брало народні дії, які становили політичний народ.

Тимчасова Рада Національна є єдиною установою, створеною народом, культуральною організацією і представляє інтереси в ім'я народу жидівського, народу і народу єго і влади і народом українським, українським народом українським, і українським, є єдиною установою, яку брало народні дії, які становили політичний народ.

Тимчасова Рада Національна є єдиною установою, створеною народом, культуральною організацією і представляє інтереси в ім'я народу жидівського, народу і народу єго і влади і народом українським, українським народом українським, і українським, є єдиною установою, яку брало народні дії, які становили політичний народ.

Комітет виконавчий “Тимчасової Жидівської Національної Ради
станиславського повіту.”

Народний Комітет УНДП визначив спеціальну законспіровану комісію з підготовки встановлення української влади у Східній Галичині. До складу цивільної комісії, за різними джерелами, належали: Степан Баран, Іван Кивелюк, Михайло Лозинський, Осип Назарук, Володимир Охримович, Василь Панейко, Степан Рудницький, Омелян Саєвич, Степан Томашівський та Федь Федорців. Члени комісії спорадично контактували з Центральним Військовим Комітетом.

Українські активісти створювали у повітових центрах краю на підпільних засадах підготовчі комітети, які у слушну хвилину мали перейняти владу на місцях. А 15 жовтня 1918 р. – розпочали формування Окружних команд у містах – зокрема, у Золочеві, Раві-Руській, Самборі та Стрию. Водночас розпочався добір відповідних кандидатів на керівні посади. Це було непросто, адже в адміністрації та органах самоврядування повітових центрів і містечок українців було дуже мало. Перейняти владу в Галичині від Австро-Угорської імперії, що вже розпадалась, прагнули також суперники українців – поляки, які мали у своїх руках більшість адміністративного апарату та жандармерії.

Хоча цісарський маніфест від 16 жовтня 1918 р. легітимізував утворення української Конституанти, цей документ реально не привів до зміни влади чи адміністративного підпорядкування у краю. Попри зусилля Віденської делегації, відповідного формального акту українці не отримали. Львівська делегація УНРади, що організаційно оформилася 27 жовтня 1918 р., видала розпорядження створювати українські повітові організації УНРади – прибічні Ради та вибирати повітових комісарів. 29 жовтня 1918 р. УНРада ухвалила Статут та інструкції для повітових, сільських і міських організацій.

Галицькі провідники УСДП утворили 30 жовтня 1918 р. «Український Комітет оборони міста Львова». Ця організація скликала у залі товариства «Сокіл» збори делегатів підльвівських сіл, які звернулися до УНРади з вимогою негайно перебрати владу у Східній Галичині. Однак провід Львівської делегації намагався діяти максимально легітимно, очікуючи відповідної урядової ухвали з австрійської столиці.

Депутація українського політичного керівництва у складі К. Левицького, С. Барана, С. Голубовича, І. Кивелюка, О. Стефановича та Л. Цегельського 31 жовтня 1918 р. зажадала від австрійського намісника графа Карла Гуйна,

щоб той офіційно передав владу у Східній Галичині УНРаді. Намісник, покликаючись на те, що нема відповідного наказу австрійського уряду, категорично відмовив українським делегатам.

Існувала реальна загроза, що польські активісти, за ухвалою Польської Ліквідаційної Комісії, опираючись на свій адміністративний апарат у краю та мережу Польської Організації Військової (ПОВ), встановлять свою владу і приєднають Східну Галичину до новоутвореної Польської держави. Центральний Військовий Комітет вирішив встановити українську владу у Львові та повітових центрах силою. Про це повідомили керівника Львівської делегації УНРади К. Левицького, який врешті погодився провести повстання. Рішення про збройне повстання ухвалили 31 жовтня 1918 р. на спільному засіданні членів УНРади і Центрального Військового Комітету, яке відбулося у приміщенні Народного Дому. Підготовча нарада військовиків у Народному Домі тривала п'ять годин. Старшини звітували про кількість українців, готових до збройного чину та пропонували свої плани роззброєння чужинців. Повстання у Львові вирішили почати о 4-ій годині ранку 1 листопада. Вибрали головні об'єкти, які мали насамперед захопити повстанці: Головний вокзал, станція Підзамче, станція Личаків, будинки: поліції, Головної пошти, Міської рату-

*Оголошення Військової
Управи у Перемишлі про
режим роботи публічних установ.*

Відозва.

Почавши від нинішнього дня всі публічні льоналі, а то реставрації, наварні, шинни, театри, Кіна і т. д.

**мають бути безусловно
заминані о год. 6. вечір.**

Хто не примінить ся до сего приназу буде потягнений до строгої відвічальности.

Заказує ся безусловно творене
польської міліції в місті.

Перемишль 8. листопада 1918

Головна Військова Управа.

Семен ГОРУК
(1873–1920)

Журналіст, громадський діяч, офіцер австрійської та української армій. Діяч ХСП. Командир сотні, куреня Легіону УСС (1914–1917). Член Українського Військового Комітету (жовтень 1918). Начальник штабу українського війська ЗУНР (листопад–грудень 1918). Отаман Галицької Армії (1919–1920). У 1920 р. заарештований більшовиками у Києві. Ув'язнений у концтаборах у Кожухові та на Соловках, де і загинув.

ші, державної жандармерії, Сойму, Фінансової дирекції, Корпусної команди, Галицького намісництва. Кожен із командирів одержав окреме завдання щодо роззброєння вояків австрійської армії. Зранку 31 жовтня 1918 р. відповідні розпорядження про силове встановлення української влади в повітових центрах передали через кур'єрів місцевим військовим організаціям і підготовчим комітетам. Основну увагу звернули на місцевості, де були зосереджені військові частини австрійської армії.

Центральний Військовий Комітет, який мав керувати повстанням, перейменували в Українську Генеральну Команду. Військовий Штаб повстання розташувався у Народному Домі. Командувати українськими силами доручили сотникові УСС Д. Вітовському, його заступником став поручник П. Бубела, Д. Паліїв – ад'ютантом командувача, поручник І. Цьокан – інтендантом. Комендантом міста став підполковник Микола Маринович, його заступником – С. Горук, комендантом поліції – Л. Огоновський. Вояки повинні були носити як національну відзнаку синьо-жовту кокарду.

Вдосвіта 1 листопада 1918 р. українці захопили Головну пошту з телефонною і телеграфною станцією, радіотелеграфну станцію, обидва залізничні вокзали – Головний і Підзамче, усі військові казарми та склади боєприпасів і спорядження. Тимчасово перервали телефонний зв'язок, а телеграфний залишили тільки на лінії Львів–Київ. На головному залізничному вокзалі українська залога поставила варту на всі виходи з тунелів, що вели на перон і в головні службові приміщення. Рух поїздів у західному напрямку скасували, зате у південному та східному – не при-

Do społeczeństwa polskiego i ukraińskiego!

Wobec nieprzyjemności w sprawie polskiej, której milicyja żydowska w pomoc-
gólnych wypadkach uczyniła wielkie, publiczne usługi, stwierdzamy, że w interesie i celu nie-
ustraszenia, że wszelkie w ni niebezpieczeństwa przez ludzi nie są, więc

**milicyja żydowska otrzymała surowy
rozkaz w kwestyi polsko-ukraińskiej
zachować się zupełnie neutralnie.**

W szczególności walzioniem jest milicyji brać udział
przy rewizjach, rekwizycyjach, patrolować w miejscach,
w którychby mogły powstae zażargi polsko-ukraińskie.

() ile zasady jakieś wykroczenia przeciw temu
zasadniczemu rozkazowi, to one nastąpiły ze strony
indywidyuów, nie należących do naszej milicyji, tzn.
nie posiadających przepisanej legitymacyi. Stwierdzamy
z naciskiem, że nie każdy żołnierz mozaey kokardę
niebiesko-białą włożyć do naszej milicyji, zezatem nie
możemy odpowiadac za zresztę karygodne wykroczenia
i wyhyki niesumiennej jednostek, dzislnijcych ze
szkodą społeczeństwa żydowskiego — in wżasn rękę.

Milicyja w tym budnie nie uczestniczy i tylko do niej — niebezpieczeństwa niebezpiecz-
nego

Do społeczeństwa polskiego i ukraińskiego zaznaczamy, że z uwagi na bardzo
wielkie trudności, nie możemy udzielać pomocy dla państwa do czasu — małi udzielenia
legitymacyi polskiej przez Żydowską Radę Ludową

Żydowska Rada Ludowa.

**Звернення Єврейської
Народної Ради Перемишля
до польської та української спільнот.**

пиняли. На ратушевій вежі та будинку намісництва підняли синьо-жовтий прапор. Вранці 1 листопада мешканці Львова побачили українські прапори й на інших державних спорудах міста. О 7 год. керівник повстання сотник Д. Вітовський доповів К. Левицькому про те, що влада у Львові перейшла до рук УНРади. Повсталі українці випередили польських активістів на добу. Усі вояки-чужинці (австрійські німці, чехи та угорці), які були розквартировані у Львові, заявили про свою нейтральність. Окремими відділами вони прямували з казарм до місцевої комендатури, звідки їх відкомандирували на батьківщину, на знак своєї нейтральності вони несли білі прапори.

Український провід після повстання дотримувався усіх правових процедур. Пополудні делегація УНРади (К. Левицький, С. Голубович та Л. Цегельський) вкотре вирушила до намісництва, того разу на правах переможців. На підставі доконаного факту встановлення влади депутати зажадали від графа К. Гуйна офіційно передати державну адміністрацію краю до рук УНРади. Намісник заявив, що він є в'язнем українського війська, тому не може виконати такої процедури. Однак вирішив цю правову колізію в інший спосіб. Він офіційно передав повноваження намісника своєму заступникові українцеві Володимиру Децикевичові. Той, покликаючись на цісарський маніфест

Антін ЧЕРНЕЦЬКИЙ
(1887–1963)

Робітничий, громадсько-політичний та державний діяч, публіцист. Діяч УСДП, член Широї Управи та секретар Тимчасового організаційного комітету (1918–1919). Депутат УНРади. Заступник голови «Українського Комітету оборони міста Львова» (жовтень–листопад 1918). Державний секретар праці і суспільної опіки (листопад 1918). Від кінця листопада 1918 р. до середини 1919 р. мешкав у Львові нелегально. У квітні 1920 р. вийшов зі складу Президії УНРади. У 1920-х рр. – член Головної Ради українських професійних організацій. Після Другої світової війни емігрував до Швейцарії.

від 16 жовтня 1918 р. й одноставні прагнення українського населення краю, передав владні повноваження УНРаді. Українські делегати доручили В. Децикевичу, за згодою вже колишнього намісника К. Гуйна, тимчасово керувати справами намісництва. Того ж дня УНРада іменувала К. Левицького начальником української частини Галичини, до часу формування виконавчих органів влади.

1 листопада 1918 р. українці взяли під свій контроль правопорядок у Львові. Міську поліцію очолив С. Баран, котрий перейняв повноваження з рук директора поліції Юзефа Райнлендера. Військова адміністрація у краю формально перейшла до українців пізніше. За дорученням УНРади 3 листопада 1918 р. підполковник Микола Маринович, адвокат Михайло Новаковський та інженер Тарас Шухевич вирушили до командування австрійських військ у Галичині. Генерал Рудольф Пфедфер спеціальним актом передав УНРаді військове командування та права на майно австрійської армії.

Українці не перебирали міського управління і самоврядування Львова. Магістрат та Міська рада й надалі діяли у межах своїх повноважень. Натомість було встановлено українську адміністрацію у Львівському повіті. Комісаром призначили діяча УНРади адвоката Степана Витвицького. УНРада утрималася від будь-яких експропріаційних акцій. Фінансові установи міста та краю не були націоналізовані. На мурах міста з'явилися відозви української влади, які пояснювали населенню мету збройного повстання. Таким чином Листопадове повстання у Львові відбулося без відомо Віденської делегації і зокрема Є. Петрушевича. Голова УНРади дізнався про dokonаний факт встановлення укра-

Іван КОССАК
(1876–1927)

Педагог, офіцер австрійської та української армій, дипломат. Сотник УСС, учасник боїв у Карпатах (1914–1915). Отаман Галицької Армії, окружний комендант Жовкви (1918). Військовий аташе УНР в Італії (1919–1920). Посланець Є. Петрушевича на перемовини до Москви та Харкова (1923). Помер у Києві, похований на Байковому цвинтарі.

їнської влади через інформаційні агентства австрійської столиці.

Національну владу в повітових центрах Східної Галичини встановили 1–7 листопада 1918 р. Основною силою революційного повстання стали українські військові з розквартированих на цій території австрійських військових частин, демобілізовані старшини та стрільці. З допомогою місцевої інтелігенції і селян вони роззброїли військові підрозділи й відділення жандармерії та захопили державні установи. Встановлення української влади в краю обійшлося майже без кровопролиття. Польські активісти спробували чинити опір лише в Самборі, Бориславі, Дрогобичі та Яворові, але успіху не досягли. Загалом до другої половини листопада 1918 р. під адмініструванням ЗУНР опинилося 49 політичних повітів Східної Галичини. Нововстановлена українська влада запровадила у більшості повітів краю воєнний стан.

Віденська делегація після захоплення українцями влади у краю, у листопаді–грудні 1918 р. продовжила свою діяльність в австрійській столиці. Є. Петрушевич урядував від імені УНРади в цивільних питаннях, С. Смаль-Стоцький – у військових. Голова УНРади на початку листопада 1918р. провів перемовини щодо шляхів українсько-польського порозуміння з колишнім міністром для Галичини при австрійському уряді Казімежом Галецьким. Останній, отримавши спеціальні повноваження від Ю. Пілсудського, домагався припинити збройну боротьбу у Львові та включити Східну Галичину до складу Польської держави. Українцям обіцяли національний, культурний та господарський розвиток, зберегти функціонування україн-

ського шкільництва, громадську самоуправу, підтримку польською державою українських фінансових та господарських установ. Польське керівництво виключало будь-яку можливість окремої політичної самоуправи українців, територіальної чи культурно-господарської автономії. Є. Петрушевич пропозицію такого миру рішуче відкинув.

Ухвала Львівської делегації УНРади 9 листопада 1918 р. утворила уряд – Раду Державних Секретарів (РДС), або спрощено – «Державний Секретаріат». РДС складалася з президента (голови) та державних секретарів, які очолювали галузеві секретаріати (з функціями міністерств). До першого складу РДС (листопад–грудень 1918 р.) увійшли: К. Левицький – президент і одночасно керівник секретаріату фінансів; Василь Панейко – секретар закордонних справ; Л. Цегельський – секретар внутрішніх справ; С. Голубович – секретар судових справ; Д. Вітовський – секретар військових справ; С. Баран – секретар земельних справ; Ярослав Литвинович – секретар торгівлі і промислу; А. Чернецький – секретар праці та суспільної опіки; Іван Куровець – секретар суспільного здоров'я; О. Барвінський – секретар віросповідань і керівник секретаріату освіти (тимчасово заступав С. Смаль-Стоцького, якого було заплановано на цю посаду); Іван Макух – секретар публічних робіт. До складу РДС увійшов також С. Федак – керівник Харчового Уряду, який УНРада створила 29 жовтня 1918 р.

У листопаді 1918 р. УНРада ухвалила важливі рішення: Закон про доповнення УНРади та ухвалу про початок об'єднавчого процесу з Наддніпрянщиною (10 листопада); Тимчасовий основний закон про державну самостійність українських земель бувшої австро-угорської монархії (13 листопада); Тимчасовий Закон про адміністрацію ЗУНР (16 листопада 1918 р.).

Від перших днів призначення уряду розпочалася підготовка програми його діяльності. Впродовж двох тижнів роботи РДС у Львові державні секретарі, в умовах розгортання українсько-польської війни в місті, не могли виконувати завдань своїх міністерств, бо головні зусилля уряду були спрямовані на те, щоб забезпечити потреби війська. Жодні установи, окрім лікарень і закладів постачання, не могли діяти під час вуличних боїв, коли бойові фронти не раз змінювались щокілька годин. Утім місто забезпечив продовольством Харчовий Уряд, який наказав власникам крамниць продавати продукти за фіксованими цінами під строгою відповідальністю. Урядовці доклали зусиль, щоб

Гриць КОССАК
(1882–1939)

Педагог, офіцер австрійської та української армій, громадський діяч. Вчитель школи с. Ясениця біля Дрогобича. Командир Першого полку УСС (1915–1916), командир Вишколу УСС (1917–1918). На початку листопада 1918 р. командував українським військом у Львові. Командир III Корпусу Галицької Армії (1918–1919). Після перебування у таборі інтернованих у м. Ліберець (Чехо-Словаччина) вчителював на Закарпатті. Член «Комітету допомоги українським збігцям» в Ужгороді (1922–1923). У 1924 р. переїхав до УСРР. Викладав у старшинських школах Червоної Армії. Репресований більшовицькими спецслужбами за звинуваченнями в антирадянській діяльності (1931, 1937). Розстріляний у Москві за рішенням Військової Колегії Верховного Суду СРСР.

села довкола Львова та зі східного напрямку регулярно постачали хліб, борошно, овочі, молочні продукти тощо.

Якщо опір поляків у повітових центрах був спорадичний і неорганізований, то у Львові з перших днів листопада 1918 р. польські воєнізовані загони, передусім молодіжні, які очолював капітан Чеслав Мончинський, розпочали антиукраїнські акції. Д. Вітовський 3 листопада 1918 р. був змушений запровадити в місті надзвичайний стан. Незабаром виступи польських озброєних підрозділів та напади на українські патрулі переросли у тривалий міжнаціональний збройний конфлікт, який набув характеру позиційної війни із використанням кулеметів, гармат та мінометів.

На початку листопада 1918 р. дії українського війська у Львові не досягли стратегічного успіху. Рядові вояки, колишні селяни після повстання вирішили, що головну справу зроблено й самовільно поверталися додому. Увечері 2 листопада в розпорядженні українського командування у Львові залишилося 648 стрільців та старшин. Для утримання головних об'єктів міста бракувало чимало сил. Зокрема Головний вокзал і прилеглі території площею кілька квадратних кілометрів утримували лише 47 українських вояків із двома кулеметами під командуванням одного четаря та хорунжого.

Тим часом польські збройні сили у Львові поповнювалися й передислоковувалися. 2 листопада 1918 р. поляки перейшли до наступу й заволоділи Головним вокзалом, товарною станцією на вул. Городоцькій, районом Політехніки, собором св. Юра, оточили Головну пошту та Ци-

Микола ПАРФАНОВИЧ
(1867–1936)

Залізничний урядовець, профспілковий, політичний і державний діяч. Радник, інспектор дирекції державних залізниць у Львові. Діяч, член Управи УСДП. Заступник («товариш») державного секретаря залізниць ЗУНР Івана Мирона, організував відновлення залізничного сполучення (листопад 1918). У 1920-х рр. – член Головної Ради українських професійних організацій, член Кураторії Українських Вищих Шкіл. В останні роки життя мешкав у Розлучі, де працював над розвитком курортної сфери.

тадель. Українсько-польський фронт встановився уздовж лінії: станція Клепарів – Янівський цвинтар – Головний вокзал – вул. Бема – собор св. Юра – кінець вул. Коперніка – вул. Кадетська. 3 листопада польські командири оголосили в тих районах міста, які вони контролювали, мобілізацію чоловіків-поляків 17–35-річного віку. За кілька днів польські військові формування у Львові вже налічували 3 110 вояків, головно, місцевих мешканців. Представники Польської Організації Народової проводили перемовини з делегатами УНРади про припинення воєнних дій у Львові. Перемир'я поляки використовували для поповнення та передислокації своїх військ. Відтак польські сили у Львові зростали. У їхніх руках опинився стратегічний транспортний коридор від Перемишля до Львова, що давало змогу поповнювати військові загони людськими резервами, боеприпасами та харчами. 20 листопада до Львова прибула потягом польська бойова група підполковника М. Карашевича-Токажевського – понад 1 000 вояків. Увечері того ж дня прибув генерал Болеслав Роя із двома сотнями легіоністів.

Розгортання воєнних дій у Львові змусило українське військове керівництво оперативно вирішувати питання розбудови збройних сил. Їхньою основою стали українські військові підрозділи, учасники Листопадового повстання. Утримували столицю також частини Легіону Українських Січових Стрільців, які прибули з Чернівців щойно 3 листопада 1918 р. До українських підрозділів як добровольці долучалися національно свідомі студенти й робітники Львова та прибулі селяни. П'ятнадцятий полк австрійської армії, що був розквартирований у Львові на вул. Курковій, одержав назву полку ім. Князя Лева. Ввечері 6 листопада туди

прибули молоді добровольці з підльвівських сіл: Підберізців, Чижиків, Гаїв, Городиславичів, Гринева, Водників та ін.

Д. Вітовський став першим командувачем українського війська. 3 листопада 1918 р. через поганий стан здоров'я він подав у відставку, але К. Левицький не прийняв її. Д. Вітовський тимчасово залишився на посту командувача, проте оперативне керівництво військовими діями у Львові здійснювали підполковник М. Маринович і майор УСС Гриць Коссак. 9 листопада 1918 р. командувачем став Гнат Стефанів, котрому УНРада присвоїла звання полковника УСС й одночасно призначила «Наказним Отаманом всего Українського війська Західно-Української Держави». Вищий український військовий орган Цетральний Військовий Комітет змінив назву на «Українська Генеральна Команда», згодом – «Український Генеральний Військовий Комісаріат» (до 8 листопада 1918 р.), пізніше – «Начальна Команда». 11 листопада 1918 р. до Львова із Наддніпрянщини прибуло добровольче з'єднання «Козацький загін імені Івана Гонти», яким командував отаман Андрій Долуд.

Після утворення РДС 10 листопада 1918 р. загальне керівництво організацією збройних сил перейняв Державний секретаріат військових справ, який очолив Д. Вітовський. Завданням секретаріату була підготувати особовий склад війська, забезпечити його харчами й матеріально-технічними засобами, організувати санітарні служби та військове судівництво.

На основі закону УНРади від 13 листопада 1918 р. ДСВС видав розпорядження, які унормували творення армії та військово-територіальну організацію ЗУНР. Територію ЗУНР розділено на три військові області й 12 військових округів: область Львів (округи: Львів, Перемишль, Рава-Руська, Самбір); область Станиславів (Станиславів, Стрий, Коломия, Чернівці); область Тернопіль (Тернопіль, Золочів, Чортків, Бережани). Оголошена загальна мобілізація українського чоловічого населення від 18 до 35 років. Затверджено присягу українських військ. Національних меншин до війська не покликали.

Українські підрозділи у Львові та Східній Галичині в перші тижні українсько-польського конфлікту діяли розрізнено, без чіткої взаємодії. Під загрозою втрати стратегічних позицій, знищення чи захоплення в полон основних військових сил та українського уряду, командувач українського війська Г. Стефанів віддав наказ відступити зі Львова. Опівночі українські підрозділи організовано покинули місто. Разом із військовими зі Львова виїхало

більшість державних секретарів та діячів УНРади. 21 листопада 1918 р. бойовий склад армії налічував 120 старшин і 3185 рядових стрільців. Щойно після відступу українського війська зі Львова розпочато масову мобілізацію та формування Галицької Армії.

Державність у Східній Галичині після втрати столиці вдалося зберегти завдяки ефективній організації повітової влади. Перебравши у свої руки основні державні установи Галичини, українці на початку листопада 1918 р. розпочали формувати систему місцевої виконавчої влади на національній основі. Не створюючи нових управлінських структур, українське керівництво відновило діяльність існуючих при австрійському режимі місцевих виконавчих органів. Керівниками повітової адміністрації стали новопризначені українські комісари. Посада повітового комісара замінювала начальника місцевої адміністрації – повітового старосту, який при колишній австрійській владі підпорядковувався галицькому наміснику. У перші дні повстання посаду повітового комісара доручали комусь із членів підготовчого комітету чи лідерів місцевої інтелі-

Тимчасовий основний закон про державну самостійність українських земель бувшої австро-угорської монархії (13 листопада 1918 р.).

Печатки повітової адміністрації ЗУНР у Золочеві.

Тимчасовий основний закон

про державну самостійність українських земель бувшої австро-угорської монархії

ухвалений Українським Національним Радом на засіданні дня 13 листопада 1918.

Артикул I.
Назва.

Земляна проголошена на підставі права самоопівнення народів Українським Національним Радом у Львові дня 18 жовтня 1918 року, об'єднує всіх провір і бувшої австро-угорської монархії, які належали українцям в Україні, має назву **Західно-Українська Народна Республіка**.

Артикул II.
Границі.

Провір Західно-української Народної Республіки покривається з українськими суцільними етнічними областями в землях бувшої австро-угорської монархії — то в і українськими частини бувших австрійських коронних країв Галичини з Володимирів і Буковини та з усіх — Галицьких частини бувших угорських столиц (Майфельд) Сипи, Ніс, дні, Золочин, Уж, Негів, Ужана і Мармарош — як вони означена на етнографічній карті австрійської монархії Карла барона Черніга Ethnographische Karte der österreichischen Monarchie, entworfen von Karl Freiherrn Czernig, herausgegeben von der k. k. Direktion der administrativen Statistik, Wien 1855 Measentab 1: 864 000).

Артикул III.

Державна суверенність.

Отже державна територія єдиної самостійної Західно-української Народної Республіки.

Артикул IV.

Державне заступництво.

Права влади іменем Західно-української Народної Республіки виконує весь її народ через свій заступництво, вибране на певні зазначені роки, його єдиного такого і пропорціонального права голосування був різними родами. На сій самій основі мають бути вибрані

Виняті з під сего розпорядку є ті провінції і куєві, котрі одержали карти провінційні або комесії в часі між 15 листопада 1918 р. а 15 січня 1919 р., або до часу видали сего розпорядку жасані вже подати до Држ. Повіт. Комісаріату в Золочеві.

Уточні поля 15 марта 1919. провадила детерміне іверіктивісто, підлягаюче випишному зарядженю без попереднього узасваді ізвєдана свого управління провінційного, підлісне грошевій карті до 1600 К. а в раді нестасяності арештові до трох місяців, та урядовому звязанню провінційного з'явало.

Повітовий Комісар

Михайло Балтарович в. р.

генції. Проте згідно з інструкцією, повітові комісари мали бути обрані делегатами («відпоручниками») громад і затверджені УНРадою у Львові.

Спочатку комісаріати підпорядковувались та звітували львівській делегації УНРади. Відповідно звучала і їхня початкова офіційна назва: «Повітовий комісаріат Української Національної (Народної) Ради». Ухвалені 29 жовтня 1918 р. «Устав і Інструкції для повітових органів Української Національної Ради» були опубліковані окремою листівкою без підпису, тому мали неофіційний характер. Із утворенням РДС комісаріати увійшли в підпорядкування центральному виконавчому органу ЗУНР.

«Тимчасовий Закон про адміністрацію ЗУНР» став першим державним актом, який визначив компетенцію повітових адміністративних органів. Документ продовжив дію всіх законів і розпоряджень колишньої Австро-Угорської монархії, якщо вони не суперечили державності ЗУНР. Адміністрація повинна була діяти на основі цих законів, аж до їх скасування чи внесення до них поправок. Закон гарантував, що всі урядники та державні службовці, які склали письмову присягу ЗУНР, залишаться на своїх посадах до подальших розпоряджень. Усі адміністративні державні установи переходили в підпорядкування РДС у Львові як останньої інстанції у всіх справах, що підлягали раніше австрійському міністерству. Головним повітовим органом політичної адміністрації став український державний повітовий комісар, якого призначав та звільняв Державний Секретар внутрішніх справ. Повітові військові коменданти та коменданти жандармерії підлягали повітовим комісарам виключно в питаннях громадської безпеки. Закон вилучав із компетенції комісарів керівництво судами, поштою, телеграфом, залізницею, соляними копальнями та доменами, дозволяючи втручатися у справи цих інституцій лише в надзвичайних випадках.

Більшість повітових комісарів обрали на місцях, лише в кількох повітах комісара призначила центральна влада. Комісаріати очолили відомі українські громадсько-політичні діячі, серед них колишні депутати Державної Ради та Галицького Союму, діячі УНДП та УРП, члени УНРади. Про високий освітній рівень місцевого керівництва свідчить той факт, що серед 48 повітових комісарів 25 осіб мали докторський ступінь. Повітовим комісаром Кам'янки Струмилової став брат голови УНРади – Роман Петрушевич. Довибори до УНРади у повітах та більших містах краю відбулися у грудні того ж року. Поміж

обраних повітових депутатів був старший брат Євгена – о. Степан Петрушевич.

Серед першочергових завдань української адміністрації усіх рівнів було встановлення цивілізованих стосунків із населенням національних меншин, більшість якого проживала в містах та містечках Східної Галичини. У своїх перших відозвах УНРада декларувала рівноправність національних спільнот української держави, гарантувала їм відповідні репрезентативні права та якнайширшу національно-персональну автономію. В ухвалі УНРади від 19 жовтня 1918 р. уперше було задекларовано визнати євреїв як націю. Першого листопада 1918 р. тимчасовий законодавчий орган закликав національні меншини реалізовувати свої права, організовуватися в окремі публічно-правові групи та делегувати до УНРади своїх представників.

Утворення ЗУНР на початку листопада 1918 р. мало загальномирний характер. Українці без застосування сили захопили владу в містах і містечках, де чисельно та в адміністрації домінували поляки. Австрійські чиновники, більшість з яких були польської національності, без серйозного спротиву передали українцям владу. На відміну від Львова, де польські активісти організували потужний збройний опір, в інших місцевостях краю ситуація стабілізувалася. Поляки відмовилися делегувати своїх представників до УНРади, хоча й увійшли на початках до повітових рад і міських органів самоврядування. Поляки та євреї увійшли до складу Повітової Ради Жовкви. Про це місцевий

Оголошення Української Національної Ради у Перемишлі про покарання за грабунки.

OSTRZEŻENIE.

Straże wojskowe otrzymały ostry nakaz zrobienia użytku z broni do każdego przyłapanego na gorącym uczynku rabunku na kolei, magazynach kolejowych i barakach wojskowych.

Przemysł, dnia 6. listopada 1918.

Українська народова Рада.

часопис писав: «Вже зі складу сеї Повітової Української Ради ясно виходить, що український нарід не хоче сам верховодити в краю, зглядно в Українській державі, але радо лишає місце в управі Полякам і Жидам відповідно до числа населення і справедливої засади: Кожному признати те, що йому належить». Польське населення було представлене також у Прибічній Раді Самбірщини.

Намагаючись знайти компроміс із національними меншинами в урядуванні містами, українська влада не скасувала повноваження колишніх міських рад, що мали міжнаціональний характер. Євреї входили до міської Ради Борислава. Дозволено урядувати колишній громадській Раді в містечку Рудки. Магістрат у складі поляків та євреїв діяв у Золочеві та Скольому. У Стрию радниками українського адвоката Єроніма Калитовського, були т. зв. прибічні Тіснійша та Ширша Ради міста, які мали міжнаціональний характер. У Золочеві єврей Йосиф Гольд був комісаром ЗУНР, а у Бродах – інший представник єврейської меншини – Станіслав Ріттель. Участь поляків та євреїв у роботі міських рад була стабілізаційним чинником міжнаціональної ситуації в ЗУНР.

Від перших днів українського правління УНРада категорично вимагала усунути поляків з усіх керівних посад в органах виконавчої влади в центрі та на місцях. Натомість полякам з адміністраторів нижчої ланки запропонували працю в державних структурах за умови, що вони складуть присягу на вірність ЗУНР. Із-за лінії фронту Польська Ліквідаційна Комісія у Кракові у спеціальній директиві заклікала польських фахівців утриматися від праці в українських установах. Фахівці-поляки різних спеціальностей неоднозначно поставилися до можливості роботи в українських установах. У деяких місцевостях вони спочатку погодилися працювати в новій адміністрації, але згодом відмовилися присягати на вірність ЗУНР. Однією з причин відмови працювати в українських інституціях було небажання національно-свідомих поляків допомагати урядові, який воював із Польщею. Оцінюючи характер процесу утворення місцевих органів влади та управління ЗУНР, варто зауважити, що українській адміністрації вдалося, з певними складнощами, вирішити у цілому серйозну проблему нестачі національних кадрів у галузі урядування, економіки та освіти.

Уряд і діячі УНРади, відступивши зі Львова, попрямували через Золочів до Тернополя, де ухвалили низку важливих постанов державного будівництва та оборони. Тим часом Є. Петрушевич був фактично ізольований від по-

дій у Галичині, де за його відсутності розпочалася війна з Польщею. Голова УНРади ненадовго приїхав з Відня до Тернополя і знову вирушив до австрійської столиці, де отримав фінансову допомогу для ЗУНР.

РДС розпочала підготовку до об'єднання ЗУНР із УНР, переорієнтувавшись на нову політичну силу Наддніпрянщини – Директорію. До неї на перемовини вирушила урядова делегація (Лонгин Цегельський та Дмитро Левицький). 1 грудня 1918 р. у Фастові сторони підписали «передвступний» договір. У ньому ЗУНР заявляла про намір у найближчому майбутньому об'єднатися в одну державу із УНР і, тим самим, «перестати існувати як окрема держава, а натомість увійти з усею своєю територією і населенням, як складова частина державної цілоти в Українську Народню Республіку». УНР, зі свого боку, об'єднуючись зі ЗУНР, зобов'язувалася прийняти всю територію і населення ЗУНР «як складову частину державної цілоти в Українську Народню Республіку». Згідно з цією заявою, уряди обох республік зобов'язались реалізувати «державну злуку» найближчим часом. Окремий пункт договору передбачав, що ЗУНР, «з огляду на витворені історичними обставинами, окремими правовими інституціями та культурними і соціальними ріжницями окремішності життя на своїй території», застерігала за собою право на територіальну авто-

*Відозва про утворення
Єврейської Національної
Ради у Перемислі.*

Żydzi!

Z woli wszystkich stronnic i grup społecznych powstała naszym miastem Żydowska Rada Ludowa, która objęła wszystkie interesy dawnej zwierzchności wyznaniowej.

Reprezentanci ludności polskiej i ukraińskiej uznali Żydowską Radę Ludową za jedyną przedstawicielkę interesów ludności żydowskiej.

W porozumieniu przedstawicielami polskimi i ukraińskimi Jęła Żydowska Rada, jako straż bezpieczeństwa plecy nad bezpieczeństwem i spokojem Żydów żydowskich.

W związku do Białostai w polskimi i ukraińskiemi uchowanymi Żydzi wzięli i straż nad naszym bezpieczeństwem, a (waw. listem) miłymi żydowskiej sprawy do dyspozycji Ż. R. L. jako wszystkim członkom miłymi odpowiedzialnie w tym kierunku naszym.

Ż. R. L. straż się będzie i całyż się we wspomnianym wyżej zakresie w zgodzie z ludmi polskimi i ukraińskimi współpracować nad utrzymaniem bezpieczeństwa i spokoju w naszym mieście. Żydzi! W tej poważnej chwili wywołany Waw. wszystkich bracie się dycypli przy jedynym Wawim porachowaniu.

W tej ciężkiej chwili i miłymi żydowski straż nad naszymi wspólnymi interesami – dawać nam już nieustraszone „żaradka gromie wyznaniowe” na prawdziwie demokratyca gromie żydowską.

Zachania się straż, wiancie tedy przy nas jak jeden smut!

Peremysl, dzień 3. listopada 1918.

Żydowska Rada Ludowa:

Dr. Józef
Dr. Jan
Dr. Jan
Dr. Jan
Dr. Jan
Dr. Jan
Dr. Jan
Dr. Jan
Dr. Jan
Dr. Jan

Dr. Jan
Dr. Jan
Dr. Jan
Dr. Jan
Dr. Jan
Dr. Jan
Dr. Jan
Dr. Jan
Dr. Jan
Dr. Jan

Dr. Jan
Dr. Jan
Dr. Jan
Dr. Jan
Dr. Jan
Dr. Jan
Dr. Jan
Dr. Jan
Dr. Jan
Dr. Jan

Dr. Jan
Dr. Jan
Dr. Jan
Dr. Jan
Dr. Jan
Dr. Jan
Dr. Jan
Dr. Jan
Dr. Jan
Dr. Jan

номію. Параметри автономії повинна була визначити окрема спільна комісія, а ратифікувати – законодавчі й урядові органи обох республік. Тоді ж мали бути узгоджені докладні умови злуки обох держав. Договір був скріплений власноручними підписами членів Директорії та уповноважених представників РДС. На черговому засіданні уряду, яке відбулося 22–23 грудня 1918 р., було вирішено скерувати до Києва ще одну делегацію, щоб узгодити реалізацію об'єднання.

Галицький уряд у стислі терміни мав вирішити низку важливих питань. На законодавчому рівні необхідно було закріпити об'єднання з УНР. Якою мала бути структура і повноваження влади ЗУНР? Хто її очолить? Як реорганізувати збройні сили і якнайшвидше відібрати від поляків столичне місто Львів? РДС усвідомила необхідність терміново розглянути найактуальніші питання на засіданні доповненої УНРади. Відтак уряд постановив спонукати Є. Петрушевича до якнайшвидшого приїзду з Відня та скликання УНРади. Очільник тимчасового законодавчого органу повернувся до краю наприкінці грудня 1918 року.

*Звернення Української
Повітової Ради у Калуші
до місцевого населення.*

До нашого народа!

1. Не випродуємо свою худібку без колючої потреби. Худібка більше варта чим паперовий гріш.

Не слухаймо намови купців, зашануймо свою худібку а через те і себе.

2. Не купуймо під сню хвилю таких річей, яких хвилево не мож спровадити. Власне тому, що їх не мож тепер спровадити, дерут шкіру за них. Такі річі є одні, біле, кухонне та инше начине.

3. Шануймо наші ліси, щоби було достатком проя і на слядучкі роки. Лише ошадний чоловік зовесь добрим господаром.

4. Не обижаймо других, не ділаймо кривди, не над'ужинаймо здобутої свободи, бо не буде благословенства Божого.

5. Не слухаймо тих, що шепчут нам мститись на ворогах. Гімста ще ніколи не дала доброго плода.

6. Не верім ся лежи собою, щоби не свіялись вороги та старинські люди. В згоди і любви, спокійно і розумно радьмо і праваймо над нашою будущиною.

7. Нагадујмо і проміймо збогото, нагото та головною.

8. Не висагаймо за злестей а не праймо хосен, наї руки наші будут чисті а лица світлі. — Будьмо синями дня, а не темряви, сорому, ночі!

Українська Повітова Рада в Калуші.

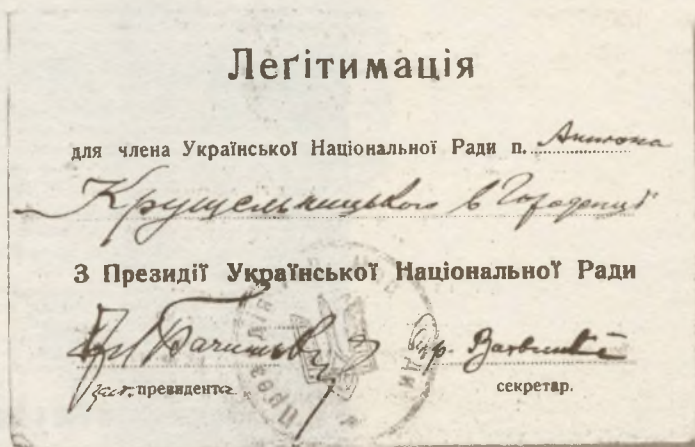
16. УКРАЇНЬСЬКА НАЦІОНАЛЬНА РАДА

Доповнена новообраними депутатами УНРада зібралася у Станиславові на початку січня 1919 р. Номінальних членів УНРади налічувалося майже 190 осіб, Але значна їх частина не прибула до тимчасової столиці ЗУНР: кількох діячів інтернувала польська та румунська влада; хтось переховувався в підпіллі за лінією фронту; члени Віденської делегації залишалися у австрійській столиці.

На перших двох пленарних сесіях (2–4 січня та 4–15 лютого 1919 р.) було завершено формування керівних та робочих органів. Правовою підставою оформлення організаційної структури верховного органу влади стала низка законодавчих актів, що юридично регламентували функції і компетенції керівних органів УНРади.

Ухвалений 4 січня 1919 р. Закон доповняючий Статут УНРади змінював 4 параграф Статуту від 19 жовтня 1918 р., зазначаючи, що УНРада вибирає президію у складі Президента і його чотирьох заступників. Президент мав скликати УНРаду і головувати на її засіданнях, а у випадку його відсутності цю функцію мав виконувати найстарший за віком заступник. Для ведення канцелярії, протоколів нарад і діловодства УНРада обрала двох секретарів і одного заступника.

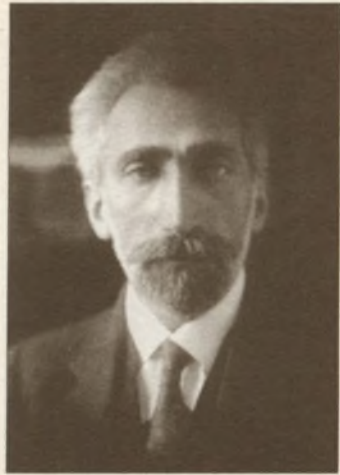
*Посвідчення депутата Української Національної
Ради Антіна Крушельницького
(Станиславів, лютий 1919 р.).*

Антін КРУШЕЛЬНИЦЬКИЙ
(1878–1937)

Педагог, письменник, журналіст, громадсько-політичний та державний діяч. Вчитель гімназій у Львові, Коломиї та Городенці, директор ІІ Державної гімназії у Станиславові. Діяч УРП. Депутат УНРади, член шкільної комісії та комісії закордонних справ. Міністр освіти УНР (квітень–серпень 1919). Голова Педагогічної комісії УНР (осінь 1919). Був на боці Є. Петрушевича у його конфлікті з Директорією УНР. Видавець та редактор часописів «Нові Шляхи» (1932). У 1932 р. виїхав з сім'єю до Радянської України. 1934 р. арештований більшовицькими спецслужбами у Харкові і звинувачений в антирадянській діяльності. Засуджений до десятирічного ув'язнення. Покарання відбував на Соловках. Розстріляний за рішенням «Особливої трійки» УНКВС Ленінградської області.

З відкриттям сесії доповненої УНРади 2 січня 1919 р., Є. Петрушевич склав свої повноваження. Президію УНРади таємним голосуванням переобрали в такому складі: президент – Є. Петрушевич, заступники – Л. Бачинський, С. Вітик, О. Попович, А. Шмігельський. До постійного Секретаріату обрали секретарів – С. Витвицького і О. Устияновича; заступника секретаря – С. Сілецького. Як відзначив І. Сохоцький, «ЗОУНР не мала свого президента в західно-європейському розумінні цього слова. Сувереном був цілий нарід, що виконував свої суверенні права через делегатів в Національній Раді».

Крім Президії УНРади, яка керувала роботою законодавчого органу під час її сесії, УНРада створила постійний керівний орган – Виділ УНРади. Ця установа, що мала виконувати владу глави держави, була утворена Законом з дня 4 січня 1919 р. про Виділ УНРади. Згідно із законом,

Після § 3. закону з 4 січня 1919 ч. 5. В. д. в. і р. члена Української Національної Ради не можна без її згоди в'язати ані потягати судово до одвічальності за каригідні вчинки в часі, коли сесія триває, хіба що приловить, ся його на горьчїм вчїнку. В случаю приловленя на горьчїм вчїнку має суд негайно повідомити Українську Національну Раду про доконане ув'язненє. На жаданє Української Національної Ради мусить бути ув'язненє знесенє, а судовє стеженє мусить бути відложено на цілий час триваня сесїї. Те саме має наступити на жаданє Української Національної Ради дотично ув'язненя або слідства, вярдженого проти її члена поза часом сесїї.

Сесія починає ся з днем скликаня Української Національної Ради, а кінчить ся з днем ваякненя її засідань.

П. Антоніє Крушельницький як членови Української Національної Ради прислугує право безплатної їзди усіми велїзницями на цілий територїї Західної області Української Народної Республїки (§. 2. закона в 10. лютого 1919 р. ч. 9. В. д. в. р.)

В'ячеслав БУДЗИНОВСЬКИЙ
(1868–1935)

Редактор, публіцист, письменник, вчений-історик, громадсько-політичний діяч. Співзасновник та діяч РУРП та УНДП. Співредактор часописів «Громадський Голос», «Радикал», «Світло», «Діло». Депутат Державної Ради (1907–1908). Депутат УНРади. Співзасновник, голова Української Партії Праці (1927). Автор історичних повістей та праць із питань земельної власності в Галичині.

пленум обирав Виділ УНРади (9 членів), у якому головував як 10-й член – Президент УНРади, а за його відсутності – найстарший за віком заступник. До компетенції Виділу належало: призначати членів уряду; приймати заяви та рішення про відставку уряду; на внесення Державного секретаріату судівництва виконувати право амністії й аболіції (припинення кримінальної справи на стадії, коли провина обвинувачуваного юридично ще не доведена. Право аболіції належить до компетенції глави держави). У справах військового судівництва Виділ міг переносити право виконання амністії на РДС; іменувати начальників вищих державних цивільних і військових урядів; затверджувати і проголошувати закони. Скликати Виділ мав право Президент УНРади, а в час його відсутності – найстарший за віком заступник, як репрезентант Виділу. Влада Виділу мала повноваження на час каденції УНРади, втрачала силу після виборів нового Виділу новою Радою. Рішення ухвалювала більшість (у випадку рівності голосів перевага надавалась рішенню, за яке голосував Президент), і вони були правомірні за присутності щонайменше шести членів Виділу. Означене право Виділу оголошувати законодавчі акти було конкретизоване у «Законі з дня 4 січня 1919 про спосіб оповіщення законів і розпорядків», де було зазначено, що закони підписує Президент УНРади і один член Виділу УНРади. Закони, що ухвалила УНРада і розпорядки державних секретарів мали публікувати у «Вістнику державних законів і розпорядків Західної області Української Народної Республіки».

Виділ, як колегіальний керівний орган, створений за пропозицією Є. Петрушевича, з тієї причини, що УНРада – чи-

Лев БАЧИНСЬКИЙ
(1872–1930)

Адвокат у Станиславові, громадсько-політичний діяч. Співорганізатор українських кооперативних та січових товариств на Покутті. Діяч, голова УРП (1918–1930). Депутат Державної Ради (1907–1918), Галицького Союму (1913–1914). Член президії Загальної Української Ради (1915–1916). Повітовий комісар у Станиславові (листопад–грудень 1918). Віце-президент УНРади. Очолював делегацію ЗУНР на урочистому проголошенні Актів Злуки у Києві (22 січня 1919 р.). Співавтор закону про земельну реформу. Депутат Союму II Речі Посполитої (1928–1930).

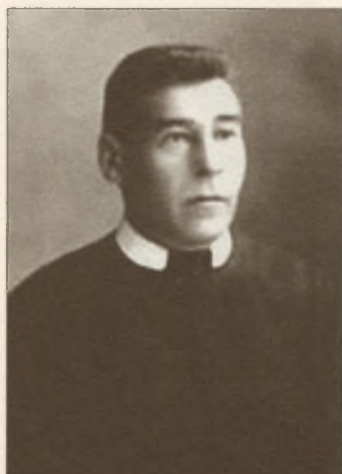

сельний орган і не в змозі регулярно засідати. Утворення Виділу було ще одним кроком, який позбавляв Президента УНРади усієї повноти влади. Саме Виділ, отримавши суверенні права глави держави, призначав уряд (РДС), який ніс відповідальність за внутрішню та зовнішню політику держави.

Крім Президента – Є. Петрушевича, до Виділу були обрані: Л. Бачинський (УРП), С. Вітик (УСДП), А. Горбачевський (УНДП), Г. Дувіряк (УРП), М. Новаковський (УРП), Т. Окуневський (УНДП), О. Попович (УНДП), А. Шмігельський (УСДП), С. Юрик (УНДП). Обраний головою («президентом») Президії та членом Виділу УНРади Є. Птрушевич мав репрезентативні функції глави держави.

Права та обов'язки членів УНРади регламентував «Закон з дня 4 січня 1919 р. про незайманість членів УНРади». Депутати мали виконувати обов'язки, впливаючі з дорученого їм представництва незалежно від будь-яких інструкцій виборців і були захищені від притягнення до відповідальності за голосування. Члена УНРади не можна було в час тривання сесії ув'язнити чи притягти до судової відповідальності без згоди депутатів, окрім випадків «спіймання на гарячому». У такому разі суд мусив би негайно повідомити УНРаду про факт ув'язнення депутата. На вимогу УНРади ув'язнення мало бути припинене, а судове слідство відкладене на час тривання сесії. Те саме стосувалось випадку ув'язнення або слідства проти члена УНРади поза часом тривання сесії.

Хронологічні рамки сесії розпочинались днем скликання сесії, а обмежувались днем закінчення засідань. Закон увільняв членів УНРади на час сесії від виконання військових обов'язків, а ті депутати, які були державними урядниками, звільнялися від своїх службових обов'язків.

Петро (Платонід) ФЛЯС
(1864–1930)

Священик, ченець Василіанського чину, політичний діяч. Після навчання в Академічній гімназії у Львові (1877–1883) вступив до Добромильського монастиря оо. Василіан. Чернечі обіти склав 1885, висвячений 1889 у Кристинополі (тепер м. Червоноград Львівської обл.). Ігумен Дрогобицького монастиря. Апостольський адміністратор Греко-Католицької Церкви в Австрії (1914–1916). Генеральний вікарій Львівської і Перемишльської єпархій. Діяч УНДП, член Народного Комітету. Депутат УНРади від Жовківського повіту, член субкомітету УНРади з підготовки проекту земельної реформи. Скарбник повітового комітету УНТП у Жовкві. Помер у монастирі оо. Василіан у Дрогобичі.

Доповнив права членів УНРади Закон від 10 лютого 1919 р. (обов'язував з 1 січня 1919 р.), згідно з яким делегатам надали право безоплатного проїзду на території ЗУНР та регламентовано їх добове утримання. Особи прибулих на першу сесію розширеної УНРади у Станиславів делегатів засвідчували відповідні делегатські посвідчення (грамоти), що видавали повітові комісаріати. Вже під час сесії їх замінили тимчасовими депутатськими посвідченнями («легітимаціями»). Постійні посвідчення були надруковані і затверджені Президією УНРади після 10 лютого 1919 р. У них були вписані законодавчо усталені права членів УНРади. Робочим підрозділом УНРади була канцелярія, яка діяла ще у Львівській делегації. У першій половині 1919 р. обіг документів був у віданні Президіальної канцелярії УНРади.

Важливими структурними ланками та робочими органами законодавчого органу були фахові комісії. Галузеві комісії, які готували законодавчий процес першої половини 1919 р., були створені на початку роботи доповненої УНРади у Станиславові. 2–4 січня 1919 р. утворено 9 комісій УНРади: земельна, військова, законодавча, технічної відбудови, фінансова, шкільна, заграничних справ, суспільної опіки, комунікаційна; 15 лютого 1919 р. – адміністративна, 27 березня 1919 р. – санітарна. Від квітня 1919 р. було обрано комісію з підготовки виборчого закону. До комісії (з 25 осіб) увійшли 15 діячів УНТП, 5 – УРП, 3 – УСДП, 2 – Селянсько-Радикальної Партії (далі – СРП). Комісії перейняли на себе функції обговорення проблемних питань окремих галузей державного будівництва ЗУНР, підготовки й опрацювання нових законопроектів.

Петро КАРМАНСЬКИЙ
(1878–1956)

Педагог, письменник, журналіст, громадсько-політичний діяч, дипломат. Належав до літературного гуртка «Молода Муза» (1906–1909). Викладав на курсах українознавства у Вінніпегу та в учительській семінарії в Брендоні (Канада, 1911–1913). У роки Першої світової війни працював у таборах військовополонених російської армії у Німеччині та Австрії. Вчитель Тернопільської гімназії (1918–1919). Голова Повітової УНРади у Тернополі (1919). Депутат УНРади, член військової комісії. Викладач української літератури у м. Херсон (1919–1920). Секретар місії УНР при Апостольському престолі (1920–1921). Представник ЗУНР у Бразилії та Аргентині (1922–1923), де збирав серед української діаспори «Позичку Національної Оборони». Вчителював у гімназії Рідної Школи у Дрогобичі (1932–1939). Викладач Львівського університету (1940–1941). Вчитель філії Академічної гімназії у Львові (1943). Директор Літературно-меморіального музею Івана Франка у Львові (1944–1946). Зазнавав тиску та репресій з боку радянських спецслужб.

Першочерговим питанням, яке мала вирішити доповнена УНРада на пленарній сесії у Станиславові (2–4 січня 1919 р.) – об'єднання з Українською Народною Республікою. Є. Петрушевич досить стримано ставився до перспектив злуки. Однак соборницькі прагнення українського селянства і війська мали змусити західноукраїнське керівництво до активізації об'єднавчої політики та ухвалення відповідного офіційного рішення. Відкриваючи засідання, голова УНРади Є. Петрушевич подякував Наддніпрянщині за збройну допомогу в боротьбі проти поляків: «Кров хай буде тим першим зеном, що лучить нас в одну соборну Україну!». На першому засіданні оголосили про принципову домовленість з Директорією щодо спільного ведення зовнішньої політики, організації війська, фінансової системи, пошти та телеграфу. Сторони узгодили, що шкільництво та релігійні питання залишаться під автономним управлінням. Суди та адміністрація мали функціонувати окремо до введення в дію загальноукраїнських законів.

Незважаючи на те, що саме питання про об'єднання було практично вирішене, визначення його юридичних умов викликало гостру дискусію на пленарній сесії. Соціал-демократ Семен Вітик наполягав на необхідності здійснити об'єднання до початку Мирової Конференції в Парижі, щоб виступити там єдиним представництвом. Він наголосив на потребі створити перехідну комісію, а централізоване управління, на його думку, варто було б передати до рук української влади

Володимир БІРЧАК
(1881–1952)

Вчений-філолог, письменник, громадсько-політичний діяч, організатор пластового руху. Дійсний член НТШ. Належав до літературного гуртка «Молода Муза» (1906–1909). Офіцер УСС. Діяч УСДП. Депутат УНРади, член військової комісії. Член Дрогобицької Повітової УНРади. Секретар Державного Нафтового Комісаріату ЗУНР у Дрогобичі (1919). Голова «Комітету допомоги українським збігцям в Ужгороді» (1920–1923). Скавт-майстер, голова Краєвої Пластової Старшини на Закарпатті (1934–1938). Після поразки Карпатської України виїхав до Чехії, де займався викладацькою і письменницькою працею. Помер у концтаборі м. Тайшет (тепер Іркутська обл., Росія).

в Києві. Прихильниками беззастережної злуки виступили також селянські депутати УНРади. Зокрема, націонал-демократ Тимотей Старух наполягав, щоб замість нового уряду утворити Ліквідаційну комісію. Він також вимагав, щоб у склад Директорії увійшло двоє представників Галичини. Діяч Української Радикальної Партії Петро Шекерик-Доників переконував делегатів, що всі питання державотворення, у тому числі й підготовка земельної реформи, повинні вирішуватися тільки в Києві. Водночас він висловив прагнення прийняти символ тризуба як герб об'єднаної України.

Позиція керівництва УНРади та членів РДС була більш стриманою. Військовий міністр Д. Вітовський виступив проти ліквідації кордону доти, доки не буде підписано договір про товарообмін. Л. Бачинський обстоював необхідність тимчасового продовження дії місцевого (фактично колишнього австрійського) законодавства і функціонування налагодженої військової та цивільної адміністрації. Він наголошував, що «відміни, які витворили завойовницькі держави серед українського народу, в усіх ділянках його життя аж до релігійної включно, треба усувати й згладжувати, але не через хаос, а тільки законами». Його аргументація проти безумовного об'єднання стосувалась і міжконфесійних відносин. Л. Бачинський зокрема заявив, що одним із негативних наслідків злуки стане обмеження прав греко-католицького духовенства.

Остаточний варіант постанови (проект ухвали) про об'єднання готували на закритому засіданні комісії закордонних справ УНРади під керівництвом С. Вітика. Тоді підтвердилася принципова позиція політичного керівництва ЗУНР щодо поступовості в реалізації злуки. За спо-

Григорій ХОМИШИН
(1867–1947)

Священик, ієрарх Греко-Католицької Церкви, політичний діяч. Доктор теології. Кафедральний сотрудник у Станиславові (1893–1894, 1899–1901), парох Коломиї (1901–1902). Ректор Львівської духовної семінарії (1902–1904). Станиславівський єпископ (1904–1947). Віриліст Галицького Союзу (1904–1914). У 1916 р. за відсутності митрополита А. Шептицького впровадив у літургійну практику Станиславівської єпархії григоріанський календар. Віриліст УНРади, учасник пленарних засідань у Станиславові (1919). Співзасновник Української Католицької Народної Партії (1930). Арештований радянськими спецслужбами 15 квітня 1945 р. Помер у київській в'язниці. Папа Іван Павло II 27 червня 2001 р. проголосив Г. Хомишина священномучеником.

гадами учасника наради, Є. Петрушевич висловився проти негайної та цілковитої злуки з причини більшовицької загрози Україні. Крім того, президент УНРади застерігав присутніх: «Може наступити зміна в міжнародній політиці і можуть прийти до влади ще Габсбурги. Ми повинні призадуматися, що ми маємо тоді діяти, як вони почали би реставрувати Австрію і зажадали прилучення Галичини назад до австрійської монархії».

Рішення ухвалювали 3 січня 1919 р. На повному засіданні УНРади, у присутності уряду та заповнених щцерьт галереях з гостями, Є. Петрушевич повідомив про головування питання об'єднання.

Від імені уряду виступив Л. Цегельський, який зачитав текст Фастівської угоди, і проект ухвали про злуку. Антін Горбачевський запропонував прийняти ухвалу без дебатів. Почергово вставали керівники фракцій, партійних груп і підтримували пропозицію останнього. Є. Петрушевич запропонував проголосувати вставанням з місця («через аклямацію»). Врешті УНРада, затвердивши Фастівський договір, 3 січня 1919 р. одностайно проголосувала за ухвалу «Про злуку Західноукраїнської Народної Республіки з Українською Народною Республікою». В її тексті зазначалося, що до часу скликання Установчих Зборів об'єднаної республіки, законодавчу владу на території ЗУНР виконує УНРада. До того часу її виконавчий орган – РДС – мав здійснювати цивільну й військову адміністрацію. Після голосування в УНРаді Є. Петрушевич закрити засідання і запросив депутатів оглянути похід зі смолоскипами та військовий парад залоги Станиславова.

Йосафат КОЦИЛОВСЬКИЙ
(1876–1947)

Ієрарх Греко-Католицької Церкви, богослов, політичний діяч. Вивчав право у Львівському університеті й богослов'я у Римі. Чернець чину оо. Василіан. Ректор Духовної семінарії в Кромерижі (Чехія, 1914–1915). Перемишльський єпископ (1917–1945). Віриліст УНРади, учасник засідань Конституанти у Львові (18–19 жовтня 1918 р.). Засновник Товариства «Перемиська Єпархіальна Поміч». Арештований польськими спецслужбами і депортований в УРСР (1946). Загинув у тюрмі біля Києва. Папа Іван Павло II 27 червня 2001 р. проголосив Й. Коциловського священномучеником.

До Києва для урочистого проголошення Злуки та участі у Трудовому Конгресі вирушила делегація УНРади та уряду у кількості 36 осіб. Є. Петрушевич на урочистості до української столиці не поїхав. Очолювати делегацію доручив своєму заступникові Л. Бачинському.

Керівництво УНР з великим піднесенням зустріло делегацію ЗУНР у Києві. Перші контакти галицьких представників та наддніпрянських лідерів відбулися в неформальній обстановці. На гостину, яку Січові Стрільці влаштували на честь земляків в Українському Клубі, у повному складі прибули члени Директорії та уряду. У своїй промові Володимир Винниченко, звертаючись до гостей, сказав: «Ми візьмемо у вас, брати галичани, дисципліну, європеїзм і аналіз – і тоді вийде з нас добра нація».

22 січня 1919 р. на Софійській площі в Києві було урочисто проголошено Ухвалу УНРади та Універсал Директорії про соборність. Універсал не деталізував правових особливостей злуки, а оголошував, що реалізація об'єднання буде здійснюватися згідно з умовами, означеними в ухвалі УНРади від 3 січня 1919 р. Трудовий Конгрес України 23 січня 1919 р. ратифікував Акти соборності.

У лютому-квітні 1919 р. УНРада зосередила свою увагу на створенні законодавчої бази ЗУНР. Є. Петрушевич головував на пленарних засіданнях, коли перебував у Станіславові. Брав участь у засіданнях комісії закордонних справ. Голова УНРади часто був відсутній, перебуваючи у Відні, що звичайно було серйозним недоліком діяльності законодавчого органу. Упродовж зими-весни 1919 р. Є. Петрушевич виїжджав до австрійської столиці, щоб домогтися фінансової та політичної підтримки ЗУНР.

17. СОЦІАЛЬНІ Й МІЖНАЦІОНАЛЬНІ АСПЕКТИ ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ ЗУНР

Після законодавчого закріплення об'єднання УНР і ЗУНР національне державотворення у Східній Галичині повинно було б здійснюватися у форматі автономної області. Західноукраїнське керівництво з власної ініціативи в офіційних документах почало використовувати назву цієї автономії – Західна Область Української Народної Республіки (ЗОУНР). Однак, на практиці, реальних змін в організації законодавчої та виконавчої влади в ЗОУНР не відбулося.

Протягом першої половини 1919 р. так і не були узгоджені докладні умови об'єднання у плані компетенції та взаємостосунків центральної та автономної влади. Жодна зі сторін, з об'єктивних причин, не була зацікавлена в чіткому правовому врегулюванні злуки. Директорія – через небажання вступати у війну з Польщею; західноукраїнське керівництво – через неприйняття соціальних реформ, декларованих наддніпрянським урядом та прагнення використати особливий статус краю для міжнародного визнання на Міровій Конференції в Парижі.

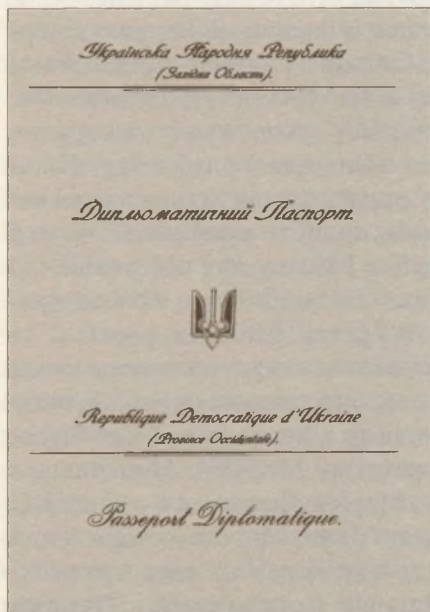
Тому УНРада і РДС зберегли статус центральних органів влади для ЗОУНР. І саме ці інституції керували державотворчим процесом у Східній Галичині у першій половині 1919 р. На початку січня 1919 р. у Станиславові, Віділ УНРади прийняв відставку усього уряду та доручив сформуванню новий кабінет Сидорові Голубовичу. Кількість міністерств у новому уряді зменшили: скасували секретаріати охорони здоров'я, праці та суспільної опіки, а секретаріати шляхів та пошти і телеграфу об'єднали. До складу другої РДС увійшли: С. Голубович – голова уряду, одночасно державний секретар фінансів, торгівлі та промисловості, Василь Панейко – секретар закордонних справ, Іван Макух – секретар внутрішніх справ, Агенор Артемович – секретар освіти та віровизнань, Осип Бурачинський – секретар судівництва, Михайло Мартинець – секретар земельних справ, Маріян Козаневич – секретар публічних робіт і гірництва, Іван Мирон – державний секретар шляхів пошти і телеграфу. У зв'язку з перебуванням В. Панейка на Міровій Конференції в Парижі,

обов'язки керівника ДС закордонних справ виконував Л. Цегельський, котрий мав статус секретаря «без портфеля». 12 лютого 1919 р. Л. Цегельський вийшов зі складу уряду ЗУНР, а обов'язки керівника секретаріату тимчасово перейшли до С. Витвицького. 10 березня 1919 р. посаду керівника секретаріату обійняв Михайло Лозинський. Коли останній виїхав до Парижа, наприкінці квітня 1919 р., керівником секретаріату знову став С. Витвицький.

Після відставки Д. Вітовського 13 лютого 1919 р. державним секретарем військових справ призначили Віктора Курмановича. Керівником справами цього секретаріату був Петро Бубела. 17 лютого 1919 р. на основі розпорядку РДС продовольчі питання в ЗОУНР перейняв у своє керівництво Харчовий Уряд, як секція ДС внутрішніх справ. У Станиславіві Харчовий Уряд очолював адвокат Теодор Ваньо, родом із Буська. Харчовий Уряд тісно співпрацював з профільною установою Української Народної Республіки – «Управлінням Головноуповноваженого по харчуванню Галичини і Буковини» (голова – Роман Трофименко).

Чисельність персоналу окремих секретаріатів була незначною і не перевищувала 12 осіб. Працівниками міністерств переважно були українці з відповідною фаховою освітою і досвідом роботи у профільних установах в австрійську добу. Під час вимушеної перерви в діяльності УНРади державні секретаріати видали низку розпоря-

Дипломатичний паспорт Мирона Кордуби.

джен, що регламентували фінансову та торговельну діяльність ЗУНР, організацію судівництва та роботу комунікацій, адміністрацію вказаних галузей. У січні-квітні 1919 р. секретаріати разом із фаховими комісіями УНРади готували законопроекти й подавали їх на розгляд РДС і УНРади. Окрім того секретаріати видавали урядові розпорядження з питань державного будівництва ЗУНР. Є. Петрушевич головував на засіданнях УНРади, брав участь у засіданнях уряду, рішення якого мало колегіальний характер.

Галицьке керівництво не квапилося виконувати ухваленій Трудовим Конгресом «Закон про владу» в частині включення до складу Директорії представника від ЗУНР. Натомість 9 лютого 1919 р. РДС прийняла рішення домогтися від влади УНР надання галичанам двох місць у Директорії та кількох посад міністрів. Можна припустити, що такі домагання негативно сприймали за Збручем. Врешті 10 березня Виділ УНРади призначив представником ЗО-УНР у Директорії Є. Петрушевича. Наступного дня галицька урядова делегація вирушила на Наддніпрянщину, щоб з'ясувати політичне та міжнародне становище УНР, головну ситуацію на переговорах із державами Антанти. Ще одним завданням делегації було полагодження спільних адміністративних і фінансових справ. Є. Петрушевич, як член Директорії УНР, уперше в такому статусі брав участь у Державній нараді у м. Проскурів 15 березня 1919 р.

REPUBLIQUE DEMOCRATIQUE D'UKRAINE
(PROVINCE OCCIDENTALE)

Secrétariat d'Etat des Affaires Etrangères.

№ 660.

Passport Diplomatique.

La Secrétariat d'Etat des Affaires Etrangères de la République Démocratique d'Ukraine (Prov. Occidentale) fait savoir à tous ceux à qui il appartient, que le porteur du présent est autorisé Mr. *Dr. Myron Korolub, envoyé de caractère d'un caractère en service de la Mission ukrainienne à Rome* et retour.

A cet effet nous prions toutes les Missions Diplomatiques et ordonnons aux autorités militaires et civiles de l'Ukraine de laisser passer librement le porteur du présent et de lui accorder aide et assistance en cas de besoin.

En foi de quoi le présent passport a été délivré avec apposition de notre sceau.

Bruxelles, le *21 mai* 1919.

Secrétariat d'Etat des Affaires Etrangères:

УКРАЇНСЬКА НАРОДНЯ РЕСПУБЛІКА
(ЗАХІДНА ОБЛАСТЬ)

Державний Секретаріат Заграничних Справ.

ч. 660.

Дипломатичний Паспорт.

Державний Секретаріат Заграничних Справ Західної Обласної Української Народної Республіки повідомляє тим, хто належить до нього, що дозволено *Dr. Myron Korolub, envoyé de caractère d'un caractère en service de la Mission ukrainienne à Rome* і повернення.

І тому закликає всі дії: Митниці, Царства, Чужоземні Держави і громадянські до відмовитися і заборонити вступу Української Народної Республіки в місто, коли власники цього паспорту не мають ніяких перешкод при вступі на проваженні паспортів, але треба бути готові платити для вказаного йому вказані дані.

Паспорт цей видає на ім'я універсального дипломатичного паспорту в такому випадку *Dr. Myron Korolub, envoyé de caractère d'un caractère en service de la Mission ukrainienne à Rome*.

Очакуючи, що *21 май* 1919.

Державний Секретаріат Заграничних Справ:

Іван МАКУХ
(1872–1946)

Адвокат у Товмачі, громадсько-політичний і державний діяч. Діяч УРП. Депутат Галицького Сейму (1908–1914). Член Загальної Української Ради (1915–1916). Державний секретар внутрішніх справ ЗУНР (січень–червень 1919). Заступник міністра внутрішніх справ УНР в уряді І. Мазепи (літо–осінь 1919). Голова Української Краєвої Ради у м. Хмельник (грудень 1919). Повернувся до Галичини з Херсонської дивізією Дієвої армії УНР (1920). Голова УСРП (1930–1939). Член Сенату II Речі Посполитої (1930–1935). Помер на еміграції (м. Зальцбург, Австрія).

28–29 березня 1919 р. Є. Петрушевич був учасником Надзвичайного з'їзду УНДП у Станиславові. Окрім зміни програми, відповідно до революційної ситуації змінилося керівництво та назва партії. Важливим результатом з'їзду був той факт, що К. Левицький втратив позиції лідера і йому на зміну прийшло молодше покоління діячів. Керівником Народного Комітету обрали Антіна Горбачевського. Провідну політичну силу УНДП перейменували на Українську Народну-Трудову Партію (УНТП).

Головною проблемою молодого республіки було налагодження фінансової системи для забезпечення першочергових соціальних потреб громадян та армії. РДС не вдалося системно вирішити проблему оподаткування. Через руйнації, яких зазнала Східна Галичина в роки Першої світової війни, та зубожіння населення доходи від податків до скарбниці ЗУНР були незначними. Частина коштів вдавалося зібрати лише у містах. А. Чайковський із цього приводу писав: «Побір податків не зорганізований, врешті, я боявся в такий скрутний час розпочинати зі стягання податків, бо все населення буде нарікати на Україну, а це для такої молодого держави могло бути небезпечним». Самбірщина, за словами повітового комісара, отримувала реальні прибутки тільки від «горальні». Національну податкову систему ЗУНР запровадили шляхом поетапного оновлення відповідних юридичних актів колишньої Австро-Угорської імперії. Уряд української держави продовжив практику державної монополії та збирання податків від продажу алкогольних напоїв, м'яса, цукру, нафти, а також мита і монопольні оплати з продажу тютюнових виробів, солі, цукру і порошу. На-

Петро ШЕКЕРИК–ДОНИКІВ
(1889–1969)

Господар у с. Жаб'є на Гуцульщині, письменник, громадсько-політичний діяч. Актор аматорського Гуцульського театру. Діяч УРП. Делегат до УНРади від повіту Косів. Член делегації ЗУНР на урочистому проголошенні Актів Злуки УНР і ЗУНР у Києві. Член земельної, культурно-просвітницької та харчової комісії Трудового Конгресу: Співзасновник, писар Головної Управи Селянсько-Радикальної Партії і президії Селянсько-Радикального Клубу УНРади (1919). Член Революційного Комітету УГА (Вінниця, 1919–1920). Депутат Соїму II Речі Посполитої (1928–1930). Неодноразово арештований більшовицькими спецслужбами.

томість урядові не вдалося запровадити внутрішньої державної позики.

ЗУНР у процесі ліквідації Австро-Угорщини, подібно до сусідніх новоутворених національних держав, претендувала на відповідну частину коштів зі скарбниці колишньої метрополії. На початку листопада 1918 р. УНРада направила за грошовою допомогою до австрійської столиці Я. Литвиновича, однак, віденський уряд не поспішав фінансувати українців. Коли австрійський уряд визнав посольство ЗУНР у Відні, то у його скарбниці не було жодних коштів. Для нагальних витрат посольство позичило 12 тис. корон у буковинця М. Василька, які той передав Є. Петрушевичу. Незабаром австрійський уряд надав галицьким українцям 33 млн 800 тис. корон для погашення заборгованості за липень–жовтень 1918 р. Через спротив польських представників, ці кошти передавали двома траншами. Відомо, що перший із них перечислили на віденські рахунки УНРади наприкінці грудня 1918 р. Тоді Є. Петрушевич взяв зі собою до Станиславова 6 млн корон і передав їх за квитанцією у касу РДС. Уряд ЗУНР сподівався також отримати кошти від Ліквідаційної комісії на післявоєнну відбудову краю. Однак українці не мали в австрійській столиці кваліфікованих фахівців для ефектної роботи у цій комісії, тому належна допомога в період існування ЗУНР до Східної Галичини так і не надійшла.

Після юридичного оформлення злуки галичанам допомагав фінансами наддніпрянський уряд. Незважаючи на недосконалий політико-правовий характер об'єднання, Рада Народних Міністрів УНР профінансувала державні видатки Західної Облaсті. Першу грошову допомогу га-

Марія КОЗАНЕВИЧ
(1877–1940)

Гірничий інженер у Стебнику, Величці, Калуші та Дрогобичі, громадсько-політичний та державний діяч. Голова філії «Сільського Господаря» у Калуші. Діяч УСДП. Депутат УНРади. Державний секретар публічних робіт та гірництва ЗУНР (1919). Член комісії УНРади для технічної відбудови. Після поразки визвольних змагань працював у Гребеніві Сколівського повіту. Член Українського Технічного Товариства у Львові. Загинув при нез'ясованих обставинах 1940 р. Похований у с. Зимна Вода біля Львова.

личани отримали наприкінці січня 1919 р. Тоді С. Петлюра наказав видати на невідкладні потреби ЗУНР півтора мільйона карбованців із коштів Державної скарбниці. Галицькому урядові щомісяця надсилали 30 млн гривень. 40 млн австрійських корон передали Галицькій Армії на прохання головнокомандувача, а також два мільйони корон на загальні потреби РДС. Окремі суми виплачували родинам мобілізованих вояків, а також щоб підвищити платню службовцям у зв'язку з інфляцією. Асигновано необхідні гроші на закупівлю продовольства. Записки Кредитової канцелярії Міністерства фінансів засвідчили, що загалом уряд ЗУНР отримав понад мільярд гривень. Окрім того кошти видавали також в іноземній валюті.

Як видно більшість надходжень до бюджету ЗУНР становили кошти, отримані від наддніпрянського уряду. Іншим джерелом фінансових надходжень до бюджету була зовнішня і внутрішня торговельна діяльність держави та приватних підприємців. Найбільш прибутковим був продаж нафти та солі. На засіданні УНРади 2 січня 1919 р. С. Голубович зазначив, що витрати держбюджету покривали доходами з продажу нафти. Видобуток нафти в умовах війни значно скоротився, проте нагромаджених запасів цієї сировини у роки війни було достатньо для внутрішніх потреб та міжнародної торгівлі. Українська влада продовжила практику гербового збору за нові концесії та дозволи на привезення товарів, які були змушені отримувати всі купці та підприємці. Місцеві адміністрації брали з населення плату за різні перепустки. У державну касу чи місцеві фінансові органи надходили також пожертви, які надсилали інституції та фізичні осо-

Сидір ГОЛУБОВИЧ
(1875–1938)

Адвокат у Тернополі, Львові та Залізнях, редактор, громадсько-політичний та державний діяч. Діяч РУРП та УНДП. Редактор часопису «Подільський Голос» (Тернопіль) (1904, 1906–1907). Голова філії товариства «Просвіта» (1904–1914) й осередку товариства «Сокіл» у Тернополі. Член дирекції «Краєвого Союзу Кредитового» у Львові. Депутат Державної Ради (1911–1918) та Галицького Союзу (1913–1914). Член Головної Української Ради (1914–1915) та Загальної Української Ради (1915–1916). Державний секретар судівництва ЗУНР (09.11 – грудень 1918). Президент Ради Державних Секретарів й одночасно Державний секретар фінансів, торгівлі та промисловості (січень–червень 1919). Уповноважений Диктатора із внутрішніх справ. У Кам'янці-Подільському брав участь у перемовинах з урядом УНР. Діяч ЗГ УНРади у Відні (1919–1923). Належав до незалежницької групи УНТП. Один з ініціаторів створення УНДО (1925). Співзасновник Союзу Українських Адвокатів. Помер у Львові, похований на Личаківському цвинтарі.

би. Єврейська громада Борислава передала на українські державні потреби 3 млн корон.

Утримання армії, яка вела бойові дії, серед усіх державних витрат мало першочергове значення. Українські військові отримували платню переважно в австрійських коронах. Від лютого 1919 р. розпочали виплачувати т. зв. причинки – грошові відшкодування родинам військових. Лише на цю статтю витрат уряд потребував 20 млн корон щомісяця.

У фінансовому обігу ЗУНР з'явилися кошти, передані з боку воєнного супротивника – Польщі. Уповноважений українського уряду професор Кирило Студинський разом із польським представником Едмундом Юристовським посприяли передачі 7 млн 800 тис. корон через приватний банк у Тернополі для зарплат і пенсій тим польським службовцям, котрі відмовилися присягнути українському урядові та працювати в урядових установах. Грошову допомогу отримали тоді й польські гуманітарні товариства.

Стабілізуючим чинником фінансової системи ЗУНР був той факт, що українська влада кардинально не втручалася в практику фінансово-майнових відносин. На засіданні УНРади в лютому 1919 р. С. Голубович повідомив депутатів, що уряд розпочав здійснювати ту політику, яка повинна забезпечити колишнім українським землям Австро-Угорщини «таку правно-політичну і господарсько-фінансову свободу рухів, щоб їй у перехідній добі забез-

Польські активісти, інтерновані у в'язничному шпиталі в Бережанах.

печити можливість провадження війни, удержування на своїх землях ладу і порядку, та становлення про дальший хід правно-державного перестрою». Керівник уряду з'ясував питання про правові претензії («правіжі») до державної скарбниці: «Доси не покінчили своїх робіт ліквідаційна австрійська комісія, ніяких скарг проти державного скарбу не приймається». Розбудова ЗУНР вимагала значних поточних видатків із державного бюджету на такі статті витрат: боеприпаси, обмундирування для війська, платня для військових та урядовців, причинки для родин військових, кошти на відбудову та інші державні видатки. Розміри зарплатні держслужбовців базувалися на посадових окладах, встановлених ще австрійською владою. Платню виплачували, насамперед, тим, хто склав присягу на вірність ЗУНР. Уряд намагався компенсувати соціальні наслідки інфляції, надаючи одноразові добавки до зарплатні службовців. Але такі акції не вирішували проблеми інфляції, і питання підвищення платні державним службовцям внаслідок дорожнечі залишалося актуальним.

Економічні чинники об'єднавчого процесу УНР та ЗУНР та брак достатньої кількості корон у державних касах змусив галицький уряд запровадити в обіг гривню, спочатку як засіб платежу, опісля як обов'язкову грошову одиницю поряд із коронами. Законом від 4 квітня 1919 р. УНРада ухвалила рішення про впровадження в обіг валюти УНР.

Для керівництва ЗУНР було вкрай важливим нормалізувати стосунки з національними меншинами, передусім з місцевими поляками, євреями та німцями. Від національної політики українського керівництва залежали внутрішня стабільність і міжнародний авторитет новоутвореної республіки. Прагнучи міжнародного визнання центральна

влада ЗУНР намагалася демонструвати лояльне ставлення до неукраїнців.

Українська влада не забороняла діяльності єврейських та польських культурних, громадських і політичних товариств. Єврейські активісти, проголосивши нейтралітет в українсько-польському конфлікті, сформували повітові Жидівські Національні Ради у більшості міст краю.

Задля захисту інтересів польського населення їхні лідери відновили чинні та створили низку нових національних інституцій. Інтелігенція – головно, службовці, викладачі та учні гімназій – згуртувалася в комітетах Польської Національної Організації. Майже в кожному повітовому центрі постали так звані Рятункові комітети, метою яких був захист соціальних інтересів польського населення. На території ЗУНР функціонували й польські професійні організації. Влада не втручалася в діяльність приватних закладів соціальної сфери. Індивідуальну практику провадили польські лікарі, працювали торговельні, промислові та фінансові установи, перукарні, ресторани та кав'ярні, аптеки, власниками чи адміністраторами яких були євреї чи поляки.

Загалом найбільшу небезпеку революція несла найзаможнішим верствам, зокрема поміщикам, абсолютна більшість яких у Галичині була поляками. Проте на території, підконтрольній ЗУНР, їм нічого було боятися влади. Українська адміністрація, на відміну, наприклад, від більшовиків, не виступала з експропріаційними гаслами, не змінювала в революційний спосіб системи власності, навпаки, запобігала грабункам поміщицьких дворів.

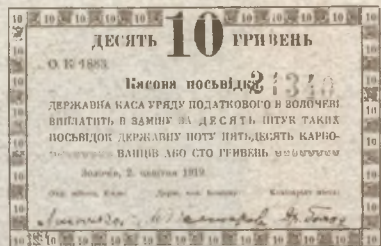
«Толеранція що до Поляків була також велика. Я ні разу не чув у Національній Раді домагання репресій або виїмкових законів для Поляків. Навпаки, про них, як і про Німців або Жидів здебільшого говорилося з пошаною, як про національну меншість, і Національна Рада мала проекти для забезпечення їх інтересів. Про землі польських поміщиків не говорилося яко про предмет безплатної конфіскації лишень з тої причини, що ті землі належали Полякам, але виразно зазначалося раз-у-раз, що мусить бути без викупна конфісковано землі тих, що виступали ворожо проти української держави – мудрість, до якої також ніяк не могли дійти наші наддніпрянські політики!».

Віктор Андрієвський «З минулого. Том II. Від Гетьмана до Директорії».

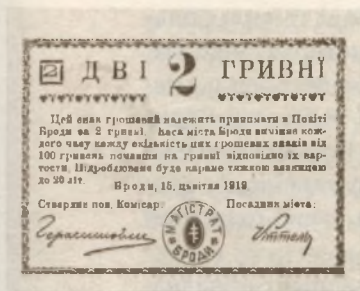

*Грошова банкнота УНР
номіналом 500 гривень.*

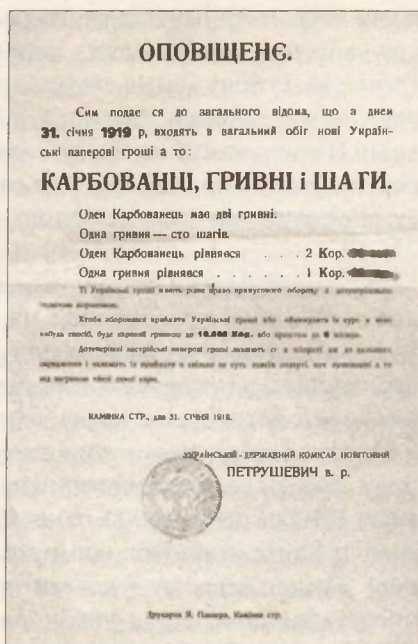
*Український грошовий знак (бон)
номіналом 10 гривень, надрукований
у Золочеві (квітень 1919 р.).*

Українська влада була дуже вразливою в міському середовищі. Той факт, що у повітових центрах поляки без опору дозволили українцям перебрати владу, ще не означав, що вони відмовилися від збройної боротьби. Неспроможність Галицької Армії досягнути переконливої стратегічної переваги, спонукала польських активістів у повітових центрах до активнішої протидії українській владі. Поляки готували збройні виступи проти влади ЗУНР. Встановлення української влади серйозно не вплинуло на стан організованості польського активу на місцях, і підпільну мережу Польської Організації Військової (далі – ПОВ) у повітових центрах краю вдалося відновити. Відомо про підготовку низки антиукраїнських збройних виступів у різних місцевостях. Найбільша спроба антиукраїнського повстання, яку вдалося розкрити українській службі безпеки, готувалася в Золочеві. Місцева таємна польська організація з допомогою спільників у Тернополі та Бережанах планувала розпочати 28 березня 1919 р. повстання і поширити його на всі повітові центри ЗОУНР. Підготовка включала різні компоненти: до підпільної організації залучали місцевих поляків, збирали зброю, грошові пожертви. Діяльність польського підпілля координували агенти, які прибули зі Львова та Варшави. Одночасно з виступом у районі Рави-Руської було заплановано наступ польських військ, які мали прорвати фронт і увійти до міст «для наведення порядку між збунтованими проти своєї влади українцями». Змовники розраховували, якщо польські фахівці відмовляться працювати на урядових посадах, то настане анархія, й «українська «хлопська» держава розлетиться сама для браку конечно потрібної кількості інтелігентних сил». Проте напередодні повстання до рук українських спецслужб у Золочеві потрапили секретні плани і списки польських активістів, яких було заарештовано та віддано під суд.

Український грошовий знак (банкнот) номіналом 2 гривні, надрукований у Бродях (квітень 1919 р.).

Оголошення повітового комісара Кам'янки Струмилової Романа Петрушевича про впровадження в обіг карбованців та гривень.

На початку свого правління у відповідь на вияви опору чи саботажу з боку поляків українці намагалися не вживати рішучих заходів, прагнучи розв'язувати конфліктні ситуації перемовинами і взаємними компромісами. Однак початок протиукраїнських акцій, які здійснювали поляки, переважно молодь, в окремих місцевостях ЗУНР, спонукав українську владу із запобіжною метою інтернувати особливо активних поляків. Тим паче, що такі акції щодо українців масово здійснювала польська влада за лінією фронту. Такі заходи з ініціативи українського військового керівництва розпочалися наприкінці листопада – на початку грудня 1918 р. у прифронтових повітах. Українська влада вдалася до них після перших військових невдач, коли питання про нейтралізацію противника у прифронтовій зоні стало актуальним для командування Галицької Армії.

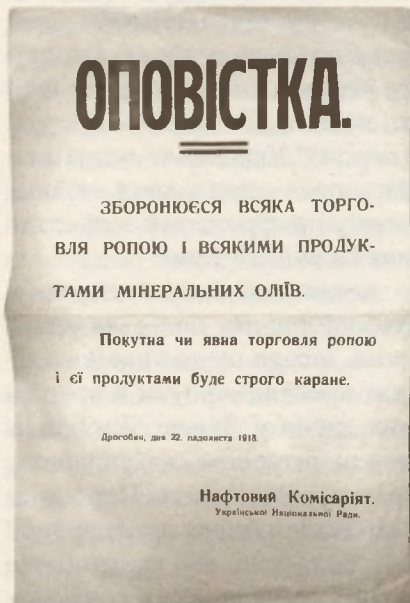
Інтернування цивільного населення набуло паритетного характеру: по іншому боці фронту польська влада здійснювала масові репресивні заходи щодо українців. У грудні 1918 р. польська влада провела обшуки й арешти серед визначних українських діячів у Львові. Табори, у яких утримували полонених та інтернованих українців, були у Домб'є, поблизу Кракова, Вадовицях, Перемишлі та Стшалкові. Українська адміністрація на території ЗУНР наприкінці 1918 р. створила декілька концтаборів для інтернованих та полонених поляків, яких вона вва-

жала небезпечними для свого режиму. Такі табори облаштували при поміщицьких дворах, монастирях, школах, гімназіях. Із документів відомо про існування таборів у палаці Бадені поблизу Радехова, у Виткові та Волиці Барилувій (Радехівський повіт), у Золочеві та Бродах. Близьке розташування до лінії фронту спонукало українську владу спроваджувати арештованих поляків углиб території ЗУНР.

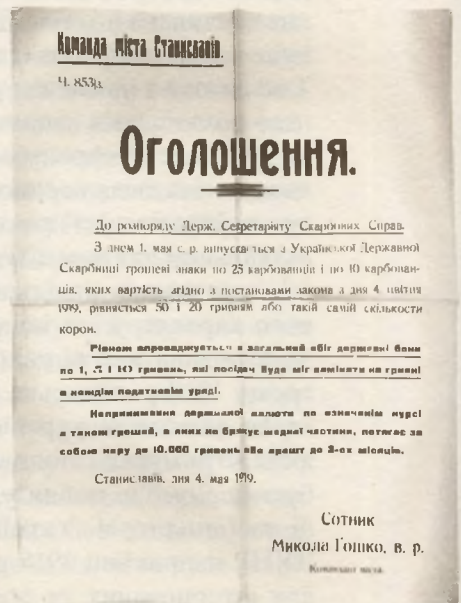
Окрім утримання інтернованих у спеціально обладнаних під в'язниці приміщеннях чи таборах, українська влада практикувала утримання польської інтелігенції, яка не брала участі в організації збройного спротиву, під домашнім арештом, що мало назву «конфінування».

Масове інтернування цивільного населення по обидва боки фронту занепокоїло спільноти воюючих сторін. Президія РДС на засіданні 15 січня 1919 р. ухвалила доручити Левові Ганкевичу, Володимирові Охримовичу та Степанові Томашівському укласти конвенцію з польськими представниками. Уряд уповноважив членів УНРади, які перебували у Львові, вступити в переговори з поляками «в цілі тимчасового уладження справ культурних, комунальних і гуманітарних місцевого характеру при збереженні інтересів і достоїнства Української Держави». Перемовини почалися у Львові на п'яти засіданнях 21 січня 1919 р. У

*Оголошення Нафтового
Комісаріату у Дрогобичі.*

*Оголошення коменданта Станиславова про
впровадження в грошовий обіг українських
бонів номіналом 1, 5 і 10 гривень.*

результаті 1 лютого сторони підписали українсько-польську угоду про двосторонню санітарну діяльність та обмін полоненими й інтернованими. Стосовно затримання цивільних осіб у документі зазначалося: «Інтерновання треба обмежити до цілком виїмкових випадків, іменню до тих, в яких заходить оправдане побоювання, що дана особа може ділати на шкоду армії. Всі інші інтерновані доси мають бути безпроводочно випущені на волю, евентуально – на скілько їх місце осідку лежить на тіснійшій операційній терені – конфіновані».

Сторони домовилися про взаємне дотримання таких побутових умов у концентраційних таборах: відповідно пристосованих приміщень (літні бараки мали бути замінені утепленими); при розміщенні інтернованих брати до уваги «ступень інтелігенції зглядно образования»; денний харчовий раціон мав відповідати щонайменше військовому продовольчому пайку; забезпечити необхідний лікарський нагляд; задовольнити релігійні потреби арештованих (відповідно до їх обрядової належності); видавати розпорядження щодо дотримання чистоти в таборах; виплачувати інтернованим денні грошові відшкодування («причинки») від 3 до 5 корон «відповідно життєвій стопі інтернованого і місцевим відносинам»; у місцях розташування таборів запровадити для місцевого польського населення видачу постійних посвідчень («легітимацій») із правом відвідувати інтернованих і доставляти безпосередньо їм продукти харчування, одяг, літературу тощо. Угода від 1 лютого 1919 р. була єдиним позитивним наслідком польсько-українських перемовин під час військового конфлікту.

Виконувати угоду від 1 лютого 1919 р. влада ЗУНР розпочала досить оперативно. Згідно з даними української влади, на 19 березня 1919 р. на волю було випущено 1 149 поляків. Крім того, були звільнені всі чоловіки, яким було понад 50 років, інваліди, жінки та діти. Рішенням від 9 березня 1919 р. РДС ЗУНР, на прохання митрополита Андрея Шептицького, випустила на волю священиків латинського обряду. Незабаром український уряд уповноважив К. Студинського та В. Охримовича представляти українську сторону в гуманітарних питаннях, і саме зусиллями цих двох депутатів чимало поляків були звільнені з таборів і в'язниць. Сторони узгодили склад інспекційних комісій для відвідування таборів полонених й інтернованих та лікарень. Поляки створювали спеціальні грошові фонди для інтернованих одноплемінників, а також здавали кошти на Червоний Хрест українській владі. Українська ад-

міністрація 15 листопада 1918 р. організувала спеціальний залізничний рейс, яким до Кракова через Чехо-Словаччину змогли виїхати поляки-мешканці Західної Галичини.

Становище національних меншин регламентувало кілька законів, які у квітні 1919 р. ухвалила УНРада. Зокрема «Закон з дня 8. цвітня 1919 р. про право горожанства на Західній Області Української Народної Республіки» визначав ті категорії населення, які мали виборче право, зокрема, могли брати участь у виборах до Союму ЗОУНР. Цей закон вважав громадянами УНР осіб, які на час його оголошення належали («мали право своїни») до однієї з громад ЗОУНР. Особи, які не виявляли бажання стати громадянами УНР, повинні були до 20 травня 1919 р. подати заяву про те, що вони претендують на громадянство іншої держави. Якщо б виявилось, що метою такої заяви було ухилення від виконання громадянських обов'язків, політична влада першої інстанції могла її не прийняти. Закон передбачав, що службовці, які відмовились присягнути українській владі, але хотіли залишатись українськими громадянами, повинні були скласти заяву вірності УНР – у протилежному випадку вони втрачали право громадянства. Громадяни УНР отримували право громадянства ЗОУНР.

УНРада 15 квітня 1919 р. ухвалила закон про скликання Союму ЗОУНР та закон про вибори до нього (виборчу ординацію). Загальне, без різниці статі, рівне, безпосереднє, таємне і пропорційне виборче право поширювалось на всіх громадян держави, яким виповнилось 20 років (послом міг бути обраний кожен громадянин 28-річного віку). Скликаний у червні 1919 р. однопалатний Союм мав складатися з 226 послів: 160 українців (70,8 % від загальної кількості парламентарів), 33 поляків (14,6 %), 27 євреїв (11,9 %) і 6 німців (2,7 %). Наступ польської армії та встановлення польського правління в липні 1919 р. у Східній Галичині унеможливив скликання Союму ЗОУНР.

Брак в українській владі широкої соціальної бази в містах і реальна перспектива приходу польської армії створювали умови для діяльності польського підпілля. Тому запобіжні заходи адміністрації ЗУНР щодо польських активістів мали на меті паралізувати антиукраїнські виступи. З іншого боку, вони здійснювалися у відповідь на дії польської влади щодо української інтелігенції за лінією фронту. Однак, попри трагічні наслідки українсько-польської війни 1918–1919 років, треба говорити про позитивні реалії міжнаціональних стосунків: соціальну та гуманітарну підтримку мешканців міст з боку української влади, участь національних меншин

*Заклик Окружної УНРади в Коломиї
 до місцевих українців з'явитися на
 Всенародне віче.*

у роботі міських рад, українсько-польську угоду про ставлення до полонених та інтернованих. Це стосується і мирного характеру передачі влади в окремих містах краю до рук поляків у травні 1919 р. як наслідок домовленостей з українською адміністрацією, що було унікальним явищем у революційній практиці 1917–1920 років.

Серйознішою проблемою для української влади стали внутрішньополітичні та соціальні негаразди. Навесні 1919 р. в ЗУНР, на фоні погіршення життєвих умов (нестачі продовольства, руйнації житла, поширення епідемій) взаємини більшості селян з національною адміністрацією значно погіршилися. У середовищі цивільного керівництва ЗУНР звичним явищем стало хабарництво. Корупцію в повітовій владі описав галицький міністр Іван Макух та член Української Центральної Ради єврейський діяч Соломон Гольдельман.

«Ця корупція, яка деморалізує остаточно українську інтелігенцію, має джерелом низьку службову платню при великій дорожнечі життя, потім понизившуся загальну моральну міць людности під час війни, пануючу тут австрійську систему перепусток і намальовану вище господарську політику. Ані проїхати за пару кілометрів куди-небудь, ані перевезти щось без перепустки не можна. А без хабару перепустки не одержує ніхто, а особливо Жиди. А що тут робиться з закордонними

пашпортами, то це щось вже жахливе: найдрібніша урядовка, що має занести нас в реєстр, вимагає 200–300 корон, і платять. Плачуть, а дають. А чим вище ранг урядовий, тим дорожче. Без пашпорту не попадеш за кордон, не будеш мати чим торгувати, а значить: заробляти. В країні ніяких товарів нема, виробництво стоїть, лише привозним і гандлюють».

Соломон Гольдельман «В справі українсько-жидівських відносин. Лист п'ятий. Українсько-жидівські відносини у Галичині»

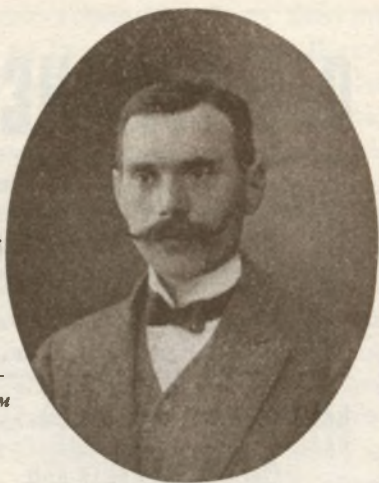
Зловживання у владі підважували моральний авторитет української інтелігенції як провідників нації. У повітовому часописі з приводу цього читаємо: «Так як одна верства хорувала на хвиливу байдужість, так знова на деякі круги так званої інтелігенції нашої найшла люта епідемія засліпленого доробкевичівства і якоїсь ненаситної наживи. Показалося, що наш брат не такий то убогий на купецько-гешефтьярський змисл, який посуваєть ся нераз до безглядного лихварства». Випадки корупції, пов'язані з реалізацією нафти та нафтопродуктів, ставали загальновідомими. Ці афери здійснювали єврейські купці за посередництвом діячів УНРади.

У ситуації, що склалася, активізувалася ліворадикальна організація – Селянсько-Робітничий Союз (СРС). 30–31 березня 1919 р. у Станиславові відбувся Селянсько-Робітничий (Трудовий) З'їзд на вірець Трудового Конгресу України. Попередньо передбачалось, що сільські громади мали обрати на цей з'їзд по 3, з містечок — по 5, з великих міст — по 10 делегатів. Політичні і фахові організації мали надсилати по одному делегату від 200 членів. Право вибрати й бути обраним на з'їзд СРС надав безземельним та малоземельним селянам, робітникам і «трудовій інтелігенції». Не маючи на той час ефективного організаційного апарату, СРС не зумів провести вибори на всій території ЗУНР. Тому на з'їзд прибули представники лише з місцевостей, що входили у сферу впливу СРС. Загалом у з'їзді взяло участь близько 1 200 делегатів. Керівництво здійснювали лідери УСДП: Осип Безпалко, Володимир Темницький, Роман Яросевич, Андрій Шмігельський. Окрім них на з'їзді виступили діячі УНРади: Петро Шерик-Доників (СРП), Антін Крушельницький, Осип Назарук (УРП), а також наддніпрянець Микита Шаповал. З'їзд звинуватив уряд ЗУНР у продовженні австрійського бюрократичного режиму, звернувся із закликом до російського радянського уряду припинити війну з Україною і

Теодор ВАНЬО
(1880–1959)

Адвокат у Сколе та Золочеві, громадсько-політичний та державний діяч. Разом з Є. Петрушевичем займався громадською працею на Сколівщині, співзасновник торговельної спілки «Єдність». Діяч УНДП та УНДО. Депутат Галицького Союзу (1913–1914). Заступник повітового комісара ЗУНР у Золочеві (листопад–грудень 1918). Депутат УНРади, член законодавчої, земельної та фінансової комісії. Начальник Харчового Уряду ЗУНР (Станіславів, весна 1919), урядовець Міністерства господарства УНР (Кам'янець-Подільській, літо–осінь 1919). У 1920–1930-х рр. був співзасновником і головою Товариства імені М. Шашкевича у Золочеві. В'язень радянського концтабору (1944–1955). Помер в будинку перестарілих у Жовкві.

оголосив намір налагодити тісні відносини з українським радянським урядом. Акцентувавши на тому, що малоземельне та безземельне селянство й робітництво не має ані влади в державі, ані впливу на неї, з'їзд виступив з ультимативною вимогою: включити 60 обраних ним делегатів (45 селян та 15 робітників) до складу УНРади. Серед вимог селянсько-робітничого форуму було утворення в ЗУНР соціалістичного уряду. У час засідань з'їзду більшовицькі війська наблизились до самого Збруча. Уряд, побоюючись перевороту, оточив місце засідань збройними відділами.

Ультиматум з'їзду обговорили на засіданні РДС. Є. Петрушевич та С. Голубович після тривалої дискусії погодились доповнити УНРаду селянськими й робітничими делегатами шляхом кооптації. Остаточне рішення з цього приводу мала прийняти УНРада на пленарному засіданні. Один із варіантів компромісу, що запропонувала більшість Радикального Клубу (доповідач – О. Назарук), передбачав визнати делегатів, обраних з'їздом, за умови дотримання пропорції: 5/6 селян і 1/6 робітників. Формально таке співвідношення відповідало структурі зайнятості в Галичині. О. Назарук запевнив УНРаду, що галицькі селяни «занадто політично вироблений елемент» і тому не стануть деструктивним чинником законодавчого органу. Після триденних дискусій УНРада більшістю голосів відхилила вимоги С–Р З'їзду. За доповнення складу проголосували тільки представники УСДП. Тим часом обрані з'їздом 60 делегатів утворили окремий Виконавчий Комітет, що став у відкриту опозицію до влади. УНРада виконала лише одну з програмних вимог СРС – ухвалила

них верств у питанні збереження права власності. Депутат від Косівського повіту, що на Гуцульщині, Петро Шеке-рик-Доників на пленарному засіданні УНРади заявив: «Ви думаєте, що я мало працював у мого няня і тепер працюю коло землі? Ми, селяне, не знаємо восьмигодинного робо-чого дня, — ми працюємо по шістьнацять годин, але з того не виходить, що ми на зразок великоукраїнських політи-ків хотіли зруйнувати державу анархічним розбором діди-чівських маєтків! Землю мають дістати селяни, але так, щоб від того й вони мали хосен, і держава не потерпіла. Вивласнення землі для соціалізації зруйнує державу і не дасть нічого селянам — ми мусимо землю мати у власність і хочемо за неї заплатити, бо знаємо, що доки не заплати-мо, доти нашою не буде!». Подібні настрої виявилися і на сусідньому Покутті. У звіті про громадські збори з обго-воренням земельної реформи, які відбулися у наддністрян-ських селах судового повіту Обертин, читаємо: «Годяться, щоб землю забрано за викупом, розуміється не великим, і заявляють, що це булоби здирством з їх сторони, як-би вони землю брали без грошей».

Водночас, УНРада так і не зуміла відшукати компромісу між внутрішніми соціальними обставинами і прогнозова-ними зовнішньополітичними наслідками. Намагання ке-рівників ЗОУНР вирішити складну дилему – задовольнити вимоги найширших мас і водночас зберегти міжнародне реноме як антибільшовицького режиму, завело західно-українських лідерів у глухий кут. Принципові питання ре-форми – граничні межі вивласнення та відшкодування за землю було передано для вирішення майбутньому Союму ЗОУНР. Відтак оголошений земельний закон не мав за-вершеного вигляду й не став стабілізуючим чинником су-спільного-політичного життя молодій республіки.

Є. Петрушевич закінчив останню пленарну сесію УНРа-ди стислою промовою: «Наша Рада дала основи нашої державности, можемо сміло сказати. Ми сповнили давну мрію нашого народу, ми доконали злуки з Наддніпрянщи-ною. Ми все робили, щоби завести лад в адміністрації. За-веденням 8-год. дня праці ми поклали кінець визискові робочих, ми скріпили найтрівкішу основу нашої держави – селянство – ухваленням земельного закона, цим ми позбу-лися наших ворогів – польської шляхти. Нинішнім істо-ричним законом ми дамо нашому народу рядити собою на найдемократичніших основах. Ми стояли тим разом як за-конодатне тіло так само, як наше хоробре військо стоїть на фронтах у боротьбі з ворогом. Маємо надію, що наша

*Оголошення української адміністрації
Станиславова про продуктові картки
та сплату податків.*

хоробра армія постоїть дальше як стояла дотепер. Думаю, що слушно піднесу оклик «Хай живе наша армія, хай живе велика Україна!»

Оцінюючи здобутки державотворення ЗУНР–ЗОУНР, варто зазначити, що українське керівництво загалом зуміло забезпечити досить стабільне функціонування важливих сфер у житті країни і на центральному, і на місцевому рівнях. Історик Іван Лисяк-Рудницький з цього приводу зазначив: «Галичина 1918–1919 років – єдиний в новітній історії приклад українського державного правопорядку».

Однак низка зовнішніх та внутрішніх чинників зводила нанівець безперечні досягнення національної влади. Несприятлива зовнішньополітична кон'юнктура, військові невдачі армії УНР у боротьбі з більшовиками запроваджували ЗУНР у стан міжнародної ізоляції. Окрім того навесні 1919 р. на території Східної Галичини були усі ознаки внутрішньої суспільно-політичної кризи: погіршення життєвих умов більшості населення, неузгодженість дій військових і цивільних властей, корупція серед посадових осіб. Відтак взаємини селянських мас із національною адміністрацією значно погіршились. Серйозною проблемою для реалізації проекту національної держави стала соціальна поляризація серед західноукраїнського руху. В умовах світоглядних змін і ліворадикальних впливів, яких зазнали ширші маси від початку Першої світової війни, проблема консолідації різних верств української спільноти погіршувала позиції ЗУНР в українсько-польській війні.

18. СТАНИСЛАВІВ

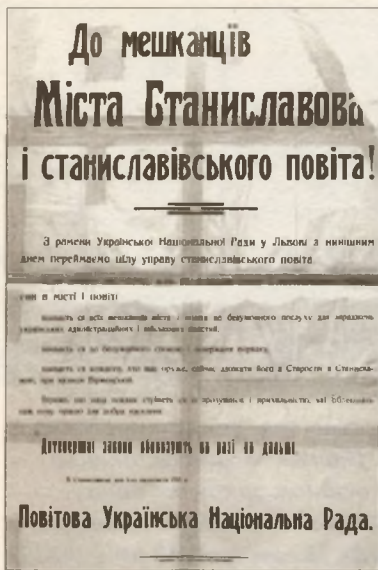
Наприкінці листопада – у грудні 1918 р. уряд ЗУНР тимчасово перебував у Тернополі. Неспроможність Галицької Армії швидко оволодіти Львовом спонукала українське керівництво вибрати новий осідок органів центральної влади з огляду на оптимальні комунікаційні можливості для управління державотворчими процесами та забезпечення збройних сил. Відтак місцем скликання доповненої УНРади, а отже, й осідком уряду та інших центральних інституцій обрали Станиславів – вигідно розташований повітовий центр. 31 грудня 1918 р. спеціальним поїздом уряд переїхав до нової тимчасової столиці ЗУНР. Останні урядові установи покинули Тернопіль 2 січня 1919 р.

Станиславів 1914 р. налічував 33 328 мешканців, які за віровизнанням поділялися на 10 238 – римо-католиків; 7 117 – греко-католиків, 120 – католиків-вірмен, 637 – протестантів та 15 213 юдеїв. У світовій війні місто зазнало значних руйнувань. Український рух тут мав міцну інституційну основу – повітова УНРада утворилася ще навесні 1918 року.

Приїзд органів влади ЗУНР змінив життя міста. Поява значної кількості українських урядовців, військових вплинула на національний склад населення, укріпила

Залізничний вокзал Станиславова (поштівка).

Оголошення Повітової Української Національної Ради у Станиславові про встановлення української влади.

стабільність державного ладу. Тут почав виходити «Вістник Державних Законів і розпорядків ЗУНР», друкувалися центральні часописи «Республіка», «Нове Життя», низка партійних та місцевих газет. У тимчасовій столиці активізувалося життя національних меншин. Тут відбувся з'їзд повітових єврейських рад, який заснував т. зв. Східно-Галицьку Жидівську Національну Раду. У місті була також створена Німецька Національна Рада.

Діляч Української Центральної Ради Микола Ковалевський пригадував: «Українське життя в Станиславові було тоді дуже інтенсивне. Крім сесії Національної Ради, в якій брали участь усі послы з Галичини і Буковини, відбувалися наради центральних установ політичних партій, учительські з'їзди, різні конференції і т. д. У мініатюрі це було те, що ми переживали в Києві весною 1917 року. Хоч Станиславів і здавався мені після Києва невеликим провінційним містом, проте він справив на мене велике враження. Не зважаючи на недавні криваві бої, Станиславів стояв, в порівнянні з нашими провінційними містами, на досить високому ступні. Великі каварні й ресторани, сила склепів з різноманітним товаром, кілька газет і живий рух на вулицях міста – все це показувало, що місто і цілий край напружують усі зусилля, щоб вернутися до нормального життя».

Подібно охарактеризував місто вояк Галицької Армії Степан Венгринович, який записав у щоденнику: «Щодня українські вистави, всі написи по українськи... відчувається що це столиця».

Важливим чинником становлення української влади була націоналізація адміністрації та публічного простору. У Станиславові це явище відбувалося надзвичайно динамічно. У стислі терміни були встановлені українськомовні вивіски на державних установах, культурних, промислових та торговельних закладах, перейменовано вулиці. Зокрема змінили назви таких вулиць: Абгаровіча – на князя Лева, Антоневіча – Дениса Січинського, Баторого – Короля Данила, Бема – Виговського, Бельовського – Федьковича, Білінського – Котляревського, Валова на Козацьку, Голуховського – Хмельницького, Гіллера – Шашкевича, Гославського – Богуна, Грюнвальдська – Сквороди, Домбровського – Орлика, Іссаковича – Костомарова, Казімежовська – Івана Мазепи, Каменського – Могильницького, Карпінського – Шептицьких, Кілінського – Петра Дорошенка, Лелевеля – Квітки Основ'яненка, Монюшки – Миколи Лисенка, Петра Скарги – Петра Могили, Рацлавіцька – Євгена Олесницького, Рейтана – Нечуя-Левицького, Романовського – Лесі Українки, вулицю Сапежинську перейменовано на Тараса Шевченка, Словацького – Каганця, Смолкі – Драгоманова, Собеського – Грушевського, Потоцького – Ревери, Фердинанда – Павлика, 3 Мая – Івана Франка, Шевченка – Сагайдачного, Фредри – Карпенка-Карого.

Важливим елементом формування культурного простору стали урочисті святкування Акту Злуки, військові паради на честь приїжджих гостей: членів Директорії УНР та представників коаліційних місій. Місто під час таких акцій добре освітлювали і прикрашали. Звичайною картиною стали марші військових підрозділів, які співали українських пісень. Проявом модерного культурного дозвілля міських жителів було відвідування кіно. У Станиславові в період війни працювали два кінотеатри: «Австрія» та «Олімпія». Товариство «Молода Громада» у Станиславові заснувало архів, у якому нагромаджувало друковані видання: брошури, газети листівки та плакати, щоб зберегти матеріал для майбутніх дослідників.

Чи не найвизначнішою культурною подією доби ЗУНР був виступ 10 квітня 1919 р. у Станиславові славнозвісної «Республіканської Капели» під керівництвом Олександра Кошиці. У місті капела дала два концерти, далі, за наказом С. Петлюри, колектив мав попрямувати за кордон, щоб своїм мистецтвом пропагувати українську справу.

«Серед мешканців Станиславова було помітно дуже багато українців з-за Збруча: Станиславів служив тепер головним притулком для евакуйованих

Оголошення української
військової комендатури
Станиславова.

з власної території інституцій і взагалі для втікачів від большевиків. На кожному кроці, по каварнях, ресторанах, крамницях, і просто на вулиці можна було зустріти земляків та знайомих. І тому, що Станиславів місто саме по собі невелике, і все життя тут купчиться на двох-трьох головних вулицях, то залишалось враження, ніби наддніпрянців у місті – дуже багато. Більша частина їх були урядовці і взагалі люди, що займали високе становище в УНР. Можна було зустріти членів Директорії (я бачив як проїздили в автах Андрієвський і Швець), різних міністрів та экс-міністрів, вищих членів уряду, дипломатів, які кудись їхали, лідерів партій, членів Трудового Конгресу, взагалі тих, кого ще місяць тому можна було побачити в Кам'яниці».

Дмитро Дорошенко «Мої спомини про недавнє-минуле (1914–1920)»

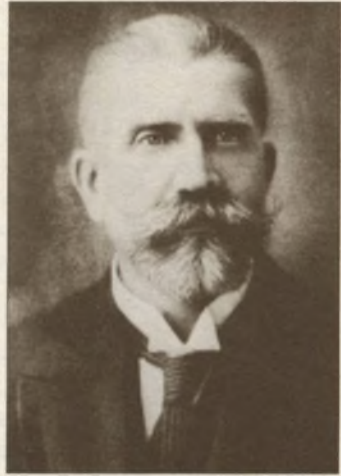
Площа Францішка у Станиславові (поштівка).

Володимир ЯНОВИЧ
(1869–1931)

Лікар у Станиславові (1900–1931). Засновник українських громадських інституцій. Діяч УНДП, УНДО. Голова філії, почесний член Товариства «Просвіта». Голова Повітової УНРади, голова санітарного відділу Міської управи в Станиславові (1918–1919).

26 лютого 1919 р. до Станиславова приїхав С. Петлюра, на честь якого галицький уряд влаштував прийняття. Головного Отамана вітали Є. Петрушевич, Рада Державних Секретарів у повному складі та єпископ Григорій Хомишин. М. Грушевський прибув до Станиславова з Кам'яця, прямуючи на міжнародну соціалістичну конференцію. Вранці 4 квітня 1919 р. колишнього голову Української Центральної Ради на залізничній станції зустрів від імені уряду державний секретар освіти й віросповідань Агенор Артемович.

Непорозуміння сталося з Володимиром Винниченком під час його переїзду через Станиславів до Відня в лютому 1919 р. Дізнавшись про приїзд колишнього голови Директорії, Є. Петрушевич разом із С. Голубовичем зайшли вранці до його вагону на вокзалі. Побачивши, що достойний гість ще спить, чільники ЗУНР виїхали в місто, віддавши розпорядження, щоб за Винниченком прислали автомобіль, який відвіз би його до готелю. За версією Євгена Чикаленка далі події розгорталися так: «Але Винниченко, пробувши три дні в Станиславові, не виявив ніякого бажання, щоб йому голова галицького уряду зробив візит, та сам йому візит не зробив. Тим часом через скільки днів довідались вони, що Винниченко по телеграфу з Лавочного скаржився до Директорії, що галицький уряд не хотів його привітати. А Микита Шаповал розказував, що Винниченко страшенно обурений на галичан як тутешніх, так і на тих, що працювали з ними у Києві, і обіцяв колись описати тих «реакціонерів», а разом з ними і Петлюру, якого називав просто «подлецом».

У квітні 1919 р. до Станиславова переїхала Експедиція Заготовки Державних Паперів, евакуаційний

Євген **ЧИКАЛЕНКО**
(1861–1929)

Поміщик, агроном, публіцист, меценат української культури, громадсько-політичний діяч. Взимку–навесні 1919 р. перебував у Станиславові, Жаб'є та Славську. Інтернований польською владою в Мостиськах та Перемишлі. Займався науковою працею – аналізував зміни українського правопису та лексичні новотвори революційної доби. У 1921 р. на еміграції у Відні виступив з ідеєю запровадити в Україні монархічне правління і встановити на престолі Вільгельма Габсбурга.

відділ Державного Банку, а також канцелярія Головноуповноваженого з постачання армії Р. Трохименка. Приїзд до міста великої кількості діячів та вояків УНР спричинив і негативні явища. Д. Дорошенко про це писав так: «Перебування в Станиславові значного числа наддніпрянців, людей з грішми, викликало підвищення цін на всі продукти і взагалі на життя в місті. Наші люди, а особливо отаманичина, сипали грішми, не жаліючи й не рахуючись з місцевим укладом життя. Дорожнеча, штучно викликана наддніпрянцями, дуже дошкуляла місцевим людям, що мали скромні засоби і звикли до скромних витрат». Про це у своєму щоденнику занотував і Є. Чикаленко: «Всі або майже всі бувші міністри чи товариші міністрів попривозили зі собою массу грошей

Будівля магістрату Станиславова (поштавка).

і розкидають їх по Станиславові без рахунку і тим підносять на все дорожнечу. Як ідеши по вулиці і побачиши, що вдивляється в тебе якийсь незнайомий, то так і здається, що на тебе дивляться як на злодія, який накрив в Україні гроші і втік в Галичину. Про багатьох українців голосно говорять, що мільйони попривозили з України, а уряд тутешній вже навіть звернув увагу на ці чутки і, кажуть, наважився декого й арештувати, але ще не порозумівся з наддніпрянським урядом».

Зі Станиславовим пов'язаний унікальний епізод українсько-польської війни. Під час відступу Галицької Армії за Збруч перехід влади в містах до поляків мав цілком цивілізований характер. Лідер польської громади Станиславова д-р Густав Добруцький 25 травня відбув перемовини з українським комісаром Павлом Кульчицьким щодо мирної передачі влади. За погодженням з українською адміністрацією, у місті одразу ж було сформовано міліцію за участю близько тисячі поляків. О третій годині того самого дня уряд ЗУНР покинув місто, а владу обійняли поляки. Того ж дня у місті було організовано польське військове керівництво. Командантом міста став поручник колишньої австрійської армії Антоній Деблесем, а політичну владу обійняв Польський Повітовий Комітет на чолі з новопризначеним старостою Г. Добруцьким. Регулярне польське військо увійшло до Станиславова лише через два дні після встановлення тут польської влади.

Будівля Дирекції залізниць
у Станиславові (поштівка).

19. УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКА ВІЙНА 1918–1919 рр.

Українсько-польський збройний конфлікт за Львів уже до середини листопада 1918 р. переріс у повномасштабну фронтową війну. Українське командування після відступу зі Львова було змушене заново організувати й творити регулярну армію. На сході від міста утворили військово-операційну «Групу Схід», на півдні – «Групу Старе Село». Обидві групи військ, організовані командуванням полку Українських Січових Стрільців, стали основою фронту, що оточував Львів. Оперативний центр сил, що мали здобувати столицю ЗУНР зі сходу, розташували в селі Куровичі. У північній частині республіки сформували «Групу Північ». До неї входили Белзька, Сокальська, Равська та Угнівська військові групи. З військових груп, що діяли в південному напрямку («Група Щирець», «Наварія», «Рудки», «Крукеничі», «Хирів», «Лютовиська», «Глибока» та «Карпатська»), утворили «Групу Південь».

Офіцери III Корпусу Галицької Армії у Стрию.

Антон ЛЕГАР
(1876–1962)

Офіцер австрійської та української армій. Полковник австрійського Генерального Штабу. Під час Першої світової війни воював на італійському фронті, командував 106-м піхотним полком. Нагороджений Лицарським орденом Марії Терези, високими австрійськими, румунською та турецькою бойовими відзнаками. У Галицькій Армії в грудні 1918 р. – січні 1919 р. командував групою «Наварія». Був прихильником ведення мобільних бойових операцій на протидію позиційній війні. Його талант воєначальника високо оцінювали Микола Василько та Євген Петрушевич. Втім через спротив вищих українських військових чинів, йому не довірили командування стратегічними операціями Галицької Армії. У 1921 р. А. Легар очолив війська цісаря Карла під час його спроби повернути Угорську корону. Помер у Відні.

Галицьку Армію очолював «Начальний Вождь» (головнокомандувач) із «Начальником Булави» (начальник Генерального Штабу). Обидва разом із референтами родів військ творили «Начальну Команду» – вищий орган управління армії. Начальна Команда складалася з двох відділів: оперативного, який керував воєнними діями, та організа-

Наказ Окружного військового коменданта Коломиї.

Відпускний посвідчення Івана Карпинця.

ПРИКАЗ

військам і населенню округу Коломия.

Коломия, дня 22. мая 1919.

Момент, який саме нині переживаємо, є епохальний історичний. Антанта виводя чашу самостійності і нехвильності, по Сві. Від 20. мая 1919 ми виступам перед цілим світом як димовиті господарі на нашій прадрідній землі. І не дивно, що наші відличні історичні воюги, з пліною на устах добувають всяких зусиль, щоби перед офіційним інстанціям нашої суверенності загарбати зовсім нашу територію та в такий спосіб доказати перед світом, що і нас нема розуміння, волі і сили постояти за своє природне право жити своїм питом народним державним життям.

Українське Вояцтво! Український Народе!

Пити в велик, гучна дія українського народу, який в нашій рука волі і вразливу брочність преславні повстанні! Пору для вождя, а чого в дороб до подати на свободу нації. Проч а слабодуша і жалюгідні! Проч і жарливі і зрадницькі і спелуваті! Угоди має бути тільки одна з перем. Кожий, що расіває жемі несправді проти українці, стане перси вождя і суд і буде безпощадно позбавий як народний і державний зрадник. Так само безпощадно смертно буде караний кожний безінтиту чи несправедливий державці з українським грошій утвердженні господарськ відносини в державі. Головно се відноситься до селян, жінок і всіх купельних та торговельних кругів, котрі в даній момент кождо відлично зупино біли на руках державі. І не сміють спекулювати в піксеренні своєю безглуздою роботою стачати в рази зрадників і ворогів держави.

З нинішнім днем проголошуємо на всій території військового округу Коломия, військову диктатуру, суб-то всі уряди державні і жандармерія підчиняються приказам Окружної Команди в Коломиї. Найвищим ордом несповнення приказів буде каране смертно.

Федір Притак

Окружний Військовий Комендант.

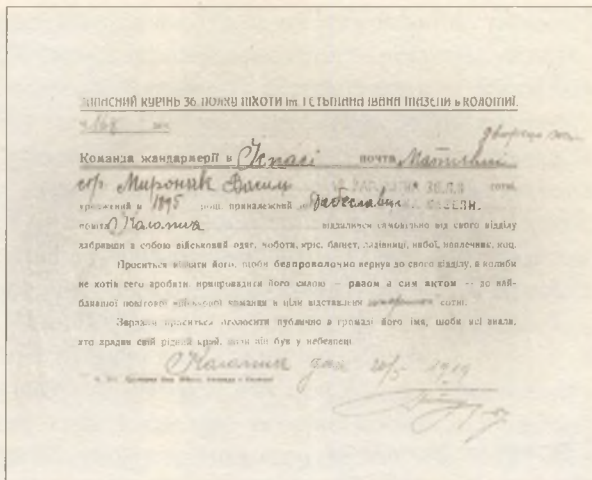
Віктор КУРМАНОВИЧ
(1876–1945)

Офіцер австрійської та української армій. Під час Першої світової війни командував австрійськими полками в Буковині та на італійському фронті. Під час українсько-польської війни 1918–1919 рр. командував Групи «Північ» та I Корпусу, начальник штабу Галицької Армії та державний секретар військових справ ЗУНР. Автор плану Вовчухівської операції. Генерал-квартирмейстер Штабу Головного Отамана (серпень–листопад 1919). Командир Галицької бригади у таборі інтернованих в Німецькому Яблонному (Чехо-Словаччина) (1920–1923). У міжвоєнний час на еміграції в Австрії та Німеччині, співпрацював з УВО–ОУН. Присутній на похороні Є. Петрушевича в Берліні. Схоплений радянськими спецслужбами 1945 р. у Відні, помер в Одеській тюрмі.

дійно-матеріального, що займався матеріальним забезпеченням і обслуговуванням військових частин. Головним завданням «Начальної Команди» було керівництво військовими операціями та організація фронту. У листопаді 1918 р. – травні 1919 р. «Начальна Команда» розташовувалася у Львові, Бережанах, Бібрці та Ходорові.

Нагальною проблемою Галицької Армії була нестача національних військових кадрів найвищого командного складу. За ухвалою уряду, Державний Секретаріат військових справ звернувся до командувача військами Директорії Симона Петлюри з проханням відрядити в розпорядження ЗУНР кваліфікованих офіцерів. Відтак 9 грудня 1918 р. головнокомандувачем Галицької Армії призначили полковника Михайла Омеляновича-Павленко, начальником штабу – полковника Євгена Мишківського.

Крім старшин із Наддніпрянщини, до командного складу Галицької Армії залучили військових фахівців – австрійців, угорців, чехів та хорватів. Після закінчення світової війни десятки тисяч кадрових офіцерів різних національностей колишньої Габсбурзької монархії опинилися без роботи. Ані новоутворена Австрія, ані Угорщина не потребували такої кількості військових старшин, а іншої професії вони не мали. 90 відсотків офіцерського корпусу не бачили свого майбутнього в національних збройних силах. Тому чимало з них виявили бажання служити в Галицькій Армії на умовах контракту. Як стверджував у своїх спогадах Дмитро Паліїв: «Це не було ніяке українофільство австрійських німців та мадярів, що голосилися на службу в українській армії. Вони шукали для себе місця в успішних державах, між іншими і в українській».

**Акт про дезертирство
воєка запасного куреня
36 полку піхоти імені
Гетьмана Івана Мазепи
в Коломиї.**

У січні 1919 р. з ініціативи начальника штабу Є. Мишківського збройні сили ЗУНР реорганізували, перетворивши на регулярну армію. Галицьку Армію розділили на три корпуси. До складу кожного корпусу входили чотири піхотні бригади, кожна з яких складалася з трьох до п'яти піхотних куренів, полку артилерії, кінної сотні, технічної сотні, сотні зв'язку, санітарних та інтендантських формувань.

I Корпус зі штабом у м. Кам'янка Струмилова, утворений з військ «Групи Північ», утримував фронт по лінії Сокаль–Жовква–Яворів. Командував корпусом полковник Віктор Курманович, з лютого 1919 р. – Осип Микитка. II Корпус зі штабом у м. Бібрка «Осадним» фронтом оточував Львів. Командувачем корпусу в період українсько-польської війни був полковник Мирон Тарнавський. III Корпус із розташуванням командування у м. Стрий, займав відтинок фронту від Львова до Карпат. Комендантами корпусу були полковник Гриць Коссак, генерал Володимир Гембачів, опісля – генерал Антін Кравс.

Є. Петрушевич неодноразово брав участь у спільних нарадах із Начальною Командою, виказував свою думку щодо різного роду питань організації армії, кадрового забезпечення, її стратегії та тактики, надавав та підвищував військові звання. Проте в керівництво збройними силами чи їх бойовими операціями не втручався.

У грудні–січні 1918 р. фронт українсько-польської війни мав здебільшого сталий характер і проходив по лінії: Балигород–Хирів–Доброміль–Львів–Яворів–Рава-Руська–Любачів–Белз–Сокаль. Обидві сторони з перемінним успіхом проводили локальні військові операції в районі

Ч. _____

Карний донос.

привласнення до _____ уроджений в _____ році,
 _____ повіт _____

грамотний _____ життєвий _____ цивільне заняття _____
 _____

до _____ (власне) _____ 191 _____

Головним відомством _____ на відпустку, мая червця дня _____

1) до _____ не керує _____

2) суб'єктом _____ ступеня _____

3) _____

4) _____

5) _____

6) _____

7) _____

8) _____

9) _____

10) _____

191 _____

Підпис _____

До
Військового Суду Окружної Команди
в Капаних.

Допов. для _____

Ч. _____

1) _____

2) _____

3) _____

4) _____

5) _____

6) _____

7) _____

8) _____

9) _____

10) _____

191 _____

Посвідка відпустки.

1) _____

2) _____

3) _____

4) _____

5) _____

6) _____

7) _____

8) _____

9) _____

10) _____

191 _____

Підпис _____

Кримінальне донесення на дезертира.

Бланк відпусного посвідчення
вояка Галицької Армії.

Львова, Хирова, Жовкви та Рави-Руської. Українське командування головні зусилля спрямувало на здобуття Львова. 27–28 грудня 1918 р. та 11–12 січня 1919 р. з'єднання Галицької Армії здійснили фронтальні наступи на місто, які не увінчалися успіхом.

Галицька Армія не робила спроб відвоювати інші задекларовані частини території ЗУНР – Буковину та Закарпаття. Наприкінці грудня 1918 р. Є. Петрушевич, переїжджаючи з Відня через Будапешт, мав перемовини з тодішнім президентом Угорщини графом Каролі стосовно державної належності Карпатської України. Граф Каролі визнав право самовизначення націй, а галицький лідер зі свого боку погодився не втручатися у справи Закарпаття до рішення Мірової Конференції. Є. Петрушевичу йшлося, щоб в умовах українсько-польського збройного конфлікту не закривати єдиного шляху до західного світу й не мати в запіллі нових фронтів. Проте у січні 1919 р., з відома Д. Вітовського, військові округи Коломия та Стрий надіслали воєнну експедицію на Закарпаття, яка не досягла успіху. Через порушення домовленостей уряд ЗУНР був змушений надіслати до Будапешта спеціальну місію, із запевненнями, що не має ворожих намірів щодо угорців. Втім неузгоджена політика спричинила зрив постачання військового спорядження з Угорщини для потреб українського війська.

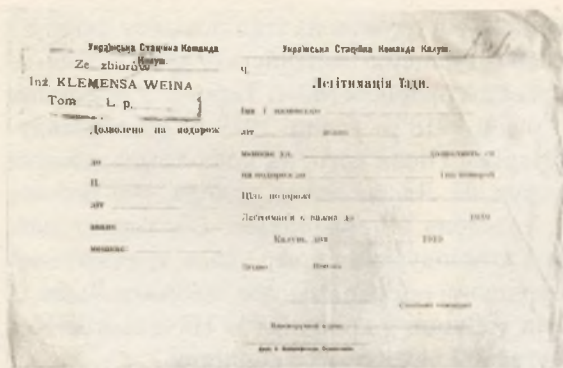
Серед німецьких старшин Галицької Армії був колишній офіцер австрійського Генштабу полковник Антон Легар.

У роки світової війни він служив на італійському фронті і як один із небагатьох офіцерів австрійської армії був нагороджений Лицарським орденом Марії Терези. У збройних силах ЗУНР у грудні 1918 р. – січні 1919 р. він командував групою «Наварія». Після того, як нове командування запланувало наступ на Львів, Легар заявив, що бойова операція не підготовлена й провалиться. Він гарантував, що після передачі командування йому і дво-, тритижневої підготовки наступальної операції зможе захопити Львів. З цього приводу він увійшов у конфлікт із Начальною Командою і був змушений виїхати до Угорщини.

Наприкінці лютого 1919 р. Легар прибув до Станиславова з розробленим трактатом про українсько-польську війну. У своєму стратегічному плані стверджував, що війна, яку ведуть українці, кардинально відрізняється від бойових дій минулої світової війни, яка мала переважно позиційний характер. На думку Легара, існуючий безперервний фронт від Лютовиськ до Сокаля треба було ліквідувати, а утворити окремі сконцентровані армійські групи і проводити атакувальні військові операції проти поляків, не оглядаючись на фланги. Він погодився очолити Галицьку Армію за умови прийняття на службу сімох запропонованих ним колишніх офіцерів австрійського Генерального Штабу. Натомість вимагав грошову винагороду для себе й офіцерів, за різними джерелами від 2,5 до 10 мільйонів австрійських корон. Є. Петрушевич підтримав кандидатуру Легара на засіданні РДС й уряд 1 березня 1919 р. п'ятьма голосами, проти одного голосу С. Голубовича, ухвалив рішення щодо підписання контракту з А. Легаром і його офіцерами. Втім противниками призначення Легара, окрім прем'єра, виступили М. Омелянович-Павленко та Д. Вітовський, тому відповідні контракти не були підписані.

Натомість ідеї А. Легара взяли до уваги штабні офіцери Галицької Армії і використали їх у плануванні т. зв. Вовчухівської операції та Чортківської офензиви. Зокрема у лютому 1919 р. полковник Віктор Курманович спланував військову операцію, щоб оволодіти залізничною колією Львів–Перемишль, відтак, блокувати і здобути Львів та вивести Галицьку Армію на лінію ріки Сян. Українська артилерія 16 лютого 1919 р. обстріляла польські позиції на лінії Судова Вишня – Городок, 17–19 лютого армійські групи «Щирець», «Рудки», «Яворів» розпочали наступ під селами Малий Любінь, Дубова Долина та Вовчухи. Наступальні операції українців були зупинені 25 лютого 1919 р. на вимогу Мірової Конференції, яка направила до Львова

Бланк проїзного посвідчення, яке видавала війська команда у Калуші.

спеціальну військову місію на чолі з французьким генералом Юзефом Бартелемі. Генерал, який від імені країн Антанти мав примирити воюючі сторони, був одружений з полькою, і не приховував своєї прихильності до Польщі. У Львові на раутах та прийомах він виголошував тости на честь польської армії.

Місія поставила умову негайно припинити воєнні дії на час перемовин і 27–28 лютого 1919 р. запропонувала урядові ЗУНР ультимативний проект перемир'я. За умовами місії, Галицька Армія мала бути відведена за демаркаційну лінію (т. зв. лінію Бартелемі): від північного кордону Галичини вздовж р. Буг до Кам'янки Струмилової, звідтам уздовж східної границі повітів Жовква і Львів, далі – уздовж східних меж повітів Перемишляни і Бібрка до с. Солова, і звідти по лінії Потік Білий, Соколівка, Вибранівка, південною межею Львівського повіту і східною – повітів Рудки, Дрогобич і Турка. Відтак Львів і Дрогобицько-Бориславський нафтовий басейн і близько 40 % території Східної Галичини мали перейти під контроль Польщі.

Урядові ЗУНР пропонували обіймати владу на сході від цієї лінії з тією умовою, що заступниками керівників місцевої адміністрації мали би бути призначені поляки, а такі ж посади на захід від демаркаційної лінії пропонували українцям. Згідно з проектом перемир'я українському урядові пропонувалася допомога країн Антанти в переорганізації, вишколі, спорядженні та озброєнні Галицької Армії, яка спільно з польською армією мала б утворити антибільшовицький фронт. Антанта визнавала ЗУНР де-факто у запропонованих межах (на сході – по р. Збруч), і гарантувала допуск її представників на Мирову Конференцію у Парижі. Українському урядові було обіцяно також право користуватися потрібною йому кількістю нафтової продукції Дрогобицько-Бориславського басейну.

Військове та цивільне керівництво ЗУНР на момент перемовин вважало, що володіє стратегічною перевагою, і українська делегація не погодилася із запропонованими умовами перемир'я, вимагаючи натомість українсько-польського кордону по р. Сян. 2 березня 1919 р. Галицька Армія продовжила воєнні дії, зокрема наступала в напрямку поміж Городком і Судовою Вишнею. У цьому районі 8 березня 1919 р. українці зуміли перервати залізничне сполучення Перемишль–Львів, але закріпити й розвинути успіху їм не вдалося. Чисельний склад Галицької Армії у березні 1919 р. сягав 120 тис. вояків. З них на фронті – 65 тис. (з них – 4 000 старшин); у запіллі – 55 тис. (2 000 старшин). Польська армія, яка протистояла на фронті українській армії, налічувала на 20 тис. вояків більше.

Польські війська використали тимчасове припинення вогню на час переговорів, щоб поповнити свої резерви. 19 березня 1919 р. Найвища Рада країн Антанти закликала українське та польське командування припинити воєнні дії, і виявила готовність вислухати обидві сторони й досягнути перемир'я. Уряд ЗУНР на перемовини погодився, натомість поляки на пропозиції українців припинити бої відразу не відповіли. Незабаром польське командування направило до Хирова делегатів, з домаганням відступу Галицької Армії на вигідні для Польщі позиції, після чого перемовини були зірвані.

Збройні сили ЗУНР, окрім труднощів в оперативному керівництві, постачанні зброї та боєприпасів, гостро відчували внутрішні проблеми: неузгодженість дій із цивільною владою у запіллі та нестійкий морально-вольовий дух особового складу. Серед військових частин, розташованих у тилу, через ліво-радикальну агітацію, скандальні прояви корупції в адміністрації, зверхнє ставлення старшин до рядового складу, погане постачання тощо, траплялися прояви непокори командуванню. У Золочеві 6 березня 1919 р. зі зброєю в руках повстали дві сотні коша Старшинської школи, призначені до відходу на фронт у район Львова. Два збройних заворушення відбулися в лютому і 25 березня 1919 р. у Борщівському повіті. Навесні 1919 р., на відміну від наддніпрянців, галичани ще не були ознайомлені зі специфікою більшовицького режиму. Коли Червона Армія розпочала військові дії проти Польщі в районі Овруча, рядові стрільці Галицької Армії сприйняли це з ентузіазмом. Тоді вчинив заколот курінь, розквартирований у Кристинополі біля Сокаля. Під гаслами: «Хочемо злучитись з більшовиками проти поляків!», «Ми самі без-

сильні на фронті, тисячі загинуло, а наші пани ведуть переговори з поляками», понад три чверті куреня вирушило в напрямку Радехова, щоб об'єднатися з Червоною Армією. 26 квітня 1918 р. відмовилась йти на фронт військова сотня, що дислокувалась у Давидові під Львовом.

Найбільш резонансним став збройний виступ 14 квітня 1919 р. проти української повітової влади у Дрогобичі. Повстання розпочала сотня міліції, що була сформована з містян-українців. Міліціонери не визнавали старшинських ступенів, встановили своїх комендантів. Виступ не переріс у масштабнішу акцію. «Гуцульський Курінь» Галицької Армії та бронепоезд групи «Рудки», які прибули у Дрогобич із фронту, зуміли придушити повстання. 340 учасників заворушень арештували, з них 82 повстанців судив польовий суд. Двох учасників виступу засуджено до розстрілу. Серед учасників повстання були і «свідомі націоналісти», котрі встановлювали тут українську владу в листопаді 1918 р.

Польська армія поступово перехоплювала стратегічну ініціативу і 19 квітня 1919 р. відтіснила підрозділи II Корпусу Галицької Армії, прорвавши фронт на південь від Львова. Активні наступальні операції польського війська підтримали шість нових дивізій під командуванням генерала Юзефа Галлера, які прибули з Франції. Голова уряду

Польська кіннота у Львові.

Луціян Рафаїл Мечислав ЖЕЛІГОВСЬКИЙ
(1865–1947)

Офіцер російської та польської армій, політичний та державний діяч. Після закінчення Ризького військового училища (1885) служив у російській армії. Брав участь у російсько-японській війні (1904–1905). Під час Першої світової війни командував піхотним полком. Командував Бригадою в I Польському Корпусі російської армії, творив польські військові частини на Кубані (1917–1918). Наприкінці травня 1919 р. на чолі IV Дивізії Польських Стрільців, через Одесу та Бессарабію, дістався Галичини і разом із румунськими військами вдарив у запілля Галицької Армії в районі Покуття. Командувач X Піхотної Дивізії польської армії під час радянсько-польської війни. Від жовтня 1920 р. командував I Литовсько-білоруською дивізією. Інспектор польської армії (1921–1925), військовий міністр (1925–1926). Забезпечив здійснення Травневого перевороту 1926 р., вийшов у відставку 1927 р. Депутат Союму II Речі Посполитої (1935–1939). Під час Другої світової війни був членом Польського уряду у вигнанні.

Відозва військового коменданта
залізничної станції у Станиславові
до українських вояків.

Відозва повітового комісаріату
ЗУНР у Стрию до українського
війська про мобілізацію.

ПРОЧ з шпіонами та ворожими агітаторами!

Жовняри Української Армії!

Не вдавайтеся в розмови про військові справи з людьми, яких ближче не знаєте. Вони незаметно затягають від Вас відомості, які після передають ворогам там, що Ви несподівано даєте їм в руки оружжя проти самих себе і Укр. Держави.

Будьте остережливими та вивчайте підозрілі особи в цілях прираштовування поліційними до того органам.

Станиславів, дня 18. черв. 1919.

На приказ Д. С. В. С.

Команда двірця.

ВІДОЗВА! до Горожан міста Стрия

в цілі затягання ся в ряди українського війська.

Кожний горожанин здатний до військової служби має зголосити ся до боевої управи в касарнях бувшої краєвої оборони ч. 33.

Денна плата 5 К. і повне удермане.

З повітового комісаріату в Стрию.

Боева управа.

Юзеф ГАЛЛЕР
(1873–1960)

Офіцер австрійської, російської та польської армій. Під час Першої світової війни командир батальйону, 3 піхотного полку та II Бригади Польських легіонів австрійської армії. 16 лютого 1918 р. перейшов з бригадою фронт і долучився до II Польського корпусу російської армії. Згодом переїхав до Франції, став членом Польського Національного Комітету в Парижі й очолив сформовану тут Польську армію (т. зв. Блакитну). Замість виступити проти більшовиків, дивізії під командуванням Галлера спрямували проти українських військ. Командувач Південно-Східним, Південно-Західним, Південним і Поморськими фронтами польської армії (травень 1919 – червень 1920).

Польщі Ігнацій Падеревський зобов'язався перед Найвищою Радою виставити ці дивізії проти більшовиків, натомість спрямував їх на Волинь та у Галичину.

Начальна Команда доручила кожному армійському корпусові надіслати парламентарів до польського командування. Уряд ЗУНР вже погоджувався на демаркаційну лінію Буг і Стрий, що більш-менш відповідала лінії Бартелемі. Військові делегати I і II корпусів не змогли почати перемовин, а парламентарі III Корпусу підполковник Вільгельм Фідлер і сотник Михайло Колтунюк дісталися до штабу армії генерала Ю. Галлера в Любліні. Тут вони отримали відповідь, що генерал не приймає умов перемир'я і не бажає проводити перемовин з Галицькою Армією. Натомість жадає її негайної капітуляції, складення зброї та видачі усього залізничного парку. Через непримиренну позицію польської сторони не була результативною і наступна посередницька місія Антанти під керівництвом генерала Люїса Боти у травні 1919 р. Згідно з новими умовами перемир'я, які 13 травня 1919 р. запропонував Бота, Львів мав залишитися по польському боці демаркаційної лінії, нафтові терени – на українській стороні.

15 травня 1919 р. польські дивізії розпочали масштабний наступ на позиції III і незабаром II корпусів та проти частин армії УНР на Волині. Після польського прориву в самбірському напрямку Хирівська група та Гірська бригада Галицької Армії відступили через Карпати на територію Чехо-Словаччини, де їх інтернували. До 24 травня польські війська відтіснили українські підрозділи на лінію Болехів–Ходорів–Бібрка–Буськ.

До руских жовнірів!

На трох днів провадило з Вами кроваву боротьбу. Хто єм заца? В воєні як злодії провадили Ваши напади на славійне польське місто Львів! хотіли взяти нас в вісчу неволю!

Знаємо, що Ви тому завинні! Оманули Вас, кажучи, що они суть власники і дади Вам гроше військові!

Они не мають права владати Вам військ приналі! Ни прислали Царяни виставляти, а не вказувати! Левицкому. Они не мають права вказувати Вам про військ — бо Царя ціле війско в Галичиня родствале домі! Они не мають права приказувати Вам, щоба Ви свои вояровле і міста вразували, бо не суть ніякою властиво, бо ни Америка, ни Англія, ни Франція їх не умага.

Памятайте о Ваших родинах о Ваших жінах і діточках, котри в так страшний часах ністали самі! Встайте домі бороните їх, там єм их свої родина бороните.

Встайте славійне домі і радуйте ся, що многотина жіна вже спиччала ся, а встаєтесь при житю і вояровле! Радуйте єя, що спиччала ся Ваша нужда і голод.

А если не сідете домі, если не встаєтесь нас в прокоп, буземо страшний судити і буземо бороти ся до останної кропкі крова. Ваша кровай спадє на Ваших провадирі.

ПОЛЬСЬКІ ЗАГІОНІСТИ
ЩО ВОРОНИТЬ ЛЬВОВА.

*Відозва польського командування
до українських вояків.*

Плани контрнаступу Галицької Армії перекреслив вступ на територію Східної Галичини румунських військ, який був передбачений її таємною угодою з Польщею. Румунські війська під командуванням генерала Задіка спільно з дивізією польського генерала Люціана Желіговського почали з південного сходу спільний наступ на район Покуття. 24–27 травня 1919 р. румунська армія зосередилася на лінії Незвиська–Хриплин–Надвірна, загрожуючи тимчасовій столиці ЗУНР – Станиславову. Уряд був змушений негайно переїхати до Бучача, опісля – до Заліщик, а Галицька Армія відступила в район поміж Збручем і Дністром на лінію залізничної колії Гусятин–Чортків–Заліщики. Погано озброєним й обмеженим у резервах збройним силам ЗУНР загрожував цілковитий розгром.

20. ПРОГОЛОШЕННЯ ДИКТАТУРИ

В умовах недосконалого політико-правового підґрунтя об'єднання ЗУНР і УНР, реалізація інтеграційного проекту залежала від налагодження конструктивних стосунків між керівниками обох частин України. Симон Петлюра познайомився з Петрушевичем у другій половині лютого 1919 р., під час його візиту до Галичини, де він брав участь у нараді командування Галицької Армії в Ходорові та у засіданні Ради Державних Секретарів у Станиславові. У своїх промовах Головний Отаман наголошував на потребі координувати військові дії та зовнішньополітичні зусилля і зближувати принципи господарської діяльності в обох українських республіках.

Незабаром візит на Наддніпрянщину здійснив голова УНРади, якого делегували до складу Директорії від Галичини. 15 березня 1919 р. Є. Петрушевич брав участь у Державній Нараді у м. Проскурів. Перші контакти очільників УНР і ЗУНР мали позитивний характер.

Утім внаслідок військових та дипломатичних невдач УНР та розгортання внутрішньополітичної кризи інтеграційні процеси в об'єднаній державі призупинилися. Взаємостосунки керівництва республік почали погіршуватися після того, як уряд Сергія Остапенка 9 квітня 1919 р. був замінений соціалістичною Радою Народних Міністрів під головуванням Бориса Мартоса. Відбувся фактичний розкол у самій Директорії – одна частина її членів (Симон Петлюра, Андрій Макаренко та Федір Швець) постійно перебувала в Рівному, а інша (Євген Петрушевич та Опанас Андрієвський) – у Станиславові. О. Андрієвський згуртував навколо себе колишніх міністрів С. Остапенка, які були в опозиції до уряду Б. Мартоса. У Станиславові розташувався і головний осередок правих українських партій.

Є. Петрушевич, розчарувавшись у зовнішній та внутрішній політиці уряду УНР, не приховував негативного ставлення до Головного Отамана. У розмові з наддніпрянськими урядовцями він заявив, що «Антанта Петлюрі не вірить, бо вважає його за большевика, і тому не дасть допомоги Україні, доки на чолі армії буде стояти Петлюра». Голова УНРади переконував наддніпрянських міністрів

СИМОН ПЕТЛЮРА
(1879–1926)

Педагог, публіцист, військовий та державний діяч. Член Революційної Української Партії (РУП) та Української Соціал-Демократичної Робітничої Партії (УСДРП). Вчитель, архівіст на Кубані, член Чорноморської Вільної Громади РУП у Катеринодарі (1902–1904). Навчався на університетських курсах українознавства у Львові, які провадив М. Грушевський (1905). Редактор органу «Вільна Україна» (Санкт-Петербург, 1906), секретар часописів «Рада» і «Слово» (1907–1908). Редактор журналу «Украинская Жизнь» (Москва, 1912–1914). Голова Українського Військового Комітету Західного фронту у Мінську (1915–1917). Член Української Центральної Ради, голова Українського Військового Генерального Комітету, генеральний секретар військових справ (червень–грудень 1917). У період Гетьманату очолював Київське губернiальне земство і Всеукраїнський союз земств. Член, голова Директорії, Головний Отаман Армії УНР. Мав напружені стосунки з Є. Петрушевичем. 21 квітня 1920 р. підписав з Ю. Пілсудським т. зв. Варшавський договір, у якому УНР, за її визнання, відмовлялася від претензій на Холмщину, Волинь та Східну Галичину. Голова екзильного уряду УНР у Польщі (1920–1923). Від 1924 р. – на еміграції у Франції. Вбитий більшовицьким агентом Семеном Шварцбардом 25 травня 1926 р. у Парижі. Похований на цвинтарі Монпарнас.

у необхідності передати командування військами УНР у руки генерала Олександра Грекова.

Одним із наслідків політичної кризи Директорії стала спроба державного перевороту, що здійснив отаман Володимир Оскілко наприкінці квітня 1919 р. Будучи переконаним, що члени Директорії – О. Андрієвський, А. Макаренко та Є. Петрушевич – підтримають його, В. Оскілко у своїх відозвах оголосив, що перейняв командування над збройними силами УНР й усунув від влади уряд. У телеграмі, яку він відправив Андрієвському до Станіслава, йшлося: «Найкращим виходом з сього становища, аби Директорія передала владу члену Директорії Петрушевичу як тимчасовому Президенту об'єднаної України. Коли протилежна сторона не згодиться на це, я для користи справи і зміцнення держави вважатиму своїм обов'язком довести се діло до кінця». Дізнавшись, що Петрушевич у той час перебував в австрійській столиці, Оскілко через кілька годин надіслав Опанасу Андрієвському та Сидору Голубовичу ще одну телеграму: «Прошу не відмовити викликати негайно

Володимир ОСКІЛКО
(1892–1926)

Педагог, журналіст, військовий та громадський діяч. Вчитель на Волині. У роки першої світової війни отримав звання поручника Російської армії. Губернський комісар Тимчасового уряду в м. Тула (1917). Комісар Центральної Ради у Рівненському повіті (1917 – весна 1918). Організатор протигетьманського повстання на Волині (листопад 1918). Полковник Армії УНР. Командувач Північної групи військ та Північно-Західного фронту. 29 квітня 1919 р. при підтримці Української Партії Соціалістів-Самостійників і Української Народно-Республіканської Партії здійснив спробу державного перевороту, заарештувавши у Рівному членів уряду УНР. Після ліквідації заколоту виїхав до Польщі. Співзасновник Української Народної Партії на Волині, видавець часопису «Дзвін» (1921–1925). Загинув внаслідок замаху в Рівному.

Петрушевича з Відня присутність якого в складі Директорії в даний момент вважаю конечно потрібною. Знова повторю просьбу вплинути на Петлюру аби не допустити війни».

Головний Отаман зумів перехопити ініціативу й наказав арештувати Оскілка та його прибічників, а серед них і галичанина Лонгина Цегельського. Однак більшість заколотників зуміли уникнути арешту – одні втекли до Польщі, інші – на територію ЗУНР. Суперечності поміж Петрушевичем і Петлюрою наростали. У середині травня 1919 р., після кількох поразок армії УНР від більшовицьких військ, Головний Отаман вимагав від галицького керівництва розпочати наступ проти більшовиків, що, на його думку, привело б до зміни ситуації на українсько-більшовицькому фронті на користь військ Директорії. Однак Галицька Армія не виконала розпорядження Головного Отамана. Під натиском польських військ вона змушена була відступати. Водночас галичани відкинули і пропозицію більшовиків про перемир'я, висловлену в телеграмі Християна Раковського.

Українські опозиційні сили не покидали надії усунути Симона Петлюру та Бориса Мартоса від влади. 18 травня 1919 р. лідери партій соціалістів-федералістів, самостійників-соціалістів, хліборобів-демократів, союзу хліборобів-власників звернулися до уряду ЗУНР із заявою, у якій просили дозволу організувати на території Галичини «Волонтерський легіон Соборної України». Формування цього з'єднання передбачалося здійснювати під контролем командування Галицької Армії. Необхідною умовою

Петро БОЛБОЧАН
(1883–1919)

Військовий діяч. Командир Першого Українського республіканського полку у складі Другої сердюцької дивізії (осінь 1917 – зима 1918). На чолі Другого куреня Окремого Запорізького Загону брав участь у звільненні Києва від більшовиків (березень 1918). Очололював Кримську групу Армії УНР, яка захопила Сімферополь та Бахчисарай (квітень 1919). Командуючи Другим Запорізьким полком у складі Запорізького Корпусу, брав участь у повстанні проти гетьмана П. Скоропадського (листопад 1918). Командував Лівобережною армійською групою (грудень 1918 – січень 1919). 9 червня 1919 р. у м. Проскурів при підтримці членів опозиційних партій самовільно проголосив себе командувачем Запорізького Корпусу. С. Петлюра розцінив цей крок як спробу державного перевороту. Начальник контррозвідки Армії УНР М. Чеботарів арештував Болбочана за звинуваченнями у спробі встановлення диктатури Є. Петрушевича. За вироком військово-польового суду був розстріляний біля станції Балин на Поділлі.

цієї акції опозиційне угруповання вважало призначення командувачем новосформованого легіону отамана Петра Болбочана. Незабаром опозиційні лідери запропонували керівництву ЗУНР скликати Державну Нараду за участі політичних партій обох частин України, щоб утворити нову спільну верховну владу. Організована таким чином влада в особі президента, зі спільним дорадчим органом, до компетенції якого б належали зовнішньополітична діяльність та військові питання, мала діяти до скликання Всеукраїнського парламенту. Наддніпрянські діячі також пропонували, щоб, незалежно від реорганізації верховної влади, об'єднані збройні сили України діяли під началом командування Галицької Армії. Втім відступ українського війська зі Станиславова унеможливив будь-які серйозні перемовини щодо реорганізації верховної влади УНР.

У самій Галицькій Армії внаслідок військових поразок запанувала зневіра у військовому та політичному проводі. З'явилася нагальна потреба централізації керівництва в одних руках – диктатури. В ЗУНР цю ідею обговорювали ще на початках її створення. У грудні 1918 р. група старшин Галицької Армії, через зволікання уряду у справі реалізації об'єднання з УНР, ухвалила рішення про встановлення військової диктатури. Стати диктатором запропонували Дмитрові Вітовському, який погодився при умові позитивного ставлення Симона Петлюри. У Вінниці Вітовський розповів про такий план Головному Отаману, а той обу-

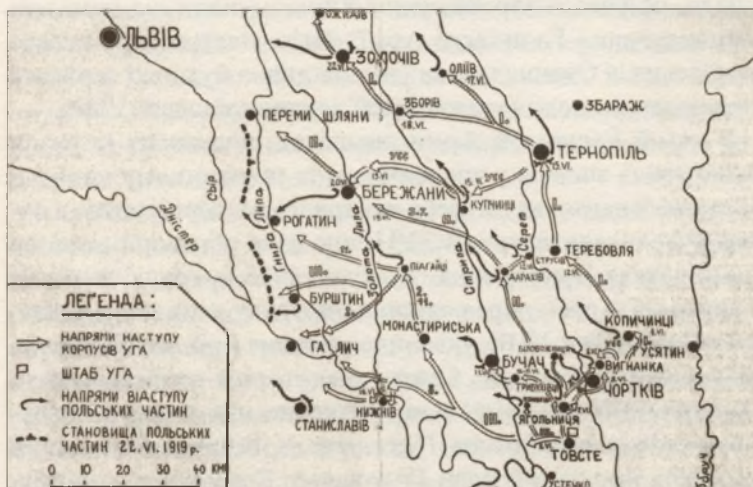
рився: «Якто!? у добі революції, народовластя – ви хочете проголошувати диктатуру? Чи ви знаєте, яке вражіння викликалоби це в Європі? Ніколи не дам на це своєї згоди!».

Однак ситуація, яка склалася в ЗУНР наприкінці травня 1919 р., знову актуалізувала потребу сконцентрувати владу. Безладдя в міністерствах та в запіллі викликало серед загалу прагнення «залізної руки», яка б у важкий воєнний час запровадила жорсткий воєнний порядок. З ініціативи старшин Галицької Армії диктаторські повноваження спочатку запропонували полковникові Вікторові Курмановичу. Усі сподівалися, що йому вдасться запровадити суворий, проте справедливий лад у державі. Курманович, через поганий стан здоров'я, не прийняв цієї пропозиції. Врешті вирішили оголосити диктатором Євгена Петрушевича.

9 червня 1919 р. у Заліщиках була ухвалена урядова постанова такого змісту: «З огляду на вагу хвилі і на небезпеку, яка грозить вітчизні, для скріплення і одностайності державної влади Президія виділу Української Національної Ради Західної Области Української Народної Республіки і Державний Секретаріат постановляють отсим аж до відкликання надати право виконувати всю військову і цивільну державну владу, яку доси на основі конституції виконував Виділ Української Національної Ради і Державний Секретаріат, Д-рови Євгенови Петрушевичови, як уповноваженому Диктаторові».

Правова колізія цього акту полягала у тому, що надання надзвичайних повноважень не були передбачені конституційними законами ЗУНР. Інша ознака нелегітимності

Карта-схема наступальної операції (т. зв. Чортківської офензи) Галицької Армії у червні 1919 р.

постанови – від імені уряду документ підписали лише троє міністрів: Сидір Голубович (прем'єр), Іван Макух (секретар внутрішніх справ) та Іван Мирон (секретар шляхів), а від Президії УНРади – сам Євген Петрушевич.

Внаслідок проголошення диктатури Рада Державних Секретарів припинила свою діяльність, а функції центрального виконавчого органу перейняла Рада Уповноважених Диктатора в Галичині: генерал В. Курманович – уповноважений із військових справ (незабаром функції уповноваженого перейшли до Військової канцелярії Диктатора); С. Голубович – уповноважений із внутрішніх справ; С. Витвицький – уповноважений із закордонних справ; О. Назарук – уповноважений з питань преси та пропаганди; І. Мирон – з питань шляхів та комунікацій.

Того ж дня, 9 червня 1919 р., відбулася чергова спроба державного перевороту в УНР, яку вчинив Петро Болбочан. Виступ підтримали опозиційні Директорії партій й ряд галицьких діячів. Таким чином обидві акції – проголошення диктатури і виступ Болбочана – були скоординовані, не виключено, що й керівництвом ЗУНР. Середовища, наближені до Симона Петлюри, відкрито заявляли, що «три перевороти – Оскілка, Болбочана й Петрушевича» були пов'язані поміж собою. Існує версія, що у випадку успіху повстання Болбочана, його мали призначити Головним Отаманом, а Петрушевича – головою Директорії.

Щоб краще ознайомити галицьке військо із проголошенням диктатури та особою Петрушевича, газета «Стрілець» помістила його біографічний нарис, де, між іншим, було сказано:

«Свій уряд вважає Диктатор тимчасовим. Про заміну диктатури іншою формою правління рішає згідна постанова бувшого Секретаріату й Диктатора, а колиб такої постанови годі було досягнути, то Виділ Української Національної Ради. Це погляди Диктатора на його владу, які поділяє й загал населення Західної Области УНР, що тут усім відомо. Характеристика особи самого Диктатора така: Це Європеєць в кожному своїм ділі. Він ніколи не шукав дешевої популярності; мимо того, а може якраз для того має загальне поважання всіх, що коли небудь мали з ним до діла – так українців як чужинців».

Влада ЗУНР на той час контролювала лише повіт Борщів і частину повітів Гусятин та Чортків. У, здавалось би, безнадійній ситуації, з ініціативи майора Альфреда Бізанца та за підтримки Начальника Штабу полковника Віктора Курмановича, 7 червня 1919 р. частини Галицької Ар-

мії розпочали контрнаступальну операцію, яка увійшла в історію під назвою «Чортківська офензива». Спочатку польські підрозділи були вибиті із с. Ягольниця, а 8 червня частини 3-ої та 7-ої Бригад захопили Чортків.

Проголосивши диктатуру, Є. Петрушевич призначив Начальним Вождем Галицької Армії наддніпрянського генерала Олександра Грекова, який надалі командував наступальною операцією. Атака українців розвивалася успішно – 15 червня 1919 р. відвоювали Тернопіль і відкинули польські війська на лінію: Дністер – Свірж – Перемишляни – Красне – Броди.

Тим часом 16 червня 1919 р. до польського командування прибула військова місія УНР на чолі з генералом Дельвігом, яка уклала перемир'я, що мало набути чинності 21 червня. Узгоджена сторонами демаркаційна лінія між Галицькою Армією і польським військом мала йти по лінії Залізці – річка Серет – Тернопіль – Острів – Літятин – річка Золота Липа – річка Дністер – Незвиська. Але Петрушевич не погодився на цей договір і наступ частин Галицької Армії продовжувався.

Найвища Рада держав Антанти 25 червня 1919 р. ухвалила рішення, яке надало польській армії право продовжувати військові операції аж по річку Збруч. У рішенні було вказано, що це уповноваження не означає, що Східну Галичину передають Польщі.

Українське військо через виснаження особового складу, нестачі боєприпасів і спорядження було змушене призупинити наступальні дії. Натомість поповнена резервами польська армія 28 червня 1919 р. розпочала новий наступ і відтіснила українське військо у східному напрямку. «Начальним Вождем» Галицької Армії 6 липня 1919 р. призначено генерала Мирона Тарнавського.

Симон Петлюра та його уряд, частина депутатів УНРади, зокрема, члени УСДП, не визнавали проголошення Є. Петрушевича Диктатором ЗУНР. Українське Телеграфне Агентство щойно у другій половині червня 1919 р. поширило таку інформацію: «Проголошення диктатури немає ніяких слідів законності, акт про диктатуру, підписаний самим д-ром Петрушевичем і кількома Секретаріями. Хоч Галичина об'єднана з Україною, але про ці зміни не була повідомлена ані Директорія, якої членом числився д-р Петрушевич, ані центральний уряд. Населення Галичини прийняло акт диктатури неприхильно, і лише боротьба з поляками і успішний наступ на польським фронті, стали на перешкоді правдоподібним ексцесам селянських, робітничих мас».

Ще більш нищівною критикою відгукнувся орган УСДРП: «Імена П. Скоропадського, Оскілка, Болбочана, галерея імен української пожежі.

В останню хвилю виросло ще одно ім'я в доповнення низки ганебних діячів України – ім'я Петрушевича, який проти волі українського народу, оголосив себе диктатором Галичини.

Для нас ясно, як день Божий, що доля цього нового узурпатора українського аналогічна з долею його попередників – Скоропадського і Балбочана, і не сьогодні-завтра він злетить з кратера того гнівного вулкана, на краєчку якого примостився».

4 липня 1919 р. голова Кабінету Народних Міністрів УНР Борис Мартос підписав «Закон про утворення в складі міністерств Української Народної Республіки Міністерства по справах Західної області Республіки (Галичини)». Новостворену структуру, яку нерідко називали «Міністерство галицьких справ» або «Міністерство для Галичини», очолив діяч УСДП, депутат УНРади Семен Вітик. Створення цього міністерства мало на меті організувати протидію Диктатурі й усунути Петрушевича від влади. Однак до відкритого конфлікту справа не дійшла.

Потужний більшовицький наступ на позиції армії УНР спонукав Симона Петлюру будь-що помиритися з Петрушевичем і домогтися переходу Галицької Армії за Збруч. Головний Отаман разом зі своїми міністрами двічі приїжджав до Галичини для перемовин із Диктатором у справі об'єднання армій та військового командування, спільної закордонної політики та налагодження відносин УНР і ЗУНР. Петлюра особисто прохав Петрушевича, щоб той наказав Галицькій Армії перейти в Наддніпрянщину і долучитись до боротьби із більшовиками. Щоб з'ясувати деталі переходу, уповноважені Диктатора Сидір Голубович та Іван Мирон приїжджали до Кам'янця-Подільського. Внаслідок тривалих перемовин сторони уклали угоду, в якій йшлося про умови переходу Галицької Армії, урядовців ЗУНР та цивільних біженців за Збруч. Угода передбачала створити спільне воєнне командування; включити до складу уряду Директорії більшу кількість галицьких діячів. Головний Отаман зобов'язався також ліквідувати «Міністерство галицьких справ». Відтак Петрушевич віддав наказ Галицькій Армії та урядовцям перейти Збруч. Упродовж 16–18 липня 1919 р. на Наддніпрянщину перейшли близько 85 тисяч військових та цивільних галичан із воєнною технікою та різним майном.

21. КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКИЙ

Кам'янець-Подільський розташований на Східному Поділлі над річкою Смотрич – на відстані 18 кілометрів від того місця, де вона впадає у Дністер. Історія одного з наймальовничіших міст України пов'язана із заснуванням торговельного осередку в часи Середньовіччя і розбудовою оборонного форпосту під час воєнних конфліктів між Річчю Посполитою та Османською імперією. Головним архітектурним об'єктом міста та його візуальним символом став т. зв. Турецький замок.

У царській Росії Кам'янець був адміністративним центром Подільської губернії. Місто мало переважно торговельно-ремісничий характер. Перед Першою світовою війною воно налічувало близько 40 000 мешканців. Головним осередком освіти була православна Духовна семінарія. Частина вихованців семінарії, священиків і викладачів були добре освідомлені в національному плані. У місті була заснована одна з перших «Просвіт» на Наддніпрянщині.

У роки Першої світової війни Кам'янець-Подільський став прифронтовим містом. Тут розташувався Штаб Південно-Західного Фронту (генерала Брусилова) та інші військові частини й установи. Коли армія збільшовичилася і фронт почав розпадатися, постав хаос, й лави деморалізованого війська у безладі поверталися

«Турецький замок» у Кам'янці-Подільському (1919).

Осип НАЗАРУК
(1883–1940)

Адвокат у Львові, журналіст, письменник, громадсько-політичний та державний діяч, дипломат. Діяч УРП. Член Загальної Української Ради (1915–1916). Член Центрального Військового Комітету (жовтень 1918). Депутат УНРади, член Радикального Клубу. Начальник Головного управління преси та пропаганди УНР (1919). Уповноважений для справ преси і пропаганди Колегії Уповноважених (1920–1922). Надзвичайний дипломатичний представник ЗУНР у Канаді та США (1922–1923). Редактор часописів «Діло», «Нова Зоря» (Львів); «Стрілець» (Кам'янець-Подільський); «Український Прапор» (Відень).

через місто з фронту у глиб Росії. Українська Центральна Рада не могла цілком контролювати ситуації. Наприкінці 1917 р. владу в місті захопили більшовики з перехожих військових і почали творити тут свої «лад і право». На початку березня 1918 р. війська, лояльні до Центральної Ради, зуміли роззброїти більшовицькі загони.

22 жовтня 1918 р. уряд гетьмана Павла Скоропадського, відкрив у місті Кам'янець-Подільський Державний Український Університет, до викладання в якому запросили також українських вчених з Галичини. У лютому–березні 1919 р., після виїзду уряду Директорії УНР із Києва, частина державних установ розташувалася у Кам'янці. 22 березня в місті утворився опозиційний до уряду «Комітет охорони Республіки», який опанував владу, але незабаром, за наказом С. Петлюри, був нейтралізований. 17 квітня 1919 р. Кам'янець зайняли регулярні більшовицькі частини. Військо УНР змогло взяти місто штурмом щойно 3 червня того ж року. Після чого більше п'яти місяців у Кам'янці розташовувалися центральні державні установи УНР.

Відразу після переходу за Збруч 16 липня 1919 р. у Кам'янці зупинилася Начальна Команда Галицької Армії. 25 липня того ж року до міста прибула Команда Етапу. У Етапній команді і Збірній Станиці, що розташувалися на вул. Троїцькій (буд. 3), зголошувалися і реєструвалися усі галицькі частини, рядові та старшини, які перебували у місті, чи переходили на фронт.

У районі Кам'янця стояла Бригада УСС, яка стала військовою залогою міста. Піхоту примістили в місцевостях: Должок, Белянівка, Зінківці; артилерію – у районах: Вигода, Стенка, Гуменіска. Окремі підрозділи УСС перебували в Турецькому замку. Про ставлення

*Міністри Української Народної Республіки.
Зліва направо: Ісаак Мазепа, Борис Мартос
та Осип Безпалко у Кам'янці-Подільському (літо 1919 р.).*

мешканців до приходу галичан Василь Волицький писав так: «Міщани Кам'янця зустрічали вояків УГА приязно. З острахом вони згадували більшовиків і жахливу ЧК».

Є. Петрушевич 3 серпня 1919 р. провів у Кам'янці-Подільському інспекційний перегляд військових частин Бригади УСС. Спочатку Диктатор обійшов підрозділи, які вишикувалися на розлогій площі перед залізничною станцією. Після чого військо урочистим маршем пройшло перед Є. Петрушевичем по майдану під міською ратушею. Перед Диктатором продефілювали на конях штаб Бригади; курені зі скорострілами та сотня саперів Першого полку й частини Другого полку. Очолював парад командувач Бригади УСС отаман Осип Букшований.

Містяни з цікавістю спостерігали за військовим парадом. Мирослав Ірчан про цей епізод згадував так: «А кругом стояв здивований народ і шепотів між собою, що це приїхав «німецький президент» і військо вітає його. І не дивуватися їм. Карне, справжнє військо, яке вони останній раз бачили, було німецьке, а це подібне йому».

Разом із Галицькою Армією Збруч перейшли цивільні біженці, насамперед активісти ЗУНР, які остерігалися репресій з боку польської влади. Окрім них на Наддніпрянщину прибуло більше тисячі галицьких селян, яких мобілізували для евакуації державних установ разом з їхніми кінями та підводами. Наприкінці липня 1919 р. за Збручем налічувалося близько 5 500 цивільних з Галичини. Через місяць їхня кількість зменшилася до 4 406 осіб.

Облаштування галичан та буковинців у Кам'янці було непростим завданням. Потрібно було віднайти житлові приміщення, прилаштувати евакуйоване майно, залагодити матеріальне забезпечення новоприбулих.

Рада Міністрів УНР, розуміючи важливість цих питань, передала для галичан і буковинців один мільйон гривень тимчасової допомоги. Свою підтримку надав і уряд Диктатора, який ухвалив рішення виплатити державним службовцям ЗУНР, що прибули на Наддніпрянщину, заробітну платню за серпень 1919 р. у тому обсязі, в якому вони отримували платню раніше.

У віднайдених вільних помешканнях Кам'яця розселили лише частину галичан – не більше 900 осіб. Через переповнення міста близько 400 біженців розташували у приміських селах: Маків, Дунаїв, Княжпіль та Нова Ушиця. Велика кількість біженців-чоловіків вступила на службу до Галицької Армії і перебувала в місцях розташування її частин.

Місто реально не могло помістити усіх прибулих військових Галицької Армії та біженців. З цього приводу наприкінці жовтня 1919 р. Губерніальний комісар Поділля видав спеціальну постанову «по розгрузці Кам'яця». Згідно з цим документом, всі державні установи, функціонування яких не вимагало перебування в губерньському центрі, мали виїхати з міста. Протягом тижня Кам'янець повинні були покинути особи, які поселилися тут після 1 січня 1919 р., за винятком держслужбовців; службовців приватних установ, які обслуговували армію та державні установи; родин хворих; власників будинків; учнів та студентів; хворих і поранених; старшин та рядових вояків розквартированих у місті. Особи, які перебували у службовому відрядженні, мали право затриматися у місті не більше семи днів.

Через переповненість мешканцями у місті різко підскочили вгору ціни на продовольство і товари першої необхідності. Бракувало солі, сірників та нафти. 1 фунт

Євген Петрушевич з урядовцями та офіцерами Диктатури в саду Єпископського палацу в Кам'яці-Подільському.

Сидір Голубович, Степан Витвицький та Євген Петрушевич на веранді Єпископського палацу в Кам'янці-Подільському (вересень 1919 р.).

хліба коштував від 13 до 40 карбованців. Мінімальний прожитковий мінімум для міста становив близько 4 000 карбованців на особу. При чому платня державних урядовців була дуже малою. Урядовець 4 рангу отримував 4 000 крб, 6 рангу – 1 400, 7 рангу – 1 200 крб. Галичанин Андрій Шмігельський 23 вересня 1919 р. писав своєму товаришеві в Закарпаття: «Тутки страшна дороговизна, так, що вижити приходиться дуже круто. Мешкане треба платити по 13 карбованців денно – а щоб прогудувати себе, то дуже ощадно буде коштувати денно 60–70 карбов. Про одягу і обув – страшно подумати. Аби на зиму зодягнути ся і взути ся треба зо 20 тисяч карбов. виложити. За зимові квартири з опалом вже тепер співають по 2–3 тисячі карбованців місячно. А видно з ситуації, що треба зимувати на циганській волі».

Місцева адміністрація, відчуваючи гостру потребу кваліфікованих кадрів, намагалася залучити галичан до праці в урядових установах. Міністр галицьких справ Семен Вітик звернувся до своїх земляків з вимогою, щоб кожен, до 3 серпня 1919 р., віднайшов собі місце праці. Для пошуку роботи при Міністерстві було створене спеціальне Бюро посередництва праці, яке розташували в будинку уряду. Губерніальний комісар Поділля Кондрашенко за дорученням міністра внутрішніх справ і за погодженням з Є. Петрушевичем закликав до служби в адміністрації колишніх повітових комісарів, референтів, правників й усіх кваліфікованих фахівців з Галичини. Після реєстрації новопризначені службовці мали прослухати стислі курси про організаційну специфіку місцевої адміністрації, план праці та «службову прагматику».

Частина прибулих фахівців негайно розпочали працю в установах УНР. Серед них депутати УНРади Андрій

Алискевич, Олександр Баран, Володимир Бірчак, Осип Бурачинський, Теодор Ваньо, Августин Домбровський, Іван Кохановський, Іван Макух, Андрій Музичка, Антін Онищук, Михайло Петрицький, брати Антін і Тимотей Старухи й Осип Устиянович. Після переходу за Збруч до Кам'янець-Подільського Університету вступило чимало молоді з Галичини та Буковини.

На Наддніпрянщину перейшли і близькі Диктатора. Старший брат – отець Степан Петрушевич – спочатку працював на посаді культосвітнього інструктора при повітовій Управі в м. Старокостянтинів. Молодший – Роман – служив в інтендантурі Галицької Армії. Племінник Диктатора – Лев Петрушевич – працював старшим юрисконсультантом Міністерства юстиції УНР. Інший племінник – Ярослав Селезінка – служив референтом інтендантури при Уряді Диктатора.

У Кам'янці відновилося партійне життя галицьких українців. У місті розташувалися: Управа Української Народної Трудової Партії, штаб-осередок Української Радикальної Партії. У редакції газети «Боротьба» діяв Секретаріат Української Соціал-Демократичної Партії Галичини і Буковини.

Галичани створили в місті свої громадські організації, подібні до тих, які функціонували в рідному краї. В університеті студенти-наддністряниці організували товариство «Студентська Громада». «Комітет по справам галицьких народних вчителів-виселенців» знайшов собі притулок в будинку Товариства «Провіта» (вул. Т. Шевченка, 51).

Жінки, які прибули з-за Збруча, серед них – дружини військових Галицької Армії, організувалися в товаристві

Офіцери військової місії країн Антанти зі старшинами Дієвої Армії УНР у Кам'янці-Подільському (серпень 1919 р.).

«Союз Українок». Активістки-галичанки не тільки провадили у Кам'янці громадську та харитативну діяльність, але й влаштували тут кравецьку майстерню («швальню»). Приміщення майстерні (вул. Поштова, буд. 16), було водночас місцем зборів «Союзу Українок».

У Кам'янці продовжив виходити «Вістник Українського Війська» (колишній «Вістник Державного Секретаріату Військових Справ»), газета «Стрілець» за редакцією Осипа Назарука та гумористично-сатиричний часопис УСС «Бомба», який редагував Микола Угрин-Безгрішний. Галицькі вояки Залізного загону УНР розпочали друкувати у місті свій орган «Каменярь». Міністерство для Галичини висвітлювало свою діяльність з позицій уряду УНР у газеті «Галицький Голос».

Тисячам галицьких військових і біженців необхідно було забезпечити духовні потреби. Прибулі священники-греко-католики обрали у своєму середовищі пароха отця Олександра Капустинського. Він став капеланом військового гарнізону Кам'янця і парохом місцевої галицької громади. Богослужіння відправляли у спеціально обладнаному залі Губернаторського будинку, де розташовалося Галицьке міністерство.

Міністерство галицьких справ впродовж серпня–жовтня 1919 р., через домовленість Петлюри з Диктатором, втратило свій політичний статус. Однак відіграло важливу соціальну та гуманітарну роль. Міністерство організувало надання галицьким та буковинським біженцям гуманітарної допомоги, сприяло облаштуванню їх побуту та працевлаштуванню в установах УНР, здійснило низку вкрай важливих заходів медично-санітарного характеру. Восени 1919 р. на Правобережній Україні розпочалася епідемія т. зв. плямистого і поворотного тифу. До початку вересня 1919 р. до санітарного відділу Міністерства галицьких справ за лікарською допомогою звернувся 71 хворий біженець, з них до лікарні влаштували 19 осіб, приватно лікувалося дев'ять осіб.

Головною установою ЗУНР у Кам'янці був Уряд Диктатора, який розташували у центрі міста в Єпископському палаці.

«Розклад кімнат Диктатури був такий: з коридора на першій поверсі (по-наддніпрянськи на другім) входилося до довгого передпокою, де була розбіральня і були машини до писання, при яких сиділи машиністки й підстаршини. З того передпокою входилося до великої гарної салі, прибраної в портрети архієреїв. Тут все урядували галицькі старшини й ад'ютант Диктатора, який

Євген Петрушевич з Ярославом Селезінкою та референтом в саду Єпископського палацу.

Диктатор зі своїми племінниками Левом Петрушевичем та Ярославом Селезінкою.

випроваджував гостей до прийомної кімнати Диктатора – ліворуч. Була це привітна, гарно умебльована кімната, в якій висів гарний образ Ісуса в хлопчячій віці при столярській праці. Тут відбувалися також засідання Прибічної Ради Диктатора, яка мала голос дорадний, але з більшістю якої Диктатор ні разу не пішов в розріз. За цією кімнатою ліворуч була спальня Диктатора. З великої салі провадили двері на довгу, відкриту веранду з чудовим видом. Ні тій веранді відбувалися при довгім, білою скатерттю накритім столі, обіди й вечери найближчого оточення Диктатора, до якого належали референти: справ військових, жандармерії, судейських, постачання, закордонних справ, преси, ад'ютант і хорунжий з канцелярії. Тут приймали також гостей, генералів і старшин, що прибули з фронту і т. д. В разі дощу накривали стіл у великій салі, бо на веренді завівало. До стола все приходив Диктатор, хіба що був хорий, що рідко лучалося. Обід починався звичайно о год. 1, вечера о 7. Харч був скромний і без напнтків. При столі обговорювано біжучі справи, але важніщих ні».

Осип Назарук «Рік на Великій Україні» (1920)

Є. Петрушевич не перебував постійно в Кам'янці, а в разі потреби виїжджав на урядові наради до Вінниці, з інспекційною метою відвідував фронтові частини Галицької Армії. Головні робочі питання вирішував Уповноважений Диктатора для внутрішніх справ

Сидір Голубович, який приймав відвідувачів у будинку, розташованому на вул. Т. Шевченка, 37. У цьому ж приміщенні працювала Комісія для розслідування польських надужиттів у Галичині. Метою комісії був збір відповідної інформації для її офіційного представлення на міжнародних форумах. При Диктаторі була організована кур'єрська пошта, для того, щоб галичани могли листуватися з родинами, залишеними в рідному краї. Поштові повідомлення у вигляді листівок передавали в Галичину і назад тричі на місяць.

Головний Отаман на офіційному рівні всіляко демонстрував доброзичливе ставлення до Диктатора та військового командування ЗУНР. 18 липня 1919 р. С. Петлюра запросив до себе на урочистий прийом Є. Петрушевича, Начальника Штабу Галицької Армії, начальника тилу, командира та начальника штабу II Галицького корпусу. Серед запрошених були також військовий міністр УНР полковник Всеволод Петрів та представники від повстанських загонів Наддніпрянищини. У неділю 20 липня у місті на честь Галицької Армії відбувся святковий театральний спектакль. Після спектаклю із промовами до присутніх виступили Андрій Макаренко, голова уряду Борис Мартос, делегат від повстанців Щадилів, Євген Петрушевич та Симон Петлюра. Як писала газета «Стрілець», усі промовці «зазначили згоду між наддніпрянськими та наддністрянськими Українцями, яка одна доведе нас до збудування держави».

Однак незалежна політика Диктатора і його небажання віддати Галицьку Армію у підпорядкування Головному Отаману викликала щораз більший шквал критики з боку місцевої преси та проурядових галицьких газет, зокрема часописів «Боротьба» (УСДП) та «Галицький Голос». Є. Петрушевича не повідомляли і не запрошували на засідання Директорії, членом якої він номінально був.

За словами Лева Шанковського, «уряд УНР і диктатура ЗОУНР існували одне поруч одного в Кам'янці, тримали в ньому свої залоги і в запальних моментах виставляли одне проти одного кулемети». Диктатора в Кам'янці охороняли два курені піхоти: т. зв. румунський під командуванням сотника Миколи Саєвича й 5-ий під орудою поручника Петра Прибітківського. Тотальна критика з боку урядових інституцій УНР спричинилася до відправки з Вінниці до Кам'янця Третього куреня II Бригади, який прибув для підсилення залоги, що охороняла Диктатора. В один із критичних моментів Петрушевич зі своїм урядом навіть перебрався на деякий час до замку. Тільки через величезну перевагу Галицької Армії наддніпрянський уряд не наважився зліквідувати Диктатури силою.

«... А то, бувало, обиватель ставав глядачем якоїсь не то демонстрації, не то підготування до атаки на ворога, що засів десь у самому... Кам'янци: серед білого дня туди й сюди вулицями провозилися гармати або кулемети...»

І не знати, чи то «Петрушевич» демонструє свої сили перед «избранниками» народу, чи вони перед Галичанами».

Микола Богун «З минулого та сучасного. Начерк споминів»

В умовах напруження міжурядових відносин, галичани зуміли порозумітися з опозиційними наддніпрянськими партіями. У Кам'янци утворився Національно-Державний Союз (НДС), до якого увійшли усі помірковані партії, земські, культурні та освітні українські діячі. 14 липня 1919 р. загальні збори союзу затвердили статут, в основу якого покладено статут колишнього Національного Союзу 1918 р. Проурядові сили: соціал-демократи та соціалісти-революціонери НДС проігнорували.

Національно-Державний Союз взяв на себе ініціативу порозуміти галичан і наддніпрянців і влаштував 19 серпня 1919 р. товариську бесіду у фойє театру імені Шевченка. Запросили галицький уряд, діячів культури і декого з військових. Серед інших ЗУНР представляли: Євген Петрушевич, Сидір Голубович, Іван Макух та поет Василь Пачовський. Голова НДС Михайло Корчинський у своєму виступі наголосив, що мета зібрання – зблизити наддніпрянців із галичанами. Євген Петрушевич у відповідь запевнив: «Що отсе вперше так щиро і дружно зійшлися Придніпрянці з Придністрянями. В цій надії, що отся дружба скріпиться, можемо сподіватися, що спільними силами вдасться перевести відвічальне завдання будування Української Держави».

Присутньому діячу НДС Віктору Завадському зустріч запам'яталася так: «Атмосфера зібрання була надзвичайно тепла і сердешна. Галичани з зворушенням дякували нам за цю зустріч. На жаль ми були дуже бідні і могли запропонувати нашим гостям тільки чай і пиріжки. Урядові «чашки чаю» обставлялися незмірно краще, навіть з горілкою та вином. Але такої сердешности та щирости, як у нас, там не було».

Провідники наддніпрянських партій і окремі офіцери пропонували Петрушевичу силою усунути тодішній уряд УНР. Іван Макух згадував: «Деякі старшини намовляли Диктатора, щоб він зробив замах і став сам одиноким правлінням».

22. ЗА ЗБРУЧЕМ: РАЗОМ, АЛЕ ПОРІЗНО

Керівництво УНР і ЗУНР у тривалих та напружених перемовинах в Кам'янці-Подільському у другій половині липня – першій половині серпня 1919 р. розглядало питання об'єднання військових сил та командування. Щойно 11 серпня 1919 р. сторони дійшли згоди про створення спільного командного органу – Штабу Головного Отамана на чолі з генералом Миколою Юнаковим та Віктором Курмановичем як генерал-квартирмейстром. Штаб мав координувати військові операції українських армій, які підлягали С. Петлюрі та Є. Петрушевичу. Отже, Дієва та Галицька армії, об'єднані в оперативному плані для боротьби з більшовиками, у підпорядкуванні залишалися окремими бойовими формуваннями.

Понад два тижні сторони вирішували, у якому напрямку повинні наступати об'єднані війська. Є. Петрушевич пропонував насамперед опанувати чорноморське узбережжя. Диктатор вважав, що в одеських портах легше дістати амуніцію і туди можуть прибути 40 тисяч українців з італійського полону, які б підсилили національні збройні сили. Петлюра наполіг на одночасному наступі на Київ й Одесу, на що Петрушевич врешті погодився.

У серпні 1919 р. розпочався спільний похід Галицької та Дієвої армій на Київ. Головною ударною силою українських військ стала Центральна Оперативна Армійська Група під командуванням генерала Антіна Кравса, що складалася із двох галицьких корпусів та Запорожського з'єднання на чолі з отаманом Володимиром Сальським. Опанувати українську столицю прагнула і російська Добровольча Армія під командуванням генерала Антона Денікіна, яка просувалася вздовж Дніпра з Півдня України.

Наступ українських сил розвивався успішно – війська захопили Жмеринку, Вінницю, Казатин, Фастів і стрімко наближалися до Києва. Крім дій військового характеру галичани провадили широку агітаційну та культурно-освітню роботу серед місцевого населення, завойовуючи його прихильність. 30 серпня 1919 р. передові частини українських армій дісталися передмість Києва, а наступного дня встановили контроль над Арсеналом, Печерською Лаврою,

Миською Думою, складами продовольства на Цитаделі й поставили охорону на причілку мосту через Дніпро. У той час, коли мешканці Києва та члени Миської Управи вітали українське військо, як визволителів з-під більшовицького ярма, з району Печерська до міста вступали підрозділи Добровольчої Армії. Чисельніші денікінські загопи зуміли обеззброїти галицькі частини й обійняли владу в українській столиці.

Українське командування вислало делегацію на перемовини з генералом Бредовим, який очолював російські частини, що вступили в Київ. На пропозицією припинити конфлікт і встановити демаркаційну лінію, Бредов відповів, що Петлюри не визнає, а російських офіцерів, які служать в українській армії вважає зрадниками. Натомість погодився вести перемовини з командуванням Галицької Армії. Внаслідок перемовин між Бредовим і Кравсом була укладена угода про припинення збройного конфлікту і відступ Галицької Армії з Києва. Головне українське командування розпочало нові перемовини, але вони не дали позитивних результатів. Щоб уникнути кровопролиття, українські війська відступили на лінію Житомир–Бердичів–Козятин.

Олександр Жуковський у щоденнику відзначив: «3. IX. 1919 р. Части з Києва виходять з тим з чим прийшли. Все майно залишається в Києві. Не пишуть, але розуміється Дені[кін] забирає все майно. Доглядати за виконанням умов призначається спільна Комісія Штабів. Підписали 31. Всі ці переговори санкціонують Галицька Начальна Команда. Є точно застереження, що Галицька Начальна Команда нічого спільного не має з Петлюрою. Все це представлене на усмотрення Диктатору. Диктатор об'яснив, що Денікін не говорив би з Петлюрою, що Галицька Армія є цілком окрема політична одиниця і, що вона б'ється з більшовиками без жадних політичних гасел, а має з Петлюрою виключно оперативний зв'язок».

Фатальна ситуація у столиці негативно позначилася на моральному стані українських військ. Наддніпрянські кола звинувачували галичан у втраті Києва, поширюючи чутки, що Петрушевич має намір помиритися з росіянами.

Ставлення Диктатора до Денікіна спробував з'ясувати син Євгена Чикаленка – Лев, який прибув до Кам'янця і за спонукою Петлюри відвідав Петрушевича.

«У мальовничому турецькому замку над Смотричем біля мосту, містився постій «диктатора». Пройшов

Антон ДЕНІКІН
(1872–1949)

Офіцер російських армій, політичний діяч. У роки Першої світової війни командував 4 стрілецькою «Залізною» Бригадою (1914–1916), VIII Корпусом (1916–1917). Генерал-лейтенант Генерального Штабу (1916). Командувач Західним та Південно-Західним фронтами (1917). На військових з'їздах 1917 р. виступав проти демократизації російської армії. Співорганізатор та командувач Добровольчою Армією (1918–1919). Головнокомандувач Збройними Силами Півдня Росії та заступник Верховного Правительства Росії та головнокомандувача Збройними Силами адмірала Колчака (1919–1920). Один із провідних діячів російської військової еміграції. Кореспондент газети «The Daily Telegraph» у квітні 1919 р. писав, що «Армія генерала Денікіна, яка складається з 50 тисяч солдатів та 30 тисяч офіцерів, є одним з найбільш дивовижних продуктів російського безладу». Прибічники генерала називали територію, яку контролювало його військо, «Денікія» або держава «царя Антона».

я до диктатора досить легко, без жадних перепусток та рекомендацій. Розказав у почекальні, хто я і в якій справі прийшов, і через хвилину після доповіді диктаторові був допущений до його кабінету. Він зустрів мене при самих дверях. Високого росту, худий, трохи похилий. Він лагідно привітався, попросив сісти, сам сів. З перших слів мені стало ясно, що прийняли мене так швидко через моє прізвище.

Диктатор розпитував про батька, висловив свою повагу і оповідав про якусь послугу, що він батькові десь недавно зробив. Де батько тепер він не знає, не знав цього й я... Переходжу до справи. Ставлю питання руба: коротко і ясно. Чи з його відома склалися події в Києві так, як вони склалися?

- Так! З добровольчою армією битися не будемо.*
- Чому? – питаю.*
- Не маємо сили, за ними ціла Росія...*

Зі стриманим обурення доводжу, що то помилка. Подаю факти із свого досвіду. Запевнення мобілізованого солдата на Печерському під час відвідин Степеля, переляк селян на Київщині перед приходом «яниківців», «золотопогонників», подаю низку вже знаних фактів про прояви деморалізованості Добровольчої Армії... Ніщо, очевидно, до свідомості диктатора не доходить. Нарешті чую інший «доказ» того, що проти добрармії неможливо галичанам воювати:

«За Денікіном стоїть ціла Антанта, а на конфлікт з нею ми не підемо». Знову пробую ознайомити диктатора з нашим наддніпрянським досвідом. Згадую останні дні Скоропадського, згадую Одесу, Григорієва, що гнав у «Антанту», як сам хотів... Нічого. Тільки меншає лагідність в обличчі диктатора та більш сухість, утома чи нудьга...»

Лев Чикаленко «Уривки зі спогадів з років 1919–1920»

Безчинства денікінців на територіях, які вони зайняли, спричинилися до зростання антиросійських настроїв в Україні. Тому 24 вересня 1919 р. Петрушевич поставив свій підпис у зверненні Директорії та уряду УНР до українського народу про боротьбу з армією Денікіна. Відозва закликала: «Всі, хто має силу і любов до свободи, в кому не згасло стремління до землі і волі, всі, кому дорога демократична Єдина Соборна Українська Республіка, вставайте до посліднього рішучого бою з нашим ворогом». Відтоді Галицька Армія боролася вже на двох фронтах – проти більшовиків та денікінців.

Проте чергова декларація єдності не послабила взаємної недовіри поміж Петлюрою і Петрушевичем. Голова Директорії підозрював Диктатора в таємних перемовинах з Денікіним, той, навзаєм, вважав, і небезпідставно, що Головний Отамана тишком домовляється з поляками. Настрій галичан пригнічувала вістка про те, що наддніпрянський уряд заключив перемир'я з поляками, встановивши демаркаційну лінію по річці Збруч. Окрім того, стало відомо, що С. Петлюра встановив контакти з більшовиками за посередництвом швейцарського комуніста Пляттена.

Часописи урядових соціал-демократичної та есерівської партій провадили проти Диктатора відкриту агітацію, причому в некоректній формі. Віктор Завадський з цього приводу згадував: «І досі я не розумію, як Диктатор терпеливо це все переносив, маючи в руках поважну реальну силу. Тільки одним це можна з'ясувати: Мені рідко доводилося зустрічати таку виховану, витриману і шляхетну людину, як п. Петрушевич, що був довгий час послом у Віденському парламенті; очевидно ця школа, в зв'язку з природною витримкою, і примушувала його до крайньої лойяльності, не дозволяючи втручатися в справи землі, де він не був господарем».

За намовлянням урядовців Петлюри, старшини УСС під проводом отамана Букшованого спробували навіть підняти бунт проти Диктатури. З'ясувалося, що наддніпрян-

Антін КРАВЧУК
(1871–1945)

Офіцер австрійської та української армій. У роки Першої світової війни командував 55 (Бережанським) піхотним полком австрійської армії. Під час українсько-польської війни командував військовою групою «Хирів» та III Галицьким Корпусом. Командир Центральної Армійської Оперативної Групи в поході на Київ (серпень 1919 р.). Командував III Бригадою ЧУГА та Бригадою у складі Херсонської дивізії Армії УНР. У вересні 1920 р. генерал-чотар перевів галицькі частини в Чехо-Словаччину, де їх інтернували в таборі Ліберець.

ський уряд за усунення Петрушевича від влади обіцяв галичанам видати 11 мільйонів гривень «на реорганізацію» Бригади УСС.

22 жовтня 1919 р. Директорія скликала т. зв. Першу Державну Наряду, нібито щоб обговорити ситуацію в Україні та з'ясувати стосунки між урядами Наддніпрянщини та Галичини. У засіданнях взяли участь: Рада Народних Міністрів; уряд ЗУНР; 3 представники Буковинської Національної Ради; по три представники від УСДП, УПСР, Селянської Спільки, УПСФ, УНРП, УСРП, УСДП Галичини, УРП, УНДП, БУНД, Поалей-Ціон, Фольксспартай; по одному представнику від Поштово-Телеграфної Спільки, залізнично-Дорожньої Спільки, кооперативних організацій, Земства, Міської Управи, Учительської Спільки, Товариства економістів і Союзу Українок. Усього на нараді, яку Головний Отаман назвав «сурогатом парламенту», були присутні 108 діячів.

Із промовама виступили керівники УНР і ЗУНР й представники від партій. У виступах йшлося про реорганізацію системи влади та самоврядування й впровадження в Україні парламентаризму. С. Петлюра та голова уряду І. Мазепа говорили про потребу консолідації «усіх сил українського громадянства» в умовах війни. Є. Петрушевич заявив про цілковите порозуміння між галицьким та наддніпрянським керівництвом – інші версії, за його словами, є «чутками та інтригами». Диктатор наголосив, що його уряд твердо стоїть на Акті УНРади від 3 січня 1919 р., який затвердив Трудовий Конгрес, де було зазначено, що до ратифікації Актів соборності Всеукраїнськими Установчими Зборами, ЗУНР має свою територіальну

владу. За словами Петрушевича, необхідність існування окремого уряду спричинена також тим фактом, що питання Східної Галичини розглядається на Міровій Конференції окремо. Наприкінці виступу Диктатор запевнив присутніх: «Галицький уряд, прошу вірити, буде щасливим, коли станеться дійсна, реальна злука. [...] Я заявляю, що галицький уряд сепаратних переговорів за границею не вів, а ні з большевиками, а ні з Деникіним».

У спогадах Олександра Доценка та кам'янецькій пресі більш-менш синхронно відтворено перебіг засідання і зміст виступів його учасників. Поза тим залишається незрозумілим сенс такої репрезентативної наради. Її головну мету розкрив у своїх спогадах учасник зборів галичанин Гриць Тимошук. Він стверджував, що насправді наддніпрянське керівництво скликало Державну Нарату для оголошення нелегітимності Диктатури ЗУНР. Керівники УНР приховували власну ініціативу, а прагнули, щоб рішення про скасування повноважень Петрушевича ухвалили політичні партії. Окрім лояльних до уряду УНР наддніпрянських середовищ, була проведена відповідна агітація поміж галицькими та буковинськими партійними осередками. Противником Диктатури була УСДП, зокрема її провідні діячі – міністри УНР Семен Вітик та Осип Безпалко. Такої ж думки були молодші діячі УРП. Головну надію Головний Отаман покладав на прихильних до нього членів УНТП.

Спочатку події на нараді розгорталися за планом Петлюри. Загальна тональність виступів була спрямована проти Диктатури. Представник від селянства Щадилів виступив за об'єднання військового командування та порозуміння поміж урядами. Представник УСДП Панас Феденко заявив: «Розходження з галичанами полягають в ріжних розуміннях реальної політики. Наша орієнтація на демократичну, а не буржуазну Європу, на те, що народжується, а не на те, що вмірає». Своє ставлення до Диктатури оприлюднив колишній міністр у справах Галичини С. Вітик: «Доктор Петрушевич, хоч сам особисто дуже чесна людина, але провід в галицькім уряді веде невдало. Ми з цієї наради повинні винести такі рішення: 1) Галицька Диктатура повинна бути знесена; 2) До Директорії має бути запрошено одного члена від Галичини; 3) Галицький уряд має складатися з представників кількох галицьких партій».

Однак діячі УНТП, дізналися про таємні плани Петлюри й наперед підготували та виголосили на нараді заяву з підтримкою Диктатури. Тоді І. Мазепа заявив, що, коли

Осип МИКИТКА
(1878–1920)

Вчитель, офіцер австрійської та української армій. Після однорічної військової служби вибрав військовий фах. У роки Першої світової війни командував Легіоном УСС (1918). У листопаді 1918 р. кооптований до Львівської делегації УНРади від війська. Під час українсько-польської війни командир групи «Старе Село», «Групи Північ» та І Галицького Корпусу. Командував корпусом в поході на Київ в серпні 1919 р. Начальний Вождь Галицької Армії (листопад 1919–лютий 1920). 17 листопада 1919 р. підписав в Одесі договір про входження УГА до Збройних Сил Півдня Росії з комендантом Новоросійської області генералом Миколою Шилінгом. Під час більшовицького наступу намагався евакуювати галицькі частини до Румунії, за що був арештований Ревкомом ЧУГА. Вивезений до Москви, відмовився від пропозиції більшовиків очолити дивізію Червоної Армії. Розстріляний у концтаборі Кожухів.

галичани не бажають змінити системи влади, то уряд УНР також погоджується з існуючим станом. Таким чином план керівників УНР був провалений. Не знадобилися і війська, які Петлюра спрямував на площу перед Губерніальним будинком, де відбувалася нарада.

Назовні Головний Отаман та Диктатор демонстрували добрі стосунки. 30 жовтня 1919 р. у листі до голови Надзвичайної дипломатичної місії УНР у Польщі Андрія Лівницького Петлюра писав «З Д-ром Є. Петрушевичем у мене цілком добрі відносини. Сьогодні булиśmy разом з Прем'єром Мазепою у нього в різних державних справах. Поголоски про денікінський настрій Галицької армії не відповідають дійсності. 27–29/Х разом з Петрушевичем були в Галицькій Начальній Команді для скріплення духа армії і штабу в напрямку проти Деникінському».

1 листопада 1919 р. у Кам'янці святкували річницю встановлення української державності в Галичині. Місто прикрасили зеленню, килимами та прапорами. О 9 ранку в польовій церкві відбулася святкове богослужіння, на якому були присутні Є. Петрушевич, члени Ради Народних Міністрів, представники урядових і громадських інституцій, політичних партій та військові. У полудень українські військовики у супроводі оркестру дефілювали вулицями міста в напрямку Губерніальної площі. Військовий парад на площі приймали Головний Отаман та Диктатор ЗУНР.

3 листопада 1919 р. С. Петлюра з Є. Петрушевичем і в супроводі прем'єра І. Мазепи, в. о. генерал-квартирмейстера

Карла Долежала та осавулів Головного Отамана вирушили до Жмеринки, де оглянули фронтові частини. До Кам'янця високопосадовці повернулися щойно через два дні.

Начальна Команда вважала, що наддніпрянський уряд ставиться до Галицької Армії не належним чином. Міністр фінансів Б. Мартос затримував платню особовому складові, не давав коштів на покриття різних видатків військових частин та на харчування. Команда Етапу була змушена творити з вояків робітничі сотні, які за участь в обмолоченні збіжжя в селянських господарствах отримували продовольство. Галичани навіть взяли у своє підпорядкування кілька цукроварень, щоб продавати й обмінювати цукор на інші продукти. Уряд УНР намагався дискримінувати Галицьку Армію й іншим чином – вимагав, щоб та включила до свого складу апарат державних інспекторів (на взірець більшовицьких комісарів); заборонив залучати місцевих мешканців до вишколу в галицьких частинах.

Восени 1919 р. українські збройні сили опинилися у т. зв. Чотирикутнику Смерти – поміж наступальними більшовицькими військами, Добровольчою Армією, польськими силами та румунами, які також претендували на українські території. Особовий склад військ був знесилений масовою епідемією тифу, не мав чобіт, білизни та теплих мундирів. Вкрай важка воєнна ситуація та трагічні гуманітарні обставини спонукали Галицьку Армію на чолі з генералом Мироном Тарнавським розпочати перемовини з Добровольчою Армією. Щоб зберегти особовий склад від неминучої загибелі, делегація Начальної Команди уклала 6 листопада на станції Зятьківці тимчасове перемир'я з денікінцями.

Диктатор не був проти перемовин, але обурився, дізнавшись 7 листопада, що письмову умову заключили без погодження з ним. За самовільне підписання договору Є. Петрушевич звільнив генерала Мирона Тарнавського з посади командувача і полковника Альфреда Шаманека з посади начальника штабу Галицької Армії. Командувачем він призначив генерала Осипа Микитку, штаб армії очолив Густав Ціріц. Хоча Петлюра категорично вимагав розстрілу Тарнавського, Петрушевич передав генерала під суд польового трибуналу. Трибунал, головою якого був Степан Шухевич, розглянувши справу 13–14 листопада 1919 р., визнав дії командарма вимушеними. Тарнавського понизили у посаді – він очолив II Корпус Галицької Армії.

Підписання умови з росіянами викликало лавину звинувачень не тільки проти Тарнавського, але й щодо Дикта-

тора й усіх галичан. Їм закидали зраду УНР, змову з ворогом та саботаж спільних бойових дій. Головний Отаман приготував відозву, в якій гостро засуджував Галицьку Армію, а Є. Петрушевича заплямував зрадником. Коли про це дізналися Січові Стрільці, їх представники звернулися до С. Петлюри і попрохали його оцінювати перехід Галицької Армії більш зважено й об'єктивно. В останню хвилину той злагіднив тон відозви й забрав усі різкі висловлювання.

На позицію Петрушевича щодо порозуміння з Денікіним вплинула інформація Василя Панейка з Парижа. Диктатор зачитав листи Панейка, у яких йшлося про необхідність перемовин з небільшовицькими силами Росії, на зібранні галицьких діячів та військових в Кам'янці-Подільському. Врешті 12 листопада скликали міжпартійну нараду, на яку запрошено представників галицьких партій та організацій, за винятком УСДП, члена Директорії Андрія Макаренка й військового міністра УНР Володимира Сальського. Є. Петрушевич повідомив присутнім, що депутати УНРади у Відні схиляються до федерації з «денікінською» Росією. Свою позицію щодо перспектив української самостійності в Наддніпрянщині він висловив так:

«Я не вірю в будову самостійної держави, військо є розбите і тому ми є змушені наразі покінчати з самостійницькою думкою. Лінія Директорії досягнути самостійності власними силами це є ризикова дорога. Ми мусимо годитися з Польщею, або з Денікіном. З Польщею не можливо, бо Польща є віроломна. Лучче нам пождати на федерацію з Росією Денікіна.

Україні бракує інтелігенції до будови та удержання державного апарату, так що сьогодні думати про самостійність України є прямо фантазія.

Ми не доросли до самостійності, тому на разі мусимо погодитися, на мою думку, тільки на автономію. Самостійну Українську Державу ми зможемо добудувати аж за кілька десят літ, виховавши до сего свідоме молоде покоління».

Володимир Сальський підтвердив, що ситуація для війська є безнадійною: «Війна для нас скінчена. Поконала нас не мілітарна сила ворогів, а тиф. Наддніпрянська армія не має заспокоєних навіть елементарних вимог, вона опору ставити не може. Галицька Армія в такому самім стані. Вона в більшості вже оточена».

Урядовці Петрушевича оприлюднили такі умови порозуміння із наддніпрянцями: включення галичанина до складу Директорії; усунення С. Петлюри від оперативних

*Диктатор під час інспекції 10-ої Бригади
Галицької Армії в Бердичеві.*

справ, залишаючи його Головним Отаманом військ; реорганізація уряду з наданням галичанину посади міністра фінансів. Дехто зі старшин навіть пропонував усунути С. Петлюру від командування армією, як нефахівця у військових справах.

Зустрічні вимоги до Диктатора сформулювали й наддніпрянці. 14 листопада міністри вкотре намагалися переконати Петрушевича, щоб той зрікся керівництва над Галицькою Армією, яка, на їхню думку, повинна була бути, разом із Дієвою Армією, підпорядкована Головному Отаманові. Петрушевич рішуче відмовився зректися влади над військом. Єдиним порятунком він вважав створення нового уряду, який би міг вести перемовини з Денікіним. За словами Ісаака Мазепи: «Це був останній момент нашої співпраці з галицьким диктатором».

Диктатор відправив до Начальної Команди депешу такого змісту: «З Кам'янця, 14. XI. год. 7. 30 веч. – Дозволяю нашій делегації вести далі переговори від імені в інтересах Галицької Армії. Оскільки це однак буде можливим повинна брати в оборону також всі ті наддніпрянські частини, які залишаються на фронті і піддадуться, а головним старшин. Належить застерегти Галицькій Армії повну автономію під оглядом організаційним, й адміністративним – під проводом і контролею. Дальші постанови політичного порозуміння застерегти пізнішим переговорам. – Я неначе ув'язнений, не маю наразі получитися з Армією. Проти всіх Галичан ведеться тепер беззглядна боротьба. Тутешнє Правительство приготується до виїзду. Здо-

ровлю Всіх – Петрушевич». Як впливає з тексту телеграми, Петрушевич дозволив Галицькій Армії перейти на бік Збройних Сил Півдня Росії для спільної боротьби проти більшовиків.

15 листопада 1919 р. Макаренко повідомив Петрушевичеві, що поляки, порозумівшись з Петлюрою, мають от-от зайняти Кам'янець. Диктатор розцінив це як останній доказ дворушництва Головного Отамана й ухвалив рішення залишити Кам'янець. Він намірився прямувати до Румунії, щоб звідти дістатися Одеси й нав'язати контакт з Начальною Командою. Урядовці Диктатури зателефонували до галицької частини у Жванці й наказали розвідати шлях до Кам'янця, щоб дізнатися, чи з'явилися поляки.

Проти ночі 16 листопада 1919 р. Є. Петрушевич вирушив у напрямку Жванця. Спочатку через місто в напрямку Турецького мосту проїхала кавалькада автомобілів з офіцерами й урядовцями ЗУНР, яку сторожа пропустила без затримки. Через годину, окремим автом, з кількома старшинами, виїхав з міста Диктатор. Йому назустріч зі Жванця, під зливою дощу і мокрою снігу, прямували патрулі галицьких вояків, які промощували шлях своєму урядові.

До Жванця прибули близько десятка старшин і цивільні урядовці. В околицях містечка Диктатору загрожувала серйозна небезпека – в цей район із розвідувальною метою вже навідувалися польські підрозділи. Диктатор виїхав у дорогу без закордонного паспорта. Невдовзі старшина привіз до Жванця документи для Є. Петрушевича та його оточення, але без румунських віз. На березі Дністра румунський патруль дав згоду на переправу українців через річку. Від 8 до 10 ранку 16 листопада 1919 р. біженців, автомобілі та кінні вози трьома рейсами перевезли паромом на територію Бессарабії, яку контролювало румунське військо.

На правому боці Дністра українців спіткала інша загроза – румунські офіцери спробували силою змусити Петрушевича та його свиту повернутися назад. Тоді Диктатор надіслав румунському королю депешу такого змісту: «Уряд Західної України перейшов Дністер і зупинився на території, яка знаходиться під охороною війська Вашої величності, та просить про визнане міжнародне право політичного притулку». Як згадував Осип Назарук: «Диктатор хоч зовнішньо заховував спокій, був такий пригноблений і зденерований, що казав мені підписати її». Телеграма з Бухареста про надання політичного притулку («ази-

лю») врятувала Петрушевича, його урядовців і офіцерів від польського полону. Оточення Диктатора наполягало, щоб він продовжив свою діяльність на міжнародній арені. Врешті Є. Петрушевич через Румунію та Чехо-Словакчину дістався Відня.

Перед від'їздом з Кам'янця Диктатор доручив генералові Володимирові Гембачіву перевести канцелярію Диктатора з частиною архіву, персоналом, майном і т. зв. булавною сотнею разом із галицькою залогою міста в розпорядження Начальної Команди. Названі підрозділи вирушили з Кам'янця вранці 16 листопада. На підводах та пішки дісталися м. Бар, звідки залізницею прибули до Вінниці в розпорядження Начальної Команди.

17 грудня 1919 р. генерал О. Микитка уклав нову угоду з Денікіним. Згідно з домовленостями, за Галицькою Армією залишилася адміністративно-організаційна автономія, діловодство українською мовою, дозвіл на проведення мобілізації та поповнення з числа полонених галичан, які прибували з інших країн. Диктатор зберігав право керівництва та контролю над внутрішнім життям армії. Водночас білогвардійці розташували хворих галицьких вояків у своїх шпиталях. Знесилена Галицька Армія була розкинута на великому просторі від Вінниці, через Жмеринку, Вапнярку, Бірзулу, Роздільну, аж до Тирасполя і Одеси. Взимку 1920 р., після захоплення цих теренів червоними, галицькі офіцери створили Ревком, який у ситуативно-

*Євген Петрушевич серед старшин штабу
II Корпусу Галицької Армії в Бердичеві.*

му порозумінні з більшовиками й під тиском їх комісарів почав творити Червону Українську Галицьку Армію (ЧУГА).

С. Петлюра з військом УНР подався до Любара, пізніше – до Нової Чорторії. Тут отамани Волох, Данченко і Божко, вчинивши спробу перевороту, пограбували державну скарбницю і перейшли з частиною війська на бік більшовиків. Петлюра, остереігаючись, щоб правлячі партії не порозумілись з більшовиками ціною його видачі, 5 грудня 1919 р. виїхав до Польщі.

Разом із вояками Галицької Армії на Наддніпрянщині залишився старший брат Диктатора – отець Степан, який вступив добровольцем до війська і служив капеланом при Стаційній Команді. Захворівши на тиф, він 14 січня 1920 р. помер у залізничному вагоні на станції Слобідка біля Бірзулі.

*Степан Витвицький,
Сидір Голубович,
і Євген Петрушевич
на веранді Єпископського
палацу у Кам'янці-
Подільському
(вересень, 1919 р.).*

23. ДИПЛОМАТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ 1920–1922-х рр.

Щоб підготувати та підписати мирові договори з переможеними у світовій війні державами, союз країн Антанти скликав у Парижі Мирову Конференцію, яка відбувалася з 18 січня 1919 р. по 21 січня 1920 р. (з перервами). Конференція також вирішувала питання державної належності спірних територій та формат і юридичну основу утворення Ліги Націй. Органами конференції були т. зв. Рада Десяти, до якої увійшли по два представники від США, Британії, Франції, Італії та Японії, та Рада П'яти, котру творили міністри закордонних справ названих держав. Проте головна роль на конференції належала Раді Чотирьох у складі президента США та прем'єр-міністрів Франції, Британії та Італії (Найвища Рада). Представники переможених держав, уперше в історії дипломатії, не брали участі в роботі конференції – їх запрошували тільки для того, щоб ознайомити з уже підготовленими проектами мирових договорів з їхніми країнами.

Ширше обговорювали проблематику конференції на пленарних засіданнях, які відбувалися нерегулярно. Рішення ухвалювала Найвища Рада. Конференція мала компетенцію щодо визнання нових держав, які утворювалися на уламках імперій. Уряди країн Прибалтики, Закавказзя та України скерували до Парижа свої делегації, сподіваючись, що, в дусі справедливого вирішення права націй на самовизначення, союз Антанти визнає новоутворені держави.

Свою делегацію на Мирову Конференцію спорядила Директорія УНР. Місію очолював Григорій Сидоренко, а від серпня 1919 р. – граф Михайло Тишкевич. Членами делегації були наддніпрянці Дмитро Ісаєвич, Арнольд Марголін, Борис Матюшенко, Сергій Шелухин, Олександр Шульгин та буковинець Артем Галіп. У січні 1919 р. до Парижа скерувала своїх делегатів на чолі з Василем Панейком і ЗУНР. На підставі Акта злуки наддніпрянці та галичани утворили спільну делегацію. В. Панейко став заступником голови, працівниками місії – Антін Петрушевич та Олександр Кульчицький. Навесні 1919 р. до Парижа дісталися Дмитро Вітовський та Михайло Лозинський,

Василь ПАНЕЙКО
(1883–1956)

Адвокат, журналіст, громадсько-політичний та державний діяч, дипломат. Редактор газети «Діло» (1912–1918). Діяч УНДП, член Тісного Народного Комітету УНДП (1913–1919). Член Загальної Української Ради (1915–1916). Член Центрального Військового Комітету (Львів, жовтень 1918). Депутат УНРади. Державний секретар закордонних справ ЗУНР (листопад 1918 – червень 1919). Заступник голови місії УНР у Парижі. Разом зі С. Томашівським та О. Кульчицьким заснував окреме представництво ЗУНР. Співзасновник Українського Національного Комітету в Парижі (1920). Прихильник федерації України з Росією. 1945 р. емігрував до США, 1955 р. – до Венесуели. Помер у м. Каракас.

щоб домогтися припинення польського наступу у Східній Галичині. Незабаром до них долучилися Степан Томашівський та отаман Альфонс Ерле.

Українські делегати приїхали до Парижа без запрошення і не були офіційно визнані на конференції. Лише 20 травня 1919 р. їх запросили на засідання, щоб вислухати пояснення щодо українсько-польської війни в Галичині. За таких умов діяльність українських дипломатів полягала в неофіційних контактах та кулуарних бесідах із членами інших делегацій з метою пошуку зовнішньополітичної підтримки у справі визнання української незалежності.

У липні 1919 р. В. Панейко разом зі С. Томашівським та О. Кульчицьким, незважаючи на протест Г. Сидоренка, утворили в Парижі окрему галицьку делегацію, щоб репрезентувати інтереси ЗУНР. Делегація передала низку нот і протестів до Ради Чотирьох (Вудро Вільсон, Жорж Клемансо, Ллойд Джордж і Сідней Сонніно). В. Панейка приймав Ж. Клемансо та інші французькі міністри. Делегації УНР та ЗУНР, співпрацюючи в об'єднаному форматі чи діючи окремо, не могли досягти жодних вагомих результатів в плані міжнародного визнання.

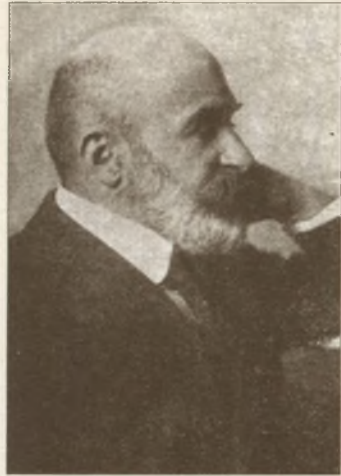
10 вересня 1919 р. у паризькому передмісті Сен-Жермен союзники підписали Мировий договір з Австрією. Згідно з 91 параграфом угоди, держави Антанти обійняли суверенні права над тими територіями, щодо яких не було ухвалено рішення про їх державну належність. До таких територій належала Східна Галичина.

Найвища Рада на підставі рішення від 25 червня 1919 р. і Сен-Жерменського договору ухвалила на засіданні 20 листопада 1919 р. Проект умови між головними коаліційними

Михайло ТИШКЕВИЧ
(1857–1930)

Землевласник-граф, публіцист, громадсько-політичний діяч, меценат, дипломат. Фундатор т. зв. Михайлової премії для Товариства «Просвіта» у Львові. Добродій та почесний член Українського Наукового Товариства у Києві. У роки Першої світової війни пропагував українське питання у європейських колах. Голова Союзу Українців-католиків у Києві (1917–1919). Голова надзвичайної дипломатичної місії УНР при Апостольському престолі (1919). Голова місії УНР на Мировій Конференції в Парижі (1919–1920).

й усоюзненими державами та Польщею у справі Східної Галичини (т. зв. Статут для Східної Галичини). У проєкті йшлося про передачу Східної Галичини Польщі терміном на 25 років із наданням краю автономії. Після закінчення цього терміну Ліга Націй мала ухвалити рішення щодо державної належності краю на підставі волевиявлення населення. У рамках Статуту на нараді 8 грудня 1919 р. було означено тимчасовий східний кордон Польщі, який розмежовував її зі Східною Галичиною (т. зв. Лінія Керзона). Кордон мав проходити від Гродно через Брест Литовський далі по Бугу і прямою лінією західніше Рави-Руської і Немирова, східніше Перемишля через Устрики Долішні до Карпат. Проєкт кордону відступав від етнографічного принципу, залишаючи на польській стороні частину Підляшшя, Холмщини, місто Перемишль, Лемківщину і українські території на правому березі річки Сян. Однак польська дипломатія відмовилася підписати цей проєкт і 22 грудня Найвища Рада вирішила відкласти це питання, тимчасово залишаючи Східну Галичину під окупацією Польщі.

Декларація місії УНР, яку підписав у Варшаві Андрій Ливницький, спричинила демарш дипломатичного представництва ЗУНР. В. Панейко зробив офіційну заяву про вихід зі спільної Делегації УНР у Парижі. Партикулярний підхід у зовнішньополітичній діяльності продовжив Євген Петрушевич, який взяв кермо дипломатії ЗУНР у свої руки. Наприкінці 1919 р. він виїхав з Відня до Парижа, де намагався зустрітися з представниками Найвищої Ради й повідомити їм про аргументи українського керівництва щодо шляхів врегулювання східногалицького питання. Однак ані у Парижі, ані в Лондоні, куди Петрушевич прибув у лютому

Степан ВИТВИЦЬКИЙ
(1884–1965)

Адвокат, політичний та державний діяч, дипломат. Офіцер Легіону УСС, служив у Пресовій Квартирі (1914–1915). Діяч УДНП. Повітовий комісар ЗУНР у Львові (листопад 1918). Депутат та працівник Президії УНРади. Керував справами Державного секретаріату закордонних справ ЗУНР (весна 1919). Голова делегації ЗУНР на переговорах із спеціальними місіями держав Антанти на чолі з генералами Ю. Бертелемі (лютий 1919) і Л. Ботою (травень 1919). Член спеціальної дипломатичної місії ЗУНР в Румунії (березень–квітень 1919). Заступник голови Дипломатичної місії УНР у Варшаві (жовтень–листопад 1919). Уповноважений для закордонних справ Диктатора ЗУНР (липень 1920 – січень 1921). Голова дипломатичних місій ЗУНР у Парижі та Лондоні (1921–1923). Депутат Союму II Речі Посполитої (1935–1939). Співзасновник, член Української Національної Ради (1948–1949), заступник голови Виконавчого Органу УНРади і керівник ресорту закордонних справ (1949–1951). Представник УНРади в США (1951–1954). Президент УНР в екзилі (1954–1965).

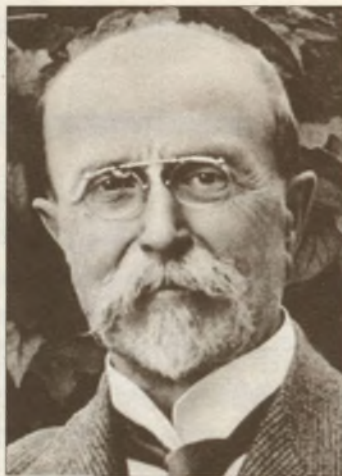
1920 р., йому не вдалося зустрітися із провідними політичними фігурами. Високопосадовцям зовнішньополітичних відомств, які вислухали його, він пояснив чому українська сторона відхилила запропонований Найвищою Радою «Статут для Східної Галичини».

Від літа 1919 р. ЗУНР в уявленнях державних діячів країн Антанти не існувала ані фактично, ані юридично. Посольство ЗУНР офіційно визнали тільки уряди Австрії та Чехо-Словаччини. Тому союзники вважали, що Є. Петрушевич за політичним статусом виступав, не як керівник держави, а лише як представник українського населення Східної Галичини. Голові УНРади було важко змагатися на дипломатичному полі із представниками Польщі. Зокрема на Міровій Конференції цю країну представляли відомі в міжнародних колах політики Ігнацій Падеревський, Роман Дмовський та Владислав Грабський.

Щоб зміцнити свої позиції, голова УНРади спробував укласти політичний союз з еміграційними антибільшовицькими силами Росії. Василь Панейко та Степан Томашівський ще в липні 1919 р. намагалися порозумітися з російськими колами в Парижі, зокрема з Ніколаєм Маклаковим. Однак перемовини виявилися безрезультативними Інший посланець Петрушевича – Теофіл Окуневський – нав'язував контакти з росіянами

Томаш Гарріг МАСАРИК
(1850–1937)

Вчений-філософ, педагог, чеський політик, державний діяч Чехо-Словаччини. Теоретик позитивістського напрямку філософії. Професор філософії Празького університету (1882–1914). Депутат австрійської Державної Ради. Співзасновник Чеської Національної Ради (1916–1918). В Україні організував легіон з полонених чехів та словаків (1917–1918). Президент Чехо-Словацької республіки (1918–1935). Сприяв заснуванню українських вищих шкіл у Чехо-Словаччині (1921–1923).

через посередництво Карла Крамаржа у Празі. Чеський прем'єр навіть підготував проект конституції, який запропонував оточенню Денікіна. За цим проектом Росія мала поділитися на низку областей, між ними – Україна, зі своїми урядами та окремими парламентами. Втім російських провідників такий проект тоді не влаштував.

10 січня 1920 р. у французькій столиці був створений Український Національний Комітет (УНК), до якого увійшли галичани Василь Панейко (голова), Олександр Кульчицький, Антін Петрушевич та Степан Томашівський. УНК був у тісних стосунках із колишнім секретарем гетьмана Скоропадського Сергієм Моркотуном та російськими еміграційними політиками. Хоча утворення УНК відбулося не без погодження з Євгеном Петрушевичем, він офіційно замовчував свою причетність до діяльності цієї організації.

Росіяни виявили зацікавлення союзом з українцями після поразок їхніх військ у боротьбі з Червоною Армією. У червні 1920 р. під час таємних перемовин у Парижі російські еміграційні політики пообіцяли Україні широкі політичні права з окремим соймом і армією, однак у складі федеративної Російської держави. Обіцянки росіян виглядали непереконливими – реальні можливості білоемігрантів переломити ситуацію в Росії на свою користь катастрофічно танули.

Тому влітку 1920 р. Петрушевич відкинув ідею порозуміння з росіянами й розірвав стосунки з Панейком. Диктатор повернувся до Відня й опублікував заяву, в якій заперечив свою проросійську орієнтацію, відзначивши, що укладення угоди з Денікіном мало суто військовий характер.

В імені Західно Української Народної Республіки!

Дипломатичний паспорт.

Пересилаючи до всіх, до кого це відноситься, повдоров-
лення, стверджую отсим іменем Західно Української На-
родної Республіки, що власник цього дипломатичного пас-
порту і горожанин Західно Української Народної Республіки
Вн. Президент *Д-р Євген Петрушевич*,
Президент Української Національної Ради
їде в *Відня* до *всіх держав Європи*
і назад. Тому маю честь звернутися до Високих Прави-
тельств чужоземних держав та їх властей з проханням
о безпечний і вільний переїзд та вільний побут для нього
на їх територіях а в разі потреби о правну поміч і озо-
рону. Цей паспорт є важкий для слідуочих держав

всіх держав Європи

особи, що
її почитати

посвідчаю.

Посольство Західно Української Народної
Республіки у Відні.

Відень, дня *15. листопада 1920.*

Au nom de la Rép

Passer

Salut à tous
Je certifie au nom
dentale que le porteur de
tion de la République
du Conseil National
Eugène Petrouchevitch
se rend de *Vienne*
à (en) *Genève*
Pour cette raison j'ai
vernements des Etats
le ci-nommé ~~signatur~~
leurs territoires et de la
cas de besoin.

Ce passeport est val
tous les Etats
Il est donné pour cert
de quoi j'appose ma sign

Légation de la Rép
occidentale

Vienne, le 15. m

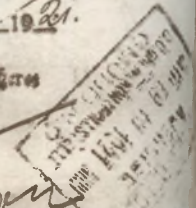
В. Зос. Шваневид
Досон

Nr. 7559 D.P.

K.B. Gesehen!
Gut zur ~~ein~~ maligen Reise aus
Osterreich und zurück.
Gültig ~~zwei~~ Monate
Wien, am *16. 11. 1920*

Nr. 1993
am *16. 11. 1920*
auf zur ~~ein~~ maligen Reise aus
Osterreich und zurück.
Gültig ~~zwei~~ Monate
Wien, am *16. 11. 1920*
Osterreichisches
Bundesministerium für Äußeres

Ukraine occidentale
 République d'Ukraine occidentale
 port diplomatique
 occidentale Mr. le Président
 docteur en droit qui
 en tous les États d'Europe,
 et retour.
 de prier les Hauts Gouvernements
 leurs autorités de laisser
 librement et séjourner dans
 toute aide et secours en
 pour le voyage en
 d'Europe
 identité du porteur en foi
 endographe et le sceau.

Generalnii Konsulatskii Republiki
 Gesko Slovenské ve Viedni
 Consulatskii General de la República
 Tchecoslovaque a Viena
 No. 574
 Text
 plat k jant casti do
 Bon pour se rendre
 Librete de pjeurca k tout mlchsch
 Valable jusqu' a
 Va Viena, dans
 Plate de
 par
 ptes
 liberte de pjeurca k tout mlchsch

In the name of the West-Ukrainian Republic!
 Diplomatic Passport.

To all those whom it may concern shall come greeting!
 I do hereby certify in the name of the West-Ukrainian Republic that the bearer of this diplomatic passport and citizen of the West-Ukrainian Republic Doctor Eugen Petrushevytsch, President of the Ukrainian National Council is travelling from Vienna and all states of Europe to Geneva and back.
 I therefore have the honour to request the High Governments of Foreign States and their Authorities to allow this gentleman to pass freely and to stay in their countries without let or hindrance and to afford him every assistance and protection of which he may stand in need.

This passport is valid for use only in the following countries in all States of Europe and is given as a certificate of the identity of the bearer under my hand and the official seal.

Legation of the West-Ukrainian Republic
 in Vienna.

Vienna, the 15th of November 1920.

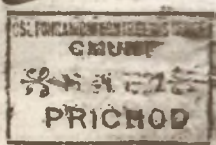
Fingauwrdy

Fol. Fingauwrdy
 No. 574

Gesehen!
 Gut zur ein maligen Reise aus
 Osterreich und zur
 Gültig 1 Monat
 Wien, am 14 Nov. 1920
 Osterreichisches
 Bundesministerium für Landes-
 und Volksangelegenheiten

Amal

Schweizerische Eidgenossenschaft
 Bern
 No. 574
 Letzter der Einreise in die Schweiz
 Erstes Aufenthalt
 Zweck
 Gebührt für
 Für den Schweizer Grenzschutz
 den 8. November 1920

Едуард БЕНЕШ
(1884–1948)

Вчений-соціолог, педагог, журналіст, чеський політик, державний діяч Чехо-Словаччини. Доцент Карлового університету у Празі. З початку Першої світової війни належав до підпільної чеської революційної організації «Маффія», але 1915 р. емігрував за кордон. Співзасновник Чеської Національної Ради (1916–1918). Міністр закордонних справ (1918–1935), президент (1935–1938) Чехо-Словаччини. 1920 р. провадив перемовини з Є. Петрушевичем.

«Правдою є тільки те, що представники Галицького Уряду в Парижі пробували утворити підготовчий комітет для наладнання порозуміння з деякими російськими кругами, що той комітет навіть не уконституувався і що по моїм приїзді в Париж ту розпочату справу понехано вже в першій половині січня 1920 р.

Я все був і тепер є засадничо противний тому, щоби Галицький Уряд мішався в справі Великої України, а з другого боку спочуваю і вірю в ідею соборності всієї України. Однак серед теперішніх міжнародних відносин потреба практичної політики наказує мені твердо й виразно стояти за тим, що галицька справа передовсім дозріла до поладнання її і що обов'язком Галицького Уряду є використати цю догідну політичну кон'юнктуру. Старання о як найскорше корисне для нас її вирішення в нічім не противиться інтересам Східної України, противне здобуття нашої самостійности дасть їй щойно сильну і трівку основу до боротьби за свободу Великої України. Дперва по розв'язанню питання самостійности Галицької України і при її помочи прийде день свободи й державної незалежности для всієї України».

Евген Петрушевич «До війська Галицької землі!» (Відень, 1920)

Масований наступ Червоної Армії влітку 1920 р. на Польщу спонукав її владу звернутися за підтримкою до країн Антанти. Під загрозою більшовицької окупації польське керівництво виявило готовність до компромісу з галицькими українцями. Питання Східної Галичини вклю-

чили у договір, який 10 липня 1920 р. Найвища Рада підписала з Польщею на міжнародній конференції у французькому місті Спа. У другому параграфі цього документа йшлося, що представників краю вислухають на міжнародній конференції, яку запланували організувати в Лондоні. Секретар Ллойда Джорджа у приватній розмові зі Сте-

Дипломатичний паспорт
Євгена Петрушевича (1919).

паном Томашівським на конференції у Спа переконував його, щоб галицькі українці обстоювати окремішність виключно ЗУНР. Він запевняв, що в ситуації, яка склалася, його керівництво могло підтримати державницькі прагнення лише Східної Галичини. У правлячих колах Британії панувала думка, що Наддніпрянську Україну охопили хаос та анархія і там бракувало державотворчих сил. Відтак утворення самостійної Великої України в уяві британських політиків не мало жодних перспектив.

На конференції у Спа знову актуалізували Лінію Керзона. 11 липня 1920 р. міністр закордонних справ Великої Британії Джордж Натаніель Керзон направив більшовицькому урядові Росії ноту із пропозицією припинити військові дії з Польщею і відвести війська по обидва боки від означеного кордону. За таких умов Східна Галичина опинялася б під контролем більшовиків. Проте польська армія укупі з частинами армії УНР зуміла дати відсіч силам більшовиків і загроза військової поразки Польщі минула. Відтак потреба у проведенні міжнародної конференції в Лондоні відпала й галицькі українці втратили ще один шанс для розгляду їхнього питання.

Уряд Петрушевича розглядав проект входження Східної Галичини у федеративний союз із Чехо-Словацчиною. Уперше на цю тему від імені уряду ЗУНР вів перемовини Теофіл Окуневський з Едуардом Бенешем та Вацлавом Клофачем у квітні 1919 р. у Празі. В середині липня 1920 р. Петрушевич кілька днів перебував у чехо-словацькій столиці. Двічі зустрічався з прем'єром уряду Властімілом Тусаром, а також був на аудієнції у президента Томаша Масарика. Можливий союз із Чехо-Словацькою республікою Петрушевич обговорював із чиновниками британських зовнішньополітичних відомств восени 1920 р. під час свого візиту до Лондона. Ідея такої федерації не мала підтримки серед впливових дипломатичних кіл Європи. Щоправда, Східна Галичина вкотре була визнана окремим державно-правовим суб'єктом у договорі, який держави Антанти підписали 10 серпня 1920 р. у Севрі з Румунією, Чехо-Словацчиною та Польщею. Севрський договір окреслив також кордон між Східною Галичиною і Чехо-Словацчиною та Румунією.

Наслідки дипломатичних заходів Петрушевича у Парижі та Лондоні у серпні–жовтні 1920 р. були мінімальними. Зокрема у столиці Британії голова УНРади не зміг зустрітися із впливовими політиками. Успішнішим виявився його візит до Женеві, куди Петрушевич виїхав 18 листопада 1920 р., разом із Ернестом Брайтером, Степаном Витвицьким та

Ллойд Джордж. Обидва політики запевнили, що українську делегацію у відповідний час заслухають на засіданні Ради Ліги Націй та Найвищої Ради Антанти.

У Женеві українська делегація провадила перемовини і з представниками міжнародних єврейських організацій, яких прагнула залучити на свій бік у східногалицькому питанні. Там же Петрушевич та Витвицький намагалися утворити українсько–литовсько–білоруський блок, щоб протидіяти східній політиці Польщі.

Голова УНРади на початку 1921 р. звернувся до Ради Ліги Націй із пропозицією прискорити розв'язку східногалицького питання. Як наслідок 23 лютого 1921 р. міжнародна інституція вкотре підтвердила, що Східна Галичина лежить поза кордонами Польщі й має окремий політичний статус. Було відзначено, що остання є тільки тимчасовим військовим окупантом краю, сувереном якого є держави Антанти. Рада Ліги Націй звернулася до Найвищої Ради Антанти з вимогою врешті вирішити східногалицьку справу, на що отримала позитивну відповідь. Обіцянки міжнародних інституцій вселили в Петрушевича оптимізм щодо найближчих перспектив української державності. У листі до Львівської делегації УНРади у квітні 1921 р. він писав: «Справа Галичини на добрій дорозі, ми напіраємо всіма силами на швидке вирішення і маємо надію, що справа буде вирішена в цвітні а найдалше в маю».

Щоб продемонструвати міжнародним політикам виважений підхід українців до національних прав громадян, уряд Є. Петрушевича (формально – УНРада) 30 квітня 1921 р. запропонував державам Антанти та Лізі Націй для ознайомлення проект конституції майбутньої Галицької Республіки, на взірець швейцарського устрою. У проекті не використовувалася титулатура ЗУНР; трьом «головним народностям» (українцям, полякам та євреям) гарантували рівні політичні, національні та культурні права. Щодо представників інших етнічних груп, то йшлося: «Прочі народности в державі творять національні меншости, та їх права і охорону запоручує конституція».

Представницьким законодавчим органом республіки мала бути Державна Рада, яка обирала серед депутатів голову (президента Державної Ради) і 4-х заступників (віце-президентів). Голова законодавчого органу мав би бути українець, щонайменше один заступник – поляк, один заступник – єврей. На чолі Галицької Республіки мав стояти Президент Держави, обраний загальним та демократичним голосуванням терміном на 6 років. У проекті під наз-

вою «Основи державного устрою Галицької Республіки» було також сказано, що урядовцями та службовцями в Галицькій Республіці можуть бути призначені тільки ті громадяни, які володіють щонайменше двома мовами «національностей держави». Українці опублікували свій проект конституції кількома мовами й розповсюдили його серед дипломатичних кіл. Однак міжнародні інституції утрималися від офіційних оцінок цього документа.

Еміграційний уряд задля підсилення своїх позицій у зовнішньополітичній діяльності вирішив порозумітися з русофільськими середовищами краю. 15 жовтня 1921 р. у Відні Петрушевич вів перемовини із представниками «Галицько-Русской Организации» Осипом Марковим та Кирилом Вальницьким щодо узгодження дій. Внаслідок віденських домовленостей у Львові 11 грудня 1921 р. відбулося перше спільне засідання представників УНРади з уповноваженими Виконавчого Комітету Галицько-Руської Організації. Тоді ж віденський часопис «Український Прапор» опублікував статтю, в якій йшлося про потребу консолідації з русофілами на підставі їх чину в українсько-польській війні 1918–1919 рр.: «Але се треба підчеркнути, що поза одиничними випадками галицькі русофіли в краю не зрадили свого народу у важкій хвилі і взяли активну участь в боротьбі нашого народу проти польської навали».

Восени 1921 р. Петрушевич знову направив своїх представників на загальні збори Ліги Націй до Женеви. У 1921–1922 рр. делегацію очолював Кость Левицький, а її членами були Степан Витвицький, Антін Петрушевич та о. Йосафат Жан. Завдяки їхнім зусиллям, 27 вересня 1921р. загальні збори Ліги Націй висловили побажання, щоб Рада Антанти звернула увагу на важливість якнайшвидшого вирішення питання Східної Галичини. Щодо питання Східної Галичини висловлювалися британське та французьке товариства Ліги Націй. Їх виконавчі комітети у своїх рішеннях від 15 грудня 1921 р. (англійці) та 20 березня 1922 р. (французи) відповідно підтримали ідею надання краю незалежного статусу на засадах права національного самовизначення. На думку історика Віталія Кушніра, головним політичним здобутком дипломатії Петрушевича у Лізі Націй 1921–1922 рр. став той факт, що ця міжнародна організація у своїх ухвалах підтверджувала, що Польща не має суверенних прав на Східну Галичину.

За відсутності впливового зовнішньополітичного союзника Є. Петрушевич почав налагоджувати контакти з більшовиками. Його посланці Осип Назарук та Лука

Мишуга мали перемовини у Копенгагені із заступником наркома закордонних справ СРСР Максимом Літвіновим. Ярослав Біберович провадив консультації у Берліні із представниками УСРР Вольдемаром Ауссемом і Михайлом Левицьким. Посланці Диктатора прохали в радянських дипломатів політичної та фінансової підтримки.

У 1922 р. європейські держави, щоб оздоровити економічні відносини у післявоєнну добу, скликали конференцію в Генуї, куди запросили делегації Німеччини та більшовицької Росії. Спорядили окремі представництва також уряди Радянської України та УНР. На конференції представники Антанти мали обговорити й низку політичних питань, зокрема, галицьке. За словами Ллойд Джорджа, без його вирішення мир на Сході Європи був немислимий. Уряд ЗУНР направив до Генуї делегацію у складі: Кость Левицький (голова), Степан Витвицький та Ернест Брайтер (члени), о. Йосафат Жан та Володимир Бандрівський (секретарі), Степан Рудницький (експерт) та Володимир Степанківський (пресовий референт). Прибув до Генуї і Євген Петрушевич.

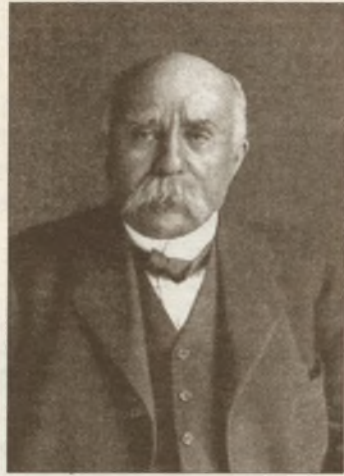
Уряд Петрушевича мав надію, що більшовицька делегація на конференції стане на боці галицьких українців. Напередодні початку роботи Генуезької конференції Євген Левицький у розмові з радянським емісаром Михайлом Левицьким, просив того підтримати делегацію ЗУНР. Водночас голова УНРади побоювався, щоб уряд Росії не уклав мирового договору коштом Східної Галичини. Щоб нічим не роздратувати більшовиків, Петрушевич написав листа до своїх прибічників у краю, із проханням не публікувати антирадянських матеріалів у пресі: «На милий Біг прошу вплинути на редакцію Вістника, щоби найменше в теперішню праважну хвилю залишила атаків проти Росії! Теперішня хвиля не є корисна для вирішення нашої справи, наше становище на конференції буде дуже трудне, нашу надію на корисне вирішення покладаєм головню на приречену нам поміч Росії, котра обіцяє нам попірати всіма силами наше домагане незалежності і не допустити за ніяку ціну до дальшого полишення нас при Польщі».

Суперечності між Британією та Францією, які проявилися у Генуї, а також розірвання перемовин із більшовиками, спричинилися до провалу головної мети конференції. Натомість виграв радянський уряд, якому вдалося домовитися з Берліном.

Для галичан наслідки генуезьких баталій були неоднозначними. Представники держав Антанти визнали право УНРади представляти інтереси українців краю та переда-

Жорж КЛЕМАНСО («Тигр»)
(1841–1929)

Журналіст, письменник, політичний і державний діяч. Депутат Національних Зборів Франції (1871–1893). Як кореспондент паризьких газет та письменник подорожував багатьма країнами світу. Відвідуючи Галичину, у Буську познайомився з о. Омеляном Петрушевичем, про якого згадав у своїй книзі. Прем'єр-міністр Франції (1906–1909, 1917–1920). Член Ради Чотирьох Мирової Конференції в Парижі (1919–1920). Був прихильником відновлення Польщі в її історичних кордонах.

ли східногалицьку справу для розгляду в політичній комісії. Проте перед початком конференції це питання, з невідомих причин, зняли з порядку денного. Таким чином, українська справа в Генуї не виграла, однак, у дипломатичному плані, уряд Петрушевича отримав міжнародне визнання.

У Генуї Є. Петрушевич розпочав налагоджувати особисті контакти з радянським керівництвом. Тоді відбулася його таємна зустріч із головою Раднаркому УСРР Християном Раковським. Петрушевич просив радянського високопосадовця про політичне та матеріальне сприяння. Було укладено угоду про координацію дій, яку голова УНРади волів засекретити.

Значних зусиль у справі міжнародного визнання прав галицьких українців на національне самовизначення доклав Андрей Шептицький. Митрополит був у постійному зв'язку з Є. Петрушевичем завдяки посередництву о. Тита Войнаровського, який часто бував у Відні. Восени 1921 р. митрополит виїхав зі Львова, щоб відвідати українську діаспору у США, Канаді, Бразилії та Аргентині. На шляху за океан, Шептицький деякий час затримався в австрійській столиці, де мав розмови з Є. Петрушевичем, К. Левицьким та іншими галицькими діячами. Лідер ЗУНР попросив митрополита особисто взяти участь в акціях у деяких країнах щодо визнання їхніми урядами незалежності й суверенності Галицької держави. Митрополит мав розмови з високопосадовцями Франції, Італії, США та Канади, які, втім, не принесли бажаних результатів.

Поряд із заходами дипломатії ЗУНР та УНР міжнародну діяльність задля підтримки українських самостійниць-

Наліпка на дипломатичну пошту посольства ЗУНР у Відні.

ких прагнень і реалізації власних монархічних амбіцій провадив Вільгельм Габсбург. Він любіював визнання української самостійності серед династичних кіл Європи. Задля збільшення своєї політичної ваги Вільгельм зумів порозумітися з гетьманом та його оточенням. За інформацією польської розвідки та дипломатичних служб, Є. Петрушевич долучився до угоди, яку уклали між собою 5 січня 1921 р. В. Габсбург та П. Скоропадський. В угоді йшлося, що в разі відновлення української державності, Василь Вишиваний мав стати королем федеративної України, Скоропадський – її гетьманом, а Петрушевич – диктатором Східної Галичини.

Діяльність української дипломатії у 1921–1922 рр. можна оцінювати по-різному. Послідовні звернення національного проводу та дипломатів до міжнародних інституцій актуалізували українське питання в Європі. Проте на шляху до його вирішення стали суперечності, які виникли між країнами Антанти по закінченню війни. Кожен із союзників намагався через мирові договори втілити власні політичні інтереси і встановити відповідний баланс сил і противаг на континенті. Українська державність у планах та схемах післявоєнного устрою Європи не фігурувала.

Європейські державні діячі та дипломати на офіційному рівні та у приватних контактах постійно запевнювали дипломатів ЗУНР у тому, що питання Східної Галичини буде вирішене об'єктивно, з урахуванням національних прав українців. Але в думки Петрушевича все частіше закрадалися сумніви щодо успіху його міжнародних зусиль. Поведінка західних дипломатів раз у раз свідчила, що принцип самовизначення націй, яким скористалися народи, що у світовій війні були на боці Антанти, до українців застосований не буде.

Голова УНРади уважав, що повинен до кінця, за будь-яких обставин, виконати свій обов'язок, як політичного лідера. У листі до Степана Томашівського, який перебу-

вав у Лондоні, Петрушевич писав: «Перед краєм за політику відповідаю я, всі ми впрочім працюємо однаково над тим, щоби здобути для нашого народу можливе після обставин найкраще, край се розуміє і коли не вдасть ся нам вповні вдовольнити його результатами нашої праці, то з певністю не кине на нас каменем за те, що складніші від нас обставини не дозволяли нам здобути більше».

Дипломатичний паспорт Євгена Петрушевича (1923).

В імені Західно Української Народної Республіки.
 Au nom de la Republique Ukrainienne Occidentale! In the name of the West-Ukrainian Republic!

Дипломатичний паспорт.
Passeport Diplomatique. Diplomatic Passport.

Опис особи. — Description. — Personal description.

Стать: <i>висока</i>	Очі: <i>хорі</i>
Taille: <i>haut</i>	Yeux: <i>noirs.</i>
Hauteur:	Yeux:
Лице: <i>моргові</i>	Ніс: <i>порясований</i>
Visage: <i>atlarge</i>	Nos: <i>normal.</i>
Face:	Nose:
Волося: <i>сірі</i>	Вік: <i>60.</i>
Cheveux:	Age:
Hair:	Age:
Особані ознаки:	
Marques distinctives:	
Special peculiarities:	

Власноручний підпис власника паспорту:
 Signature autographe du porteur:
 The own signature of the bearer of the passport:

Власноручний підпис

Ідентичність особи і власноручний підпис стверджується.
 Identité de la personne et signature est certifiée.
 This is to certify the identity and the signature of the bearer.

Власноручний підпис, 22. IX. 1923.

24. ЗАКОРДОННА ГРУПА УНРади ТА УРЯД ДИКТАТОРА

Є. Петрушевич за Збручем не зрікся одноосібної влади і влітку-восени 1919 р. підписував офіційні документи як «Диктатор». Встановлення тимчасової польської адміністрації у Східній Галичині та фатальна для УНР ситуація на Наддніпрянщині вимагали від керівництва ЗУНР виробити нову стратегію й тактику в боротьбі за державність та пошуку зовнішньої підтримки. Політичному проводу необхідно було чітко окреслити свої владні прерогативи і представницькі повноваження. Петрушевич не скасував власних компетенцій і в еміграції, але тут він зіткнувся із проблемою легітимізації свого правління в очах світової дипломатії. Коли головні зусилля були спрямовані на міжнародне визнання ЗУНР, фігурувати «Диктатором» було недоцільно. Тому Є. Петрушевич назовні фігурував як «Президент Української Національної Ради», а у питаннях внутрішніх справ залишив диктаторські повноваження.

Ще перебуваючи в Кам'янці-Подільському, він подбав, щоб його довірені особи реанімували у Відні УНРаду, як представницький орган, щоб у такий спосіб продемонструвати очільникам Антанти окремішність території Східної Галичини «як міжнародно-правної одиниці». Головну організаційну роботу здійснив Євген Левицький. Він зумів досягти компромісу, коли В. Сінгалевич та О. Бурачинський виступили проти відновлення діяльності УНРади. Депутати врешті погодилися, що їхні наради отримують статус: «Збір членів УНРади за границею». Головою обрали Є. Левицького, заступником – Т. Окуневського. Незабаром затвердили офіційну назву: «Закордонна група Української Національної Ради» (ЗГ УНРади), інша вживана назва – «Збори членів УНРади у Відні».

На перших засіданнях депутати ухвалили проекти протестів проти передачі Галичини під польську юрисдикцію, які спрямували до Найвищої Ради в Парижі та урядів і парламентів держав Антанти й нейтральних країн. Вони також вимагали випустити на волю інтернованих поляками українців і направити до Східної Галичини спеціальну комісію для розслідування репресивних практик щодо ак-

тивістів ЗУНР. Вимоги подіяли – польська влада випустила на волю частину інтернованих.

До середини вересня 1919 р. відбулося 12 засідань ЗГ УНРади. Є. Петрушевич, прибувши до Відня, дізнався про Варшавську декларацію делегації УНР під керівництвом А. Ливицького від 2 грудня 1919 р., у якій йшлося про відмову від претензій Наддніпрянців щодо Галичини. Диктатор негайно скликав УНРаду і головував на засіданнях 9–17 грудня 1919 р. Тоді ж до австрійської столиці прибув заступник голови делегації УНР на Мировій Конференції Василь Панейко.

Депутати обговорили ситуацію на Наддніпрянщині, перспективи розгляду українського питання на Мировій Конференції і ухвалили протест проти декларації від 2-го грудня. На засіданні ЗГ УНРади Петрушевич заявив, що вважає за необхідне «задержати і збільшити галицьку армію, тим більше, що й Англія підіпре сю акцію. Сею дорогою я піду, хоч би мене звали навіть зрадником, бо иншого виходу я не бачу».

У той час відновила свою діяльність Львівська делегація УНРади, яка організувалася на підставі Статуту від 19 жовтня 1918 р. Це понизило статус ЗГ УНРади, тому засідання відбувалися не регулярно. Впродовж 1919–1923 рр. її персональний склад та керівництво змінювалися. У засіданнях брали участь також працівники еміграційних установ та інші громадсько-політичні діячі з Галичини: журналіст Юліан Бачинський, педагог Григорій Микитей, правники Аїтал Вітошинський, Іван Волянський, Павло Лисяк та Лука Мишуга, фінансист Олександр Сероїчковський. До складу ЗГ УНРади увійшов, як представник від польського населення Львова, журналіст Ернест Брайтер. Йосип Ганінчак та Роман Шипайло почергово були відпоручниками УНРади з військових справ. Доручення УНРади виконував також Степан Біляк. Роман Перфецький часто подорожував між Львовом та Віднем і фактично був членом Львівської та Віденської делегацій. У 1920–1923 рр. ЗГ УНРаду очолював Лев Левицький. До ЗГ УНРади окрім галичан входили й буковинські депутати. Але вони утворили і свою окрему делегації УНРади у Відні (голова – Ілля Семака).

Зусилля ЗГ УНРади були спрямовані на досягнення міжнародного визнання прав українців на національне самовизначення та державну самостійність у Східній Галичині й Буковині. Депутати домагалися усунування іноземної окупації українських територій та відновлення політичних

Члени Колегії Уповноважених та працівники урядових установ ЗУНР на еміграції у Відні.

прав і громадянських свобод українського населення. Заяви, звернення та протести від імені УНРади надсилали до Навищої Ради Мирової Конференції та інших міжнародних форумів. 8 травня 1920 р. закордонна група одностайно ухвалила протест проти українсько-польського договору, який у Варшаві підписав Симон Петлюра 22 квітня того ж року. Депутати регулярно заслуховували також дипломатичні делегації ЗУНР.

У Відні спорадично засідали й партійні представництва. Закордонну групу УНТП очолював Л. Левицький, УРП – Я. Підляшецький. Відомо про діяльність комітету УСДП.

Після низки дипломатичних вояжів Є. Петрушевич повернувся до Відня і 25 липня 1920 р. спеціальним розпорядженням утворив новий уряд – Колегію Уповноважених Диктатора ЗУНР. Уряд складався з таких діячів: 1) Степан Витвицький – уповноважений для закордонних справ; 2) Володимир Сінгалевич – уповноважений з питань фінансів, торгівлі та промислу; 3) Осип Назарук – уповноважений для справ преси та пропаганди; 4) Йосип Ганінчак – уповноважений для внутрішніх справ, судівництва, освіти, віросповідань, рільництва, пошт і телеграфу, шляхів та публічних робіт; 5) Роман Перфецький – референт для зв'язку з краєм. До складу уряду увійшла Військова

Колегія Уповноважених Диктатора у Відні (1920).

канцелярія Диктатора (керівник – отаман Ярослав Селезінка) та Президіальна канцелярія (Лев Петрушевич). Розпорядок від 30 серпня 1920 р. гласив, що у разі відсутності Диктатора ЗУНР в осідку уряду функції державної влади має виконувати Колегія Уповноважених.

У 1921 р. обов'язки уповноваженого із закордонних справ Петрушевич доручив виконувати К. Левицькому, котрий одночасно очолив Колегію Уповноважених. С. Витвицький тим часом керував місіями ЗУНР у Парижі та Лондоні. Коли О. Назарук виїхав до Канади, уповноваженим із питань преси і пропаганди став Я. Підляшецький, а Р. Перфецький перейняв обов'язки Й. Ганінчака. 6 вересня 1921 р. у відання С. Смаль-Стоцького перейшли питання освіти. Його посада називалася «Уповноважений Уряду для справ освіти Галицької Республіки у Відні». 28 вересня 1921 р. Олександра Марітчака призначили на посаду «політичного референта зв'язку з краєм».

Персональні зміни в Колегії Уповноважених відбулися 1922 р. Л. Сероїчковський обійняв посаду уповноваженого з фінансових питань, В. Сінгалевич – внутрішніх справ, Р. Перфецький – преси та пропаганди. Фінансовий контроль закордонного уряду здійснював Мирон Гаврисевич. Референтом «зв'язку з краєм» став Я. Підляшецький. Усі уповноважені, за винятком О. Назарука та Я. Підляшецького (обидва – діячі УРП), належали до УНТП. Колегія Уповноважених формально стала головним центром прийняття рішень політичної еміграції ЗУНР. На урядову роботу перейшли кілька членів ЗГ УНРади. Для підготовки законопроектів Диктатор утворив Кодифікаційну Комісію. У Відні діяло посольство ЗУНР (IV. Віндмюгльгассе, 15) під керівництвом В. Сінгалевича.

Депутатам ЗГ УНР, котрі не працювали в еміграційних структурах ЗУНР і не отримували зарплатні, для мешкання в австрійській столиці бракувало навіть мінімальних коштів. Працю в урядових установах отримували насамперед лояльні до Петрушевича діячі.

У наукових працях з історії української революції побутує теза, що у грудні 1919 р. Петрушевич скасував Акт Злуки, повернувши первісну назву ЗУНР. Натомість політик стверджував пізніше таке: «Не було ніякої спеціальної постанови. Дану властиву назву ЗУНР прийняла Диктатура назад по заключенню Петлюрою звісної угоди з Польщею, котрою іменем Диктатури зрікся в користь Польщі всіх прав до Західної України висказуючи своє повне *désintéressant* (незацікавленість. – О. П.), чим фактично

Мирон ГАВРИСЕВИЧ
(1889–1931)

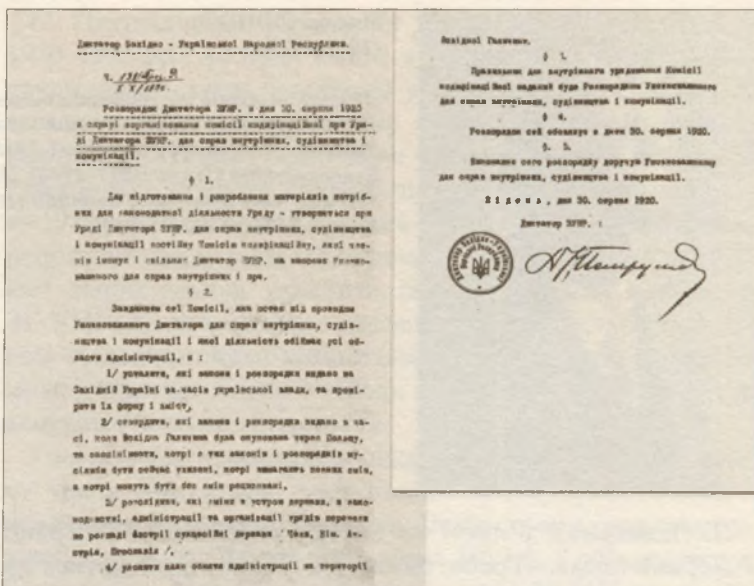
Фінансист, банківський службовець, офіцер австрійської армії, громадський та державний діяч. Перед Першою світовою війною – ревізор Австро-Угорського Банку, директор Земельного Банку Гіпотечного у Львові. Директор Державної Каси ЗУНР у Відні (1919–1923), член Фінансової Ради Диктатора. Повернувшись з політичної еміграції, працював у Земельному Банку Гіпотечному (1925–1931).

анулював потверджену Трудовим Конгресом злуку і змусив Західну Україну обороняти свою незалежність проти Польщі самій».

Стосунки Є. Петрушевича з середовищами політичної еміграції у Відні, зокрема із ЗГ УНРади, склалися не просто. Володимир Целевич прибув з австрійської столиці до Львова й розповідав керівництву УНТП: «Між урядом і ширшою громадою на еміграції є безнастанні непорозуміння, головню ізза того, що всі зарядження виходять без найменшого порозуміння з громадою, та що навіть уповновласнені диктатора всі зарядження видають виключно на приказ диктатора, спихаючи на нього таким чином всю відвічальність навіть в тих справах, в яких він її не може і не повинен вести». Конфлікт загострював і факт призначення на ключові урядові посади племінників Диктатора: Л. Петрушевича та Я. Селезінки.

«Ми тут всі стоїмо непохитно на становищі повної незалежності західно-української республіки, а тим самим попираємо однодушно сю лінію п. д-ра Евгена Петрушевича у веденій його Урядом акції. Але разом з тим ми всі – майже однодушно, з виїмком кількох лише одиниць – є затривожені похибками сього Уряду і його системою трактування внутрішніх народових справ. Уряд числить за багато на сухі ноти, писані до Антанти, на поїздки до конференційних передпокоїв, дурить себе а часто і загал люда марницею – а затрачує цілком контакт з еміграцією і з суспільністю в краю а навіть стоїть з ними у ворожнечі. Що правда – ми – закордонна група національно-демократичної партії та закор-

*Розпорядження про створення Кодифікаційної
Комісії при уряді Диктатора (30 серпня 1920 р.).*

*донні члени Національної Ради – заявлялися на зверх
усе за Урядом як репрезентантом ідеї незалежності
нашого краю, але у внутрі ми піддавали його методи
і систему рішучій критиці і домагались змін. Зокрема
ми від року жадаємо на дармо скликання бодай закор-
донної групи Національної Ради і її впливу та парла-
ментарної контролі над політичною і бюджетовою
господаркою Уряду – але на жаль без успіху. П. Прези-
дента д-ра Петрушевича окружили, користаючись фа-
мільним звязком, люде молоді, в політиці цілком не
освічені, а за те маючі наклін до інтриг. В найблизшій
окруженню Президента є один його братанич, один
сестрінець та два три їх особисті приятелі – все те
цілковиті нулі в народнім життю до передостаннього
року. Справи народні не рішаються таким компетент-
ним збором вибраних, досвідних представників, а в тіс-
нім кружку сих кількох людей. Їх слово рішає про ужи-
ване фондів, номінації, місії, послів, акти політичні і
т. п. Навіть т. зв. «уповноважені» – ніби міністри – не
мають тут голосу, оскільки не належать саме до того
тісного особистого кружка».*

З листа Лева Левицького до українських інституцій у США (30 квітня 1922 р.)

Микола СПИНУЛ
(1867–1928)

Педагог, освітній та громадсько-політичний діяч на Буковині. Повітовий шкільний інспектор. Депутат Державної Ради (1907–1918), Буковинського Союму (1911–1918). Депутат УНРади, член Віденської делегації (1919–1923). Консул ЗУНР у Відні (1919).

Л. Левицький у листі до активу української еміграції Америки писав: «Треба, щоби ізза Океану ішов натиск на Президента, аби віддалив фаміліянтів та щоби піддався громадській контролі. Інакше дійдемо – не дай Боже, – до катастрофи».

Будинок у Відні, у якому в 1919–1923 рр. було розташоване Посольство ЗУНР (VI. Windmühlgasse, 15).

Є. Петрушевич, обіймаючи посаду голови УНРади в 1920–1922 рр., не брав участі в засіданнях її закордонної групи, навіть коли перебував у Відні. Остання, за своєю компетенцією, поступалася у статусі чинній Львівській делегації УНРади. Одночасне існування обох делегацій створювало правову колізію щодо їх повноважень. Влітку 1922 р. у Відні була здійснена спроба перебрати головну репрезентаційну роль. 16 червня 1922 р. А. Крушельницький запропонував ухвалити резолюцію, що визнавала ЗГ УНРади тимчасовим парламентарним представництвом «з повною його компетенцією до того часу поки не може зібратися повна УНРада в краю». Проте більшість депутатів його не підтримала.

Тоді ж соціал-демократи піддали різкій критиці політику уряду Диктатора, виступивши проти проєктованого новотвору Галицької Держави. Вони домагалися продовжити дію Акту Злуки від 3 січня 1919 р. і об'єднатися з Радянською Україною. Водночас діячі УСДП вимагали провести ревізію фінансової діяльності уряду Диктатора і створити парламентарний уряд. Однак у ЗГ УНРади вони виявилися в меншості.

26 червня 1922 р. представники УНТП і УРП одностайно підтвердили свою довіру до політичної лінії Диктатора, нехтуючи питанням контролю фінансів. Зі свого боку, Є. Петрушевич заявив, що може зректися повноважень Диктатора та керівника уряду, коли цього зажадає УНРада, натомість залишиться на посаді Президента останньої.

Українське керівництво намагалося ознайомити політиків та ширші кола Західної Європи й Америки з українським питанням. Є. Петрушевич доручив Володимирові Біберовичу заснувати Пресове бюро ЗУНР, яке регулярно видавало німецькою мовою бюлетені для віденської преси і для акредитованих в австрійській столиці закордонних кореспондентів. Бюлетені надсилали поштою до західних політиків та журналістів, українських представництв та часописів у Берліні, Будапешті, Лондоні, Парижі та Римі, адресували в Канаду, США та у країни Латинської Америки. Працівники Пресового бюро підтримували особисті контакти з редакторами віденських газет і закордонними кореспондентами.

Уряд ЗУНР опікувався інтернованими на території Чехо-Словаччини вояками УГА. Інтерновані вважали Диктатора своїм зверхником і покладали на нього великі надії щодо звільнення із таборів. Вояки з Йозефова передали Петрушевичу «Альбом-альманах УГА», який вони ви-

Ярослав СЕЛЕЗІНКА
(1887 – після 1939)

Правник, адвокат у Радехові, офіцер австрійської та української армії, громадсько-політичний діяч. Син о. Селезінки та Ольги з Петрушевичів. Сотник Галицької Армії, інтендант III Корпусу у м. Стрий. Референт інтендатури при уряді Диктатора. Шеф військової канцелярії й особистий секретар Є. Петрушевича у Відні. Звинувачений у державній зраді прокуратурою II Речі Посполитої (1924), але оправданий вищою судовою інстанцією. Діяч УНДО, голова філії Товариства «Рідна Школа» та організатор сокільського руху на Радехівщині. Арештований більшовиками 1939 р. і розстріляний у концтаборі Ярцево Архангельської області.

готовили власноруч. Той був зворушений дарунком і висловив подяку воякам: «Альбом – символ віри в мене як наставника». На честь очільника ЗУНР назвали таборову середню школу: «Українська державна еміграційна гімназія з реальними паралелями ім. Президента Д-ра Е. Петрушевича».

Уряд Чехо-Словаччини частково покривав кошти на утримання інтернованих українців, ще частину фінансів повинен був надавати уряд ЗУНР. Тривале й невмотивоване перебування українських вояків у концтаборах спричинило внутрішнє напруження і деморалізацію серед особового складу.

У Відні Є. Петрушевич жив у скромному помешканні у VIII окрузі міста на Гернальзергюртель, 4. Користувався одним автомобілем разом із послом В. Сінгалевичем.

*Візитівка голови Української
Національної Ради Євгена Петрушевича (1920).*

Др. ЄВГЕН ПЕТРУШЕВИЧ
ПРЕЗИДЕНТ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ РАДИ

Лев ПЕТРУШЕВИЧ
(1880–1940)

Суддя у Великих Мостах, прокурор у Бережанах, адвокат у Львові. Племінник

Є. Петрушевича – син о. Степана. Діяч УНДП. Депутат УНРади, член земельної комісії.

Юрисконсульт Міністерства юстиції УНР у Кам'янці-Подільському (1919). Керівник Президіальної канцелярії Диктатора у Відні (1920–1923). Співзасновник Української Партії Праці. Голова Товариства «Дністер» (1937–1939). Прихильно сприйняв прихід радянської влади в Західну Україну. Наприкінці 1939 р. домагався працевлаштування у Львівському університеті, але невдовзі несподівано помер.

Однак значні кошти йшли на функціонування урядового апарату, дипломатичну діяльність та утримання військової місії у Празі. Колегія Уповноважених матеріально підтримала створення Українського Вільного Університету у Відні та переїзд його до Праги. Допомогу надавали й українським студентам. Ці та інші витрати виснажували урядові фінанси, отримані з пожертв української еміграції із-за океану. Відтак Є. Петрушевич був змушений піти на кардинальне скорочення штатів свого уряду та інших еміграційних установ.

Таблиця української еміграційної гімназії в Йозефові.

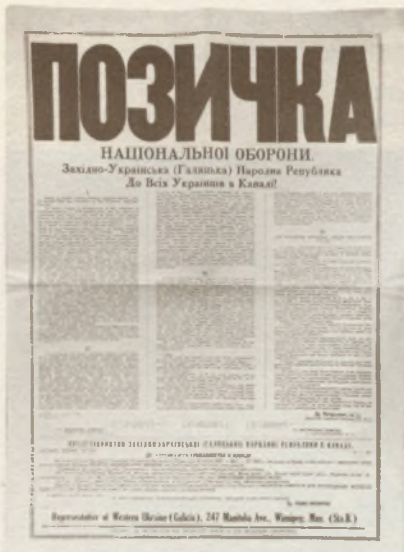
25. ДОПОМОГА ВІД УКРАЇНЦІВ КАНАДИ ТА США

Національно-визвольні змагання в Україні мали жвавий відгук серед українських емігрантів Канади і США, яких тоді налічувалося відповідно 200 тис. і 500 тис. осіб. Вони через національні інституції й уряди країн перебування намагалися надати всебічну політичну, гуманітарну та фінансову підтримку своїм співвітчизникам.

Еміграційні інституції: Український Народний Союз (утворений 1894 р. навколо газети «Свобода»), Український Народний Комітет (від 1922 р. – Об'єднання Українських Організацій в Америці), Товариство «Провидіння», Українське Інформаційне Бюро та Маніфестаційний Комітет всіляко пропагували у США та Канаді українське питання, висвітлювали й коментували події української революції.

Українська еміграція США скерувала на Мирову Конференцію делегацію в складі Кирила Білика та Дж. Геміла. Діаспору Канади представляли в Парижі Осип Мегас

Звернення Є. Петрушевича до українців Канади про Позичку Національної Оборони (плакат).

Перегляд на Позичку Національної Оборони.

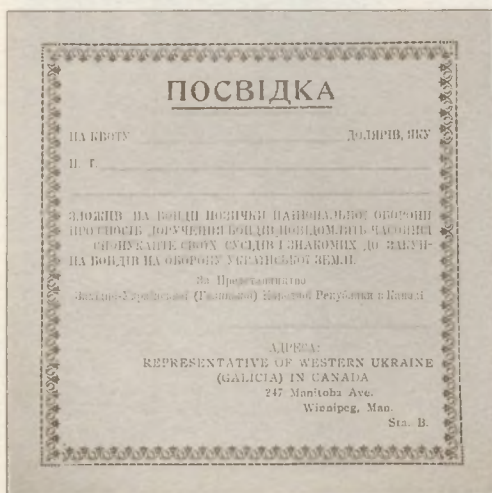

Іван БОБЕРСЬКИЙ
(1873–1947)

Педагог фізвиховання, журналіст, дипломат. Вивчав фізкультурний рух у Німеччині, Швеції, Чехії та Франції. Викладач Академічної гімназії у Львові. Організатор українського сокільського і спортивного руху в Галичині та в еміграції. Член Бойової Управи ГУР, співорганізатор Леріону УСС. Редактор «Вістника Державного секретаріату військових справ», урядовець секретаріату (1918–1919). Повноважний представник уряду Є. Петрушевича у США та Канаді (1920–1925). Від 1932 р. мешкає у м. Тржич (Югославія), де й помер.

частина Австро-Угорської імперії. Варшавський договір, який підписав уряд УНР навесні 1920 р., ще більше переламав соборницький підхід до справи визволення України. І тоді українська діаспора перейнялася насамперед долею Галичини, Буковини і Закарпаття, тим паче, що саме з тих земель походила більшість українських емігрантів на північноамериканському континенті.

Українські установи та їхні лідери наголошували, що утворення незалежної західноукраїнської держави відповідало основним постулатам 14 пунктів Вудро Вільсона. Масову підтримку самостійницьких прагнень своїх земляків засвідчили протестні кампанії, маніфестації та велелюдні віча, що провели емігранти на захист України в різних місцевостях Канади і США.

*Посвідка про Позичку
Національної Оборони в Канаді.*

Лука МИШУГА
(1887–1955)

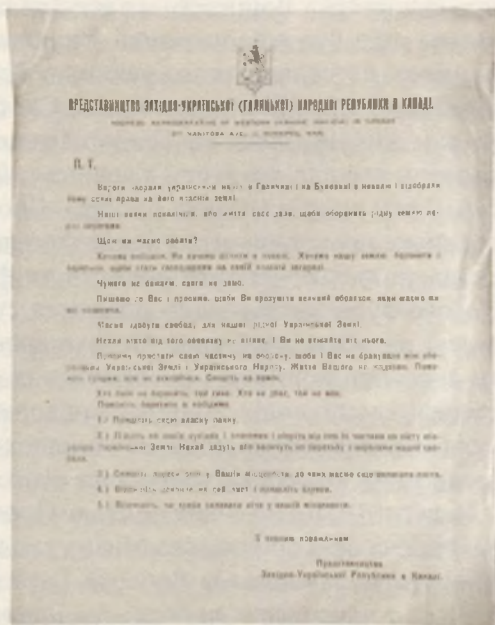
Правник, журналіст, військовий та громадсько-політичний діяч. Командир відділів УСС на Волині (1915–1918). Повітовий комісар ЗУНР у Радехові (1919). Секретар делегації ЗУНР на мирових перемовинах у Ризі (1920). Голова Галицької Фінансово-Торговельної Місії у США (1921–1923). Ініціатор заснування та генеральний секретар Об'єднання Українських Організацій Америки. Співзасновник Українського Конгресового Комітету Америки (1940). Головний редактор часопису «Свобода» (1933–1955).

За даними дослідника Петра Гуцала, українці-емігранти надіслали на адресу Генуезької конференції понад 200 петицій та телеграм із протестами проти польського окупаційного режиму у Східній Галичині та з вимогами відновити незалежність ЗУНР.

Заходи емігрантів підтримав митрополит А. Шептицький, який під час свого візиту до США і Канади влітку–восени 1921 р. зустрічався з державними діячами цих країн і переконував їх про необхідність підтримати державотворчі зусилля українців. У результаті системних заходів укра-

Звернення представництва
ЗУНР у Канаді.

Купон позички на суму п'ять доларів.

їнської еміграції, уряди Канади та США були змушені визнавати необхідність розгляду питання Східної Галичини в міжнародних інституціях.

Серед найбільочіших проблем діяльності уряду ЗУНР в еміграції та його дипломатичних представництв був брак коштів, який особливо дошкуляв в умовах фінансової кризи та інфляції в Австрії. Тому, коли йшлося про реальну допомогу «галицькій справі», саме США та Канада були тими країнами, де уряд Петрушевича, позбавлений будь-яких прибутків зі своєї території, міг отримати найстабільнішу тоді валюту.

10 травня 1920 р. до США для організації фінансової допомоги приїхав спеціальний представник Петрушевича Лонгин Цегельський. Вже наступного дня він оголосив про відкриття у Вашингтоні представництва ЗУНР. Через кілька днів був сформований Український Допомоговий Комітет, до складу якого увійшли: Лонгин Цегельський, д-р Володимир Сіменович, Роман Слободян, Дмитро Андрейко, Андрій Савка та Теодор Грицей. Першу грошову складку дав для комітету Український Народний Союз у сумі 2 000 американських доларів. Спочатку головні надії галицьке представництво поклало на позики американських та канадських підприємств чи фінансових установ. Усього було заплановано позичити суму в сто тисяч доларів, на обсяг якої уряд Петрушевича мав би випустити державні облігації і розпродати їх серед емігрантів та місцевих мешканців. Відновивши державність, галицький уряд мав би повернути позику з відсотками. Однак заходи щодо такої позики не увінчалися успіхом.

Навесні 1921 р. із Відня до Нью-Йорка прибула Галицька Фінансово-Торговельна Місія у складі галичанина Луки Мишуги та закарпатця Роберта Березовського. 25 липня 1921 р. у часописі «Свобода» і в інших українських газе-

Купон позички на суму десять доларів.

тах з'явилася відозва Євгена Петрушевича до української еміграції «Складайте Позичку Національної Оборони для здобуття і закріплення Галицької Держави» у справі стотисячної позички. Зібрати ці кошти серед еміграції доручили Фінансово-Торговельній Місії. Позичка Національної Оборони, що зібрали у США, перевищувала заплановану. Більшість грошей передали Петрушевичу до Відня для ведення дипломатичної акції і пресової пропаганди в Європі та для підмоги краєви.

Згідно з рішенням Петрушевича від 16 серпня 1922 р. Позичка Національної Оборони для Канади була розписана на суму 50 тисяч доларів на 10 років з 6-ма відсотками прибутку. У Канаді позичкову місію провадив Іван Боберський, згодом до нього приєднався Осип Назарук.

За океаном, окрім коштів на підтримку політичної діяльності еміграційного уряду, збирали пожертви на гуманітарні цілі. Цією справою займався створений 27 листопада 1919 р. Український Червоний Хрест у Канаді. Головний Комітет УЧХ у Вінніпегу складався з представників усіх місцевих українських організацій та товариств. До складу старшини комітету увійшли: Ярослав Арсенич (голова), Осип Боянівський (писар), Іван Слюзар (затупник голови), Семен Ковбель (скарбник), Анна Йонкер, П. Г. Войценко, д-р Григорій Новак, о. Михайло Оленчук та Іван Рудачек. Комітет діяв у порозумінні з представником галицького уряду Іваном Боберським. Були створені місцеві комітети по провінціях Альберта, Квебек, Манітоба та Саскатчеван. Комітет акумулював зібрані українцями Канади пожертви й пересилав ці кошти до Європи цільовими траншами: у Відень – для навчання українських студентів; у Прагу – для підтримки українських інтернованих вояків у таборах Чехо-Словаччини; до Львова – для допомоги українським селянам, полоненим та інтернованим у Галичині.

Відбитки печаток і штампів представництва ЗУНР у Канаді.

Зокрема голова Українського Горожанського Комітету (УГК) у Львові С. Федак отримав 7 квітня 1920 р. з Канади телеграфом 2 000 доларів. Ще 222 000 польських марок для УГК переслали через банк. Відповідно до бажання канадських українців, половину коштів передали українським інтернованим й полоненим, другу частину – вдовам і сиротам по загиблих вояках.

Усього від листопада 1919 р. до 30 вересня 1921 р. на адресу Головного Комітету Українського Червоного Хреста в Канаді надійшло 36 503 долари, а разом з коштами, які надсилали місцеві комітети безпосередньо до Європи, зібрана сума пожертв канадійських українців на гуманітарні цілі сягнула 44 493 долари.

Масштабні заходи, спрямовані на матеріальну підтримку національно-визвольних змагань, не тільки суттєво допомагали галичанам у їхніх державотворчих зусиллях, але й сприяли консолідації української еміграції. Є. Петрушевич високо цінував цю акцію заокеанської діаспори. У травні 1923 р. він писав до О. Назарука: «Дала вона вже дотепер Урядови велику поміч, полишаються також і важливі користи самій нашій еміграції в Канаді».

Наприкінці травня 1923 р. представники українських організацій у Вінніпегу зішлись в домівці ЗУНР, де працював І. Боберський, щоб перевірити рахунки позички Національної Оборони. З'ясували, що з 15 вересня 1922 р. по 24 травня 1923 р. було зібрано 30 713, 87 доларів. З цієї суми галицькому еміграційному урядові посередньо або безпосередньо передали 18 359, 83 долари.

На 20 березня 1924 р. позичка Національної Оборони в Канаді дала такі результати. На 116 вічах 4 663 осіб та організації пожертвували 23 855, 85 доларів. Поза вічами 2 078 осіб та організації зібрали ще 9 434, 53 долари. Разом 6 741 осіб та організації склали 33 290, 38 доларів.

Посланці ЗУНР у США і Канаді продовжували збірку коштів, але згодом їх призначення змінилося. На початку 1925 р. О. Назарук та І. Боберський відмовилися співпрацювати з Є. Петрушевичем, і розірвали з ним усілякі зв'язки. Решту зібраних коштів, призначених для закордонного центру Петрушевича у Берліні, 5 тисяч доларів, вони переслали до Земельного Банку у Львові з дорученням видати їх на руки Володимирові Охримовичу, Іванові Курівцю, Левкові Бачинському та Іванові Макуху. Тоді Євгенові Коновальцю вдалося переконати галицьких політиків, щоб ці кошти передали на потреби УВО. Аж наприкінці 1930-х рр. О. Назарук визнав, що його тодішній вчинок був негідним: «Тепер признаю, що рацію мав тоді проф. Боберський, а не я: гроші оставші треба було вислати тому, хто нас уповноважив до їзди за кордон, хоч він тоді й наладнав уже з силами, яким ми були противні. Наперед треба було розійтися лояльно зі своїм шефом, а потому протестувати проти його політики. Та чи ми мали яку традицію поведення? Хто з наших людей був перед нами на такому полі? Хто лишив нам які небудь вказівки?».

*Зліва направо: отець Йосафат Жан,
Іван Боберський та Володимир Бачинський
під час перебування у Канаді 1925 р.*

26. «НАЙГІРШИЙ ВОРОГ» ПОЛЬЩІ

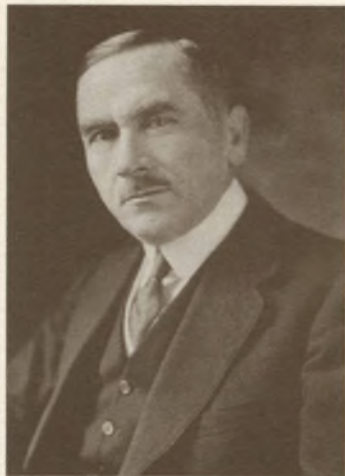
Польське керівництво, всупереч тому, що наданий Найвищою Радою окупаційний мандат мав тимчасовий характер і передбачав окреме міжнародне становище Східної Галичини, розпочало здійснювати заходи, спрямовані на інтеграцію краю до складу II Речі Посполитої. Skorиставшись з відсутності міжнародного контролю, Польща намагалася налагодити адміністрацію краю таким чином, щоб усі його державні установи підпорядковувались центральним органам у Варшаві.

Від моменту захоплення Східної Галичини, польська адміністрація та військо широко застосовували репресії щодо українського населення, насамперед активістів ЗУНР. У вересні 1919 р., за підрахунками Міжнародного Червоного Хреста, у польських концентраційних таборах опинилися 23 133 інтернованих українці. До краю почали прибувати селяни-колоністи із глибини Польщі, його поділили на воєводства, запровадили збір податків, оголосили загальну військову повинність. Таким чином створювали усілякі умови, щоб українці краю де-факто визнали польську державність на своїх землях.

Польща активно діяла на міжнародній арені, щоб вирішити східно-галицьке питання на свою користь. Втім польські лідери, з уваги на проголошення Антантою права націй на самовизначення, не були достеменно впевнені, що їм дозволять цілковито опанувати цей край. Тому вони неодноразово намагалися порозумітися з керівництвом ЗУНР, зокрема з Є. Петрушевичем. Спроби польсько-українського мирного врегулювання поза рамками посередницьких місій Антанти відбувалися впродовж воєнних дій у Галичині наприкінці 1918 р. – у першій половині 1919 р. і після їх закінчення. Зокрема граф Скарбек та Вітольд Коритовський провадили таємні перемовини з Костем Левицьким. У другій половині 1919 р. польська влада також виявила зацікавленість вести перемовини з репрезентантами українського населення краю. Голова Польського Горожанського Комітету у Станиславові д-р Густав Добруцький пропонував Левові Бачинському домогтися у Варшаві дозволу на проведення українсько-

Роман ДМОВСЬКИЙ
(1864–1939)

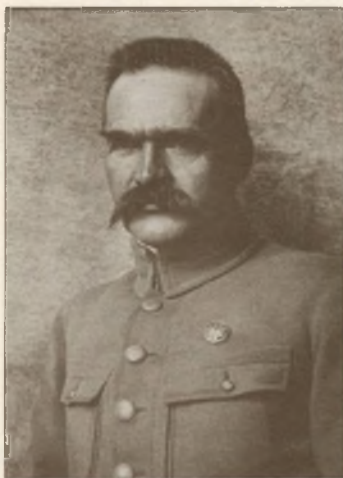
Політичний і державний діяч Польщі. Ідеолог Національно-Демократичної Партії («ендеків»). Депутат II та III Державних Дум Росії. У роки Першої світової війни виступав на боці країн Антанти. Голова Польського Національного Комітету у Петербурзі (1914) та Парижі (1917). Делегат Польщі на Міровій Конференції в Парижі (1919). Міністр закордонних справ Польщі (1923). Виступав за творення моноетнічної польської держави в межах колишньої Речі Посполитої. У меморіалі до Вудро Вільсона (18 жовтня 1918 р.) визнавав існування українського руху в Східній Галичині, але запевняв, що, за відсутності чисельнішої інтелігенції, українці не спроможні організувати дієві адміністрації у краю.

го політичного з'їзду. Проте Львівська делегація УНРади відкинула таку пропозицію.

Восени 1919 р. довірені особи Диктатора – Антін Горбачевський, Степан Біляк та Михайло Новаковський – в складі української дипломатичної місії на чолі з Андрієм Ливицьким, у Варшаві. В умовах мілітарної та політичної катастрофи УНР керівництво місії 2 грудня 1919 р. передало польській владі декларацію, в якій, фактично, зрікалося Східної Галичини й Волині на користь Польщі. Тоді галицькі представники опротестували цю декларацію голові місії і склали свої повноваження. 9 грудня 1919 р. такий самий протест вони подали польському урядові. Після виходу з формату політичних перемовин, діячі Львівської делегації УНРади продовжили діалог з очільниками Речі Посполитої у справах арештованих та полонених і щодо гуманітарних та соціальних питань.

Шанс на компромісне вирішення питання державної належності Східної Галичини з'явився в липні 1920 р. після неуспішного польсько-українського походу на Київ і відступу об'єднаних військ. Польський прем'єр Владислав Грабський перед виїздом на конференцію представників Антанти в Спа просив Степана Витвицького передати урядові Є. Петрушевича, що Польща може погодитися на окремішність Галичини у федерації з Польщею, із застереженням окремого статусу для міста Львова. Однак Петрушевич не визнавав домовленостей Петлюри з Пилсудським і був противником українсько-польського мілітарного союзу. А навіть більше – у час більшовицького наступу на Галичину уряд Петрушевича підтримав антипольське повстання, яке розпочалося під проводом Теодо-

Юзеф ПІЛСУДСЬКИЙ
(1867–1935)

Політичний, військовий та державний діяч Польщі. Звинувачений у підготовці замаху на російського царя Олександра III, відбув заслання у Сибіру (1887–1892). Співзасновник Польської Соціалістичної Партії (1892). На початку 1900 рр. мешкав у Львові. Під час революції у Росії керував бойовими та терористичними групами (1905–1906). Головний комендант Тимчасової комісії організацій у боротьбі за незалежність Польщі (1910). Під час Першої світової війни командував бригадою Польського Легіону. Тимчасовий Начальник Держави (1918–1922). Був прихильником федеративного устрою Польщі. 21 квітня 1920 р. підписав із С. Петлюрою т. зв. Варшавський Договір. Називав Б. Петрушевича «найгіршим ворогом» Польщі.

ра Бекеша на Скільщині. Через таку непримиренну позицію Юзеф Пілсудський називав Петрушевича «найгіршим ворогом» Польщі.

Безкомпромісне ставлення Петрушевича до польської влади знаходило розуміння серед української спільноти Галичини. Репресивні практики з боку польської адміністрації щодо українського активу краю, намагання ліквідувати його політичні, економічні та культурні досягнення з часів австрійського панування спричинили загальне неприйняття польського правління українським населенням.

Представники Речі Посполитої у січні 1921 р. спробували шукати шляхи до примирення через посередництво найвищого церковного достойника українців – Андрея Шептицького, який тоді перебував у Римі. Митрополит, визнаючи потребу міжнаціонального порозуміння, відмовився обговорювати політичні питання. Таким чином Шептицький дав зрозуміти, що компетенція у політико-правових питаннях належить урядові Петрушевича у Відні.

Втім, незабаром, ознайомившись зі стриманим ставленням до українського питання в європейських столицях, митрополит дійшов висновку, що контакти з польською владою повинні відновитися, але за ініціативою та участю представників краю. Шептицький подбав, щоб посередником у перемовинах виступила його довірена особа – отець Тит Войнаровський. На початку 1921 р. зі священником увійшов у контакт офіцер польського військового міністерства Болеслав Порай-Мадейський і ознайомив його з існуючими проектами нормалізації політичного, еконо-

Тит Євген ВОЙНАРОВСЬКИЙ-СТОЛОБУТ
(1856–1938)

Священик, вчений-економіст, громадсько-політичний діяч. Сотрудник та парох у селах Коломийського та Городенківського повітів (1882–1909). Організовував на Покутті парцеляцію поміщицьких земель поміж місцевих селян. Засновник парцеляційного товариства «Земля» (1908). Адміністратор Собору св. Юра у Львові (1910–1918). Член митрополичої консисторії (1910–1938). Кустос Львівської митрополичої капітули (1918–1938). Діяч УНДП. Депутат Державної Ради (1907–1911). У парламенті виступав проти кулуарних методів діяльності Костя Левицького. Видавець часопису «Нове Слово» (Львів, 1912–1914). Голова Товариства «Сільський Господар» (1929–1935). З відома Андрея Шептицького був посередником у контактах польського уряду з Євгеном Петрушевичем (1921).

мічного та культурного становища українців у Речі Посполитій.

Ідея міжнаціонального примирення збіглася зі зміною настроїв у суспільстві Східної Галичини. На початку 1921р. інтерновані українці вийшли з концтаборів, свою працю відновили національні кооперативні та громадські інституції. З відродженням національного, економічного та культурного життя конфлікт із пануючою владою почав згасати. Загальна втома від гострого протистояння спричинила суспільний запит на українсько-польське порозуміння та унормування відносин.

Усвідомлюючи важливість ініціатив щодо примирення, отець Тит Войнаровський побував у Варшаві й мав розмову з Ю. Пілсудським. Польський лідер підтримав ідею порозуміння. Однак неузгоджену ініціативу отця Войнаровського не сприйняли українські політичні середовища краю. Щойно під час українсько-польських консультацій на початку червня 1921 р. у Львові за участю впливового діяча УНТП Володимира Охримовича, було запропоновано, щоб польський уряд розпочав офіційні перемовини з Євгеном Петрушевичем та його урядом.

Згідно з дослідженням історика Михайла Швагуляка, міністр закордонних справ Польщі Константи Скірмунт у розмові з отцем Войнаровським сформулював головні пропозиції польського уряду щодо порозуміння. Українцям, за визнання суверенітету Польщі і припинення зовнішньополітичної боротьби, запропонували широку автономію, яка мала охоплювати Львівське, Тернопільське,

Станиславівське та Волинське воєводства. Відповідна домовленість мала бути зафіксована укладеним, під міжнародним контролем, українсько-польським договором, який би зареєструвала Ліга Націй. Щоб вести попередні перемовини з Петрушевичем, польський уряд сформував офіційну делегацію на чолі з міністром освіти Мацеєм Ратаєм.

6 вересня 1921 р. о. Т. Войнаровський, який виступив посередником між обома сторонами, зустрівся з Петрушевичем у Відні й повідомив йому польські пропозиції. Український лідер негативно відреагував на ідею перемовин з поляками, на платформі, яку вони запропонували. Натомість заявив, що єдиною умовою для того, щоб українська сторона вступила в перемовини, може бути визнання урядом Речі Посполитої державної незалежності Східної Галичини. Проте Петрушевич погодився обговорити польські пропозиції на засіданні Колегії Уповноважених. Екзильний уряд на засіданні 7 вересня одностайно відхилив пропозиції Польщі. Петрушевич, зокрема, оприлюднив такі аргументи: «Наша справа мусить прийти під вирішення – не присягаю, що буде незалежність. Але навіть в найгіршому випадку жде нас автономія. Наш час обмежений. Але від Варшави все гірше дістанемо! Наш

*Інтерновані українські активісти
у концтаборі в Перемишлі (осінь 1919 р.).*

уряд має повагу за кордоном лише так довго, як довго є одноцільний фронт. Якби тільки частина поважніших людей пішла від уряду, впаде авторитет уряду і в краю і за кордоном. Свободу здобувається жертвами. Нині режим польський злагіднів. Не арештують. Але навіть якби були знов жертви, то й тоді не змінимо лінії. Ждім хоч би кілька літ! Лиш одноцільним фронтом можемо побідити». Історія невдалої спроби українсько-польського порозуміння у 1921 р. має різні версії та інтерпретації. Зокрема, як стверджував Іван Кедрин-Рудницький, сотник Михайло Федитник, не без згоди Диктатора, підстеріг польського міністра у вестибюлі віденського готелю «Брістоль», де той мешкав, і обкидав його яйцями.

Непримиренну позицію уряду Петрушевича підтримувала частина колишніх вояків Галицької Армії. М. Швагуляк висловив припущення, що замах, який Степан Федак вчинив 25 вересня 1921 р. на начальника польської держави Юзефа Пілсудського й на львівського воєводу, окрім протесту проти польської окупації краю, мав ще одну мету – зірвати спробу українсько-польського діалогу.

Надалі Петрушевич неодноразово наголошував, що будь-які офіційні контакти політичного характеру з поляками, автоматично переводили питання Східної Галичини з міжнародної площини у внутрішню справу Речі Посполитої. Увесь час перебування екзильного уряду у Відні Диктатор уникав перемовин з польськими політиками й застерігав від таких кроків своїх урядовців в еміграції та діячів у краю. Щойно у лютому 1923 р. Петрушевич, через посередництво історика Миколи Чубатого, повідомив діячам Львівської делегації УНРади, що він не заперечує щодо їхніх перемовин з польською адміністрацією Галичини, зокрема у справі легалізації Українського Таємного Університету у Львові. При тім застеріг, щоб українці трактувати цю справу виключно як питання культурного характеру, а не як політичну умову. Політики, на думку Диктатора, мали перебувати «за кулісами» перемовин.

27. «НАФТОВА» ДИПЛОМАТІЯ

З другої половини XIX ст. стратегічною енергетичною сировиною світової економіки стає нафта. Володіння великими родовищами нафти чи можливість пріоритетного доступу до експлуатації цих запасів стають неодмінними атрибутами держав, що претендували на головні ролі в геополітиці.

Наприкінці XIX – на початку XX ст. значний відсоток світового видобутку нафти належав родовищам Галичини. У 1908–1910 рр. Дрогобицько-Бориславський нафтовий басейн за обсягами видобутку цієї сировини займав третє місце у світі. Однак, починаючи з 1909 р., видобуток нафти в Галичині з різних причин скорочувався, і ставало зрозумілим, що головні баталії за цю сировину будуть розгортатися в інших частинах світу. Від початку XX століття розпочалася боротьба за нафтові терени на Близькому та Середньому Сході, яка активізувалася після відкриття британцями 1908 р. першого промислового родовища нафти у Персії.

Нафтові копальні в околицях м. Борислав (початок XX ст.).

Степан РУДНИЦЬКИЙ
(1877 – після 1937)

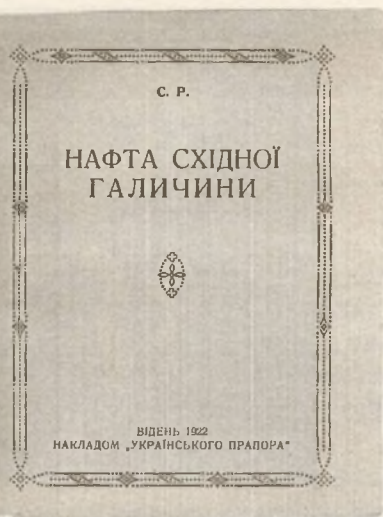
Вчений-географ та історик, педагог, публіцист, громадський діяч. Вчитель у гімназіях Тернополя та Львова (1901–1909). Доцент Львівського університету (1908–1914). Під час Першої світової війни співпрацював з Союзом Визволення України. Експерт з питань економіки і нафтовидобутку еміграційного уряду Є. Петрушевича. Член делегації ЗУНР на Міжнародній конференції у Генуї (1922). Співорганізатор та професор Українського Вільного Університету у Празі (1922–1926). Виїхав на запрошення більшовиків до УСРР у 1926 р. Очолював Український науково-дослідний інститут географії та картографії (1927–1934). Арештований більшовицькими спецслужбами й засланий на Соловки, де пропав безвісти.

Із європейських країн головним гравцем нафтових ринків першої чверті ХХ ст. була Британія. Її уряд виношував ідею утворення англо-американського нафтового союзу, який би регулював усю світову торгівлю цією сировиною. Тим паче, що обидві країни володіли практично абсолютною більшістю тоннажу танкерів. Водночас британці намагалися контролювати зростаючі апетити американців щодо близькосхідної нафти й опиратися подібним інтересам з боку Франції. У 1918 р. Британія окупувала Месопотамію, у т. ч. район міста Мосул, на який претендувала і Франція.

Нафтові копальні в околицях м. Борислав (початок ХХ ст.).

Обкладинка науково-популярної брошури Степана Рудницького «Нафта Східної Галичини» (Відень, 1922 р.).

Після війни важливість нафти в економіці Британії ще більше зросла. До цього спричинилося зменшення внутрішнього видобутку вугілля на 35 відсотків, порівняно з довоєнним. Британія уперше за багато десятиліть перестала вивозити вугілля, цілковито залишаючи його для своїх потреб. Нафта стала головним чинником формування післявоєнної політики Британії, позиція якої в питанні поділу Османської імперії була продиктована насамперед інтересами Англо-перської нафтової компанії. Як стверджує український дослідник Дмитро Ласкавий, ідея США щодо створення Ліги Націй була викликана прагненням американців залучити до перерозподілу світових ресурсів країни, підконтрольні Білому Дому. У такий спосіб США спробували стримати Британію й отримати доступ до перської та месопотамської нафти. І як тільки під час розподілу мандатів у цій організації США не отримали гарантованої більшості голосів, американці втратили до Ліги Націй серйозний інтерес. Британці ж, на тлі загострення англо-американського нафтового суперництва, створили англо-французький нафтовий альянс, щоб ще більше укріпити свої позиції в Месопотамії та Персії. 24 квітня 1920 р. директори економічних департаментів Франції та Британії підписали у Сан-Ремо меморандум щодо англо-французької нафтової угоди, який наступного дня завірили прем'єр-міністри обидвох країн. У т. зв. Угоді Бертело-Кедмена, яка стала першим в історії міжнародним договором про поділ нафтового ринку, йшлося про пріоритетність прав на експлуатацію найбільших родовищ Азії та Європи, у контексті яких згадувалася і Галичина.

Степан ТОМАШІВСЬКИЙ
(1875–1930)

Вчений-історик, педагог, публіцист, редактор, громадсько-політичний діяч, дипломат. Вчитель гімназій у Бережанах та Львові (1900–1910). Доцент історії Львівського (1910–1918) та Ягелонського (1928–1930) університетів. Дійсний член НТШ (1899). Діяч УНДП. Член Бойової Управи УСС (1915–1918). Депутат УНРади. Учасник українсько-польських переговорів в справі поранених, полонених та інтернованих (Львів, січень 1919). Радник делегації ЗУНР на Міровій Конференції у Парижі (1919). Член Українського Національного Комітету (Париж, 1920). Голова дипломатичної місії ЗУНР у Лондоні (1920–1921). У 1922–1925 рр. займався редакторською та публіцистичною діяльністю у Берліні. Проводив переписку з Є. Петрушевичем. Автор праць з історії Церкви, Галичини та Козаччини, представник державницького напрямку в українській історіографії.

Державна належність Дрогобицько-Бориславського нафтового басейну була серед стратегічних цілей українсько-польської війни у Східній Галичині 1918–1919 рр. Зокрема, це питання обговорювали союзницькі місії Ю. Бартелемі та Л. Боти. Доля нафтових копалень краю була серед основних питань дипломатичних перемовин Є. Петрушевича у 1920–1922 рр.

Співробітники еміграційного уряду у Відні, зокрема експерт у питаннях географії та економіки Степан Рудницький, опрацьовуючи проекти утворення самостійної Галицької Держави, велику увагу приділяли перспективам місцевого нафтовидобутку – головної економічної основи її існування.

«Нафтові терени української Галичини такі великі й дають право на такі великі надії, що українська Галичина, ставши самостійною державою, матиме в них дуже тривку й певну основу своїх державних фінансів. Управильнена нафтова продукція не тільки покриє ціле запотрібованне краю в освітленю, опалі залізниць і фабричних моторів, смахах і т. у., але дасть відразу великі скількості нафтових сирівців і фабрикатів на вивіз, котрий піддержить якнайкраще галицьку валюту й облежить тривкі торговельні зв'язки Галичини на всі сторони й віддалі.

Нафтові терени української Галичини є з малими виїмками власністю українських селян, відданою тільки

Іван ПЕТРУШЕВИЧ
(1875–1950)

Письменник, публіцист, перекладач, економіст, дипломат, громадський діяч. Син о. Теофіла, пароха в Єзуполі. Секретар НТШ, співробітник «Літературно-Наукового Вістника» (1898–1899). Перекладав класиків англійської та французької літератури, науково-популярні праці. Організатор українських кооперативних установ в Галичині та Канаді. Секретар Народної Торговлі, Краєвого Союзу Ревізійного. Представник галицьких українців на міжнародних кооперативних конгресах у Англії. У 1913–1919 рр. мешкав у Канаді. Редагував часопис «Канадійський Русин» (Wininger, 1913–1914). Делегат Українсько-Канадійського Горожанського Комітету у Парижі (1919), допомагав дипломатичній місії УНР. Секретар місії ЗУНР у Великобританії (1920–1923). Від 1924 р. мешкав у США, писав кіносценарії для Голівуду. Член делегації українців Канади і США на Конференції Об'єднаних Націй у Сан-Франциско (1945).

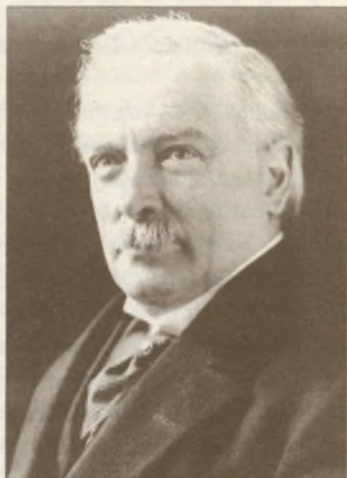
в коротшу чи довшу аренду нафтовим підприємцям. Вони можуть стати величезною підмогою економічного добробуту нашого на загал бідного верховинського й підгірського селянства, даючи йому бруттовий дохід із теренів і можливість доброго заробітку при нафтовім промислі».

Степан Рудницький «Нафта Східної Галичини» (Відень, 1922 р.)

Уряд Польщі з перших місяців існування незалежної держави обіцяв Франції цілковите сприяння в її планах залучення французьких компаній до нафтовидобутку в Східній Галичині. Тому Франція не приховувала свого інтересу щодо вирішення східногалицького питання на користь Польщі. Британія і зокрема її прем'єр Девід Ллойд Джордж з мотивів економічної конкуренції нібито виступали на боці українців. Насправді, прихильне ставлення Британії до українців було лише елементом великої міжнародної гри за значно більші дивіденди, зокрема на Близькому та Середньому Сході. Один з українських дипломатів Олександр Кульчицький повідомляв з Парижа, що в Англії галицька справа неактуальна, а оптимізм еміграційного уряду щодо британської підтримки є невмотивованим. Інший представник ЗУНР Ярослав Олесницький повідомляв із Британії: «Лондонський уряд є справді прихильний, але галицька справа у нього на десятому місці». Відхід Д. Ллойд Джорджа з посади прем'єра 1922 р. мінімізував підтримку ЗУНР з боку Британії.

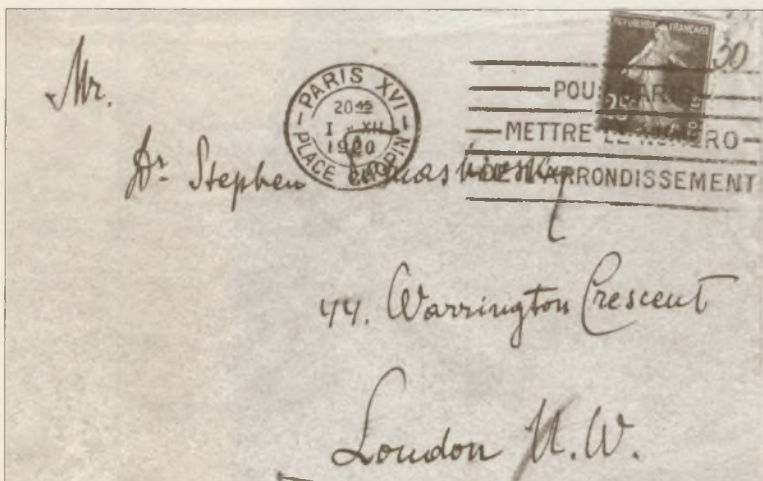
Девід ЛЛОЙД ДЖОРДЖ
(1863–1945)

Політичний і державний діяч Великої Британії. Діяч ліберальної партії. Прем'єр-міністр (1916–1922). Очолював британську делегацію на переговорах з Німеччиною. Впливовий учасник Мирової Конференції у Парижі. Висловлював прихильність щодо розв'язання східногалицького питання на користь українців.

Погляди української дипломатії звернулися за океан. Деякий час дипломатичну та інформаційну діяльність на користь ЗУНР у Лондоні провадив Іван Петрушевич, який мав добрі зв'язки серед бізнесменів Канади. За його сприяння наприкінці 1922 р. у Лондоні з'явився канадський українець Григорій Курдидик. Той зумів зацікавити кількох канадських фінансистів бориславською нафтою і намагався використати їхні зв'язки для вирішення східногалицького питання на користь українців. Є. Петрушевич мав перемовини з канадськими бізнесменами Боєром і Мак Тайгом. Обоє пообіцяли пролобіювати українські інтереси у впливових урядових колах Канади, США та Британії взамін на

Конверт листа, адресованого
Степану Томашівському,
до Представництва ЗУНР у Лондоні.

надання їм концесій на видобуток нафти на більшості теренів Дрогобицько-Бориславського басейну.

«Відень, 14 марта 1922

Високоповажаний Пане!

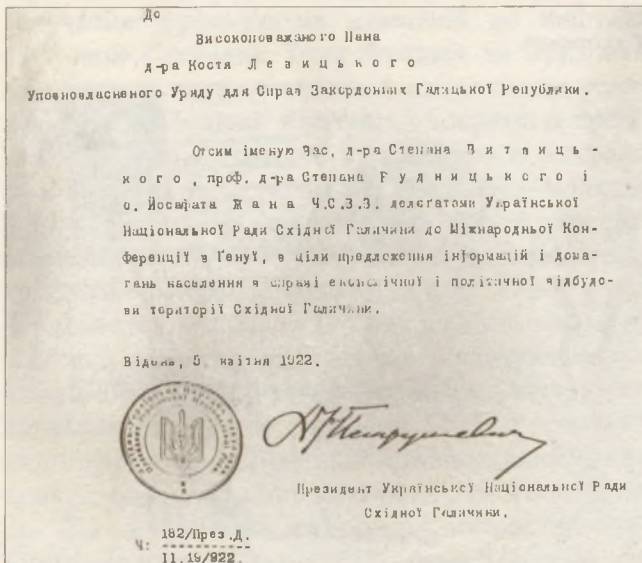
Як вислід конференцій, які Ви і Ваш товариш, п. Мк Тайґ відбули з моїми заступниками і мною, я, Президент Української Національної Ради Західно-Української (Галицької) Республіки і силою наданих мені цєюж Національною Радою повновастей, отсим даю вам слідоучу концесію, а саме запевнення признанне і посіданне 55 % (беручи гектар за міру) з всіх нафтових теренів, експлоатованих і неексплоатованих, відомих або невідомих, належачих до держави, на території, знаній давніше під назвою Східної Галичини, або на такій території, яка має бути визнана як держава, а яку мое правительство тепер заступає.

Ся концесія на згаданих 55 % надається на протяг 25-ти літ, числячи від дня, як правителство того ж краю перейме владу по його визнанню і може бути відновлена на дальших 25 літ, під умовами, на які обі сторони мають згодитися.

Д-р Евген Петрушевич, в. р.».

Лист Є. Петрушевича адресований Ф. А. Боєру, Монреаль, Канада

Лист Є. Петрушевича про склад делегації ЗУНР на конференції в Генуї.

«Нафтову карту» українська делегація спробувала розіграти 1922 р. й на конференції в Генуї. Спеціально для цього в делегацію включили українського експерта в нафтовій справі С. Рудницького. У Генуї Є. Петрушевич і члени його делегації зауважили тісну співпрацю поміж більшовиками та Німеччиною. Як зізнавався пізніше С. Рудницький: «На скільки пам'ятаю до Німців і делегації СРСР носились від зах[ідно] укр[аїнської] делегації однакові реферати про нафту, заг[ально] економічний стан і т. д., відмінні від цих, що давано державам Антанти». Однак і Німеччина, і Радянський Союз воліли ров'язувати насамперед більш нагальні питання щодо взаємних післявоєнних економічних взаємозобов'язань і врешті зуміли домовитись.

Успішніше послуговував «нафтовою дипломатією» польський уряд. Підписавши у січні 1923 р. економічну угоду з Італією, поляки таким чином отримали чергового прибічника на міжнародній арені. Відтак Польщі, щоб позитивно вирішити східногалицьке питання, залишилося очікувати полагодження британсько-французьких нафтових суперечок.

Будинок у Лондоні, в якому розташовувалась місія ЗУНР (1921–1922).

28. СТОСУНКИ З НАЦІОНАЛЬНИМ АКТИВОМ КРАЮ. УКРАЇНСЬКА ВІЙСЬКОВА ОРГАНІЗАЦІЯ

Масове інтернування польською владою діячів ЗУНР влітку 1919 р. не зупинило українського політичного життя у Східній Галичині. В умовах конспірації відновила свою діяльність Львівська делегація УНРади. Основу делегації склали депутати, котрі на той час мешкали в галицькій столиці. На своєму засіданні 20 липня 1919 р. делегація УНРади визначила позицію і завдання української інтелігенції та службовців під польською окупацією. Депутати ухвалили, що українські службовці не повинні складати присяги на вірність Польщі і працювати в державних установах. Натомість вирішили допомагати коштами тим службовцям чи робітникам, які залишилися без засобів існування. Ухвалено також збирати детальну інформацію про усі утиски, яких зазнавало українське населення краю з боку польської адміністрації чи війська, й утримувати постійний контакт з УНРадою у Станиславові. Йшлося про Лева Бачинського й кількох депутатів та працівників апарату розширеної УНРади, які залишилися на волі і представляли інтереси місцевих українців у колишній тимчасовій столиці ЗУНР. Львівські депутати постановили діяти так, аж до спеціальних вказівок від уряду Диктатора. Окрім того, УНРада ухвалила заяву-протест («ноту») до світових політиків з інформацією про польські зловживання щодо українського населення в Галичині.

Керівниками УНРади у Львові, через відсутність Євгена Петрушевича та Костя Левицького, вважали їхніх колишніх заступників («віце-президентів»): Лева Ганкевича та Івана Кивелюка, який перебував тоді у польському концтаборі в Домб'є. Восени 1919 р. Львівська делегація провела реорганізацію свого правління та структури. Зміни ґрунтувалися на Статуті та постановах УНРади жовтня 1918 р. Так УНРада відновила статус колишніх Львівської та Віденської делегацій. Президію УНРади переобрали. Головою («президентом») Львівської делегації став Роман Перфецький, першим заступником («віце-президентом») – Кирило Студинський, другим заступником – Лев Бачинський, третім – Лев Ганкевич.

Василь ЩУРАТ
(1871–1948)

Вчений-літературознавець, педагог, громадський діяч. Вчитель гімназій у Перемишлі та Бродях. Дійсний член (1914), голова (1915–1923) НТШ. Член Головного Виділу Товариства «Просвіта». Член Кураторії (Ради) Народного Дому у Львові (1917–1919). Діяч УНДП, член Тіснішого Народного Комітету (1916–1919). Діяч Львівської делегації УНРади (1920–1923). Ректор Українського Таємного університету у Львові (1921–1923). Директор жіночої гімназії СС Василянок (1921–1934). Академік АН УРСР (1929). Професор Львівського університету (1939–1941). Після Другої світової війни працював на посаді директора Львівської наукової бібліотеки АН УРСР та наукового співробітника Львівського відділення Інституту мистецтвознавства, фольклору та етнографії. Досліджував творчість Т. Шевченка, М. Шашкевича та І. Котляревського.

Засідання Львівської делегації відбувалися у форматі Президії й Ширшої Президії, в якій були представлені усі галицько-українські партії. 11 грудня 1919 р. на засіданні Ширшої Президії ухвалено, що УНРада в політико-правовому сенсі є єдиною представницькою інституцією українського населення ЗУНР. Відтак, згідно зі Статутом УНРади та її рішень від 19 жовтня 1918 р., в умовах неможливості зібрання цього органу у повному складі, репрезентантом українського народу «цілої території Східної Галичини з Попраду по Збруч» є саме Делегація УНРади у Львові.

Склад Львівської делегації також зазнав змін. Окрім названих осіб з керівництва, у засіданнях брали участь місцяни: Богдан та Олександр Барвінські, В'ячеслав Будзинівський, Ярослав Гординський, Мирон Кордуба та Іван Куровець. До них згодом приєдналися Іван Макух із Товмача та львівські депутати, які поверталися з Наддніпрянщини, з концтаборів чи з тимчасової еміграції. Склад УНРади доповнювався кооптованими депутатами. Відомо, що впродовж 1919–1923 рр. до складу Львівської делегації увійшли: службовець Порфир Буняк, адвокат Михайло Волошин, священник Ярослав Левицький, інженер Юліан Павликовський, вчителька Стефанія Пашкевич, студент Ярослав Скаліш, радник Михайло Струтинський, суддя Володимир Целевич, журналіст Федь Федорців, літературознавець Василь Щурат та правник Ілля Салагуб. Названі діячі представляли нову генерацію українського політикуму. Брав участь у засіданнях УНРади й митрополит Андрей Шептицький.

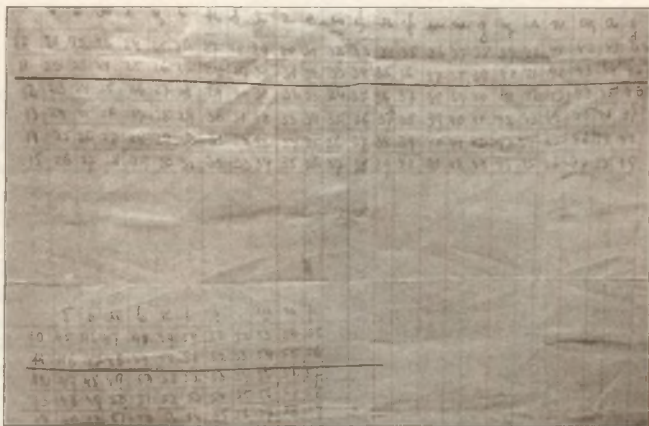
Іван КРИП'ЯКЕВИЧ
(1886–1967)

Вчений-історик, педагог, громадсько-політичний діяч. Дійсний член НТШ у Львові (1911). Викладач історії в Академічній гімназії у Львові, гімназіях Рогатина та Жовкви. Діяч УНДП, УНДО. Експерт СВУ у питаннях Холмщини. Готував матеріали для делегації УНР на переговорах у Бересті (1918). Референт Міжпартійної Ради по справах Волині та Холмщини. Провадив зашифроване листування з Є. Петрушевичем (1922). Викладав у Кам'янець-Подільському державному університеті (1918), Українському (таємному) університеті у Львові (1921–1924), Греко-католицькій Богословській академії. У часи радянського правління викладав у Львівському університеті (1939–1941, 1944–1946) та працював на керівних посадах в Інституті суспільних наук АН УРСР у Львові (1951–1967). Досліджував історію Галицько-Волинського князівства, української козаччини та вивчав допоміжні історичні дисципліни.

Змінювався також склад керівних органів Львівської делегації. Згідно з рішенням партійної конференції УСДП, яка відбулася у Львові 27–28 березня 1920 р., зі складу Президії делегації офіційно вийшли діячі цієї партії: Порфир Буняк, Лев Ганкевич, Стефанія Пашкевич й Антін Чернецький. На засіданні 4 грудня 1920 р. оприлюднили заяву Романа Перфецького про його вихід з керівництва УНРади. Як член Колегії Уповноважених, він був змушений постійно перебувати у Відні. Відомо також, що у 1922 – на початку 1923 рр. заступником голови Львівської делегації був колишній заступник УНРади у Станіславові буковинець Омелян Попович.

Львівська делегація УНРади разом із Горожанським Комітетом (голова – Степан Федак) займалася насамперед гуманітарним та соціальним захистом українського населення Східної Галичини, збирала кошти для матеріальної підтримки українських урядовців, які втратили працю через відмову присягнути на вірність Польщі. Зв'язок з Урядом Диктатора у Відні здійснювався через уповноважених чи спеціальних кур'єрів, котрі мали змогу легально відвідувати австрійську столицю. Хоча Львівська делегація намагалася діяти конспіративно, польській поліції у Львові, а відтак урядові у Варшаві було достеменно відомо про її засідання та учасників.

Виїзд Є. Петрушевича до Відня не позбавив його статусу національного лідера та авторитету серед галицьких українців – Львівська делегація визнавала його, як провідного політика ЗУНР. У плані партійної підтримки, для

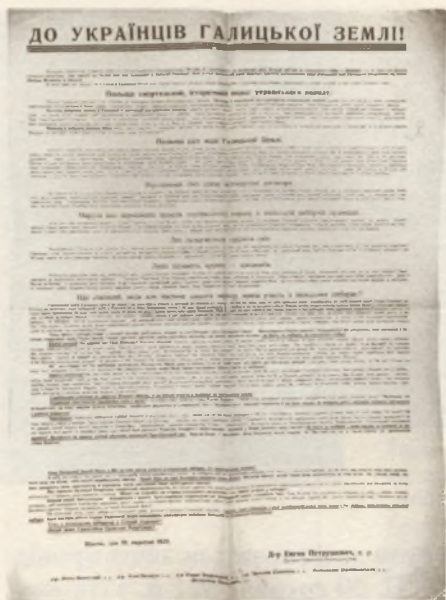
*Тасмний код, який використовував
Іван Крип'якевич для листування
з Євгеном Петрушевичем.*

Петрушевича важливою була насамперед позиція провідної політичної сили – УНТП. 30 грудня 1921 р. з'їзд «мужів довір'я» партії одногосно ухвалив резолюцію, в якій було підтверджено, «що лише уряд Петрушевича є виразником волі населення». Другий з'їзд УНТП, який відбувся у січні 1922 р., підтвердив свою підтримку діяльності еміграційного уряду ЗУНР.

Дипломатична діяльність Диктатора викликала й негативні оцінки. Про настрої тогочасних українських середовищ Галичини та їх ставлення до міжнародної політики Петрушевича свідчать щоденники Мирона Кордуби. 4 лютого 1921 р. він зробив такий запис: «По довгій павзі знова скликано УНР. Прочитано лист з Відня про недалеке вже остаточне вирішене справи Східної Галичини зі заливом, видержати лінію до кінця і присилати інформації. Стара пісонька, котру вже всі знаємо на пам'ять». У червні 1922 р. – подібний запис: «Все се страшно трагічне, бо ціла суспільність уявляє собі справу в дуже рожевім світлі і ми одні других дуримо, боячи ся виявити нагу правду. А окупанти травлять нас мов собак».

Спробував відстоювати позиції Диктатора його брат Роман Петрушевич, котрий 1920 р. повернувся до Галичини і два роки переховувався у Львові від польської поліції. Однак він не зумів налагодити добрих стосунків у середовищі Львівської делегації УНРади й після скандалу вийшов зі складу Народного Комітету. Більший авторитет серед крайового активу мав племінник Диктатора – Лев Петрушевич.

За наказом Диктатора українці Східної Галичини бойкотували загальнопольський перепис населення 1921 р.

*Звернення Євгена Петрушевича
«До українців Галицької Землі!»
(плакат 1922 р.).*

Найбільшу дискусію поміж Є. Петрушевичем і політичним проводом у краю викликали оголошені польською владою вибори 5 листопада 1922 до Союму, а 12 листопада того ж року – до Сенату Польської Республіки. Голова УНРади звернувся до галицьких українців із закликом бойкотувати їх. В агітаційному плакаті, який поширили в краю, було, зокрема, наголошено: «Сини Галицької Землі! Ніхто з вас не сміє взяти участі в польських виборах. Се національний приказ!».

Оголошення виборів спричинило в українських політичних середовищах розгубленість – їхні недавні союзники – місцеві євреї та німці вирішили брати участь у виборчій кампанії. Натомість українці через бойкот виборів втрачали реальний шанс бути представленими у законодавчому представницькому органі Польської Республіки та легально впливати на її політику. При підтримці польської влади свої кандидатури на виборчих перегонах виставила новостворена угодовська Українська Хліборобська Партія, серед лідерів якої були колишній депутат УНРади й повітовий комісар ЗУНР у Долині Северин Данилович, письменник Михайло Яцків, гімназійний вчитель Сидір Твердохліб та колишній військовий капелан Галицької Армії о. Микола Ільків. Ці діячі фактично розірвали єдиний національний фронт бойкоту виборів. Хоча більшість українського населення краю не брала участі у виборах

Євген КОНОВАЛЕЦЬ
(1891–1938)

Правник, офіцер австрійської та української армій, політичний діяч. Діяч УНДП. У роки Першої світової війни був у російському полоні, перебував у таборі під Царицином (1916–1917). Співорганізатор та один із командирів формацій Січових Стрільців (1917–1919). Керівник УВО (1921–1922, 1924–1938). Увійшов у конфлікт з Є. Петрушевичем з приводу зовнішньополітичних орієнтацій національно-визвольного руху. Співзасновник та лідер ОУН. Від 1922 р. на еміграції у Женеві, Берліні та Римі. У 1929 р. побував у США та Канаді, де шукав матеріальної підтримки для діяльності ОУН, започаткував українські стрілецькі громади. Загинув від рук радянського шпигуна Павла Судоплатова у Роттердамі.

1922 р., польська влада лицемірно заявила про підтримку її правління у Східній Галичині.

Збройну протидію Польщі в Галичині на початку 1920-х рр. розпочала Українська Військова Організація (УВО), яка була створена у Празі з ініціативи колишніх старшин Армії УНР, членів Головної Ради Корпусу Січових Стрільців. На початках діяльності УВО серед її діячів переважали колишні вояки Армії УНР та Галицької Армії, люди різної партійної належності і часто, відмінних політичних поглядів. За відсутності політичної програми, організація вбачала своїм головним завданням продовження збройної боротьби за українську державність проти окупаційних режимів.

У Львові заходи зі створення УВО розпочали у вересні 1920 р. Первісну організаційну основу УВО в Галичині творило товариство «Воля». Було сформовано Начальну Колегію українських військових організацій (голова-координатор – Олександр Навроцький, члени – Ярослав Чиж, Микола Матчак, Юрій Полянський та Володимир Целевич), створено округи, повітові відділи та місцеві осередки організації.

У середині 1921 р. УВО очолив Євген Коновалець, який замість Начальної Колегії утворив Начальну Команду зі штабом і референтурами (організаційно-кадрова, розвідувальна, бойова і пропагандистсько-політична). Начальником штабу призначено Юрія Отмарштайна. Галичину розподілили на 13 військових округ та 58 повітів із відповідним командуванням. У 1921–1923 рр. УВО була організаційно пов'язана з українським урядом Є. Петрушевича у Відні й

Володимир БАЧИНСЬКИЙ
(1880–1927)

Адвокат у Підгайцях та Львові, організатор кооперативного руху, громадсько-політичний діяч. Директор Крайового Союзу Кредитового. Діяч УНДП. Депутат Державної Ради (1907–1918) та Галицького Союзу (1913–1914). Член Головної Української Ради (1915) та Загальної Української Ради (1915–1916). Депутат Львівської делегації УНРади (1918–1923). Інтернований польською владою у концтаборах у Баранові та Домб'є (1918–1919). Голова Міжпартійної Ради (1922–1923). Головний секретар Колегії Референтів (1922). Політичний опонент Є. Петрушевича. І. Крип'якевич охарактеризував його так: «Умів (як сам висловлювався) виконувати всякі «коронкові роботи», але потребував багато грошей і закидали йому перекупність». Виключений з УНДО за угодовство. Покинув життя самогубством.

координувала свої військові акції через військового референта Колегії Уповноважених Ярослава Селезінку.

Уряд Петрушевича дійшов висновку, що потрібен активний протипольський рух у Східній Галичині, який би продемонстрував невдоволення українського населення краю окупаційною владою. Відтоді УВО почала здійснювати масштабні акції опору: терористичні замаху на представників польської влади та українських діячів, що виступали за порозуміння з польською державою, саботажні кампанії, бойкот польської адміністрації тощо. На думку Петрушевича, збройні виступи мали служити українській дипломатії аргументами для вирішення «галицького питання» на свою користь. Однак вимоги Петрушевича ліквідувати польських урядників українська інтелігенція сприйняла цілком негативно. З цього приводу М. Кордуба у березні 1922 р. занотував у щоденнику таке: «Петрушевич ніколи не був добрим політиком, а тепер хибань вже стратив і останки здорового розуму!».

Утім саботажний та терористичний механізм було запущено в дію. За підрахунками українського підпілля, 1922 р. у Західній Україні було вчинено близько трьохсот різноманітних протипольських акцій. Серед них: 20 замахів на зрадників та т. зв. хрунів, 10 – на поліційних агентів та поліцаїв, 7 замахів на польських військових, 2 – на польських вчителів. Українські підпільники пошкодили 22 залізничні колії та потяги; пошкодили три мости та устаткування 4 залізничних станцій, перервали 17 телеграфних і телефонних ліній. Завдано шкоди восьми поліційним і вій-

ськовим казармам та шести іншим польським будинкам. Було здійснено 140 підпалів осель та дворів польських колоністів та чотири підпали військових об'єктів. Жертвами замахів стали серед інших угодовці Сидір Твердохліб та Михайло Яцків.

Масштабні акції УВО спричинили протидію з боку польських спецслужб – відновилися масові арешти українських активістів. Восени 1922 р. осідок Начальної Команди УВО перенесли до Берліна, а діяльністю в Галичині керувала Крайова Команда, яку очолював А. Мельник.

На початках своєї діяльності чільники УВО, як і Є. Петрушевич, намагалися порозумітися з більшовиками. Спочатку перемовини з ними у Берліні провадив член УВО Микола Саєвич. Пізніше від імені цієї організації з радянськими представниками контактував Іван Косак та інженер Ярослав Індишевський. Врешті Дмитру Палієву вдалося домовитися, що обидві сторони будуть уникати взаємного поборювання. Українські підпільники зобов'язалися здійснювати бойову діяльність тільки у Польщі й не критикувати у пресі більшовицький уряд. Радянські представники пообіцяли УВО підтримувати їхню антипольську збройну діяльність, а комуністи Західної України не мали цьому перешкоджати.

Домінування у складі Львівської делегації представників УНТП причинилося до того, що центр ухвалення головних рішень фактично перемістився до Народного Комітету. Тому для репрезентативності та балансу українських партійних середовищ постала Міжпартійна Рада як тимчасовий орган. До цієї організації увійшли представники національно-демократичної, радикальної, соціал-демократичної, християнсько-суспільної партій і навіть, епізодично, з нею співпрацювали русофіли. Діяльність Львівської делегації УНРади не була скасована, а лише тимчасово призупинена.

Для організації різних царин національного життя у Міжпартійній Раді створили виконавчий орган – Колегію Референтів. Цей своєрідний крайовий національний уряд очолив Володимир Охримович. Головним секретарем Колегії обрали Володимира Бачинського, референтом господарських справ – Юліана Павликовського, промисловості і торгівлі – Сильвестра Герасимовича, внутрішніх справ – Володимира Целевича, шкільництва – Михайла Галущинського, референтом у справах Волині та Холмщини – Івана Крип'якевича. Останній пізніше згадував: «Я вів тоді також таємну переписку з урядом Петруше-

вича; листи приходили писані невидимим плинном на папері, або на полотні і відповідним реактивом треба було їх виявити; деколи писали ми картки «Езоповою мовою» до дядька (Петрушевича) про «Аполонію» (Польщу) і ін. Але зв'язок з Петрушевичем був слабкий, «диктатор» замало рахувався з новими силами в Галичині, оточувався вузьким колом давних прибічників, так що приходило до все більших непорозумінь і напруження. Врешт колегія референтів розв'язалася».

Наприкінці 1922 р. Народний Комітет почав схилитися до порозуміння з Польщею. В. Бачинський, який досі координував свої дії з урядом Петрушевича, почав виявляти певну самостійність у формуванні політичного курсу партії і Міжпартійної Ради, яку він також очолював. Його прибічники розпочали дискусію у пресі, що саме ці політичні органи є національними репрезентантами українців Східної Галичини, а екзильний уряд повинен узгоджувати свою діяльність з краєм. В. Бачинський 27 січня 1923 р. написав Диктаторові листа тоном, який той визнав неприпустимим. Внаслідок цього інциденту, у лютому того ж року Є. Петрушевич заявив, що розриває всілякі стосунки з Міжпартійною Радою. Не сприйняла владних амбіцій В. Бачинського і Християнсько-Суспільна Партія, яка відмовилася від участі в Міжпартійній Раді, допоки її головою буде цей політик.

За свідченням польської розвідки, Народний Комітет і частина інтелігенції фактично «оголосили війну Петрушевичу». Натомість голову УНРади підтримувала молодь і старше покоління, яке творило середовище часописів «Український Голос» (Перемишль), «Слово» та «Громадський Голос» (Львів): адвокати, судові урядники, професура й інша «незалежна» інтелігенція. Переважна більшість українського активу розкритикувала В. Бачинського, звинувачуючи його в угодовській політиці, через що той на початку березня 1923 р. був змушений залишити посаду голови Народного Комітету.

До остаточного вирішення питання Східної Галичини у Парижі Петрушевич уособлював незламність українського політичного проводу в боротьбі за національну державність. Іван Крип'якевич писав іншому історикові Степанові Томашівському в січні 1923 р. таке: «В очах загалу Петрушевич – це персоніфікація ідеалу самостійности, і горе тому святотатцеві, що хотів би зневажити цей ідеал і його персоніфікацію».

29. РІШЕННЯ РАДИ АМБАСАДОРІВ

У другій половині 1922 р. – на початку 1923 р. питання Східної Галичини обговорювали в американському, британському, італійському та югославському представницьких органах. За незалежність краю висловився Конгрес Миру 1922 р. у Лондоні, Міжнародний Демократичний Конгрес у Відні у вересні 1922 р. та низка жіночих конгресів. Ліга Націй у вересні 1922 р. на прохання уряду Петрушевича вкотре звернулася до Найвищої Ради з побажанням якнайшвидше вирішити східно-галицьку справу.

Утім політичні середовища європейських країн, попри усі декларації та реверанси міжнародних інституцій, усвідомлювали, що вирішення питання державної належності Східної Галичини затягується штучно, і на це є серйозні причини. Уряд Петрушевича хибно оцінював це зволікання як свідчення прихильності ключових міжнародних інституцій до українців. Зокрема Кость Левицький запевняв: «Те що нас досі не дали Польщі означає, що нас не хочуть дати».

Насправді галицьке питання було предметом таємних торгів поміж Британією і Францією щодо розподілу світових нафтових ресурсів. Уряд Британії не вважав галицьку нафту своїм пріоритетним інтересом. Зволікання британців зі згодою на передачу Східної Галичини Польщі було продиктоване бажанням якомога більше виторгувати від Франції щодо контролю нафтових теренів на Близькому та Середньому Сході.

Українські кола, які були втаємничені в зовнішньополітичні заходи еміграційного уряду, також стверджували, що, попри несприятливу міжнародну кон'юнктуру, проблема міжнародного визнання ЗУНР полягала й у низькій кваліфікації її дипломатичного корпусу. Ані Степан Витвицький, ані Степан Томашівський не розмовляли французькою чи англійською мовами. Тому їхня міжнародна діяльність була неефективною. С. Томашівський під час свого семимісячного перебування в Лондоні не зустрівся із жодним британським політиком і не помістив ані однієї статті в місцевій пресі.

У віденському уряді Петрушевича перекладачем офіційних документів був о. Йосафат Жан, котрий не мав

Григорій МИКИТЕЙ
(1888–1945)

Педагог, громадсько-політичний діяч, дипломат. Діяч УНДП, УНДО та УПП. Працівник посольства Австро-Угорщини в Українській Державі (травень-листопад 1918). Представник ЗУНР у Києві (листопад 1918 – січень 1919). Начальник управління преси Галицької Армії (1919). Голова місії ЗУНР у Білгороді (вересень 1919 – травень 1920). Радник уповноваженого закордонних справ Диктатора у Відні (1920–1923). У міжвоєнний час був вчителем українських гімназій у Галичині. Редактор часопису «Рада» (Львів, 1925–1931).

відповідної освіти й не володів дипломатичним стилем французької мови. Тому звернення та заяви українського уряду, які він перекладав виглядали малограмотними.

«Міжнародний процес Диктатури Петрушевича за Галичину не міг закінчитися успішно ще й тому, що введено його по-аматорськи й дилетантськи, чи інколи просто по-дитячому. Ось, наприклад, у домівці Диктатури на Маріягільферштрассе у Відні дипломатичні ноти до Найвищої Ради писав найближчий співробітник прем'єра в уряді Петрушевича, д-ра Костя Левицького, гімназійний учитель Григорій Микитей, який зовсім не знав французької ані англійської мов, а зараз при сусідньому столі перекладав ту ноту на французьку мову о. Жан, француз, людина безумовно віддана українству, але малоосвічена, яка не знала і не могла знати фінезій французької дипломатичної мови»

Іван Кедрин «Життя – події – люди. Спомини і коментарі» (1976)

Ще однією несприятливою обставиною була слабка ефективність української контррозвідки. Усі політичні рішення українських еміграційних кіл, документи канцелярії Петрушевича, бесіди, звіти про поїздки й міжнародні перемовини ставали, буквально за кілька днів, відомими агентам польських та радянських спецслужб. Відповідно, польський уряд, маючи докладну інформацію про дії та наміри суперника, мав змогу оперативно здійснювати запобіжні заходи на міжнародній арені, щоб нівелювали дипломатичні кроки уряду ЗУНР.

Йосафат ЖАН
(1885–1972)

Священик, ченець чину отців Василіян. Франкомовний канадець із провінції Квебек, став василіянином і греко-католицьким священиком під впливом митрополита А. Шептицького. Перекладач у Колегії Уповноважених. Секретар делегації ЗУНР на мирових переговорах у Ризі, Женеві та Генуї.

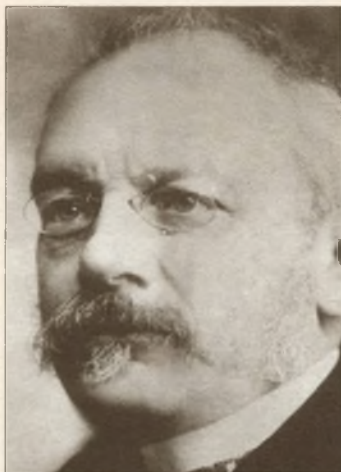

Ставлення західних країн до питання Східної Галичини почало змінюватися наприкінці 1922 р. Головним чинником стали економічні інтереси, зокрема, нафтові домовленості. Після відставки британського уряду лібералів Ллойда Джорджа новий уряд на чолі з Ендрю Бонар Лоу продемонстрував Франції готовність піти на поступки в галицькому питанні. Головною умовою поставлено підтримку Франції в отриманні Британією мандату на управління Мосулом. Щоб зберегти статус безстороннього арбітра, Британія лише наполягала на введенні автономного устрою Східної Галичини.

Польський уряд, дізнавшись про це, почав всіяко пропагувати, що запроваджений соймом у вересні 1922 р. Закон про воєводську автономію має усі ознаки національної автономії. З іншого боку, Польща активно позиціонувала себе як ключовий форпост проти більшовицької загрози.

На початку 1923 р. Франція отримала від польського уряду право на експлуатацію нафтових родовищ у Дрогобицько-Бориславському басейні. До нафтової компанії, що мала реалізовувати цей проект, був причетний впливовий політик та експерт у польському питанні Жюль Камбон. Зі свого боку, Франція дала Британії свободу дій щодо нафтовидобутку в Мосулі й Ірані. Як тільки ці питання були закріплені відповідними документами, шлях до вирішення долі Східної Галичини став відкритим.

29 лютого 1923 р. т. зв. Рада Амбасадорів (Рада Послів) держав Антанти доручила експертному комітетові детальніше вивчити проблему Східної Галичини і східних кордонів Польщі й до 10 березня підготувати відповідний проект ухвали. Ці приготування здійснювали у регулярних контактах і порозумінні з урядом Польщі.

Жюль Мартен КАМБОН
(1845–1935)

Правник, військовий, політичний та державний діяч Франції, дипломат. Генерал-губернатор Алжиру (1891). Посол Франції в США (1897–1902), Іспанії (1902–1907) та Німеччині (1907–1914). На Мировій Конференції був головою комісії по грецькому, чеському та польському питаннях. Був одним з експертів Ради Амбасадорів. Автор праць з теорії дипломатії. Уважав, що у дипломатичних та союзницьких стосунках найперше необхідно враховувати географічні чинники.

Петрушевич, дізнавшись про те, що Рада Амбасадорів буде найближчим часом ухвалювати ключове для галицьких українців рішення, разом зі своїми відповідальними посадовцями прибув до французької столиці. Голова УНРади сподівався, що його запросять на перемовини чи принаймні на консультації щодо остаточного врегулювання східногалицького питання. Однак українську делегацію офіційно не повідомили навіть щодо дати важливого засідання.

14 березня 1923 р. у Парижі відбулося засідання Ради Амбасадорів у складі: Раймон Пуанкаре (Франція), Романо Авеззана (Італія), Ерік Фіппс (Великобританія) й Мічіказу Матсуда (Японія). Від Польщі на засіданні був присутнім Моріс Замойський. Посли узгодили документ такого змісту: «Зваживши, що згідно з 91 параграфом мирного договору в Сен-Жермен, Австрія зреклася на користь союзних і прийнятих до союзу держав усіх прав і титулів щодо територій, які перед тим належали колишній Австро-Угорській монархії і які лежать поза новими кордонами Австрії, як це окреслено в 27 параграфі згаданого договору і яких досі нікому не признано; маючи на увазі, що Польща визнала у стосунку до східної частини Галичини, що її етнічні умови конче вимагають автономного устрою – Конференція Амбасадорів ухвалила визнати за кордон Польщі з Росією граничну лінію визначену і окреслену за згодою цих держав і на їх відповідальність 22 листопада 1922 року». У цьому документі посилення на згоду Польщі стосовно автономного устрою Східної Галичини стосувалося Закону про автономію трьох воєводств. Згадка про автономію краю не була умовою юридичної передачі його території до складу Польщі. Фактично польська

Раймон ПУАНКАРЕ
(1860–1934)

Адвокат, журналіст, політичний та державний діяч Франції. Брат математика Анрі Пуанкаре. Міністр освіти (1893–1894), міністр фінансів (1894–1895). Прем'єр-міністр та міністр закордонних справ (1912–1913). Президент Франції (1913–1920). Прем'єр міністр (1922–1924, 1926–1929). Приймав на аудієнції митрополита Андрея Шептицького й обговорював з ним східно-галицьке питання. Член Ради Амбасадорів, яка 14 березня 1923 р. ухвалила рішення щодо передачі Східної Галичини Польщі.

влада могла на свій розсуд вирішувати питання щодо надання меншинам національно-територіальної автономії.

Першим дізнався про негативне для українців рішення Степан Витвицький. 14 березня 1923 р. він прибув до готелю, де мешкали Євген Петрушевич, Кость Левицький та о. Йосафат Жан, і повідомив їх, що Рада Амбасадорів ухвалила рішення віддати Східну Галичину Польщі, і про це оголосять наступного дня. Звістка приголомшила присутніх. Першою реакцією Є. Петрушевича були слова, що йому не залишається нічого іншого, як застрелитися. С. Витвицький та К. Левицький намагалися якось заспокоїти голову УНРади. Тимчасом о. Жан зателефонував до митрополита Андрея Шептицького, який тоді також перебував у Парижі, з проханням негайно приїхати до готелю. Щойно під час розмови сам на сам з митрополитом Петрушевич заспокоївся.

Митрополит разом з о. Жаном відвідали італійського посла Романо Авеззану, який сказав їм таке: «Ви українці, є жертвою теперішніх часів. Англія матиме вільну руку в нафтових справах у Мосул та Ірані, Франція ж дістане галицьку нафту».

У Парижі Є. Петрушевич підготував спеціальну відозву до галицьких українців: «Український народе! Ідучи за Твоєю волею і як викладник Твоєї волі, Уряд, хоч і змінений в складі осіб, лишається даліше за кордоном, щоб вести по Твоїй волі на міжнародній політичній арені дальшу боротьбу по лінії державної незалежності української землі. І так як Ти, Український Народе, серед усіх обставин, на перекір усім ворожим змаганням, так і Уряд ніколи не схилить в низ прапора української державности!».

Польський посланець у Відні Зигмунд Лясоцький вимагав від австрійської влади негайного вигнання українського екзильного уряду. Діячі УНРади Ернест Брайтер та Володимир Сінгалевич були змушені підписати у віденській поліції документ, у якому засвідчили, що не будуть займатися політичною діяльністю в Австрії. Уряд відмовив Петрушевичу у продовженні австрійської візи, й дав зрозуміти, що до закінчення терміну чинної – до 15 травня 1923 р. – він повинен покинути країну. Є. Петрушевич виїхав до Праги і попросив у місцевої влади дозволу емігрувати до Чехо-Словаччини. Незважаючи на той факт, що відносини цієї країни з Польщею були не найкращими, українському лідеру категорично відмовили в праві мешкання та політичної діяльності у Празі.

14 квітня 1923 р. у Відні відбулося засідання усіх еміграційних осередків галицько-українських політичних партій, окрім УСДП. Тоді Є. Петрушевич оголосив, що здає свої повноваження на руки УНРади. Водночас, він висловив пропозицію щодо переїзду всієї галицької еміграції на Радянську Україну до Харкова. За інформацією радянських спецслужб, від цієї ідеї Петрушевича відмовили Володимир Целевич та Євген Коновалець.

30 квітня 1923 р. віденський еміграційний уряд Петрушевича офіційно припинив свою діяльність. Однак за порозумінням із краєм та еміграційними колами перемогла думка, що політичну діяльність в еміграції, за підтримки американських та канадських українців, необхідно продовжувати. Кошти при цьому треба було розділяти на бойову діяльність та політичну й культурну роботу у Східній Галичині.

У пошуках місцеперебування нового уряду, оточення Петрушевича звернуло свої погляди в бік Німеччини. Його представники почали шукати місце та приміщення для розташування еміграційного центру. Спочатку пропонували для помешкання м. Веймар. Згодом віднайшли приміщення для урядової канцелярії у м. Потсдам. Врешті місцем осідку Петрушевича вибрали німецьку столицю, куди він переїхав із кількома співробітниками й де мешкав до кінця свого життя.

30. БЕРЛІН

Столиця Німеччини важко пережила Першу світову війну. Виснажливі воєнні дії на різних фронтах спричинили економічну кризу в імперії та в її центрі. Вже взимку 1916–1917 рр. понад 150 тисяч голодуючих мешканців благали про підтримку, у столиці розгорнулися масштабні страйки. Одним із наслідків соціального колапсу Берліна було укладення Берестейського миру 1918 р., завдяки якому до міста привезли українське збіжжя.

Нищівна поразка Німеччини у світовій війні тільки поглибила кризу в імперії та у столиці. Кайзер Вільгельм II восени 1918 р. зрікся престолу. Внаслідок революційних вистань соціал-демократів та комуністів Німеччина була проголошена республікою. Національні Збори, обрані у січні 1919 р., під час засідань у Веймарі ухвалили нову конституцію. «Веймарська» республіка проіснувала до 1933 року. Втім соціал-демократи, які опанували владу, від радикальної революційної риторики перейшли до виваженої практичної політики. При переході від імперської форми правління до республіканської, вони уникнули експропріації земельної та промислової власності. Колишня імперська бюрократія та офіцерський корпус армії зуміли зберегти свої посади та вплив. Влада

Вулиця Берліна (1925).

Веймарської республіки застосувала силу, коли ліві та праві політичні сили спробували радикалізувати ситуацію.

Суспільно-політична ситуація в Берліні у перші повоєнні роки була вкрай напруженою. Кризу Веймарської республіки поглиблювали важке економічне становище і знітючі умови Версальського договору. За його умовами 13 % території Німеччини з 10 % населення відторгнули на користь сусідніх держав: Франції, Польщі, Бельгії, Данії та Чехо-Словаччини. Німеччина була змушена виплачувати і значні репарації.

У перші післявоєнні роки уряд спробував вирішити проблему економічних зобов'язань через наповнення внутрішнього ринку більшим обсягом грошей, що було помилковим кроком. Економічна нестабільність вкупі зі знеціненням національної валюти спричинили 1923 р. гіперінфляцію, яка найболючіше вдарила по біднішим верствам населення. Для ілюстрації досить навести такий приклад: номінал звичайного знаку поштової оплати сягнув вартості двох мільярдів німецьких марок. Втім у стислі терміни німецький уряд, застосувавши більш ефективну економічну політику, вже 1924 р. зумів суттєво покращити ситуацію у країні. Веймарській республіці вдалося заключити низку вигідних угод із провідними державами Європи й домогтися фінансової допомоги від США.

Економічне зростання, яке було найпомітніше у Берліні, ознаменувало т. зв. золоті двадцяті в історії міста. Закон від 1 жовтня 1920 р. «Про створення нової міської громади» утворив «Великий Берлін». До колишньої міської території німецької столиці приєднали сім навколишніх

Німецький знак поштової оплати номіналом у два мільярди марок.

Замок і міст у Берліні (поштівка).

Berlin. Schloss und Schlossbrücke.

міст: Шарлоттенбург, Кьопенік, Ліхтенберг, Нойкьольн, Шенеберг, Шпандау і Вільмерсдорф, а також 59 сільських громад та 27 поміщицьких маєтків. В результаті створення «Великого Берліна» населення столиці зросло до майже чотирьох мільйонів мешканців. Відзначмо, що ідея «великого» міста набула популярності й на сході Європи. Зокрема 1920 р. викладач Львівської політехніки Ігнацій Дрекслер виступив з ідеєю створення «Великого Львова».

Берлін став одним із найбільших промислових центрів континенту, який утверджував свою першість в індустріалізації та найновіших технологіях. У світові лідери у своїй галузі піднявся електроконцерн «Сименс». Року 1924 у місті відкрили модерний аеропорт Темпельхоф. Впродовж 1924–1930 рр. електрифіковані міські, приміські та окружні залізниці об'єднали в інтегровану систему міського сполучення, що забезпечувала комунікацію та мобільність понад чотиримільйонного населення столиці. Свідченням технологічної першості Німеччини стали випробовування ракетної техніки.

Берлінська ратуша.

Видатні досягнення німецької технічної думки заохочували студентів зі Східної Європи, українців також, до навчання в німецьких технічних закладах. Історик Борис Крупницький згадував: «Уряд докладав великих зусиль, щоб притягнути до Берліна найліпших фахівців, кому давалися до розпорядження наймодерніші лабораторії або засоби для їх розбудування. Коли кожний німецький університет мав якусь свою зірку або спеціальність, то Берлінський блискотів цілим сузір'ям. Це, звичайно, приваблювало до себе молодь, що хотіла чогось навчитися у найславнішого професора».

Окрім Берліна, українські студенти з Галичини навчалися у Гамбурзі, Ростоку та Лейпцігу. У Берліні навчалися також близько 20 студентів із Радянської України на державні стипендії.

Нестабільні життєві умови, революційні неспокої не припинили інтелектуального та мистецького життя Берліна. У місті працювали фізик Альберт Ейнштейн, архітектор Вальтер Гропіус, художник Георг Грос, письменники Арнольд Цвейг та Бертольд Брехт, актори і режисери Марлен Дітріх, Фрідріх Вільгельм Мурнау та Фріц Ланг. Вони, та багато інших відомих вчених, письменників та митців, творили неповторну інтелектуальну та мистецьку атмосферу, що підтверджувала претензії Берліна на статус культурного центру Західної Європи. Авангардні театральні постановки, спектаклі вар'єте, резонансні кінопрем'єри та бурхливе нічне життя мегаполісу перетворили Берлін на культовий центр «золотих двадцятих».

На іншому соціальному полюсі була головна продуктивна верства німецької столиці – робітники. Раціоналізація у

Церква св. Ядвіги в Берліні (сучасний вигляд).

промисловості, впровадження конвеєрного виробництва викликали масове безробіття і соціальну напругу. У жовтні 1930 р. ліворадикальні робітничі активісти організували страйк працівників металургійних та металообробних підприємств, у якому взяли участь 50 000 робітників Берліна.

Як сприймали німецьку столицю міжвоєнного часу галицькі українці? Подорожуючий священник 1930 р. писав: «Загально Берлін робить могутнє вражіння, хотяй нема в нім такого гамору і такого шаленого руху, як. прим. у Парижі. Противно Берлін на внї є тихий – тихий мимо тисячі авт, автобусів та трамваїв. Дивлячись на Берлін, а радше на цілу Німеччину, приходить мені на гадку велика, могутна ріка, що в погідний день котить свої води спокійним хотяй скорим нуртом. Ніхто не пізнає з її внішнього зеркала, кілько там на дні криється небезпек і боротьби. (Партійна гризня, комуністи і т. д.)».

«...Берлін розжився, розрісся (кажуть на повний мільйон мешканців) і немов... змужнів. Мало я мав часу, але зауважив, що всюди він ще давній. Не повикидали там ні статуй Фридрихів, ні Вільгельма. Тільки високий стовп з Гіндербургом, що я його бачив ще в 1916 р. біля Пам'ятника Перемоги – щез.

Рух колосальний, а порядок зразковий. Поліція чемна до переборщення. На питання де поштова скринька бере листи і сам відносить. Війська видко мало, але воно порядно вбране як і вся залізнична служба. Крамниці відкриті вже рано. Все звикло до праці і мабуть любить її. Замітають ранком вулиці дротяними щітками і нема при цьому такого «любого» нам пилу, що дряпає очі, бо тут вулиця полита водою; звичайною водою. Коли наші міста діждуться цього? А села?».

Лев Ясінчук. У новий світ. Зі Львова до Парижа (1929).

Після революції та громадянської війни в Росії Берлін став кінцевою станцією для значної хвилі біженців. У період між 1919–1922 рр. з території Російської імперії до Німеччини прибули чи проникли у різний спосіб крізь кордони майже півмільйона втікачів від більшовицького режиму. Емігранти з Росії, за словами Карла Шльогеля, спричинили тут досі небачений в новітній історії «культурний супервибух». Нова еміграція утворила специфічну соціальну топографію Берліна.

31. УКРАЇНЬСКА ЕМІГРАЦІЯ ТА ІНСТИТУЦІЇ В НІМЕЧЧИНІ У 1920-х РОКАХ

Восени 1923 р. Є. Петрушевич та його співробітники прибули до Берліна і стали частиною української еміграції, яка мала недовгу, але динамічну історію. Перед Першою світовою війною в Німеччині майже не було українців, котрі мешкали тут постійно. Українські селяни зі Східної Галичини та Північної Буковини прибували на сезонні заробітки здебільшого жнивувати у Пруссії та Шлеську. Інші їхали працювати на вугільних шахтах або цегольнях Рурського басейну, чи в портах приморських міст, зокрема в Гамбурзі чи Бремені. Українські заробітчани були частиною широкого потоку робітників зі Сходу Європи. Сезонні заробітчани мали лише тимчасові німецькі візи, і залишитися тут на постійне проживання зуміли лише поодинокі українці. Відтак до Першої світової війни столичний Берлін не відігравав жодної ролі в житті українців.

Перша світова війна кардинально змінила ситуацію. Внаслідок воєнних дій на Східному фронті у Німеччині розташували табори біженців в Альшадамі, Гаммелоні, Губені, Ерлянгені, Зольтаві, Кведлінбургу, Нойгамері, Пелле, Цербеті, Штардадті та ін. Окремі групи українців перебували у Бремені, Гемелінгені та Дельменгорсті, які працювали на пристанях чи фабриках. На німецькій території створили також табори для військовополонених російської армії. У Раштатті, Вецлярі та Зальцведелі 1916 р. налічувалось близько 40 тисяч полонених українців із Наддніпрянщини. Берлінська Централь СВУ організувала в таборах просвітню діяльність.

Щойно після війни в Німеччині почалося масове поселення українців. Основу післявоєнної еміграції творили такі середовища: співробітники колишнього СВУ, які працювали по таборах військовополонених; полонені, котрі не захотіли повертатися в Україну; працівники різних ліквідаційних українських урядових та громадських інституцій; утікачі з України, що прибули сюди разом з німецькими військами; колишні бійці УГА, котрі не хотіли повертатися до окупованого поляками краю. Сюди прибула також частина вояків УНР із таборів інтернованих у

Чехо-Словаччині. Року 1921 у вищих навчальних закладах з'явилися українські студенти.

Українські національні уряди відкривали дипломатичні представництва, офіційно визнані німецькою владою. У 1918 р. послом від Центральної Ради був Олександр Севрюк. Гетьмана Павла Скоропадського в Берліні представляв барон Федір Штейнгель. Уряд Директорії направив послом Миколу Порша. Дипломатичні відносини з Німеччиною налагодила ЗУНР. Василь Панейко призначив послом Миколу Василька, а його заступником Романа Смаль-Стоцького.

Після проголошення злуки утворили єдине українське посольство на чолі з М. Поршем, а Р. Смаль-Стоцький став його радником. На зламі 1920–1921 рр. М. Порша відкликали й уповноваженим уряду УНР в Берліні залишився Р. Смаль-Стоцький. Він виконував свої обов'язки аж до ліквідації посольства 1923 р. Від червня 1920 р. до вересня 1921 р. послом ЗУНР був Євген Левицький, після нього до 1923 р. – Ярослав Біберович. У революційні роки в Німеччині відкрили українські консульські бюро: у Мюнхені (консул Василь Оренчук) та Берліні (консули: О. Козловський (1918), Юрій Павлович (1919) та Федір Страдомський (1920–1921)).

Оголошення редакції часопису
«Українське Слово» (Берлін, 1924 р.).

Часопис «Die Ukraina» (1918).

Кожний може учитись вдома!

Українські курси заочної освіти при „Українському Слові“

Видання-Щомісяць, Гауптштрассе 11 („Українське Слово“).

Курси ставлять собі метою допомогти **одбути освіту** всім тим, хто не може учитись в школі.

Кожний, де б він не проживав, який би віку не був, в якійсь ступіні не знаходився і на якій зацікавлений не працював би, може в себе взяти **учитись, підготуватись до іспитів за європейською школою, або може повністю свою освіту і одержати чисті прагматичні знання.**

Курси ставлять собі метою дати тільки такі прагматичні знання, які без заплітання в теорію і надробки знань, можуть дати спосіб в найкоротший час і найлегше досягти мети й одержати міцне звання для поліпшення свого життя.

УКРАЇНЦІ!

Пам'ятайте, що тільки саме широне розповсюдження освіти дасть і цимовому з нас зокрема і всьому народові в цілості **правде життя.**

УКРАЇНЦІ!

Широко розповсюджуйте відомості про цілі курси. Нехай кожний знає, щоб тільки становив у нього не було, що він може поліпшити його, коли вважатиме до науки.

Думайте про прагматичні знання, які найкраще поліпшать заробити кусок хліба.

Вульг у других інтерес до науки і знайте, що **тепер найкращий при лозичній заочній освіті може являти собі кращий шлях в життя.**

У березні 1918 р. в Берліні розпочала свою роботу Українська Військово-Санітарна Місія (голова – Андрій Журавель, пізніше – сотник Тризнинський). Українському урядові йшлося про те, щоб із полонених 6 000 вояків у Німеччині та 4 000 вояків в Австрії організувати військові частини та доповнити ними збройні сили УНР. Протягом літа 1918 р. у Німеччині й Австрії з полонених створили дивізії Синьожупанників та Сірожупанників, які восени 1918 р. включили у збройні сили Української Держави. За правління Директорії «Військово-Санітарну Місію» перейменували у «Місію для справ полонених українців у Німеччині» (голова – д-р Кость Воевідка). Паралельно в Німеччині діяла окрема «Місія Українського Червоного Хреста» (Петро Холодний), яка займалася придбанням ліків, медичного устаткування, білизни, одягу та постельних комплектів для свого війська.

Українці, пов'язані з діяльністю посольств та різного роду місій УНР, формували українську колонію в Берліні, який у 1920–1930-х рр. став одним із центрів української політичної еміграції. Чисельність національного представництва і прихильників української справи в місті виявилася під час похорону сотника Дмитра Вітовського й чотаря Юліана Чучмана, які з 6-ма німецькими офіцерами загинули в авіакатастрофі в районі Верхньої Сілезії. Рештки загиблих доставили з місця катастрофи до Берліна 12 серпня 1919 р. і помістили в церкві св. Ядвіги. Звідти 14 серпня їх перевезли на цвинтар, де провели поховальний обряд. Домовини тимчасово поклали в муровану каплицю доти, доки обставини не дозволять перевезти останки на рідну землю.

«Рідко коли доводилось в Берліні бачити такий похорон, як цей, який урядила українська громада своїм героєм. Церква св. Гедвіги, одна з перших і найкращих в Берліні, завітчалась в той день ціла жалібно-чорною китайкою і зеленими, лавровими деревцями, що двома рядами розтягались від входових дверей аж до самого майже віттаря. Між тими рядами лаврів і свічників лежали на високих катафалках дві однакові металеві домовини, накріті червоними козацькими китайками, на яких вишиті були золоті укр. герби.

На китайках сіріли дві козацькі шапки, дві козацькі шаблі і полковницька булава в головах полковника Вітовського. О 10. год рано почалось похоронне богослуження, яке відправляв місцевий парох, куратор Руст

Євген ЛЕВИЦЬКИЙ
(1870–1925)

Адвокат у Відні, публіцист, громадсько-політичний діяч, дипломат. Діяч УНДП. Депутат Державної Ради (1907–1918). Депутат УНРади, член Віденської делегації (1918–1923). Виконувач обов'язків дипломатичного представника ЗУНР у Берліні (1921). Дипломатичний представник ЗУНР у Празі (1921–1922). Після закриття інституцій ЗУНР залишився важко хворий в австрійській столиці, де помер у злиднях.

в асисті ще двох священників і в супроводі місцевого церковного хору. Церква була битком набита, бо окрім української громади прийшло на похорон дуже багато мешканців Берліна.

Окрім офіційальних представників і членів поодиноких українських місій в Берліні, які явилися на похорон майже в повному числі, прийшли на похорон також два відпоручники німецького уряду заграничних справ, три заступники німецького товариства «Deutsche Luftschiff-Reederei», від Білорусів явився посол Леонард Заяць і Захарко, а від Литовців п. сотник Ходаковський. Як представники Української Армії, приїхали з Відня п. Атаман Коссак в товаристві ще одного старшини, а з ними також і брат покійного четаря Чучмана. В останній хвили (перед кінцем богослуження) приїхала також делегація від українських полонених з табору Зальцведель в числі 30 людей, яка рівночасно складала з себе хор і музику».

«Похорон українських героїв» (Берлін, 1919)

Навесні 1921 р. уряд Німеччини дозволив утворити при більшовицькому представництві у Берліні спеціальний відділ Радянської України для проведення репатріації українських військовополонених. Завідувачем українського відділу став Вольдемар Ауссем. Дослідники вважають цю подію визнанням Німеччиною Радянської України де-факто. Внаслідок підписаної в Берліні угоди про розширення дії Раппальського договору на союзні з більшовицькою Росією республіки, зокрема й на Україну, Німеччина встановила з останньою дипломатичні та консульські відносини. Угода передбачала припинення Ні-

меччиною офіційних контактів із представниками української політичної еміграції, тому дипломатичне посольство УНР було змушене припинити свою діяльність.

Польська держава не випускала українців-заробітчан до Німеччини, а спрямовувала їх насамперед до Франції. Проте у 1920-х роках кількість українців у Німеччині безупинно зростала. Тут опинилися колишні вояки галицької та наддніпрянської армій, а також дезертири з польської армії, котрі не бажали служити у збройних силах Польщі. На відміну від сезонних робітників нова хвиля еміграції мала кращий статус. Німецька адміністрація давала їм дозвіл на постійне проживання. Дехто з дезертирів із польської армії навіть отримав тут політичний притулок. Багато із заробітчан не зголошувалися у поліції й мешкали нелегально.

У 1923 р. кількість українських емігрантів у Німеччині сягала тисячі осіб. Наступного року їх стало на тисячу більше. З них близько трьохсот мешкали в самому Берліні та його околицях. Серед загальної української еміграції в Німеччині переважали галичани. Натомість у Берліні вони чисельно не домінували, досить значний відсоток був вихідців із Наддніпрянщини. Втім загальна кількість українців у німецькій столиці й надалі зростала. У 1926 р. українська громада в Берліні вже налічувала більше тисячі осіб.

Політичних емігрантів у німецькій столиці було менше, аніж у Празі чи Відні. Тут замешкали колишні працівники українського посольства, політичні діячі Наддніпрянщини, Галичини та Буковини. Найвпливовішим

*Похорон Дмитра Вітовського
та Юліана Чучмана.*

був П. Скоропадський, який замешкав у власній віллі на Ваннзее під Берліном. З інших наддніпрянців варто згадати Андрія Макаренка, Арнольда Марголіна та Сергія Шемета; з галичан – Юліана Бачинського та Степана Томашівського. У першій половині 1920-х років до Берліна навідувалися українські політичні емігранти, які мешкали в сусідніх країнах.

У німецькій столиці знайшли притулок колишні офіцери армії УНР та УГА: генерал Михайло Омелянович-Павленко, генерал-четар Антін Кравс, підполковник Тиміш Омельченко, полковник Костянтин Новохацький, полковник Роман Сушко, полковник Г. Зеленівський та Євген Коновалець; сотники Василь Кучабський, Омелян Сенник, Іван Рудницький та Ріко Ярій. Середовище колишніх командирів корпусу Січових Стрільців місцеві українці іронічно називали «конокуча».

У Берліні міжвоєнного часу опинилася низка українських науковців та педагогів, серед них: Володимир Залозецький, Зенон Кузеля, Іван Мірчук, Домет Олянчин та Микола Сушко.

Позитивне ставлення до українців та України німецьких середовищ засвідчило заснування у березні 1918 р. Німецько-Українського Товариства (проф. Паул Рорбах і А. Шмідт). У 1919 р. була створена організація прогетьманської орієнтації – Українська Громада. 1921 р. утворився Союз Українських Старшин у Німеччині (голова – К. Новохацький), до якого належали офіцери армії УНР і УГА.

Домовини з останками українських героїв на цвинтарі.

Українським біженцям у Німеччині надавали допомогу три організації: Комітет втікачів з України (1923); Комітет Допомоги Збігцям з Західної України (1924); Комітет Червоно-Хресної Допомоги Українським Біженцям (1924). Року 1927 засновано Бюро Посередництва в Берліні й Українське Бюро Подорожей.

Громадські інституції в Берліні організовували українські студенти. У 1931 р. утворилося товариство «Зарево». Навчання українських студентів матеріально підтримував Гумбольдт Фонд у Берліні.

У 1926 р. з ініціативи П. Скоропадського та за підтримки німецького генерала В. Гренера засновано наукову установу – Український науковий інститут у Берліні. Метою діяльності Інституту було інформування німецького суспільства про Україну та її народ, дослідження історії відносин з європейськими державами, надання допомоги українським студентам та науковцям у навчанні та дослідницькій праці. Першим директором Інституту (1926–1930) був історик Дмитро Дорошенко. Науковими працівниками інституту в різний час були: Зенон Кузеля, (етнографія і краєзнавство), Борис Крупницький (історія), Роман Димінський (економіка) та Михайло Антонович (історія).

Німецькі комуністи вкупі з радянськими агентами надавали матеріальну підтримку безробітним і біднішим українцям, які потрапили під комуністичний вплив. Радянські посланці зорганізували комуністичне товариство для українських емігрантів під назвою «Поступ». Його очолив колишній царський офіцер, пізніше старшина української армії, інженер Подебрадської академії Кульчицький. Товариство зуміло заснувати філії по усій Німеччині.

Загалом українські інституції кількістю та організованістю поступалися російським еміграційним середовищам у Німеччині. У Берліні на 1924 р. налічувалося 38 російських організацій політичного, професійного, гуманітарного та культурного характеру. Лишень одна з них – «Берлинский Комитетъ и Центральное Бюро Сионистовъ Россіи и Украины» за територіальною ознакою була пов'язана з Україною.

Українська еміграція активно провадила своє духовне життя. Віруючі православної конфесії відвідували храми російської Православної Церкви. Їх у 1920-х роках у Берліні було три (Російська православна церква і цвинтар в Тегеле; Сестринство ім. Св. Княгині Ольги (Nachodstrasse 10); Російська православна церква (Berliner Str. 137).

Українська православна парафія в Берліні заснована 6 червня 1937 р. Щойно 30 серпня 1941 р. митрополит Діонісій прийняв цю парафію, яка охопила терени всієї Німеччини, під свою канонічну юрисдикцію.

Сезонні робітники греко-католики до Першої світової війни працювали у протестантському середовищі Німеччини, і не мали духовної опіки. Андрей Шептицький після війни вислав із душпастирськими місіями отців Леонтія Куницького, Володимира Ганіцького та Тита Галущинського, які не затрималися довше. Врешті зусиллями митрополита у середині травня 1927 р. в Берліні була заснована греко-католицька парафія. Першим душпастирем був недовго о. Михайло Киндій. Восени 1927 р. українська парафія у Берліні отримала свого постійного пароха. Ним став колишній вояк УГА Петро Вергун. Інтернований у Чехо-Словаччині він отримав дозвіл на навчання, студював теологію у Карловому Університеті у Празі, де захистив докторат з історії Церкви. А. Шептицький направив його до Берліна для завершення габілітаційної праці. Перед виїздом до Німеччини 30 жовтня 1927 р. його у Львові висвятили на священника і незабаром він обійняв духовну опіку над усіма українськими греко-католиками Німеччини, яких на той час налічувалося вже близько 20 тисяч осіб.

Часопис «Osteuropäische Korrespondenz», який виходив друком у Берліні в 1924–1934 рр.

Петро ВЕРГУН
(1890–1957)

Священик, офіцер української армії, вчений-мистецтвознавець, громадський діяч. Старшина Галицької Армії (1919). Доктор філософії Українського Вільного Університету у Празі. Парох греко-католицької парафії у Берліні (1927–1945). Голова Української Громади у Берліні (початок 1930-х рр.). Апостольський візитатор для українців-католиків у Німеччині (1940–1945). Був духівником Є. Петрушевича в останні роки його життя і провадив його поховальну церемонію. Залишився у Берліні до приходу Червоної Армії, у червні 1945 р. арештований більшовицькими спецслужбами. Помер на засланні в поселенні Ангарський Красноярського краю. Папа Іван Павло II 27 червня 2001 р. проголосив о. П. Вергуна священномучеником.

У німецькій столиці о. П. Вергун займався ще й науковою роботою – працював на посаді асистента кафедри церковної історії Берлінського університету, де здобув докторський ступінь (габілітацію). У 1934 р. польський уряд відібрав у о. Вергуна право громадянства й зажадав від німецького уряду, щоб той вислав українського священика з країни. На допомогу прийшов Папський нунцій Євген Пачеллі (згодом Папа Пій XII), з яким П. Вергун був особисто знайомий. За самовіддану священицьку працю Апостольський престол 1937 р. іменував о. Вергуна прелатом. Він об'їздив усі греко-католицькі громади, заснував і власним коштом підтримував українські школи у Бремені та Гамбурзі.

Священики М. Киндій та П. Вергун мешкали на Йоганнісштрассе, 4. Ця будівля була власністю сестер-законниць, які утримували тут притулок для приїжджих священиків. Каплицю у притулку черниці надавали і для греко-католицьких богослужінь, у яких самі брали участь і навіть приймали святе Причастя з рук священиків-українців. Урочистіші богослужіння греко-католицького обряду й водохреща відбувалися в церковній каплиці при Пфальцбургерштрассе, 18.

Політична структуризація української еміграції в Німеччині була подібною до тієї, яка творилася в еміграції в Австрії, Чехословаччині чи Франції. Зокрема гетьманський рух сконцентрувався у Відні й Берліні. Окрему групу поміж монархістами творило оточення І. Полтавця-Остриниці. Колишній гетьманець заснував у Мюнхені товариство «Козача Рада», згодом перейменоване в «Українську народну Козачу Організацію» (УНАКОР). Це була орга-

нізація фашистського типу, яка стояла близько до німецьких націонал-соціалістів. У 1926 р. прихильники Острияниці проголосили його гетьманом України.

У Берліні тривалий час перебували керівники УВО. Тут відбувалися розвідувальні курси, на яких викладали й німецькі фахівці. Відомо про такий вишкіл 1925 р. та 1927 р. Німеччина була зацікавлена у шпигунській роботі проти Польщі, яку провадила УВО. Її офіцери контактували з українськими бойовиками і брали у них секретні матеріали. Розвідувальний центр Німеччини розташувався у дільниці Шенеберг (Віляндштрассе, 42), неподалік району, де зазвичай мешкали українські студенти. Контактував із німецькими колами і Ріхард Ярій. Функції квартирмейстера УВО в Берліні виконував Дмитро Волощак. В українських колах критикували розвідувальну діяльність УВО, вважаючи її шкідливою для репутації організації. Передавання відомостей іноземним спецслужбам ставили УВО в фінансову та політичну залежність.

Для українців Німеччини 1920-х рр. національне інформаційне поле створювали низка видавництв та редакцій часописів. Найпершим було «Українська накладня» Якова Оренштайна (1916–1933, редактори Зенон Кузеля, Богдан Лепкий та Василь Сімович).

Видавництво «Українське Слово» друкувало книжки та однойменну газету (1921–1922, редактори Зенон Кузеля та Дмитро Дорошенко). У 1923–1924 рр. видавництво випускало часопис «Літопис Політики, Письменства й Мистецтва» (редактор Степан Томашівський). При редакції видавництва 1924 р. було відкрито українські курси заочної освіти, які готували до іспитів за середню школу.

У районі Шарлотенбург друкувався неперіодично місячник Комуністичної Партії Західної України «Наша Правда». Радянське посольство в Берліні фінансувало видання тижневого прокомуністичного часопису «Українська Газета» (1929–1931). У Мюнхені Іван Полтавець-Острияниця видавав часопис «Український Козак» (1923–1924).

У Берліні друкували еміграційні російські видання: газети «Дни», «Время», «Сегодня», журнал «Эхо». Еміграційний щоденник «Руль» виходив до 1931 р. Читачів Німеччини, Австрії та інших країн Європи про українське питання інформували німецькомовні видання. Зокрема виходив друком націоналістичний двотижневик «Osteuropäische Korrespondenz für Politik Wirtschaft und Kultur», який редагували: Василь Кучабський (1924–1926), Зенон Кузеля (1926–1931) та Ріко Ярій (1931–1934).

32. ОТОЧЕННЯ ТА ІНСТИТУЦІЇ ПЕТРУШЕВИЧА В БЕРЛІНІ

До німецької столиці Є. Петрушевич прибув з кількома співробітниками, які творили його еміграційний центр. Коли після ліквідації віденських установ ЗУНР постало питання формування нової урядової структури, українські організації Канади та США, які були головними спонсорами міжнародної діяльності Петрушевича, поставили свої умови щодо подальшого фінансування. Головною стала вимога, щоб до уряду не увійшли родичі колишнього Диктатора. Ще однією важливою обставиною було визначення обсягів фінансування діяльності уряду. За попередніми розрахунками Петрушевича, про які він повідомив за океан, кошти на мешкання та діяльність урядової структури чисельністю 4–5 осіб мали б сягати близько 1 000 американських доларів щомісяця.

Диктатор пропонував працювати в новому центрі різним особам, серед них Є. Коновальцю та О. Назаруку. Обоє з різних причин тоді відмовилися переїхати до Берліна. Усі усвідомлювали, що входження до нової політичної установи могло б мати серйозні наслідки для них самих та їхніх сімей, включно з перешкодами повернутися на рідну землю допоки там пануватиме Польща. Врешті узгоджено, що співробітниками Петрушевича в Берліні стануть Михайло Лозинський, Володимир Бандрівський, Іван Проц та Евзебій Радик.

М. Лозинський належав до берлінського центру від кінця 1923 до 1924 рр. Його стосунки з головою УНРади були досить складними. Свого часу Диктатор відкликав Лозинського з посади члена української місії в Парижі (без будь-яких пояснень). Через три роки він відновив співпрацю з Петрушевичем. Писав тексти до «Українського Прапора», здійснював дипломатичні вояжі до Лондона та Женеви. Втім після річної співпраці у німецькій столиці врешті розірвав зв'язки з Петрушевичем. Той увільнив М. Лозинського від обов'язків своїм рішенням від 29 листопада 1924 р.

Його наступником став Р. Перфецький, який почав працювати у берлінському центрі 1925 р. Із німецькою столицею пов'язана сімейна трагедія Перфецьких. Романова дружина – Євгенія з роду Лепких – захворіла тут на рак. У важкому стані вона виїхала до Львова, де її прооперува-

Роман ПЕРФЕЦЬКИЙ
(1880–1944)

Адвокат у Сокалі, Львові, Бібрці та Стрию, громадсько-політичний діяч, дипломат. Діяч УНДП. Депутат Галицького Сейму (1913–1914). Голова Західноукраїнського Товариства Ліги Націй (1922–1923). Співробітник ПЦЗУ в Берліні (1925–1929). Повернувся на Галичину 1929 р. і відновив адвокатську практику та політичну діяльність у середовищі УНДО. Депутат Сейму II Речі Посполитої (1935–1938). У 1939–1944 рр. працював нотаріусом на Холмиціні. Згодом відкрив адвокатську канцелярію у Стрию. Загинув при нез'ясованих обставинах 1944 р. у Львові.

ли. Незабаром повернулася до свого чоловіка у Берлін і 25 липня 1928 р. померла.

В. Бандрівський прибув до Берліна з організаційною метою в липні 1923 р. і співпрацював там з Петрушевичем до 1933 р. Він походив із родини Карла Бандрівського (1855–1931), фінансового службовця, приятеля Івана Франка та Осипи з Крушельницьких, сестри відомої співачки. Початкову освіту здобував на заході Галичини – у Грибові (1898–1902). Середню здобував після переїзду батьків до Львова, – в Академічній гімназії, одночасно навчаючись у «Висшому музичному інституті». Добре опанував, окрім німецької, французьку та італійську мови. Був задіяний в українському молодіжному русі, керував студентським хором «Бандурист», з яким об'їхав край. Вищу освіту здобував на правничих факультетах університетів Грацу (у семестрі 1910 р. прослухав курс експериментальної психології) та Львова (1910–1914). Поглибив свої знання студіями на філософському факультеті Віденського університету (1914–1915). У роки війни співпрацював з еміграційною групою Миколи Залізняка. Став близьким приятелем Василя Вишиваного, і виконував на його прохання різні дискретні доручення, у тому числі й міжнародного характеру. Співпрацював із львівськими часописами «Новітня література» та «Шляхи» (1916–1918). Його знання мов знадобилось молодій українській дипломатії. У 1919–1920 рр. В. Бандрівський був секретарем місії УНР у Римі, яку очолював О. Севрюк. Деякий час затримався у Римі на посаді секретаря військової місії під начальством отамана І. Коссака.

Восени 1920 р. В. Бандрівський переїхав до Лозанни, де працював у пресовому бюро Володимира Степанківського.

Іван ПРОЦЬ
(1886–1968)

Публіцист, редактор, політичний діяч, педагог. Перед Першою світовою війною співробітник редакції часопису «Руслан», у роки війни редагував газету «Відродження України» (Відень). Автор статей у журналі «Український Скиталець» (1922–1923). Член ПЦЗУ в Берліні. Редактор офіціозу «Український Прапор» (1923–1932). Повернувся в Західну Україну і працював у редакції газети «Діло» (1937–1938). Вітав вступ Червоної Армії в Західну Україну. Вчителював у середній школі на Жовківському передмісті Львова (жовтень 1939 – лютий 1940). Пізнавши суть радянського режиму, перед загрозою арешту утік і знову дістався Німеччини (1940). Помер у Західному Берліні.

Колегія Уповноважених Диктатора 19 жовтня 1920 р. призначила В. Бандрівського урядовцем для спеціальних доручень без платні. Він попросив надати йому цей статус для нав'язування стосунків з дипломатичними колами та пресою європейських країн. У 1921–1922 рр. В. Бандрівський разом з італійським журналістом Енріко Інсабато, який підтримував українську справу, управляв місією ЗУНР в Римі, виконуючи представницькі та інформативні функції. Невдовго очолював українське представництво у Литві. У квітні 1922 р. В. Бандрівський у складі делегації УНРади, яку очолював Є. Петрушевич, брав участь у конференції в Генуї. Результати його міжнародної діяльності високо оцінювали в еміграції та в краю. У щоденниках М. Кордуби читаємо з приводу цього такі слова: «Тепер найкраще ставиться до нашої справи Італія. Дуже велика в тім заслуга Бандрівського, котрий виявив себе дуже спритним і діяльним». У Берліні він зумів швидко налагодити зв'язки в дипломатичних колах. Місцева українська громада називала його «міністром заграничних справ президента Петрушевича».

Редактором берлінського офіціозу еміграційного центру «Український Прапор» став Іван Проць. Походив з родини містянина-ткача у Богородчанах. Середню освіту здобував у Станиславівській гімназії з польською мовою викладання та в Академічній гімназії у Львові, де 1910 р. склав матуру. Навчався на філософському факультеті Львівського університету й відслужив у війську. Працював у редакціях львівських часописів «Гайдамаки» та «Руслан». На початку Першої світової війни І. Проця мобілізували до австрійської армії, однак, незабаром, через хворобу перевели до Відня у відділ преси військового мі-

Володимир БАНДРІВСЬКИЙ
(1892–1949)

Правник, журналіст, дипломат, хормейстер, вчений-історик, мистецтвознавець. Син Карла Бандрівського – приятеля І. Франка, племінник Соломії Крушельницької. У роки Першої світової війни був в Одесі та Севастополі (1918). Представник ЗУНР в Італії та Литві. Посередник Петрушевича у контактах з німецьким урядом та радянськими дипломатами у Берліні. Закордонний кореспондент часопису «Рада» (Львів, 1927). Побував у Радянській Україні. Член редколегії часопису «Нова свобода» (Ужгород, Хуст, 1938–1939). Співробітник кооперативної установи у Сяноку (1939–1941). Референт Ревізійного Союзу Українських Кооператорів у Львові (1941–1944). Лаборант (1944), молодший науковий працівник (1945–1946) Відділення Інституту економіки АН УРСР у Львові, займався науковою діяльністю у сфері історії економіки. Науковий працівник Львівського історичного музею (1946–1949).

ністерства. Після розпаду імперії працював у пресовому бюро уряду ЗУНР, писав агітаційні статті до «Українського Скитальця» й редагував «Український Прапор». У Берліні продовжив свою редакторську роботу.

Маловідомою постаттю української еміграції був Евзебій Радик. У роки воєнних дій на Галичині та Наддніпрянщині був старшиною II полку УСС. 1 січня 1919 р. отримав звання сотника. За відомостями польської розвідки, Е. Радик 1923 р. супроводжував Є. Петрушевича в поїздках до Праги та Берліна як особистий охоронець. В еміграційному центрі та редакції «Українського Прапора» вирішував різні адміністративні та організаційні питання.

Із берлінським оточенням Є. Петрушевича були пов'язані ще кілька осіб, які не належали до постійних діячів еміграційного центру, однак якийсь час з ним співпрацювали. Зокрема переїзд колишнього Диктатора до Німеччини узгоджував з місцевою владою Ярослав Біберович, останній голова місії ЗУНР. Він не залишився надовше в німецькій столиці, а переїхав до Відня.

За інформацією польської розвідки, облаштуванням Є. Петрушевича в Берліні 1923 р. займався Ганс (Іван) Куніш (1888–1952). Офіцер-австрієць у чині капітана від 1919 р. служив за контрактом у Галицькій Армії. Диктатор надав йому звання майора (отамана) постановою від 18 червня 1919 р. У час воєнних дій у Наддніпрянщині очолював штаб 1-го Галицького корпусу армійської групи під командуванням генерала А. Кравса. 23 листопада 1919 р.

Г. Куніш став на чолі артилерійського відділу («реферату») Начальної Команди УГА. Був референтом артилерії штабу 3-ої бригади ЧУГА. В Одесі Г. Куніша арештували чекісти й деякий час утримували у в'язниці. У листопаді 1921 р. він повернувся до Відня. Згодом переїхав до Берліна, де був задіяний у керівництві УВО. Був офіційним посередником поміж УВО і німецькими спецслужбами. Г. Куніш не перебував у Німеччині з Є. Петрушевичем тривалий час, а повернувся до Австрії.

У 1925 р. в оточенні Є. Петрушевича з'явився Юліан Бачинський. Він замешкав у Берліні після повернення зі США, де очолював місію УНР. Ю. Бачинський був втаємничений у справи співпраці з УВО, займався організаційними справами серед еміграції та писав статті до «Українського Прапора». Він перебував у Берліні до 1931 р.

Після розриву Є. Коновальця з головою УНРади, до останнього наблизився Осип Думін (літературне псевдо Антін Крезуб), колишній засновник і керівник розвідки УВО. Співпрацював з Є. Петрушевичем й інженер Бронислав Бурбела. Він заангажувався в український молодіжний рух у роки навчання у Львівській політехніці – став головою товариства українських техніків «Основа». У 1907 р. увійшов до Ширшого Народного Комітету УНДП, як представник студентства. Був секретарем Ширшого Народного Комітету, крайовим інспектором місцевих організацій, займався організаційними справами партії. У 1910 р. надавав агітаційну підтримку Є. Петрушевичу на виборчих перегонах до Союму. Б. Бурбела 1911 р. очолив редакцію часопису «Народне Слово» (Львів). До Німеччини переїхав ще в роки світової війни. Дізнавшись про приїзд голови УНРади, налагодив із його співробітниками постійні контакти.

До оточення Є. Петрушевича належав і Роман Волощак. Родом із Перемищини, двоюрідний брат колишнього старшини УГА Дмитра Волощака. Був бойовиком УВО, але після невдалого замаху на директора української семінарії в Перемишлі утік до Німеччини. Там після конфлікту з Є. Коновальцем перейшов до табору Є. Петрушевича. Написав йому доповідну, де йшлося про системну розтрату коштів УВО в краю.

Співпрацювала з берлінським центром низка діячів, які постійно мешкали у Відні. Син Є. Петрушевича – Антін – після роботи в делегації у Парижі 1923 р. повернувся до Відня, де замешкав у батьків своєї дружини – австрійки Франціски Анни Пашек. У Відні редагував часопис «Ukrainische Korrespondenz». Його переїзду до Берліна завадили спо-

чатку спротив діаспори, пізніше – сімейні обставини. Однак у 1924–1928 рр. співпрацював із берлінським центром як радник. Брав участь у його міжнародних акціях.

Після переїзду лідера ЗУНР до Берліна його уряд мав первісну назву: «Західно-український Закордонний Центр під проводом Президента Євгена Петрушевича». Влітку 1926 р. він зі своїми співробітниками створив т. зв. Колегію Політичного Центру Західної України (ПЦЗУ) й узгодив її структури та повноваження. ПЦЗУ мав бути створений із делегатів окремих західноукраїнських територій. Тимчасова колегія мала бути постійним дорадчим органом президента УНРади Є. Петрушевича у справах, які впливали з практичних завдань ПЦЗУ на основі його політичної платформи, за винятком військових питань («технічної» підпільної акції»).

Центр Є. Петрушевича задля пропаганди своїх цілей та діяльності видавав газету «Український Прапор», для чого восени 1923 р. переніс редакцію та друк до Берліна. Перші роки газета виходила друком «відповідно до спроможности» загалом двічі на місяць. Окрім І. Проця, у редакції часопису працювали В. Бандрівський, М. Лозинський, Р. Перфецький, Е. Радик.

Із часописом співпрацювали й ті діячі, котрі мешкали у Відні. Статті під псевдо А. Беволит та Обсерватор публікував Андрій Жук. Віденським кореспондентом був і

Будинок у Берліні (Eisenacherstrasse, 53), у якому в 1923–1933 рр. містилась канцелярія еміграційного центру Євгена Петрушевича (сучасний вигляд).

колишній вчитель зі Стрийщини д-р Остап Грицай (1881–1954), який надсилав до берлінської редакції публіцистичні та літературно-критичні статті. Дописував до газети й Кирило Трильовський. Лука Мишуга надсилав свої нотатки до часопису зі США.

За ініціативою Б. Бурбели 1 листопада 1926 р. засновано «Західно-Український Клуб в Берліні», який об'єднав 20 вихідців із Галичини, переважно інтелігенцію чи колишніх старшин УГА. Організація, згідно зі статутом, прагнула державної самостійності усіх українських земель. Головою клубу обрали Ю. Бачинського, заступником – Р. Перфецького, секретарем – Б. Бурбелу. Є. Петрушевич прибув на урочисте заснування і привітав новоутворену організацію.

Гуманітарними справами центру Петрушевича займався «Допомоговий комітет для біженців із західно-українських земель» (голова – Ю. Бачинський, секретар – Е. Радик). 14 вересня 1927 р. представники двох останніх інституцій (Ю. Бачинський, Б. Бурбела, Р. Перфецький та Е. Радик) заснували «Комітет Допомоги жертвам повені», який збирав пожертви для допомоги своїм землякам.

Найчисельнішою українською організацією в Німеччині, яку пов'язували з оточенням Петрушевича, було «Культурно-освітнє Об'єднання українських робітників в Німеччині «Воля»». Організація, заснована наприкінці листопада 1927 р. у Берліні, об'єднала 600 дійсних членів у Німеччині, з них – 60, котрі мешкали у німецькій столиці. Берлінську

Будинок у Берліні (Eisenacherstrasse, 59), в якому мешкав Євген Петрушевич (сучасний вигляд).

Михайло ЛОЗИНСЬКИЙ
(1880–1937)

Вчений-правник, публіцист, редактор, історик, громадсько-політичний та державний діяч, дипломат. Співредактор часопису «Діло». Співробітник СВУ. Депутат УНРади. Заступник державного секретаря закордонних справ ЗУНР (1919). Член делегації ЗУНР у Парижі (1919). Секретар Бюро Комітету Незалежної України, член редколегії часопису «L'Europe Orientale» (Париж, 1919–1920). Співробітник еміграційного уряду Є. Петрушевича у Берліні (1923–1924). Професор міжнародного права в Українському Вільному Університеті у Празі (1924–1925). У 1926 р. виїхав в Радянську Україну, де викладав у Харківському інституті народного господарства та Інституті радянського будівництва і права, працював в Інституті Марксизму. Автор брошури на суспільно-політичну тематику, наукових праць з міжнародного права та монографії «Галичина у 1918–1920 рр.» (Прага, 1922). У 1933 р. арештований більшовицькими спецслужбами за звинуваченнями у належності до УВО й етапований на Соловки. Розстріляний за вироком Особливої Трійки Управління НКВД УРСР.

філію «Воля» очолив Дмитро Феркуняк – колишній підстаршина УГА. Більшість активістів – вихідці з Галичини. За своїм характером «Воля» була робітничою організацією і соціалістично-радянськостю за ідеологією. Свою першу публічну акцію «Воля» присвятила 10-й річниці проголошення Української Радянської Республіки. Новозасноване товариство привітали працівник радянського посольства Черняк і представники від національних громад, які мешкали в Берліні: євреїв, грузинів, азербайджанців. Оточення Є. Петрушевича заснувало «Волю» для праці серед робітничої еміграції. Отець П. Вергун вважав цю організацію комуністичною і стверджував, що її члени брали участь у першотравневих робітничих маніфестаціях.

У Берліні робітники мешкали переважно у районі на околиці міста, який міська влада у середині 1920-х років побудувала для робітничих родин. Як згадував подорожуючий священик: «Тут у тій дільниці, відбувалися часто всякі комуністичні маніфестації, при яких нерідко і кров попливе. Тут ніякий чоловік трохи ліпше убраний не може показатися, щоби не наразити себе на зневагу. А й ми переконалися о тім, їдучи цею дільницею, бо деякі комуністи, побачивши між нами священиків, почали щось там кричати та махати руками. (...) Не всі робітники, що там мешкають, є комуністами. Навіть комуністи є в меншості, але потрапили стероризувати більшість».

Матеріальне становище місцевої української еміграції було вкрай убоге. Більшовицький агент Павло Судоплатов (1907–1996), який зумів втертися в довіру ОУН й інших емігрантських середовищ Берліна, у своїх спогадах писав з цього приводу: «Українська громада була дуже бідною, і про те, щоб дозволити собі якусь розкіш, не могло бути й мови. Якщо вас запрошували на чай, то цукор було заведено приносити зі собою».

Стосунки поміж оточенням Петрушевича й іншими політичними угрупованнями української еміграції у Берліні були складними й не раз конфліктними. У німецькій столиці було місце, де ідеологічні суперечності мали б відходити на задній план. Останки Вітовського і Чучмана тривалий час, принаймні від 1919 р. до 1928 р., через заборгованість організаторів похорону, так і не були поховані в землі, а спочивали на кам'яній підлозі каплиці цвинтаря св. Ядвіги у середмісті. Осередки еміграції довго з'ясовували поміж собою, хто розтратив кошти на поховання, спеціально передані із-за океану. Врешті, після прикрих сварок, гроші знову зібрали, і останки тіл загиблих знайшли свій спочинок у землі біля каплиці на краю цвинтаря. Весь той час і опісля коло останків щорічно розпочиналися урочистості відзначення річниць Листопадового повстання у Львові та Дня Соборності України. Тут відбувалися панахиди та вшанування загиблих у день Зелених свят. Подорожуючи чи паломники, які прямували до святих місць, також по-

Будинок у Берліні (Stübбенstrasse 2), у якому Євген Петрушевич мешкав у другій половині 1930-х рр. (сучасний вигляд).

Юліан БАЧИНСЬКИЙ
(1880–1940)

Адвокатський кандидат, журналіст.
Співзасновник і діяч УСДП. Автор програмної брошури «Ukraina irredenta» (Львів, 1895).
Член Загальної Української Ради (1915–1916).
Діяч ЗГ УНРади (1921–1923). Посол УНР в США.
У 1920-х рр. перебував у Берліні, належав до оточення Є. Петрушевича. Перейшов на радянюфільські позиції. У 1932 р. переїхав до Харкова, де працював у редакції «Української Радянської Енциклопедії». У 1944 р. арештований. У своїх свідченнях під час слідства характеризував діяльність еміграційного центру Є. Петрушевича. Помер у радянському концтаборі.

клонялися у Берліні праху героїв. Проте вже з другої половини 1920-х рр. політичні діячі зі своїми співробітниками вшановували загиблих порізно, намагаючись будь-що уникнути зустрічі на цвинтарі. Так могила загиблих стала місцем гуртування і місцем розбрату місцевих українців.

Титульна сторінка брошури
Михайла Лозинського «Мое
співробітництво з Президентом
Петрушевичом» (Львів, 1925 р.).

Орган еміграційного центру
«Український Прапор», який виходив у
Берліні у 1923–1932 рр.

Д-р МИХАЙЛО ЛОЗИНСЬКИЙ

Мое співробітництво
з Президентом Петрушевичом

Львів, 1925.
Накладом „Нового Часу“.

33. ВПЛИВИ ПЕТРУШЕВИЧА В ЗАХІДНІЙ УКРАЇНІ У 1920-х рр. ЗАХІДНО-УКРАЇНСЬКА НАЦІОНАЛЬНО- РЕВОЛЮЦІЙНА ОРГАНІЗАЦІЯ

На початку 1923 р. Петрушевичу вдалося стримати наступ опонентів серед національного активу Східної Галичини, і навіть здобути тактичну перемогу. Однак його позиції у краю серйозно ослабли після фатального для українців рішення Ради Амбасадорів. Голова УНРади наприкінці квітня 1923 р. надіслав керівництву УНТП листа, в якому обґрунтував необхідність продовжити свою політичну діяльність в еміграції. Закордонна Група УНТП також пропонували зберегти уряд Петрушевича, а частини Галицької Армії, які були інтерновані в таборах Чехо-Словащини, переправити в Радянську Україну і створити там плацдарм для боротьби проти Польщі.

Натомість у Народному Комітеті перемогла т. зв. течія політичного реалізму, прихильники якої прагнули знайти компроміс із польською владою і домогтися територіальної автономії українських земель у Польській Республіці. Таку програму підтримав з'їзд УНТП 21 травня 1923 р. На з'їзді обрали новий Тісніший Народний Комітет, який незабаром вибрав головою партії Володимира Охримовича. Керівництво УНТП на засіданні 30 червня 1923 р. ухвалило резолюцію про припинення діяльності еміграційного уряду та віденського осередку партії. Проти такого рішення виступив Володимир Загайкевич, який запропонував залишити уряд Петрушевича за кордоном, як репрезентанта українських земель «під Польщею» і для розв'язання усіх суперечок скликати Міжпартійну Раду. Не знайшовши підтримки серед членів Народного Комітету, перемишльський адвокат вийшов із його складу. Не погодилася з рішенням Тіснішого Комітету й Закордонна Група партії.

1 серпня 1923 р. до Петрушевича з відкритим листом звернувся Осип Назарук. Він розкритикував дії голови УНРади та його оточення, а найперше – Костя Левицького. У листі була вимога до Петрушевича зійти з політичної сцени: «Словом Вп. П. Президент мусять бодай по цій катастрофі стати звичайним скромним чоловіком, який шукає й посідає постійну статичність з опінією, або – уступити зовсім. А лучше уступити цілий рік за скоро, ніж го-

Аркадій МАЛЕЦЬКИЙ
(1887 – після 1940)

Державний службовець, адвокат у Львові, громадсько-політичний діяч. Урядовець Галицького намісництва (1918). Правничий референт Горожанського Комітету (1918–1922). Співзасновник спілки «Зілля», яка експортувала лікарські рослини (1922). Член Незалежної Групи УНТП, Генеральний секретар Народного Комітету (1924). Чільний діяч Організації Українців м Львова. Співредактор часопису «Наш Прапор». Співзасновник і заступник голови Української Партії Праці. Вивезений більшовиками зі Львова у 1940 р., пропав безвісти.

дину запізно, краще для справи і для Вашого імені в історії, на котрім залежить хоч би тому, щоб бодай щось осталося ясне в тім димі, який переходимо.

На випадок Вашого уступлення уважав би я вказаним передати головство опозиції Д-рови Євгеніві Левицькому або проф. Олександрові Колесі, бо хоч вони особисто мають хиби, навіть значні, у нас годі інакше». Лист Назарука отримав широкий резонанс у пресі й обговорювався на засіданні українських політичних партій.

Своїм критикам Петрушевич заперечив восени 1923 р. в інтерв'ю діаспорному часопису «Свобода», де заявив: «Уряд ЗУНР опирається на волі українського народу, висловлений через Українську Національну Раду. Заки не буде цілком легальної постанови, яка б відкликувала той вислів української народної волі, доти Уряд мусить уважати себе правно існуючим і не зважати на поодинокі голоси з краю».

Тим часом ситуація в УНТП почала складатися на користь Петрушевича. На противагу автономістському курсові в партії утворилася опозиційна Незалежна Група (Степан Біляк, о. Леонтій Куницький, Аркадій Малецький, о. Олександр Стефанович), яка була під впливом голови УНРади та Закордонної Групи партії. «Незалежники» відкидали ідею мирного вирішення українсько-польської суперечки за Східну Галичину й відстоювали радянофільську позицію. Меншою була третя група, яка видавала часопис «Заграва»: Самійло Підгурський, Остап Луцький, Дмитро Паліїв, Кирило Троян та Юліан Шепарович. Ці політики, які поділяли націоналістичні погляди, не сприймали радянофільства й національної автономії,

Теоділ ОЛЬШАНСЬКИЙ
(1905–1987)

Студент гімназії, діяч УВО. Син о. Івана, пароха Хирова, капелана Галицької Армії. Навчався у Перемишльській гімназії. За дорученням УВО 5 листопада 1924 р. здійснив у Львові невдалий замах на президента Польщі Станіслава Войцеховського. Виїхавши до Німеччини, написав Є. Петрушевичу листа з критикою діяльності УВО. Переїхав на Кубу, пізніше – до Гондурасу, де дослужився до звання полковника. Емігрував до США. Помер і похований у Лос-Анджелесі.

розпочали створення Української Партії Національної Роботи (УПНР).

Діячі Закордонної Групи УНРади та Колегії Уповноважених, які мешкали у Відні, опинилися без засобів до існування. Незрозумілі перспективи облаштування за кордоном причинилися до того, що більшість з них вирішили повертатися на рідну землю. Їхній приїзд до Галичини й набуття громадянства Польщі стали результатом тривалої юридичної процедури, у якій були задіяні посольство Польщі у Відні, державні інституції у Варшаві та Львові. Польські урядовці, розглядаючи справу того чи іншого діяча, брали до уваги його посаду в структурах ЗУНР, професійний статус та сімейні обставини. З кожним українським емігрантом провадили бесіди щодо його лояльності до Польської Республіки. Зокрема перед тим, як надати К. Левицькому дозвіл повернутися до Львова, польські дипломати та урядовці довго вивчали досье українського політика й полагоджували усі правові підстави надання йому громадянства. Лев Петрушевич зумів повернутися додому завдяки письмовим зверненням його дружини до судових інстанцій Польщі. Згодом він сам очолив новостворений «Ініціативний комітет допомоги поворотцям-скитальцям».

Незабаром більшість колишніх емігрантів, правників за фахом, відкрили адвокатські канцелярії у Львові чи в місцевостях краю. Окремі з них зазнали судових переслідувань, які, відзначмо, мали вибірковий характер. Найбільшого розголосу набув судовий процес над Ярославом Селезінкою, який став показовим у плані правової оцінки влади ЗУНР з боку Польської Республіки. Польська

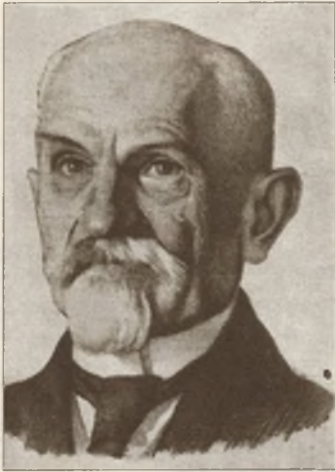
розвідка мала інформацію, що племінник Петрушевича займав посаду військового референта Колегії Уповноважених, й уважала, що він був причетний до скоєння терористичних актів у Галичині. Прокурор, звинувативши підсудного в належності до нелегітимного екстремістського центру й підбурюванні населення проти польської влади, вимагав для нього від суду найвищої міри покарання – розстрілу.

У своєму захисті обвинувачений навів такі два головні аргументи: 1) Підтвердженням легітимності уряду ЗУНР був той факт, що Польська Республіка вступала з ним у переговори. 2) Посольства ЗУНР були акредитовані в державах Європи. В результаті суд присудив Я. Селезінці тільки два роки ув'язнення, але незабаром вища апеляційна інстанція у Варшаві скасувала і цей вирок.

Повернення з еміграції чільних політиків змінило суспільну атмосферу. Представники Незалежної Групи, радикальної та християнсько-суспільної партій, за погодженням із Петрушевичем, утворили у Львові Верховну Раду, як протипагу Народному Комітетові. Президія останнього подала у відставку й до керівництва партії прийшли представники Незалежної Групи, рупором яких став часопис «Наш Прапор». «Незалежники» анулювали

*«Рада» та «Праця» –
органи Української Партії Праці.*

Станіслав **ВОЙЦЕХОВСЬКИЙ**
(1869–1953)

Вчений-економіст, політичний і державний діяч. Співзасновник Польської Партії Соціалістичної, член Центрального Робітничого Комітету (1895–1900). У 1915–1918 рр. перебував у Росії. Голова Ради Польського Міжпартійного Об'єднання в Москві (1917). Міністр внутрішніх справ (1919–1920). Президент Польщі (1922–1926). Викладав у вищих навчальних закладах торговельного профілю у Варшаві (1923–1939).

автономістську резолюцію і 20 квітня 1924 р. отримали підтримку з'їзду УНТП. Партію очолив Сидір Голубович, його заступниками стали Степан Біляк, о. Леонтій Куницький та Олександр Марітчак, генеральним секретарем – Аркадій Малецький.

Тісніший Комітет 10 травня 1924 р. надіслав Петрушевичу листа, в якому уповноважив його репрезентувати й обороняти інтереси українського населення краю «аж до остаточного вирішення складу і компетенції цього представництва всіма покликаними до цього українськими політичними чинниками».

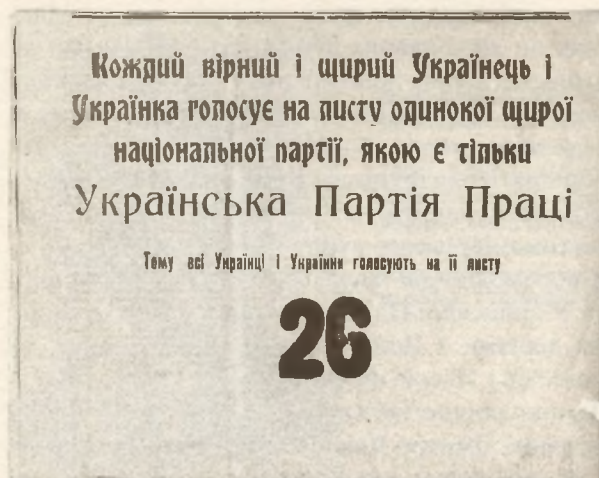
Решта українських партій не поспішали підтримати Петрушевича як представника національних сил. Навпаки, у суспільній свідомості поширювалася думка про політико-правову колізію статусу українського лідера. Зокрема Михайло Лозинський, який донедавна обстоював необхідність існування еміграційного центру, після розриву з ним офіційних стосунків писав: «... нема організації, яка з одного боку творилаб політичну основу діяльності закордонного представництва, з другого булаб в відношенню до нього верховним органом. Замість закордонного представництва маємо особу Президента Петрушевича, який не має політичної основи під собою, ані верховного органу над собою. Недостача політичної основи витворює в нього непевність його положення і недостача верховного органу спокушує його до «єдиновластя»; одно і друге спричиняють, що він ідентифікує інтерес своєї особи з інтересом справи». Окрім того Лозинський заявив, що Петрушевич «ані як агітатор і організатор, ані як парламентарист і державний муж чимось особливим не визначився».

Петрушевич усвідомивши, що в разі скликання Міжпартійної Ради чи відновлення діяльності УНРади він не отримає підтримки, шукав інших шляхів для продовження своїх повноважень. Коли національно-демократичні сили розпочали перемовини про об'єднання, Петрушевич пробував контролювати цей процес із Берліна. Він домагався, щоб до новоствореної партії увійшло якомога менше прихильників «автономістського курсу». 11 липня 1925 р. після тривалих перемовин дві групи УНТП, УПНР й національна група Української Парламентарної Репрезентації, представлена діячами з Волині, Холмщини, Полісся та Підляшшя, на з'їзді у Львові об'єдналися в Українське Національно-Демократичне Об'єднання (УНДО). Головою партії став правник Дмитро Левицький. Він, на відміну від своїх колег, не здійснював адвокатської практики, бо був заможним, фінансово незалежним, тому цілковито посвятив себе громадській і політичній діяльності.

У політичній програмі («платформі») УНДО йшлося про прагнення українського народу здобути «Соборну Незалежну Українську Державу на всіх українських землях»; боротьбу проти визнання права чужоземного панування на західноукраїнських землях; визнання Радянської Украй-

«Український Революціонер» – орган Західно-Української Національної Революційної Організації.

Виборча відозва Української Партії Праці (1928).

ни «етапом до Соборної Незалежної Української Держави, яка зреалізується під прапором свідомих мас українського народу». УНДО визнала необхідним існування за кордоном «умандатованого представництва західно-українських земель, яке в тісному зв'язку з краєм вестиме політичну акцію на міжнародній арені». Партія розпочала динамічну розбудову мережі місцевих партійних організацій, яка передусім ґрунтувалась на кадровому потенціалі УНТП.

У 1925–1926 рр. Євген Петрушевич провадив перемовини із Дмитром Левицьким з приводу узгодження компетенції Політичного Центру Західної України та його підтримки з боку ширшої міжпартійної національної структури. Однак у тодішніх умовах консолідовану міжпартійну інституцію було складно створити. Адже в опозицію до УНДО стала утворена 14 лютого 1926 р. Українська Соціалістично-Радикальна Партія (УСРП). Партію очолив колишній секретар внутрішніх справ ЗУНР Іван Макух, а до галицьких радикалів приєдналися соціалісти-революціонери Волині. Врешті Петрушевич усвідомив, що ширшої інституційної підтримки в краю він не отримає, і заявив, що для ведення діяльності Політичного Центру Західної України достатньо його титулу голови УНРади, який не був скасований.

У процесі кристалізації політичної стратегії та тактики УНДО розділилося на чотири угруповання, які за своїм складом були подібні до тих течій, які існували в УНТП у 1923–1925 рр. Згідно з дослідженням Миколи Кугутяка, націоналістичному крилу на чолі з Дмитром Палієвим протистояли прихильники польсько-українського поро-

зуміння, лідером яких був Володимир Бачинський. Радянофільську течію репрезентувало середовище, яке видавало часопис «Рада» – В'ячеслав Будзиновський, Аркадій Малецький, Гриць Микитей, Лев Петрушевич. Цю групу підтримував матеріально та контролював з Берліна Євген Петрушевич. Конфліктуючі в середині партії течії балансувала центристська група на чолі з Дмитром Левицьким, яка зосередила у своїх руках керівництво УНДО й провідні органи партії – часописи «Діло» та «Свобода».

Розвиток міжнародної ситуації та безплідність зовнішньополітичних зусиль Є. Петрушевича змінювали ставлення керівництва УНДО щодо компетанцій ПЦЗУ в негативний бік. Прозвучали думки про необхідність підпорядкування Євгена Петрушевича крайовому проводу партії. Таку позицію не бажала приймати радянофільська група, яка виступила у газеті «Рада» з різкими звинуваченнями президії УНДО.

Тоді центристський провід УНДО розпочав боротьбу з опозиційними радянофільською та угодовською групами. У результаті внутрішньопартійної кризи від лівиці відмежувалися колишні члени Незалежної Групи УНТП (С. Голубович, В. Загайкевич, о. Л. Куницький, К. Левицький, О. Марітчак та ін.). Наприкінці 1926 р. «петрушевичівці» спробували перехопити ініціативу, захопивши керівництво Народної Організації Українців м. Львова, яка організаційно підпорядковувалася УНДО. Однак польська влада 30 квітня 1927 р. заборонила діяльність НОУЛ.

Засудження УНДО радянофільської політики Петрушевича призвело до розірвання зв'язків між її керівництвом і ПЦЗУ, і спричинило остаточний розкол у партії. Лівиця УНДО, яка зберегла контроль над часописом «Рада», на своїх зборах 15 травня 1927 р. у Львові заснувала Українську Партію Праці (УПП). Новостворена партійна сила стала ідеологічним продовженням Незалежної Групи УНТП з її радянофільською політичною платформою. У її політичній частині йшлося, що партія прагне до об'єднання всіх українських земель «без огляду на таку чи іншу розв'язку правно-державного і суспільно-політичного устрою». Партія визнала Радянську Україну здобутком визвольної боротьби українського народу, який є підставою для здійснення його головної політичної мети: розбудови держави та об'єднання з нею інших українських земель. Окрім того, УПП наполягала за всебічній підтримці закордонного центру Є. Петрушевича. Очолив УПП В'ячеслав Будзиновський, заступниками голови ста-

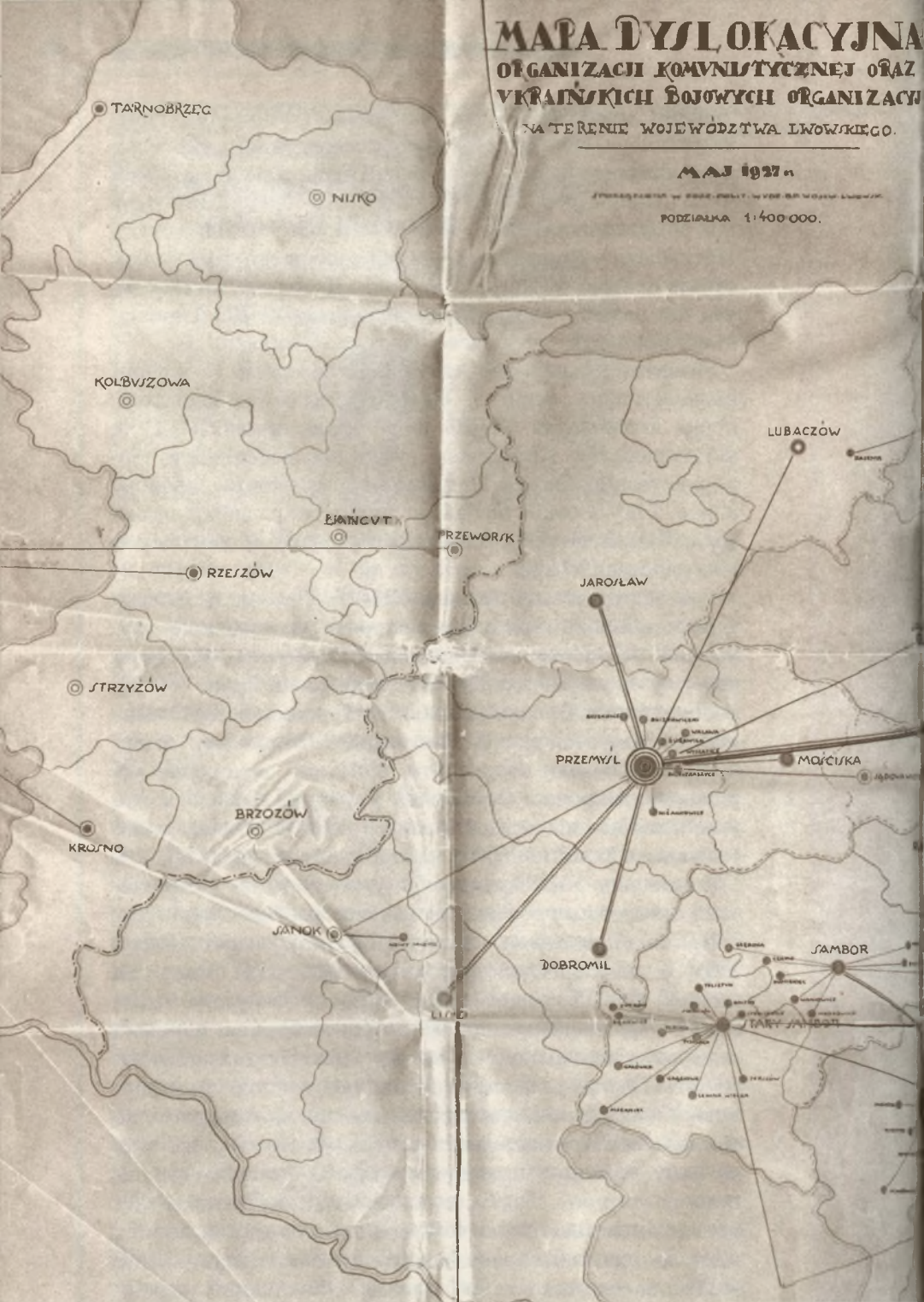
MAPA DYSLOKACYJNA ORGANIZACJI KOMUNISTYCZNEJ ORAZ UKRAIŃSKICH BOJOWYCH ORGANIZACJI

NA TERENIE WOJEWÓDZTWA LWOWSKIEGO.

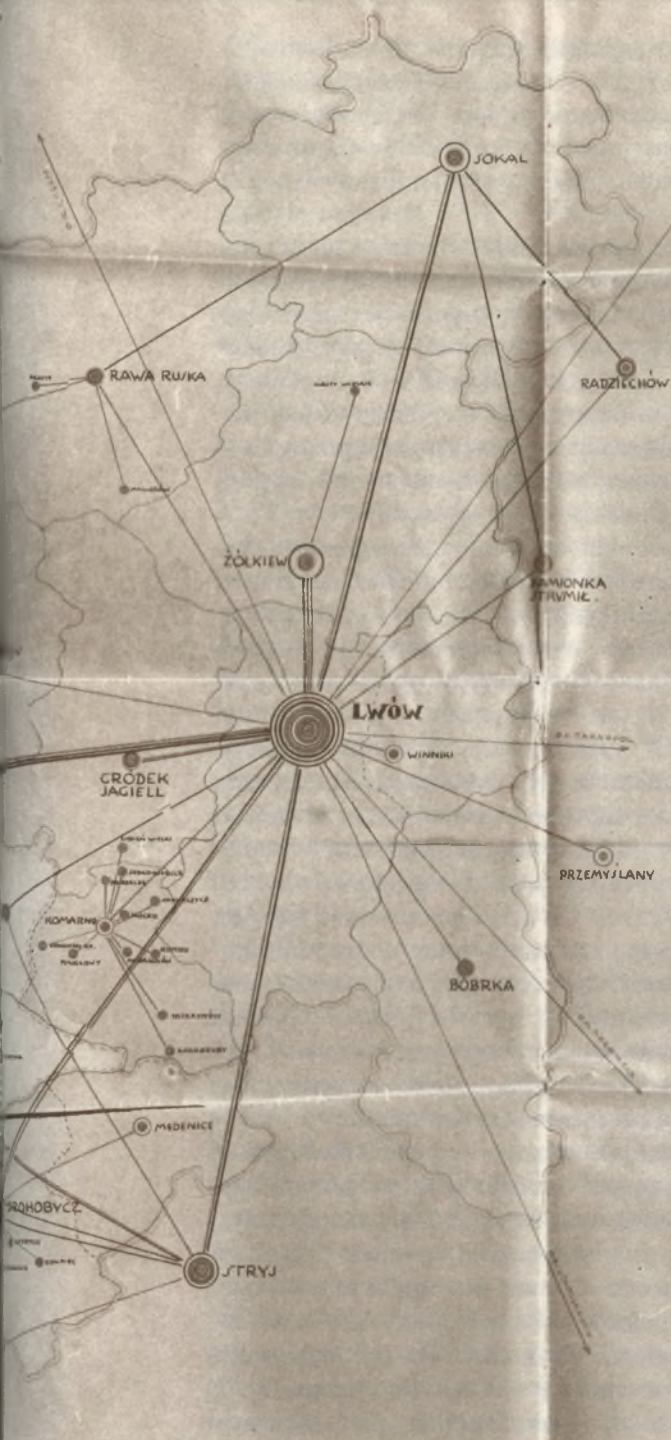
MAJ 1927 r.

Przebieg dyslokacji w czasie majowy 1927 r. w województwie lwowskim.

PODZIAŁKA 1:400 000.

Карта-схема територіальної структури осередків УВО, ЗУНРО та комуністичних груп на теренах Львівського воєводства, яку склали польські спецслужби (1927).

LEGENDA:

- GRANICA PAŃSTWA
- WOJEWÓDZTWA
- GRANICE POWIATÓW ADMIN.
- SĄDOWYCH

KOMPARTJA.

- SIEDZIBA KOMIT. CENTR. K.P.Z.U.
- --- OKRĘG K.P.Z.U.
- --- POWIAT. KRZ.U. (K.P.P.)
- --- LOKALN. K.P.Z.U.
- LWÓW PODMIEJSKI. OKRĘG K.P.Z.U.
- PRZEMYSKI. OKRĘG K.P.Z.U.
- BACHOBYCKI. --- ---
- STRYJSKI. --- ---
- TARNOWSKI. OKRĘG. K.P.P.
- GRANICA WYJĄTKOWA K.A. K.P.Z.U.
- GRANICE OKRĘGÓW K.P.Z.U.

VKR. WOJSKOWA ORGAN.

- SIEDZIBA KOMENDY KRAJOWEJ U.W.O.
- --- OKRĘGOWEJ U.W.O.
- --- POWIATOWEJ U.W.O.

ZACH. VKR. NACJON.-REW. ORG.

- SIEDZIBA KOMENDY KRAJOWEJ Z.N.R.O.
- --- POWIATOWEJ Z.N.R.O.

ли Михайло Західний, Аркадій Малецький та Григорій Слобода, секретарем партії – Михайло Топольницький. Серед провідних діячів були також Андрій Стронціцький, Пилип Евин та Лев Петрушевич. Окрім «Ради» іншим органом партії став часопис «Праця», який призначався для робітників та селян.

Підтримка УПП на початках її діяльності полягала насамперед у слабкості позицій УНДО. Хитання провідників УНДО між угодою з Польщею та рішучою опозицією до влади викликало серед українського активу на місцях недовіру до партії. Як зазначав Степан Шухевич: «Тоді дійшло до того, що в дійсності не було партії, яка б відповідала тодішнім крайньо опозиційним настроям цілого українського загалу і яка б при тім стояла на щиро національним ґрунті. Люди держалися УНДО виключно по традиції».

Що стосується радянофільських («советофільських») настроїв галичан, то Степан Витвицький і Степан Баран пояснювали їх процесами українізації, яку здійснювали більшовики: «Усе це давало підставу думати, що в советській системі зможе вільно розвиватися українська культура, національна не тільки за формою, але й за суттю, і що українство в СРСР виросте в певну політичну силу. Ці сподівання охоплювали й такі українські середовища Західної України, що не мали нічого спільного з комуністичним світоглядом. Ці настрої підсилювала большевицька пропаганда, спритно ведена за кордоном і в краю, м. ін. львівським консулатом СРСР у Львові». Іван Кедрин з цього приводу зауважив: «Активно зацеплював і поширював «радянофільство» Юрій Лапчинський, советський консул у Львові наприкінці 20-х рр. Він бував на українських виставах, знайомився з місцевими українськими громадянами, запрошував до себе до консульства на вулиці Набеляка і деморалізував грошовими субвенціями».

Лівий напрямок партійно-політичного спектру Західної України доповнився новими силами. Молоді галицькі русофіли (Кирило Вальницький, Кузьма Пелехатий та ін.) 1926 р. об'єдналися з прорадянською групою холмсько-волинського Селянського Союзу в Українське Селянсько-Робітниче Об'єднання («Сель-Роб»). Але вже наступного року об'єднання розділилося на дві організації, які називали «Сель-Роб-лівіяця» і «Сель-Роб-правиця». У 1928 р. відновила свою діяльність Українська Соціально-Демократична партія (голова – Лев Ганкевич), яка співпрацювала з Польською Партією Соціалістичною (ППС) і творила з нею спільні професійні організації.

Реальну підтримку різних політичних сил у Західній Україні продемонстрували вибори 1928 р. до Польського Союму. За УНДО віддали свої голоси близько 600 тисяч виборців, за УСРП – 300 тисяч, дві комуністичні фракції «Сель-Роба» отримали разом близько 150 тисяч голосів. Прихильниками УПП виявилися тільки 40 тисяч виборців, і послом від цієї політичної сили став лише один діяч – адвокат із Бережан Михайло Західний. Він оприлюднив політичну платформу своєї партії під час перших засідань Союму. Skorиставшись нагодою виступити при обговоренні бюджету, М. Західний у своїй промові оголосив таке: «В міжнародних установах українську думку і боротьбу за національну незалежність Західної України репрезентує умандатований до цього українським народом Президент Української Національної Ради др. Евген Петрушевич». Депутати-поляки сприйняли ці слова з обуренням і криками: «Петрушейович!». Подібний виступ депутата Західного відбувся й наступного року. Польська адміністрація не забула його політичних заяв у Соїмі. Під час пацифікації Західного арештували й ув'язнили у таборі Береза Картузька, пізніше – у Вронках.

Наприкінці 1920 – на початку 1930-х рр. УПП стала недвозначно виявляти прокомуністичну орієнтацію, і українське суспільство відвернулося від неї. Провідною легальною політичною силою, яка опанувала більшість національних громадських, кооперативних, культурних та освітніх установ, стало УНДО.

У місцевій українській пресі голову УНРади згадували вкрай рідко, і переважно критично. Петрушевич нагадував про себе заявами, опублікованими в «Українському Прапорі», примірники якого спорадично доставляли з Берліна до Львова. Зокрема 15 вересня 1927 р. під час повені на Підкарпатті, він закликав надавати допомогу потерпілим селянам і надсилати пожертви на адреси Допомогових комітетів. Поза Галичиною, на інших українських землях, які перебували у складі Польщі, ім'я Петрушевича було фактично незнане.

Голова УНРади мав шанс зберегти свій вплив у Західній Україні, якби йому підпорядкувалися підпільні формування Української Військової Організації. Проте 1922 р. розпочався конфлікт Петрушевича з Коновальцем. Диктатор вимагав від військового проводу беззастережного підпорядкування, на що Коновалець не погоджувався. Після 1923 р. суперечності між Петрушевичем і УВО щодо формування стратегії визвольного руху стали ще більш

помітними. За версією іноземного відділення ДПУ УСРР, Петрушевич уважав найпершим завданням домогтися незалежності Галичини і лише тоді змагатися за Соборну Україну. Група Коновальця була іншої думки – тимчасово визнати належність Східної Галичини до Польської держави і, отримавши від влади амністію, повертатися до краю, створювати там повстанські загони, які мали пробиратися за Збруч, щоб повалити більшовицький режим. Військовики вважали, що тільки після створення національної державності на Наддніпрянщині треба «думати про Галичину». Проте влада Польщі відмовилася оголосити амністію українським воякам і УВО знову звернуло своє вістря проти неї.

Історіографи ОУН категорично стверджують, що 1923р. на вимогу Москви Петрушевич усунув Коновальця від проводу в УВО. Проте в червні 1924 р. той знову очолив революційну організацію з умовою, що вона не буде мати нічого спільного з Є. Петрушевичем. Натомість спогади сучасників подій та архівні документи засвідчують, що діячі УВО принаймні до осені 1925 р. координували свої дії з політичним еміграційним центром.

Діяльність УВО мала суперечливий характер і в її середовищі виникали серйозні конфлікти. Керівництво УВО вважало, що союзником українців у боротьбі проти проти Версальської системи договорів є Німеччина. Це спонукало українських військових лідерів до співпраці з відповідними німецькими відомствами. Окрім акцій саботажу та збройних виступів проти польської адміністрації, УВО почала широко застосовувати розвідувальну діяльність на користь Німеччини. Окремі члени УВО, зокрема Юліан Головінський і Дмитро Паліїв, виступали проти такої діяльності, вважаючи, що вона компрометує організацію і деморалізує її членів. Суперечки точилися і з приводу використання коштів УВО чи виконання збройних акцій.

За дорученням Крайової Команди УВО студент гімназії Теофіл Ольшанський, син священика з Хирова, 5 листопада 1924 р. здійснив замах на президента Польщі Станіслава Войцеховського, який приїхав до Львова. На вул. Коперніка Т. Ольшанський кинув саморобну бомбу у президентський кортеж, але конструкція вибухового приладу виявилася недосконалою і замах не вдався. Ольшанський дивом зумів уникнути арешту й керівництво УВО переправило його за кордон через Данцінг (Гданськ) до Берліна. Цим замахом підпільники досягнули своєї мети – широкого розголосу українського питання у світовій пресі. Проте за-

лучення до збройної акції недосвідченого школяра з провінції, який уперше в житті був у Львова й не знав міста, засвідчило глибоку кадрову кризу в підпільній організації. Т. Ольшанський, прибувши до німецької столиці, описав негативні явища в УВО у листі до Є. Петрушевича.

Документи свідчать, що ще 1925 р. відбулася нарада за участю Коновальця та співробітників Петрушевича: Володимира Бандрівського, Юліана Бачинського та Михайла Лозинського. Можна припустити, що розрив між цими середовищами стався щойно після цих перемовин.

Утім конфлікт Петрушевича з Коновальцем не означав цілковитої втрати його впливу на організацію. Старшинам Галицької Армії було нелегко відважитися розірвати стосунки з колишнім Диктатором, якому вони присягали. Виникло непорозуміння навіть серед керівництва організації – проти її очільника виступив референт розвідки Осип Думін. У травні 1926 р. він підготував аналітичну записку «Правда про Українську Військову Організацію» і передав її німецькому уряду, який тоді частково фінансував УВО. У розлогодному тексті він нищівно розкритикував методи діяльності Коновальця і його оточення, звинувативши їх у розтраті коштів із корисливих мотивів. Урядовці ІV (Політичного) відділу Міністерства Закордонних Справ Німеччини, після ознайомлення з цим документом, передали його співробітнику Петрушевича – Володимиру Бандрівському.

Тоді ж О. Думін перейшов у табір Петрушевича й допомагав йому створювати нову підпільну військову структуру «Західно-Українська Національно-Револьюційна Організація» (ЗУНРО). Метою організації була антипольська бойова та терористична діяльність на теренах Західної України. Думін, який засновував розвідку УВО, мав добрий організаційний досвід у цій справі. Проте співробітник Коновальця Ріко Ярій, щоб послабити конкурента, змусив Думіна виїхати з німецької столиці.

Офіційним рупором ЗУНРО став часопис «Український Револьюціонер», який виходив у Празі (за іншими даними – в Берліні) у 1926–1929 рр. ЗУНРО створювала розгалужену структуру в Галичині. Однак через брак відповідних кадрів організаційні плани Петрушевича та Думіна зреалізувати не вдалося. Члени ЗУНРО здійснили кілька локальних саботажних та диверсійних акцій. Вони підпалювали польські маєтки, підпилювали стовпи чи перерізували дроти телеграфних та телефонних ліній при залізничних шляхах.

Про незначні масштаби діяльності ЗУНРО засвідчили судові процеси над викритими членами її осередків. Частина з них були учнями Коломийської гімназії (серед них два сини Василя Стефаника – Кирило та Юрко), у яких під час обшуків поліція знайшла часопис «Український Революціонер». Під час судових дебатів з'ясувалося, що молоді «диверсанти» не розуміли різниці між УВО та ЗУНРО й не зовсім уявляли, до якої з цих організації вони належали. Показовим був той факт, що обвинувачені під час процесу відмовилися від захисників, які були діячами Української Партії Праці, тобто представляли середовище прихильників Петрушевича. Отже, ЗУНРО не зуміла виконати тієї місії, яку їй запланував у Берліні голова УНРади. В очах українського загалу Польщі національними героями залишалися члени УВО.

У середині 1920-х рр. кадри УВО поповнилися студентською молоддю, а діячі легальних політичних партій відійшли від участі в революційному підпіллі. У 1927–1928 рр. підпільники в політичному плані переорієнтувалися на сформульовану Дмитром Донцовим теорію українського націоналізму з постулатом загальнонаціональної революції задля творення самостійної і соборної національної держави. УВО виступила ініціатором об'єднання різних націоналістичних груп в одну політичну організацію. На Першому Конгресі Українських Націоналістів у Відні 28 січня – 3 лютого 1929 р. цей процес закінчився створенням Організації Українських Націоналістів (ОУН) на чолі з Є. Коновальцем. УВО припинило свою діяльність 1931 р., а більшість її діячів перейшли до бойової референтури ОУН. Проте націоналісти з пропагандистською метою використовували назву УВО ще протягом кількох років. Провід ОУН категорично відмежувався від голови УНРади і його прибічників.

Втративши підтримку в Західній Україні, Петрушевич зберігав повагу з боку багатьох колишніх вояків Галицької Армії, які залишилися на еміграції у Чехо-Словаччині та Австрії. Щороку з нагоди Різдва, Нового Року чи річниць Листопадового повстання, вони надсилали привітальні листи чи телеграми на ім'я голови УНРади до редакції «Українського Прапору» в Берліні. Пам'ятали про Петрушевича й українські студенти, які навчалися за кордоном. Академічне Товариство «Січ» у Відні іменувало його своїм почесним членом.

34. МІЖНАРОДНА ДІЯЛЬНІСТЬ ПОЛІТИЧНОГО ЦЕНТРУ ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ. ЛІГА НАЦІЙ

Політичний центр у Берліні, який створив Є. Петрушевич, зосередив свою міжнародну діяльність на домаганні визнати права галицьких українців на державну незалежність та переглянути рішення Ради Амбасадорів.

Ключовою міжнародною інституцією міжвоєнного часу була Ліга Націй, або як її називала українська преса – «Союз Народів» чи «Союз Націй». Організацію створили на основі Версальського договору 1919 р. на пропозицію В. Вільсона. Програмні завдання цієї міжнародної структури були такими: гарантувати мир та безпеку народам, не допустити до війни в майбутньому й розбудовувати міжнародну співпрацю у всіх ділянках життя. Статут Ліги Націй набув чинності 10 січня 1920 р., того ж дня, що й Версальський договір. У Статуті було передбачено залагодити міжнародні конфлікти з допомогою арбітражів і використання колективних сил проти агресорів.

Суб'єктами Ліги Націй були власне не нації, а держави. Членом цієї організації могла бути кожна незалежна держава, за умови, що вона декларативно гарантувала до-

Зал засідань Ліги Націй у Женеві.

тримуватись міжнародних зобов'язань та приймала встановлені організацією правила про військові, морські та повітряні збройні сили. Щорічно скликали загальні збори (Генеральна Асамблея), у яких кожній державі-учасниці належав один голос. Рішення Ліги Націй ухвалювали щонайменше двома третинами голосів членів організації.

Генеральну Асамблею скликали з 1920 р. до 1940 р. Керівними органами Ліги Націй були розташовані в Женеві виконавча Рада та Генеральний Секретаріат. Під її патронажем перебували Міжнародний Суд у Гаазі й Міжнародна Організація Праці.

Політичну вагу Ліги Націй послаблював той факт, що серед найвпливовіших на той час держав світу лише Франція брала повномасштабну участь у роботі цієї організації. Натомість США, ініціатор та початковий спонсор Ліги Націй, втратили інтерес до її роботи і стояли осторонь. Велика Британія не підписала Женевського протоколу 1924 р. про мирне врегулювання конфліктів. Відтак жодного разу протягом існування Ліги Націй три найвпливовіші тоді держави світу не діяли в цій міжнародній структурі узгоджено. У міжвоєнний час зі складу Ліги Націй вийшла Японія (1931) і Німеччина, яка брала участь у 1926–1933рр. та Італія (1937). СРСР перебував у складі Ліги Націй у 1934–1940 рр. На 1 січня 1934 р. Генеральна Асамблея налічувала 54 делегати.

Шістнадцять країн Центральної та Східної Європи прийняли зобов'язання у справі своїх громадян, що творили національні, релігійні та мовні меншини. Ці зобов'язання уклали у формі окремих трактатів, які офіційно називалися «Трактатами у справі національних меншин». Перший із цих трактатів, що ухвалила Мiroва Конференція, підписали 28 червня 1919 р. держави Антанти й Польща.

На початку 1922 р. у Відні еміграційні середовища заснували Західно-Українське Товариство Ліги Націй (ЗУТЛН), яке звернулося до Міжнародної Унії Товариств Ліги Націй із проханням про вступ. У червні 1922 р. на конгресі у Празі, під головуванням італійця Руффіні, західноукраїнське товариство прийняли у члени Унії на рівних правах із товариствами, які представляли незалежні держави. Головою товариства був наблизений до Петрушевича Роман Перфецький, а до Головної Ради увійшла низка галицьких діячів, зокрема Юліан Бачинський, Олександр Марітчак, Аїтал Вітошинський, Антін та Лев Петрушевичі. Діяльність ЗУТЛН була скоординована з дипломатичними заходами Колегії Уповноважених і по-

лягала в актуалізації східногалицького питання та домаганні прав українців на національне самовизначення. Після міжнародного вирішення справи Східної Галичини, Головна Рада Унії влітку 1923 р. на конгресі у Відні припинила повноваження ЗУТЛН і запропонувала йому перенести свій осідок до Львова.

Попри позірний демократичний характер прийняття рішень Ліги Націй, в Асамблеї і в Раді існували правові механізми, які унеможливлювали ухвалення будь-якої постанови всупереч бажанням ключових держав світу. Натомість Є. Петрушевич та його оточення вважали, що цей міжнародний орган реально спроможний змінити рішення Ради Амбасадорів щодо Східної Галичини.

У 1924 р. Антін Петрушевич із приводу впливовості Ліги Націй писав: «От хоч би та скупа й недостаточна охорона меншостей, якої гарантією перебрав Союз Націй, є зразком нового духа і знатним ударом для догми суверенности. Тому навіть найбільші скептики мусять признати, що женевський Союз є завязком нової організації світа».

*Євген Петрушевич (праворуч)
та Сидір Голубович з сином
Юрком у Берліні (1925).*

Є. Петрушевич, щоб домогтися реалізації прав галицьких українців на національне самовизначення, регулярно надсилав листи, ноти та меморіали до міжнародних організацій. Він вважав, що завдяки його зверненням вкупі з зусиллями інших країн, незадоволених національно-політичними та територіальними результатами Версальських угод, можна буде домогтися їх ревізії.

На підставі архівних документів та пресових публікацій маємо таку інформацію щодо характеру письмових звернень Є. Петрушевича в міжнародні інституції, зокрема, в Лігу Націй. 16 червня 1924 р. голова УНРади направив ноту до Ліги Націй у справі українських політичних емігрантів, зокрема судового переслідування Я. Селезінки, 1 вересня 1924 р. – меморіал до Генеральної Асамблеї Ліги Націй у Женеві у справі українських земель під Польщею. Нота від 24 вересня 1924 р. стосувалася репатріації української військової еміграції в Чехо-Словаччині; від 10 жовтня 1924 р. – перешкод, які створювала Польща, щоб повернути українських політичних емігрантів на батьківщину, а також судового рішення у справі Я. Селезінки.

27 березня 1925 р. Є. Петрушевич надіслав урядам європейських держав та в Лігу Націй спеціальну ноту, в якій висловив своє ставлення щодо обговорюваного в міжнародній політиці питання гарантійного пакту, який мав би залучити, як договірні сторони – Францію, Велику Британію, Бельгію та Німеччину. Український політик зауважив, що відповідні перемовини актуалізують перспективу ревізії західних кордонів Польщі й запевнив, що східні землі й кордони цієї держави також є потенційним вогнищем небезпеки й загрозою миру в Європі. Від імені українців Польщі він вимагав:

1) У перемовинах з питань встановлення миру в Європі, шляхом нових договорів або охоронних пактів, взяти до уваги той факт, що справжньою небезпекою для миру є насильне приєднання українських земель до Польщі;

2) Здійснити ревізію рішень Ради Амбасадорів від 14 березня 1923 р. на підставі 19 параграфу Пакту Ліги Націй;

3) Надати можливість населенню Східної Галичини з Лемківщиною, Волині з Поліссям та Холмщини з Підляшшям здійснити право самовизначення.

Справі становища військової еміграції у Чехо-Словаччині був присвячений лист Є. Петрушевича від 30 червня 1925 р. до Управи міжнародного Червоного Хреста та Ліги Націй. У грудні 1925 р. Петрушевич направив ноту до Ради Ліги Націй у справі важкого становища українських

політичних в'язнів у тюрмах Польщі. Нота, надіслана у червні наступного року, стосувалася незаконного позбавлення польською владою громадянських прав уродженців Східної Галичини Михайла Лесьова, Томи Івасечка та Петра Свідрика. Польські консульства у Празі та Берліні в листах від 26 квітня та 8 червня 1925 р. відмовили їм у цьому праві тому, що вони ніби то ухилялися від військового обов'язку.

ПЦЗУ намагався досягти розгляду українського питання і через особисті звернення. Влітку 1926 р. галицький лідер направив до Женеві делегацію у складі Р. Перфецького та А. Петрушевича, щоб ознайомити секретаріат Ліги Націй зі становищем українського населення Польщі та вкотре домагатися ревізії рішень Ради Амбасадорів згідно з правом національного самовизначення.

Голова УНРади 23 жовтня 1926 р. надіслав до урядів Антанти та Ліги Націй меморіал із приводу недотримання урядом Чехо-Словаччини зобов'язань щодо надання автономії Закарпатській Україні. А 31 грудня 1927 р. звернувся з нотою-протестом до Ради Ліги Націй проти постанови польського уряду від 21 грудня того ж року у справі ліквідації «Тимчасового самоуправного Виділу» у Львові. На думку українців, це було здійснено задля того, щоб існування такої структури жодним чином не нагадувало окремішності Східної Галичини.

Два меморіали до Ради Ліги Націй, урядам, політичним діячам та редакціям газет європейських країн про становище українського народу на території Польщі Є. Петрушевич надіслав на початку березня 1929 р. У зверненнях він використав текст промови посла М. Західного в Польському Сеймі. Тоді ж було оприлюднене аналогічне звернення стосовно українців Румунії. Ще один меморіал з домаганнями ревізії акту від 14 березня 1923 р. Петрушевич розіслав впливовим світовим політикам 1 вересня 1929 р.

Утім Рада Ліги Націй подбала, щоб усі представники національних меншин, які вносили відповідні скарги, не здобули статусу сторони, що має спір зі своїм урядом. Такі скарги трактували виключно як інформацію. Водночас унаслідок неодностайної позиції західних держав, Ліга Націй не мала повноважень переглядати результати мирного врегулювання в Європі, зафіксовані угодами 1919–1923 рр.

На думку історика В. Кушніра, розгорнута Петрушевичем протестаційна кампанія мала на меті насамперед пропагандистський резонанс і була спрямована на створення неприхильної до Польщі міжнародної громадської думки.

Подібні петиції та скарги до Ліги Націй надсилало середовище УНДО. Польський дослідник Анджей Земба, на підставі одного німецького джерела, запевняє, що антипольська протестаційна кампанія УНДО і УВО у Лізі Націй була скоординована з ревізійністськими колами Німеччини й навіть фінансована ними. Втім, за даними В. Кушніра, до 1931 р. жодне офіційне звернення з боку різних українських політичних середовищ не стало предметом спеціального обговорення Ради чи Генеральної Асамблеї Ліги Націй. Єдиним наслідком скарг українців були неформальні рекомендації спеціального органу організації т. зв. Комітету трьох, адресовані урядам Польщі, Румунії чи Чехо-Словаччини.

Щоб нівелювати політичний статус Є. Петрушевича, політики УНДО відверто кепкували з неефективності його міжнародних послань, стверджуючи, що адресати викидали їх попросту у смітник. Натомість оточення Є. Петрушевича наполягало, що «петиції, меморіяли й еляборації Президента Української Національної Ради розсилені тисячами по всяким офіційним і неофіційним адресам, попри саму їх високу інформаційну і пропагандистичну ціну є не лише документами непередаваних політичних прав західно українських земель, але й предметом офіційних трактовань в міждержавному розумінню».

Відомо, що 8 липня 1924 р. Петрушевич отримав відповідь від секретаріату Ліги Націй у справі Я. Селезінки. У вересні 1924 р. стислий зміст меморіалу Петрушевича до Ради цієї організації був опублікований на шпальтах європейської преси.

Керівництво міжнародного Червоного Хреста реагує на звернення Є. Петрушевича щодо військової еміграції у Чехо-Словаччині, відрядило свого делегата до табору в Йозефові. Внаслідок втручання Червоного Хреста чехословацька влада ухвалила рішення про закриття табору до 31 жовтня того ж року. Інтерновані мали бути розміщені відповідно до свого бажання у різних місцевостях Чехо-Словаччини.

Постійний представник Франції в Лізі Націй Поль Бонкур у листі від 2 червня 1926 р. подякував Є. Петрушевичу за важливу інформацію. Проте вказав, що під час свого перебування у Польщі не зміг оглянути її більшу територію. Натомість пообіцяв згодом розглянути порушені проблеми щодо становища українців.

Найширший резонанс українське питання мало в Лізі Націй у 1931–1932 рр. Його викликала репресивна акція,

Антін ПЕТРУШЕВИЧ
(1892–1941)

Син Є. Петрушевича. Правник за фахом, публіцист, редактор, дипломат. Службовець австрійської військової цензури у Відні (1916–1918). Співробітник дипломатичної делегації УНР у Парижі (1919). Член Українського Національного Комітету (Париж, 1920). Член делегації УНР до Ліги Націй у Женеві (1921–1922). Член Західно-українського Товариства Ліги Націй (1922–1923). Редагував часопис «Ukrainische Korrespondenz» (Відень). Після 1923 р. постійно мешкав у Відні, співпрацював з ПЦЗУ у Берліні – виконував спеціальні доручення, писав та публікував тексти політичного характеру. Студіював історію роду Петрушевичів. Безуспішно намагався виїхати в СРСР. Наприкінці 1930-х рр. переїхав з сім'єю до Ковно (тепер – Каунас), де працював у радянській торговельній місії. У час німецької окупації Литви арештований гестапо й запроторений до в'язниці, де помер від тортур.

яку на галицьких землях у другій половині 1930 р. здійснили польські силові структури – т. зв. паціфікація. Офіційний протест до Ліги Націй подала Українська Парламентарна Репрезентація Польського Союму. Лідери УНДО сподівалися, що завдяки міжнародному тиску на Польщу з приводу масових репресій щодо українців, вдасться домогтися автономії, яку польське керівництво обіцяло країнам Антанти перед рішенням Ради Амбасадорів 1923 р. Для більшої ефективності зовнішньополітичних акцій УНДО 1931 р. створило в Женеві «Українське Бюро» на чолі з В. Панейком. Завданням Бюро було інформувати закордонну пресу і громадськість про українське питання в Польщі та готувати петиції до Ліги Націй. Спроби офіційно звертатися зі скаргами до міжнародних інституцій здійснювала тоді й ОУН.

Є. Петрушевич надіслав свій протест із приводу паціфікації в Галичині до Ліги Націй 10 січня 1931 р. Його петицію зареєстрували в Генеральному Секретаріаті під номером 4/25 276. Українська преса широко висвітлювала подібні заяви з боку УНДО та Євгена Коновальця, натомисть протест колишнього очільника ЗУНР замовчувала.

Втім надії українських політиків щодо міжнародних санкцій до Польщі виявилися марними. Єдиним наслідком низки петицій та звернень з приводу репресивних практик польської влади щодо українців стали зауваження Ліги Націй, адресовані урядові II Речі Посполитої. У зауважен-

нях було й визнання провини українських націоналістичних середовищ за акції саботажу.

З різних причин Ліга Націй не виправдала тих надій, які покладали на неї при заснуванні. Коли організація ухвалювала рішення про конкретні воєнні чи економічні санкції, вона не мала ефективних засобів для впровадження їх у життя. Зокрема не зуміла перешкодити Японії окупувати Маньчжурію (1931), а Італії – Аббісінію (1936). Українська преса, після десяти років діяльності Ліги Націй, називала її «кволою, нежиттєздатною міжнародною установою», вказавши, що «На ділі Союз Народів перетворився в інституцію, що мала втримати здобутки насильства переможців світової війни». Історик Норман Дейвіс зауважив, що Ліга Націй «відіграла велику роль у залагодженні дріб'язкових питань і незначну роль у залагодженні великих».

Розташування та характер діяльності центру Петрушевича в Берліні не були таємницею не тільки для польських спецслужб, але й для широкого загалу. У 1927 р. краківський часопис опублікував матеріал «Кузня «українська» в Берліні», де оприлюднив адресу центру та співробітників Є. Петрушевича. У статті відзначалося, що у берлінському центрі, за підтримки Німеччини, продукують сотні різних меморіалів та скарг до майже всіх держав світу. У публікації йшлося, що «агітаційно-конспіраторська» та «культурно-пропагандивна» українська діяльність у Берліні має далекосяжну мету, тому польське суспільство ні на хвилину не повинно забувати про існування «української» небезпеки: «Ніколи не знаємо чи гайдамацький ніж, виточений на німецькому бруску, не блисне з ненацька поза плечами Польщі і чи іскри з берлінської кузні не спричинять пожежі на землях Речі Посполитої». Змалювавши становище української еміграції в Німеччині (оточення П. Скоропадського) й у Франції (колишні урядовці С. Петлюри), часопис відзначив: «Бачимо з цього всього, що тільки заядла антипольська радикальна діяльність Петрушевича в ім'я незалежної України має реальну вагу».

35. ОРІЄНТАЦІЯ НА РАДЯНСЬКУ УКРАЇНУ

Прибувши до Німеччини, Є. Петрушевич продовжив свої контакти з радянськими дипломатами. Мешкаючи у Берліні, він неодноразово гостював у посольстві СРСР, де спілкувався з радником Вольдемаром Ауссемом та послом Ніколаєм Крестінським. З останнім Петрушевич познайомився на конференції в Генуї, де той був у складі радянської делегації.

Більшовицький уряд був зацікавлений в антипольській діяльності прибічників Петрушевича в Берліні та на Західній Україні. Зокрема Народний Комісаріат Закордонних Справ уважно стежив за діяльністю групи діячів, яка сформувалася навколо львівського часопису «Рада», і намагався впливати на це середовище через Є. Петрушевича. Більшовики переконували опозиційну групу якомога довше залишатися в лавах УНДО, щоб мати змогу через неї контролювати найбільш потужну політичну силу галицьких українців. Радянський консул у Львові отримав вказівку, якимось чином попередити Петрушевича, що допомогу йому надаватимуть тільки у разі активної про-радянської діяльності.

В умовах, коли країни Заходу не бажали підтримувати українського національного-визвольного руху, низка еміграційних діячів переглянула своє ставлення до більшовицького режиму. Вони намагалися розпізнати в розбудові більшовицької України національно-державницький зміст. Колишній посланець ЗУНР у США Лука Мишуга в одній із своїх публікацій заявив, що орієнтація на Радянську Україну – не орієнтація на комунізм, а соборницька ідеологія. На радянофільських позиціях опинилися в середині 1920-х Ілько Борщак та Олександр Севрюк, які видавали в Парижі прокомуністичний часопис «Українські Вісти». Врешті радянській владі повірили й виїхали в Україну історик Михайло Грушевський, робітничий діяч Семен Вітик, педагог і літератор Антін Крушельницький, правник Михайло Лозинський, географ Степан Рудницький та багато інших.

Аргументи на користь прорадянської орієнтації викладені в публікаціях оточення Євгена Петрушевича. Зокрема

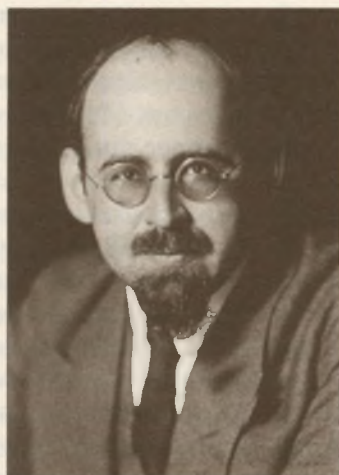
*Радянські дипломати
Георгій Чічерін та Ніколай
Крестінський
біля службового авто
в Берліні (1920-ті).*

Юліан Бачинський у брошурі, яка вийшла друком 1928 р. у Берліні, пише: «В сих своїх заходах доконали українська большевицька-комуністична партія і український радянський Уряд дуже велике діло. За сей короткий час вони не формально, не зовнішно лише створили і зорганізували українську державу, але зробили її українською на ділі, по цілому її змісті і духові. Українська держава стала дійсно державою українського народу, а не державою російської і зросійщеної (української і жидівської) буржуазії і зросійщеного або спольщеного українського дворянства і поміщцтва, яких усіх большевицька революція вимела з краю, а яких усіх мусіла би була залишити в краю Українська Народня Республіка, – і не державою зросійщених (українських і жидівських) комуністів, а державою українського пролетара і селянина. І ся трудяща маса, сі 80 мільонів людей, що говорили українською мовою, почали нараз почувати у собі, що вони не є лише одиниці, кожда про себе, але й одна спільнота – нарід, і побачили, що держава, в якій живуть – се їх держава, і що як-раз вони сю державу мають розбудовувати і скріпляти, бо се саме – держава для них».

У десятю річницю більшовицької революції Ю. Бачинський відкинув закиди щодо порушення політичних сво-

Ніколай КРЕСТІНСЬКИЙ
(1883–1938)

Присяжний суддя, дипломат, державний діяч. Член ЦК більшовицької партії, юрисконсульт профспілок та соціал-демократичних фракцій у 3-ій та 4-ій Державній Думі. Представник (1921–1922), уповноважений представник (1922–1930) РСФСР (з 1923 р. – СРСР) у Німеччині. Зустрічався з Є. Петрушевичем у Генуї та Берліні. Заступник наркома іноземних справ СРСР (1930–1937). Арештований більшовицькими спецслужбами (1937) й обвинувачений у зв'язках з Троцьким й німецькою розвідкою. За вироком Военної колегії Верховного Суду СРСР розстріляний. Реабілітований у липні 1963 р.

бод і відсутності рівноправ'я в СРСР: «Ніяка революція не признає контр-революціонерам рівних прав. Поки новий порядок речей не є усталений і закріплений, доти про політичну свободу і про рівні права для всіх не може бути мови». Втім сам автор не був достеменно переконаний в об'єктивності своїх уявлень про більшовицький режим й у вступі до збірки статей зазначив: «Тому задумую виїхати на Радянську Україну і до других Радянських Республік, щоби там на місці, переконатися, наскільки те, що я в отсих статтях про Радянську Україну і про Радянський союз писав, відповідає дійсности». Ю. Бачинський зумів дістатися в Радянську Україну щойно 1932 р., перед тим відсидівши рік у львівській в'язниці. У Києві працював у редакції «Української Радянської Енциклопедії».

Прорадянська орієнтація виразно помітна в публікаціях офіціозу берлінського центру Петрушевича другої половини 1920 – початку 1930-х рр. «Український Прапор» пропагував серед своїх читачів схвальні матеріали щодо «досягнень» Радянської України.

Радянський уряд, щоби притягнути Петрушевича на свій бік, вибрав посередником географа Степана Рудницького, який 1926 р. виїхав в Україну й займав там відповідальні наукові посади. Кілька разів він за спеціальними дорученнями більшовиків приїжджав до Берліна й зустрічався з Петрушевичем. Зокрема у травні 1928 р. С. Рудницький докладно розповів йому про Радянську Україну і становище там галицької еміграції. Пізніше вчений-географ згадував: «Мої розмови з Петрушевичем не мали антирадянського вістря, навпаки, ми оба журилися, що антирадянські вихватки серед українців і, зокрема, серед галицької еміг-

рації, яку я схарактеризував дуже негативно, можуть в СРСР підірвати симпатії до західньо-української справи». Зізнання, які пізніше зробив Рудницький, проливають світло на настрої берлінського оточення голови УНРади: «Знаючи повне довір'я Петрушевича до Бандрівського, я доповів Бандрівському все це, що доповідав Петрушевичеві. Він мені підтвердив це, що Петрушевич вибирається невдовзі до УССР і що він з ним поїде. Та Бандрівський підсміхувався над «праведництвом» і «простолінійністю» Петрушевича, зокрема ж над його радянофільством. Бандрівський навпаки думав, що з радянофільством треба закінчити й самим у собі так сильно зорганізуватись, щоби з упадком большевиків узяти владу на Україні у свої руки. Упадок большевиків недалекий, бо нова війна й інтервенція близько. Треба приготуватись, втягати наддніпрянців, а головне, займати політично впливові посади». Року 1931 польська розвідка повідомляла, що Є. Петрушевич із найближчими співробітниками наміряється переїхати в Радянську Україну. Тоді ж часопис «Український Голос» у Перемишлі розповсюдив чутку, що Є. Петрушевич «зі своїм штабом» вже виїхав до Харкова. Водночас більшовики не дозволяли Є. Петрушевичу переселятися в Україну. Він, за їхніми планами, мав залишатися в Берліні, щоб зашкодити розвиткові відносин поміж Німеччиною та УНДО. Натомість як представник Колегії ПЦЗУ в УСРР побував Володимир Бандрівський. Втім, коли він 1931 р. звернувся в консульство СРСР у Берліні з клопотанням про надання йому радянського громадянства, то отримав відмову.

Біографи Петрушевича стверджують, що після припинення політики «українізації» в Україні наприкінці 1920-х років Є. Петрушевич розірвав з радянофільською орієнтацією і припинив контакти з більшовицькими інституціями. Це не зовсім так. 30 квітня 1932 р. Є. Петрушевич надіслав на адресу всеукраїнського старости Голови ВУЦВК УСРР Григорія Петровського привітальну телеграму. Послання, з приводу закінчення масштабного будівництва Дніпровської гідроелектростанції, було написано в характерному стилі радянської пропаганди: «Шлю щирі побажання в день відкриття Дніпрельстану, цього переможного епохального досягнення Української Соціалістичної Радянської Республіки. Хай Дніпробуд разом з усією розквітаючою індустрією Радянської України допоможе ростові добробуту українських трудящих мас і заприятелює з ними народів і хай він прискорить національне й соціаль-

не визволення поневоленої Західньої України». Невдовзі «Український Прапор» опублікував доповідь Миколи Скрипника про більшовицьке розв'язання національного питання. Промова, виголошена на XI Всеукраїнському З'їзді Рад, була надрукована під назвою: «УСРР – Піємонт українських трудящих мас».

У 1932 р. Є. Петрушевич важко захворів. Загострилась давня хвороба – каміння у нирках. Перед тим він планував бути присутнім на антивоєнному конгресі, який мав відбутися 27–29 серпня 1932 р. в Амстердамі. Міжнародний форум, за участі близько чотирьох тисяч делегатів, організував Анрі Барбюс та інші комуністи. Делегати гостро засуджували війсьні приготування західних держав, спрямовані проти Радянського Союзу. Є. Петрушевич направив на адресу конгресу телеграму: «Перешкоджений недугою взяти особисто участь, пересилаю конгресові щирі поздоровлення і запевнення солідарности. Парижськими мирними договорами поневолена Україна до решти засуджує готувану імперіялістами інтервенційну війну проти Батьківщини усіх українців, культурно і економічно зростаючої Радянської України. Колиб одначе українському народові накинено війну, то по гноблена польською, румунською та чехословацькою окупацією Західня Україна виступить солідарно з Радянською Україною і з усіх сил буде боротися проти нападаючого імперіалістичного ін-

На перемовинах радянських і німецьких дипломатів (Берлін, друга половина 1920-х рр.).

тервенціонізму. Таке є становище Західної України, яку інтервенціоністи задумують зробити своїм плацдармом. Моїм бажанням булоби, щоб польські, румунські та чехословацькі окупанти мирно забралися з української національної території».

Отже, питання, коли Є. Петрушевич усвідомив суть радянського режиму залишається відкритим. Можна припустити, що на галицького лідера вплинула інформація про Голодомор. В 1933 р. у Німеччині був створений «Український громадський комітет рятунку України в Берліні», який очолив о. Петро Вергун. Однак, Є. Петрушевич, на відміну від українських активістів еміграції, жодним чином прилюдно не відреагував на повідомлення про голод в Радянській Україні.

У 1930–1934 рр. більшовицькі органи в Україні арештували галичан Михайла Лозинського, Семена Вітика, Степана Рудницького, Юліана Бачинського й Антіна Крушельницького. Усіх звинуватили в антирадянській діяльності й засудили до ув'язнення в таборах. Ці діячі були добре знані Петрушевичу й інформація про їх арешти неодмінно дійшла до Берліна. Однак реакція голови УНР-ади на ці події невідома. Вперше Петрушевич негативно оцінив зовнішню політику більшовиків 1936 р. у листі до Луки Мишуги у США. Тоді контакти Петрушевича з радянськими дипломатами були припинені. Колишній лідер

Уряд Радянської України. Зліва направо: Василь Порайко, Сергій Буздалін, Василь Поляков, Степан Власенко, Григорій Петровський, Микола Скрипник, Влас Чубар, Хома Радченко, Всеволод Балицький, Андрій Буценко.

ЗУНР вже не представляв для більшовиків серйозного інтересу.

Політична діяльність в еміграції найбільше залежала від фінансової підтримки. Після демаршу Осипа Назарука 1925 р. майже усі пожертви, зібрані українською діаспорою Канади та США, були спрямовані на підтримку революційної діяльності УВО, а пізніше – ОУН. На початку 1930-х рр. кошти з-за океану надходили у банк Роттердама, на спеціально відкритий рахунок, який контролював Михайло Селешко.

Петрушевич був змушений шукати інші джерела фінансування своєї міжнародної діяльності. В одному з листів до Андрія Жука він зізнався, що його еміграційний центр матеріально підтримують три сторони, правда, які саме, не вказав. Документи, виявлені в архівах Києва та Москви, свідчать про часткову грошову підтримку Є. Петрушевича і його середовища радянським керівництвом. Конкретне рішення про його фінансування більшовики ухвалили на початку 1923 р. Які були обсяги грошової допомоги Петрушевичу та період її надання – достеменно невідомо. Леся Падун-Лук'янова опублікувала документ Політбюро ЦК КП(б)У, в якому йшлося про те, що 1929 р. Петрушевич отримав від радянського уряду кошти на суму 1 200 американських доларів, 1930 р. – 1 000 цієї ж валюти. У документі з приводу призначення коштів йшлося: «Пояснення та обґрунтування: На утримання Петрушевича і його берлінського апарату, який продовжує відігравати керівну роль для Української Партії Праці краю – витрата беззаперечна».

Зрозуміло, що навіть з урахуванням тогочасного високого курсу американської валюти, вказаних грошей не вистачало для покриття вартості мешкання співробітників ПЦЗУ та їх родин у Берліні, витрат на міжнародну діяльність центру, видання та розповсюдження газет. Однак отримання навіть найменшої фінансової допомоги від більшовиків дискредитувало українського діяча і в краю, і в еміграції, обмежувало можливості його зовнішньополітичного маневру й узалежнювало від волі керманців з Москви чи Харкова.

36. СТОСУНКИ З УРЯДОВИМИ КОЛАМИ НІМЕЧЧИНИ

Німецький уряд, дозволивши Є. Петрушевичу і його оточенню замешкати в Берліні і провадити тут міжнародну політичну діяльність, мав у цьому свій інтерес. У 1920-х роках Веймарська республіка розглядала український рух у контексті її загострених стосунків з Польщею і надавала перевагу співпраці з демократичним табором через особу Є. Петрушевича. Цілі такого співробітництва були зосереджені на двох головних проблемах, що на той час турбували Берлін: ревізія кордонів Польщі та національні права німецької меншини на її території.

Зв'язок центру Є. Петрушевича з урядовими колами Німеччини здійснював В. Бандрівський. І коли Осип Думін написав у Міністерство закордонних справ Німеччини розлогий пасквіль на діяльність УВО, німецькі урядовці передали цей документ для ознайомлення саме В. Бандрівському. Можна припустити, що уряд Веймарської республіки через В. Бандрівського, хоч і у невеликому обсязі, матеріально підтримував діяльність ПЦЗУ.

У другій половині 1920-х рр. Петрушевич покладав великі надії на співпрацю Німеччини із СРСР. Він сподівався у разі їхньої спільної переможної війни проти Польщі Західна Україна зможе розбудувати свою державність між Німеччиною та Росією. Група Є. Коновальця навпаки переговорювалась з німцями щодо проектів інтервенції проти СРСР, і вважала, що самостійна Українська держава, хоч і в обмежених кордонах, може утворитися внаслідок поразки більшовиків.

Щоб актуалізувати українське питання в Німеччині Є. Петрушевич доручив С. Рудницькому агітувати за українську справу серед німецьких науково-географічних кіл, і одночасно просив вченого «Інформувати німців про дволичність і шкідливість роботи Коновальця та його групи».

Окрім спорадичних контактів з німецькими високопосадовцями, голові УНРади довелося вступати в заочну суперечку з одним із них. Навесні 1928 р. Петрушевич висловив протест з приводу змісту опублікованих в берлінській пресі статей президента Рейхстагу Лебе про об'єднання Австрії з Німеччиною. У цих текстах німецький спікер,

між іншим, вказав, що мешканцями Східної Галичини є поляки.

Петрушевич 18 лютого 1928 р. дав гостру відповідь щодо висловлювань німецького посадовця, яку опублікувала німецька газета та передрукував «Український Прапор». Голова УНРади унаочнив, що українці становлять більшість у Східній Галичині, і наголосив, що рішення про передачу цього краю Польщі мало характер «підступу та зради». Наприкінці своєї рецензії Є. Петрушевич риторично зауважив: «Одначе тільки вороги німецької нації бажали би собі такого рода права на самовизначення по «польсько-львівським» примірі. Цього п. Президент райхстагу Лебе напевно не мав і в думці!».

Середовище УНДО, після розриву з Є. Петрушевичем, не раз намагалося перехопити ініціативу у плані налагодження політичного діалогу з урядом Німеччини. До Берліна направляли о. Леонтія Куницького, який зустрічався з вищим німецьким керівництвом у березні 1927 р. Пізніше таку ж місію доручили Володимирові Сінгалевичу. Врешті намагання Є. Петрушевича позиціонувати себе як єдиного офіційного представника галицьких українців у Німеччині перекреслив візит до Берліна провідних діячів УНДО: Дмитра Левицького, Остапа Луцького та Дмитра

Зустріч українських депутатів Союму та Сенату II Речі Посполитої з еміграційними діячами під час Конференції Міжпарламентського Союзу в Берліні (1928).

Палієва. Німецький уряд волів мати серед своїх партнерів авторитетну політичну силу Західної України, а не позбавленого серйозних впливів колишнього Диктатора.

Є. Петрушевича покидали його співробітники. У 1928 р. на Західну Україну виїхав Р. Перфецький, який відкрив адвокатську канцелярію спочатку в Куликові, а незабаром – у Сокалі. Його повернення і відновлення професійної діяльності було безперечно пов'язане зі спеціальними домовленостями з польською владою.

У липні 1932 р. співробітники Є. Петрушевича почали видавати бюлетені німецькою, англійською та французькою мовою: «Ukrainische Korrespondenz», «Ukrainian Correspondence», «Ucrainien Correspondence». Ці видання були призначені для європейської преси і для тих середовищ, які цікавилися українським питанням, виходили друком тричі на місяць. Натомість «Українського Прапора» того ж року було надруковано лише чотири числа, при тому, що редакція вказувала, що часопис виходить щомісяця. Є інформація, що «Український Прапор» виходив друком до 1933 р. включно. Проте ці останні числа на Західну Україну не потрапили.

*"Книжка про Німеччину",
видання Німецько-Українського
Товариства.*

37. У ДОБУ НАЦИСТСЬКОГО ПРАВЛІННЯ

Світова економічна криза, що розпочалася 1929 р. у США, незабаром докотилася до Європи. Криза дуже підважила економічні та соціальні досягнення Німеччини, і, зокрема, призупинила енергійний розвиток Берліна. Місто ще зберігало свою позірну велич, втім змінився характер і динаміка його життя. Свої враження від німецької столиці 1932 р. Володимир Кубійович описав так: «Я приїхав до Берліну в кінці листопада й оселився на периферії міста в українському студентському гуртожитку. На північному берлінському дворці вітав мене від інституту молодий історик Михайло Антонович і зацікавився мною. Дивне враження справив на мене тодішній Берлін. Це було за пару місяців перед перебранням влади націонал-соціалістами, в умовах великої фінансової скрути і безробіття. У центрі міста багато людей пропонували купити якусь дрібничку, зокрема харчові продукти; все це були безробітні: властиво це був рід прощання. На перехрестях стояли молоді люди в брунатних сорочках і потрясали карнавками: вони збирали гроші для організації гітлерівської молоді (гітлерюгенд)».

Опозиційні сили почали використовувати масове безробіття та зубожіння населення у своїх політичних інтересах. Зокрема все більшу вагу набирав націонал-соціалістичний рух Адольфа Гітлера, який поєднував екстремістські гасла з антисемітизмом і псевдореволюційною риторикою. Його політична сила з маргінесу політичного життя впродовж 1930–1932 рр. трансформувалася у наймасовішу й найорганізованішу партію з депутатськими мандатами.

30 січня 1933 р. А. Гітлер став рейхсканцлером. До складу уряду, окрім членів націонал-соціалістичної партії, увійшли кілька політиків із правих партій та безпартійні міністри. Після 27 лютого 1933 р. нацисти використали умисний підпал Рейхстагу щоб заблокувати основні права і свободи громадян, які гарантувала конституція Веймарської республіки.

Більшість німецького суспільства через соціальну нестабільність і політичні конфлікти 1920-х рр. не зуміла належно оцінити переваг демократичного розвитку. Тому

населення підтримало нацистські проекти мілітаризації промисловості та масового працевлаштування, які активізували економіку. Так сталося, що реалізація цих проектів збіглася у часі із закінченням світової економічної кризи.

А. Гітлер змусив Рейхстаг надати його урядові надзвичайні повноваження, заборонив усі партії, окрім своєї, усунувши навіть союзників. Фюрер розгромив профспілки, ліквідував основні права людини та свободу преси. Нацистський режим застосував безжальний терор щодо своїх політичних опонентів, більшість яких запроторив до концтаборів. Восени 1933 р., тільки за офіційними даними, у концтаборах утримували 20 тисяч осіб. Натомість німецькі політичні емігранти стверджували, що в таборах насправді ув'язнено 60 тисяч, половина з яких – комуністи, третина – євреї, одна шоста частина – соціал-демократи та інші.

Найбільше від нацистського режиму постраждали євреї. У 1933 р. в Берліні їх мешкало 160 тисяч, що становило третину усього єврейського населення Німеччини, і чотири відсотки населення її столиці. Третина з них прибула до Берліна зі Східної Європи. Євреї мешкали переважно в бідному районі міста, т. зв. «кварталі халуп» Шойненфіртель поряд із Олександрплац. З перших тижнів встановлення нацистського режиму розпочалися масові гоніння євреїв, комуністів та опозиціонерів усіх політичних напрямів.

Репресій та втрат зазнала й українська еміграція. Першими під прес нацистів потрапили українські робітничі активісти. Діяльність Культурно-освітнього товариства «Воля» була припинена, а його провідні діячі ув'язнені. Окрім того, українське робітництво змаліло, ще й з тієї причини, що заходи нового уряду, спрямовані на боротьбу з безробіттям, фактично витіснили з Німеччини сезонне заробітчанство.

Нацистські спецслужби провели обшук на віллі Павла Скоропадського. Влітку 1933 р. політична поліція арештувала Івана Полтавця-Остряницю, генерала Зеленецького та журналіста Петра Кожевникова.

Року 1933 у Берліні була заснована нова емігрантська структура – Українське Національне Об'єднання (УНО), яке спочатку фігурувало як «загально-національна безпартійна організація», але згодом потрапило під вплив ОУН. Головою УНО деякий час був полковник Тиміш Омельченко, пізніше – д-р Іван Драбатий. У 1937 р. УНО налічувало усього 44 члени, у 1938 р. – 501 член у десяти

філіях. У 1939 р. організація об'єднувала вже 2 826 українців у тридцяти філіях. Динамічно розвивалася Українська Громада, яка до осені 1940 р. нараховувала 3 528 членів у 46 філіях у різних місцевостях Німеччини. Головою Берлінської філії Української Громади у 1930-х рр. був о. П. Вергун, згодом – інженер Іван Калинович, який став відповідальним редактором часопису «Українська Дійсність». Українське Національне Об'єднання та Українська Громада, діяльність яких у Німеччині дозволив уряд, постали незабаром в окупованих нацистами Австрії та Чехо-Словаччині. З німецького боку опіку та нагляд над українською еміграцією здійснювала т. зв. Українська Установа Довір'я (Ukrainische Vertrauensstelle). Від 1938 р. Комісаром для українських справ у Німеччині був д-р Микола Сушко.

У другій половині 1930-х рр. професор Іван Мірчук зумів поновити діяльність Українського наукового інституту в Берліні, який в роки економічної кризи ледве існував. Інститут став державною установою, його фінансували з бюджету Міністерства освіти Німеччини, однак йому вдалося зберегти свій український характер. Інститут і надалі інформував німецьке суспільство про Україну й намагався активізувати обговорення українського питання в наукових і політичних середовищах Середньої і Західної Європи. З цією метою у Берлінському університеті були організовані лекції німецьких і українських учених.

На відкритті Олімпійських ігор у Берліні (серпень 1936 р.).

Поштівка невідомого українського студента, надіслана з Берліна Богданові Кальбі до Підгайців (8 грудня 1937 р.).

Працівники Інституту інформували зацікавлені установи Німеччини про українські проблеми, готували матеріали до німецьких енциклопедій, читали курси з різних царин українознавства, влаштовували виставки. Значний інтерес наукових кіл Берліна викликала виставка географічних карт України, яку 1936 р. підготував В. Кубійович. Інститут зібрав українознавчу бібліотеку, що налічувала близько 35 000 томів.

Вагомою культурно-науковою справою, яку покладали на Є. Петрушевича, було вирішення долі архіву ЗУНР і Галицької Армії. З цього приводу до колишнього керівника держави звернувся митрополит Андрей Шептицький. Посередниками у цій справі виступили син Петрушевича Антін та парох церкви св. Варвари у Відні д-р Мирон Горникевич. Перемовини в питанні архівів тривали понад чотири роки. Врешті 15 квітня 1934 р. Є. Петрушевич написав заяву, в якій йшлося про те, що він передає «о. Митрополитові Андрееви Шептицькому архів галицького уряду та Архів галицької армії в Берліні в посідання, з сим застереженням, що о. Митрополит оба ці архіви передасть українській інституції в краю, яка буде в спроможі їх удержувати».

У листі-відповіді А. Шептицького від 7 травня 1934 р. йшлося: «Високоповажаний Пане Президент, Від о. Горникевича довідуюся, що Ви рішилися передати мені цілий віденський і берлінський архів. Прийміть мою найщирішу подяку з висказом надії, що вдасться мені той архів пере-

Миرون ГОРНИКЕВИЧ
(1886–1959)

Священик, прелат. Парох церкви св. Варвари у Відні (1923–1958). Генеральний вікарій віденського архієпископства для українців Австрії (1945–1959). Автор публікацій на церковно-історичну тематику. Був посередником у перемовинах між Є. Петрушевичем і А. Шептицьким щодо передачі архіву ЗУНР і Галицької Армії. У 1934–1942 рр. доглядав за цими архівами. 1942 р. передав цю збірку, а також архів В. Липинського як депозит до Австрійського державного архіву.

дати в руки якоїсь національної інституції, яка буде могла удержувати його в порядку. Дуже жалую, що теперішня криза не дозволяє мені більше зайнятися тим так цінним для нас архівом. Прийміть вискази моєї найбільшої вдячності і найвисшої пошани. † Андрей». Митрополит кілька разів звертався до Наукового Товариства імені Шевченка з пропозицією перейняти архів у власність, але ця інституція не була спроможна перевезти архів до Львова. Врешті документальна збірка була депонована у Державному архіві Відня, а її хранителем виступав о. М. Горнікевич.

За лічені роки Берлін перетворився на помпезну столицю Третього рейху. У середині 1930-х населення міста налічувало 4,55 мільйонів мешканців, що робило Берлін третім у Європі, і четвертим (після Нью-Йорка, Лондона й Парижа) містом у світі. Нацисти намагалися будь-що надати створюваній імперії візуальну велич. У 1936 р. Берлін приймав 11-ті літні Олімпійські ігри, і влада Третього рейху безсоромно використовувала спортивні змагання для поширення нацистської пропаганди. Українські емігрантські середовища зацікавилися Олімпіадою і прагнули направити на всесвітні змагання свою спортивну делегацію. Однак Міжнародний олімпійський комітет постановив, що делегації можуть направляти тільки національні олімпійські комітети.

Інтенсивна нацистська пропаганда 1937 р. супроводжувала святкування 700-річчя Берліна. Нацисти оголосили грандіозні плани щодо перетворення Берліна на «столицю світу». Фаворит Гітлера архітектор Альберт Шпеер запроектував прокладення осьових магістралей та зведення величких споруд. Хоч більшість проектів так і залиши-

Роман Петрушевич на схилі літ.

лася на папері, монументальні фрагменти імперської архітектури змінили обличчя міста. Водночас у Німеччині почалися грандіозні роботи з розбудови мережі бетонних автомагістралей. Лише 1935–1937 рр. було побудовано 1400 кілометрів автобанів, які не пройшли через Берлін, а замкнули кільце навколо столиці радіусом від 30–50 км.

Юрій Луцький описав свої враження від Берліна другої половини 1930-х рр. Приїхавши сюди на навчання, він був захоплений тогочасною культурною та інтелектуальною атмосферою німецької столиці. Втім відзначив і прикрі моменти:

«З нацистами мав одну погану зустріч. Ідучи вулицею, я помітив, що нею машерують СА з прапорами. Я не знав, що прохожі повинні були зупинятися і салютувати. Коли я цього не зробив, один СА вискочив з лав, підбіг до мене і вилаявши (мовляв, я напевне жид), замахнувся на мене. Я ледь не дістав по морді. Я сказав йому, що я чужинець, і він мене оставив. Все це залишило несмак у мене. Пізніше, в листопаді 38 року, я бачив вранці, ідучи на університет, наслідки славнозвісної Kristallnacht, коли в крамничних вікнах вибито всі шиби. Це варварство також мене приголомшило».

Згадані Ю. Луцьким трагічні події т. зв. Кришталевої ночі відбулися в Берліні 9–10 листопада 1938 р. Уночі нацисти розгромили єврейські крамниці й помешкання, підпалили місцеві синагоги. Усього в 1930-ті рр. сотні тисяч євреїв внаслідок масових погромів та знущань були змушені покинути Німеччину. Однак у німецькій столиці кількість єврейського населення залишалася порівняно високою – 1939 р. їх мешкало там ще понад 75 тисяч.

Юрій Андрій ПЕТРУШЕВИЧ
(1906–1975)

Суддя, громадський діяч. Син Романа, племінник Є. Петрушевича. Навчався в Академічній гімназії у Львові і на правничому факультеті Львівського університету. Очолював Студентську секцію в Кам'янці Струмиловій. Працював у суді м. Вадовиці. 1940 р. арештований більшовицькими органами у Кам'янці Струмиловій з матір'ю Ігнацією і братом Степаном. На засланні у Павлодарській області (Казахстан) зумів скористатися акцією репатріації поляків з СРСР і 7 лютого 1946 р. виїхав до Польщі. Помер у м. Бржег Дольни.

Коли Петрушевич залишився без засобів для політичної діяльності, його покинули останні співробітники: Іван Проць, Евзебій Радик та Володимир Бандрівський. Голова УНРади залишився у німецькій столиці фактично на самоті. Лише о. Петро Вергун регулярно надсилав йому запрошення на українські акції та святкові привітання. Спорадичне листування з Є. Петрушевичем провадив Юліан Романчук-молодший, який після війни був у Галичині тільки 1932 р. на похоронах батька, і постійно мешкав з сім'єю у Відні. Молодший від Євгена на десять років, Юліан по-товариськи ставився до двоюрідного брата, звертаючись до нього в листах: «Дорогий Генку». У кількох листах він писав про свої родинні справи. Окрім інформації про свою сім'ю, Юліан писав Євгенові про його рідного брата – Романа.

У 1920-х рр. Роман працював урядовцем Земельного Гіпотечного Банку у Львові, а 1927 р. відкрив адвокатську канцелярію у Кам'янці Струмиловій. Щасливий випадок допоміг йому змінити працю. На початку 1930-х рр. Роман зустрів знайомого поляка, якому врятував життя, коли був комісаром ЗУНР. Той став високопоставленим урядовцем у Варшаві, і завдяки його старанню Р. Петрушевича відновили на суддівській службі. Він влаштувався на посаду начальника міського суду у Вадовицях, пізніше радника Окружного суду, припинивши усяку політичну діяльність. У тому ж місті на практику в суді влаштувався його син Юрій. Романова дружина Ігнація («Нанця») залишилася у Кам'янці Струмиловій з розумово неповносправним молодшим сином Степаном. Разом з ними мешкала й матір Ігнації – Ольга (дружина о. С. Петрушевича), котра на

старості років отримала склероз мозку і причиняла багато страждань та клопотів близьким.

Роман, працюючи на державній службі, побоювався адресувати листи особисто Євгенові у Берлін. Тому передавав привітання рідному братові через Романчука-молодшого. Той писав: «Маю передати Тобі щирі-щирі побажання від Романа, котрий – як видно – все ще боїться своєї тіни і пише до мене лишень тоді, коли в переїзді на свята чи на рідні ферії до своїх може кинути лист до скринки в Кракові. Два листи хоч також там надані були навіть писані по польськи, але останній таки вже по українськи».

Син Петрушевича Антін у другій половині 1930-х також захворів, і тривалий час не міг заробляти на прожиття для своєї родини. Врешті, завдяки знайомствам серед радянських дипломатів, він зумів влаштуватися на роботу в радянське торговельне представництво у Ковно (тепер – Каунас). Про працю Антіна Петрушевича у «совєтів» стало відомо українській спільноті Берліна, яка поставилася до цього факту дуже негативно.

*Нацисти спалюють книги.
(Берлін, травень 1933 р.).*

38. ПОЛІТИЧНИЙ ЗАПОВІТ

Становлення авторитарних режимів на європейському континенті у 1930-х рр. вплинуло на політичне життя Західної України. Посилилася антиукраїнська спрямованість політики Польщі. Здавалось би, у такій ситуації український політичний провід повинен був ще більше загострити стосунки з польською владою. Але галицькі діячі водночас усвідомлювали, що діялося в Радянській Україні. Згортання українізації, жахливий Голодомор та більшовицький терор вплинули на зміну політичної платформи УНДО. Його керівництво шукало шляхів для досягнення українсько-польського порозуміння. Втім спроба нормалізувати відносини з Польщею не допомогла розв'язати українсько-польських суперечностей, а загострила міжпартійну боротьбу.

Угодовська позиція УНДО спричинилася до того, що лідерство в українському русі перейняла ОУН, як провідна антипольська сила. Оунівці швидко завойовували собі широкі кола прихильників серед молоді Західної України й зуміли, на антипольській платформі, налагодити контакти з Німеччиною. Зближення Євгена Коновальця з німецькою владою видалося більшовикам вкрай небезпечним. Радянське керівництво на найвищому рівні ухвалило рішення ліквідувати українського націоналістичного лідера. Замах вчинив більшовицький агент Павло Судоплатов, раніше втертий у середовище ОУН. Резонансне вбивство Є. Коновальця не похитнуло позицій ОУН, яка залишилася найбільш організованою і динамічною силою в національному русі. Новим лідером ОУН став Андрій Мельник.

Наприкінці 1933 р. з УНДО вийшла група діячів, опозиційно налаштованих до його проводу, й утворила у Львові нову партію – Фронт Національної Єдності (ФНЄ). Головою партії став Сильвестр Герасимович, секретарем – Дмитро Паліїв. ФНЄ стояв на націоналістичній платформі, проте відкидав терористичну діяльність.

Зміна лідера ОУН сприяла зближенню цієї сили з ФНЄ. У Західній Україні та в еміграції почав активно формуватися культ вождя в особі А. Мельника. Однак новому на-

Дмитро ПАЛІІВ
(1896–1944)

Журналіст, військовий і політичний діяч. Старшина УГА, ад'ютант Д. Вітовського. Співзасновник УВО, діяч УНДО та Фронту Національної Єдності. У 1938 р. зустрічався з Б. Петрушевичем у Берліні і прохав написати політичний заповіт. Організатор та старшина дивізії «Галичина» (1943–1944).

ціоналістичному лідеру тоді ще бракувало такого авторитету, який мав його попередник. Дмитро Паліїв поставив собі за мету підсилити позиції Андрія Мельника та своєї партії, домігшись політичного заповіту від колишнього голови УНРади.

25 липня 1938 р. Паліїв з Данцінга (Гданська) надіслав Петрушевичу листа: «Пишу як провідник Фронту національної Єдності, тої організації на яку стала відповідальність, чи нехай співвідповідальність за українську політику. Прошу Вас, Пане Президенте, поставитись без упереджень до моїх слів, бо мною руководять тільки журба за долю нашої батьківщини.

Старі похибки мстяться. Такою похибкою, як тепер наглядно видно, була позиція УНДО у відношенні до Вас, Пане Президенте, коли воно ліквідувало Ваш вплив на політику. Це теж була інтродукція до тої політики, що її повело УНДО від 1930 згл. 1935 р., а якої наслідки не дали себе довго ждати».

Д. Паліїв зазначив, що в Західній Україні після смерті генерала Мирона Тарнавського найстарший за рангою старшина українського війська, окрім Альфреда Бізанца, був полковник Андрій Мельник. Йшлося про визнання його старшинства серед українських військових, учасників визвольних змагань 1917–1920 рр.: «Було би під кожним оглядом доцільно, якщо той фактичний стан дістав би правну санкцію Пана Президента. І в тій справі прошу ввічливо висловити свій погляд на руки п. Думіна.

При кінці мушу Вам Пане Президенте заявити, що край про вас не забуває, а вістка про Вашу недугу викликала занепоєння серед широких кругів українського громадян-

Осип ДУМІН
(1893–1945)

Письменник, історик, офіцер австрійської та української армій. Співорганізатор Галицько-Буковинського куреня Січових Стрільців у Києві (1917). Учасник протигетьманського повстання та бою під Мотовилівкою (1918). Командувач партизанського загону біля с. Трипілля (1921). Керівник розвідувального відділу УВО. На еміграції в Німеччині перейшов до табору Є. Петрушевича. Співзасновник Західно-Української Національно-Револьюційної Організації. У другій половині 1920-х рр. виїхав з Берліна до Кенігсберга, де займався письменницькою діяльністю. Разом із Д. Палієвим домігся від Є. Петрушевича політичного заповіту. Підтримував тісні зв'язки з німецькою розвідкою. У роки Другої світової війни працював у Міністерстві у справах окупованих східних територій Німеччини. Розстріляний радянськими спецслужбами в Гданську.

ства. Прийміть запевнення у моїй глибокій для вас, Пане Президенте, пошані».

Незабаром до активної політичної діяльності української еміграції повернувся Осип Думін, який мешкав і займався науковою та письменницькою працею в Кенігсбергу. Наприкінці липня 1938 р. Д. Паліїв зустрівся з О. Думіним, який спеціально прибув до Берліна, і доручив йому ознайомлювати німецькі кола з українською справою. Окрім того, попрохав його зустрітися з Є. Петрушевичем й отримати від нього письмове підтвердження військового призначення А. Мельника.

О. Думін зустрівся з Є. Петрушевичем у Берліні й переконав його, у зв'язку з поганим станом здоров'я, підписати політичний заповіт. Сам підготував письмові проекти політичного заповіту й військового призначення та передав їх через довірених осіб голові УНРади. Запропонований О. Думіним проект заповіту Євгена Петрушевича, виглядав так:

«Моє політичне завіщання

Для продовження традиції української влади на території, що колись становила Область УНР, передаю, на випадок моєї смерті, ці повновласти, які я одержав від Української Національної Ради в 1919 р. – Політичний Колегії в складі дра Костя Левицького, ред. Дмитра Паліїва, інж. Андрія Палія і п. Сильвестра Герасимовича.

Андрій МЕЛЬНИК
(1890–1964)

Інженер-агроном, військовий і політичний діяч. Командир сотні Легіону УСС (1914–1916). Полонений російською армією, перебував у таборі під Царицином (1916–1917). Створитель та один із командирів формацій Січових Стрільців (1917–1919). Інспектор військових місій УНР у Празі (1920–1921). Співзасновник та краєвий комендант УВО (1922–1924). Член Сеньйорату УВО та голова Сенату ОУН (1934–1938). Голова Проводу Українських Націоналістів (1938–1964). Ув'язнений нацистами в концтаборі Заксенгаузен (1944–1945). Після звільнення мешкав у Німеччині та Люксембурзі. На Третньому Великому Зборі Українських Націоналістів (1947) обраний довічним головою ПУН.

Моєю волею є, щоб Політична Колегія використовувала передані їй повноваження на добро і користь української нації. Берлін, дня ... 1938».

Проект призначення лідера українських вояків був сформульований так:

«Назначення

Отсим назначаю бувшого полковника С. С. інж. Андрія Мельника провідником бувших вояків (рядових, підстаршин і старшин) УГА, замешканих на Західній Україні і в Польщі.

Це назначення видаю на пропозицію Політичної Колегії з осідком у Львові, на основі моїх повноважень Президента Української Національної Ради».

Думін прохав Петрушевича запечатати підписані документи в конверті й передати їх о. Петрові Вергуну, інженерам Олександрові Згорлякевичу та Димінському, які мали спеціально відвідати його. Названі діячі повинні були отримати заповіт за спеціальним протоколом і передати його на зберігання в Український Науковий Інститут у Берліні. Натомість «назначення» А. Мельника Думін попросив надіслати поштою безпосередньо на його адресу в Кенігсберг, а звіттам він планував передати його до Львова.

Чи підписав Є. Петрушевич запропонований О. Думіним політичний заповіт? Відповіді на це ми не маємо. У матеріалах Українського Наукового Інституту у Берліні, які зберігаються в Центральному державному архіві вищих органів влади у Києві, оригіналу підписаного заповіту віднайти не вдалося. За нашими припущеннями, якби заповіт навіть і був серед документів, то найімовірніше його б забрали звіттам радянські спецслужби, які для опе-

ративної роботи вилучали з архівів усі важливі документи та фотографії.

Натомість щодо письмового призначення А. Мельника, то О. Думін у листі з Кенігсберга 5 жовтня 1938 р. підтвердив його отримання: «Високодостойні Пане Президенте! Маю честь донести, що «Назначення» з дня 4.Х. одержав і уклінно Вам за його дякую. Постараюся його передати в край по конспір. дорозі, тому це станеться щойно за якийсь час. Але про зміст повідомлю кого слід вже тепер». Поза тим призначення А. Мельника не оприлюднювали в Західній Україні, або воно було відомим вузькому колові втаємничених осіб. Йшлося, насамперед, про те, щоб не ставити провідника ОУН під удар польських чи радянських спецслужб.

Надії націоналістичних кіл на підтримку нацистською Німеччиною українських самостійницьких домагань були цілком безпідставні. Французька журналістка Женевієв Табуї, на підставі наради Гітлера зі своїми прибічниками, яка відбулася 9–10 грудня 1938 р. у Мюнхені, сформулювала три головні принципи політики нацистів щодо України:

- 1) Німеччина не має жодного інтересу створювати самостійну українську державу. Головною метою нацистів є завоювання та повне підпорядкування України й колонізація цієї території німцями;

- 2) Воєнне та політичне опанування українського народу потребує щонайменше року чи півтора підготовчої роботи. Підготовка мала завершитися роз'єднанням населення, знищенням його провідників; ліквідацією обороноздатності та ослабленням активних самостійницьких груп з допомогою урядів тих держав, до яких вони на той час належали. За той час «фюрер» мав виконати програму під назвою «забезпечення західних кордонів Німеччини».

- 3) Осередки самостійницьких українських організацій могли бути створені в сусідніх державах, наприклад, у Чехо-Словаччині.

У загальних рисах українська політика нацистів була реалізована напередодні та в роки Другої світової війни. Мюнхенський договір чотирьох держав 29 вересня 1938 р. мав непряний стосунок до українського питання в Європі. За поясненнями польського посла у Берліні Юзефа Ліпського, Німеччина мала дві причини актуалізувати українську проблематику: наголошувати на неминучості відокремлення України від Росії і таким чином вразити СРСР, і, роблячи Карпатську Русь фокусом українського націоналізму, викликати тиск на Польщу.

Августин ВОЛОШИН
(1874–1945)

Священик, педагог, журналіст, політичний і державний діяч. Директор учительської семінарії в Ужгороді (1917–1938). Папський прелат Мукачівської греко-католицької єпархії (1933). Діяч Народно-Християнської Партії (1923–1939), депутат парламенту Чехо-Словаччини (1925–1929). Голова уряду (1938), президент Карпатської України (березень 1939). Після її поразки деякий час мешкав у Берліні. Працював професором, деканом, ректором УВУ у Празі. Зарештований більшовицькими спецслужбами у Берліні 1945 р., помер у Бутирській в'язниці Москви. Президент України Леонід Кучма 15 березня 2002 р. надав А. Волошину посмертно звання «Герой України».

Чехо-Словаччина, ослаблена Мюнхенським арбітражем і політичними домаганнями словаків та українців, виявилася неспроможною втриматися як унітарна держава. Йозеф Тісо 7 жовтня 1938 р. проголосив самостійне словацьке правління, а 8 жовтня 1938 р. автономний український уряд на чолі з Андреем Бродієм був створений на Закарпатті. 26 жовтня 1938 р. уряд очолив священик Августин Волошин. Українці мали на меті розбудувати карпато-українську державу у федерації з чехами та словаками. Парламент Чехо-Словаччини ухвалив такий проект конституційним законом 22 жовтня 1938 р. Втім зовнішні сили не дозволили його реалізувати. Після т. зв. Віденського арбітражу 2 листопада 1938 р., коли Італія та Німеччина, як посередники у переговорах Праги та Будапешта, віддали Угорщині територію в 12 000 квадратних кілометрів, у т. ч. південну частину Закарпаття (Ужгород, Мукачеве та Берегове), українці перенесли столицю Карпатської України до міста Хуст.

22 листопада 1938 р. Є. Петрушевич написав листа до о. Августина Волошина, в якому привітав його зі створенням автономії і водночас висловив тривогу з приводу передачі Угорщині частини українських земель Закарпаття та щодо територіальних претензій з боку Польщі. Петрушевич запропонував закарпатським діячам Августину Волошину та Юліанові Реваю приїхати до Берліна, щоб особисто обговорити ситуацію, що склалася з провідними політиками Німеччини. Невідомо, про яких саме політиків йшлося у листі Петрушевича. Ймовірно, він мав на увазі знайомих йому дипломатів колишньої Веймарської республіки, немало з яких залишилися працювати в міністерстві закордонних справ при нацистському правлінні.

Юліан РЕВАЙ
(1899–1979)

Урядовець Міністерства шкільництва та освіти Чехо-Словаччини (1922–1935). Діяч Підкарпатської філії Соціально-Демократичної Партії. Депутат парламенту (1935–1939). Голова уряду та міністр закордонних справ Карпатської України (1939). Після її поразки мешкав у Берліні, займався допомогою українським біженцям у Європі. 1945 р. арештований радянськими спецслужбами, але зумів утекти до американської зони окупації Німеччини. З 1948 р. на еміграції у США, де очолював допомогове об'єднання «Самопоміч» та Український Інститут Америки в Нью-Йорку.

Тим часом українці Закарпаття з великим натхненням взялися до розбудови державності. Ця подія викликала великий резонанс серед українців Європи та Америки. До Хуста почало прибувати багато добровольців з еміграції, а також втікачі з Галичини та Буковини. Серед добровольців – колишній член Берлінського центру Петрушевича Володимир Бандрівський, який влаштувався працювати в редакцію місцевого українського часопису. Карпатську Україну морально і кадрово підтримало середовище ОУН, а матеріально допомагала українська еміграція США та Канади. Вибори до Сойму, які відбулися 18 лютого 1939 р., засвідчили перемогу Українського Національного Об'єднання, яке набрало 86,1 відсоток голосів. Однак проти Карпатської України спільно виступили Угорщина і Польща.

15 березня 1939 р. у Хусті Сойм Карпатської України проголосив державну самостійність, ухвалив Конституцію й обрав президентом о. Августина Волошина. Тоді ж угорські війська, з дозволу Гітлера, вторглися на територію новопроголошеної держави. Збройні загони Карпатської Січі чинили запеклий опір, але угорська армія, яка переважала українців чисельно, зуміла швидко захопити Закарпаття. Угорці передали полякам полонених українських вояків, яких ті, без слідства та суду, розстріляли на Ужоцькому перевалі.

Президент і частина уряду Карпатської України на чолі з Ю. Реваєм виїхали через Румунію до Німеччини. Отець Августин Волошин замешкав у Берліні, де разом з о. Петром Вергуном відправляв Літургію для місцевих греко-католиків.

Коли Німеччина захоплювала Польщу, Петрушевич 14 вересня 1939 р. написав меморандум до нацистського уряду про самостійницькі прагнення українців. Однак реалізація пакту Молотова–Ріббентропа не була сумісною з жодним українським державницьким проектом.

Друга світова війна розсіяла по світу решту нечисленних приятелів і прибічників Петрушевича, який доживав віку в доволі важких матеріальних обставинах. Грошові борги, які він не був в змозі віддати, за нього сплатив Павло Скоропадський. Важка хвороба нирок не відпускала Є. Петрушевича, хоча на фотографії з останніх років він виглядає елегантним у поставі та одязі. Він переїхав у дешевшу квартиру на Штюбенштрассе, 3, у тому ж районі Шонеберг. Відомо, що власником житла була фрау Кюс-

Євген Петрушевич на схилі літ.

Григорій КРУК
(1911–1988)

Скульптор, графік, громадський діяч. Навчався та працював у Краківській академії мистецтв (1930–1937), у Берліні (1937–1945) та в Мюнхені (1945–1988). Мав персональні виставки в багатьох містах Європи, Америки та Азії. Восени 1940 р. виліпив посмертну маску Є. Петрушевича. Року 1942 у своїй берлінській майстерні різьбив його надгробний пам'ятник, який з невідомих причин не був встановлений на могилі. Твори Г. Крука зберігаються в музейних збірках Мюнхена, Лондона та у приватних колекціях. Одна з найбільших збірок скульптурних робіт Г. Крука зберігається в Українському Вільному Університеті у Мюнхені.

тер. Зазвичай, Петрушевич не відповідав на дзвінки, коли до помешкання телефонували незнайомі йому особи.

В останні місяці свого життя Петрушевич мешкав у містечку Гермсфдорф біля Берліна в будинку німецької родини, якій він заповів своє право отримати виплату давньої, ще австрійської, страхової угоди («асекурації»). Власник дому дбав про утримання Є. Петрушевича, продовжував сплачувати за нього страхові внески, а за те, після його смерті, успадкував страхову премію – 20 000 німецьких марок.

Українського державного діяча часто відвідував, доглядав і матеріально підтримував о. П. Вергун. Душпастир навіть відправляв у його помешканні Богослужіння. Серце Євгена Петрушевича перестало битися 29 серпня 1940 р. о 13 годині.

Отець Вергун попрохав молодого, але вже знаного українського скульптора Григорія Крука відлити посмертну маску керівника ЗУНР. Митець приступив до роботи тоді, коли тіло покійного вже пролежало в домовині три дні. Г.Крук пізніше пригадував: «По виконанні тієї праці, я довго не міг прийти до себе. Часто під час обіду чи ввечері переді мною з'являвся образ покійного. Такі візії переслідували мене часто й так довго, поки не вирізьбив їх у глині, чи в іншому матеріалі». Скульптор не згадував, чи він таки виліпив портрета померлого діяча. Образ Є. Петрушевича залишився в історичній пам'яті його народу.

39. НА СКРИЖАЛЯХ ІСТОРИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ

SIC TRANSIT GLORIA MUNDI...

Державотворчі та дипломатичні зусилля Є. Петрушевича негативно оцінювали ще у віденський період його діяльності. Найперше – наддніпрянські керівники, з якими діяч мав напружені стосунки. Зокрема Володимир Винниченко у статті, опублікованій у комуністичному часописі «Нова Доба», нищівно змалював провідника ЗУНР: «Петрушевич, цей, воістину найобридливіший хам наших часів, ця наймерзотніша постать в історії визвольного руху України».

У Західній Україні в 1920-х рр. Диктатор опинився під шквалом критики з боку національно-демократичного та націоналістичного таборів. Різні політичні сили, оцінюючи результати української революції, згадували Петрушевича переважно в негативному контексті, як одного з винуватців поразки національно-визвольних змагань. Відразу після рішення Ради Амбасадорів критика була спрямована на те, щоб позбавити його повноважень лідера галицьких українців. Після утворення в Берліні Колегії Політичного Центру Західної України – щоб нівелювати його статус.

Чи не єдиним, хто спробував виправдати міжнародну діяльність голови УНРади, був колишній лікар-адмірал австрійського флоту Ярослав Окуневський, який у газеті «Діло» змалював позитивний образ Петрушевича.

Блок пам'ятних марок, присвячених Листопадовому повстанню 1918 р. у Львові (Клівленд, 1958 р.).

Надгробок Є. Петрушевича з вінком, який поклало Об'єднання Українців Правників-Імігрантів у Торонто з нагоди 100-ліття від дня народження керівника ЗУНР (1963).

«... Лице в нього біле як з мармору виковане, виразисте, черти правильні як на тих грецьких каменях. Очі в глибоких ямках, так якби завше в глибину своєї душі звернені. Стрункий, високий ростом. Елеганція вроджена. Тип секціоншефа в міністерстві закордонних справ, тих давних, передвоєнних. Дженглмен від стіп до голови так і чується. Француз Адольф Тієр не тільки історію писав, але і історію Франції робити вмів. Грушевський історію України пише, але робити її не потрапив. Наполеон I був малий ростом, а великий розумом. Між членами високої Директорії були люди дуже високого росту. Петрушевич бувби пречудним президентом у впорядкованій республіці, може не гіршим як Масарик. Дженглмен Петрушевич сів до стола в карти грати а партнери його оказались шулерами. Обіграли його фальшивими картами. А наші домородні візантійці, що тільки перед успіхами поклони бють а всякій владі, коли вона авторитетний бук має, лапи лижуть, та «Чорна Рада» на Президенті Євгені Петрушевичу тепер зуби терепить».

Ярослав Окуневський «Сильветка Євгена Петрушевича» (1924)

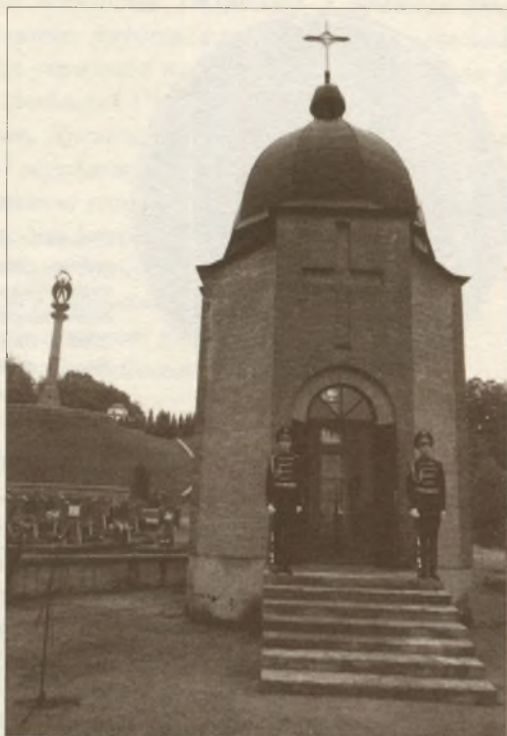

*Викладач Українського
Вільного Університету
у Мюнхені Ірина Спех
із чоловіком Степаном
біля могили Петрушевича
в Берліні (1990-ті рр.).*

У 1930-х роках Є. Петрушевича майже не згадували в Західній Україні. Ізидор Сохоцький пояснив факт замовчування імені керівника ЗУНР так: згадувати його забороняла польська влада; українські партійні угруповання намагалися впроваджували культ нових лідерів; галичани не бажали дратувати наддніпрянців тощо. «Та поволі відходив він у забуття. Відходив навіть – завдяки незнанню новочасної нашої історії – з печаттю чиновника невдачі наших визвольних змагань». Щоб дискредитувати Петрушевича, поширювалися чутки, що колишній Диктатор «людина без волі, без власної думки, страшенно лінива».

У червні 1933 р. випала нагода згадати ім'я голови УНРади – йому виповнювалося 70 років. Розлогий текст з цього приводу з'явився в передовій статті органу Української Партії Праці «Рада». Ювілейну згадку надрукував часопис «Життя і Право». Стислий біографічний матеріал був присвячений, головню, адвокатській діяльності Петрушевича.

Натомість популярні часописи національно-демократичного табору жодним словом не згадали про ювілей чільного політика ЗУНР. Редакція «Ради» з цього приводу зауважила: «Вся т. зв. «національна преса» не згадала про це ані

*Каплиця на Личаківському
цвинтарі у Львові,
у якій перепохований прах
Є. Петрушевича.*

одним слівцем, навіть з «журналістичного обов'язку», хоч в культурному світі водиться, що й особисті річниці громадян, що репрезентують, чи репрезентували нарід, або з яким іменем зв'язані важніші події в життю нації – як-не-як впливають на поверхню зацікавлення громадянства, передусім у пресі. В цьому випадку сталося інакше. Навпаки, коли один зі старших громадян хотів у «Ділі», згл. «Новому Часі», помістити статтю про д-ра Петрушевича, обі редакції відмовилися, mimo того, що стаття була добре прикроена до нинішніх політичних рамців «Діла» згл. «Нового Часу».

Негативні згадки про Петрушевича вряди-годи з'являлися в еміграційній націоналістичній пресі. Василь Кучабський у своїй аналітичній праці про Західну Україну в 1918–1923 рр. досить позитивно змалював особисті риси Петрушевича: його високі моральні принципи, дисципліну та чесність, як необхідні для фахового правника. Натомість, на думку автора, в жорстких умовах війни та революції цих якостей Петрушевичу – державному діячеві, – виявилось недостатньо для ухвалення адекватних рішень. Він не зумів гнучко і креативно мислити, мати стратегічне розуміння світових подій. Парламентарний досвід західноукраїнського керів-

Ювілейна монета із зображенням керівника ЗУНР, викарбувана у серії «Видатні особистості України» 2008 р. Скульптори – Володимир Дем'яненко та Володимир Атаманчук.

ництва, зокрема спосіб вирішення українсько-польських суперечок за посередництвом австрійського уряду виявився абсолютно не придатним в кардинально відмінних геополітичних обставинах післявоєнного світу.

Коли Петрушевич припинив політичну діяльність і залишився на самоті, з колишніх співробітників Берлінського центру його морально підтримував В. Бандрівський. Упродовж 1937–1939 рр. він кожного 1 червня надсилав Петрушевичу листи, вітаючи з днем народження.

«В день уродин прийміть ласкаво, Достойний Пане Президенте, мої найсердечніші побажання здоров'я, сили і всілякого іншого добра та одночасно прийміть від мене одне прохання: віднесіться з погідністю і усміхом до того, що Ваше сімдесятьп'ятьліття не святкується українським народом так, як це наказує національна свідомість і гідність.»

Роздумував я над тим і прийшов до висновку: не святкують тепер, але святкувати будуть. Вложений на Вас народом важкий обов'язок сповнили і виконують серед найбільш несприятливих умовин безвпинно, послідовно, безкористовно, гідно, жертвенно. В історії галицької землі, серед західноукраїнських діячів займаєте спеціальне виїмкове місце; своєю особою, своїм існуванням явно й отверто репрезентуєте це, про що підяремна Західня Україна тільки мовчки думає, до чого задушевно змагає. А як поглянете, наприклад на останніх п'ятнадцять літ українсько польських відносин то покажется, як правильне й доцільне було Ваше становище в цій справі, як слушні і далекозорі були поради й остороги, що Ви їх давали нашим краєвим політикам. Чи не потверджує в болючий спосіб теперішня

західноукраїнська дійсність стійкість і правдивість Ваших тез і проєктів, представлених у Вашому письмі до американських українців на весну 1935 р. Що було у ваших силах, це зроблено. Ultra rasse neto tenetur!

Тому святкуйте, Достойний Пане Президенте, Ваше багате трудами і журбами сімдесятьпятьліття погідно і весело, з заслуженою свідомістю, що сповнили як слід доручене Вам народом важне діло, і нехай в дальшому Вашому житті радість здобуде перевагу над журбами та нехай добрі вістки з батьківщини його розвеселять.

Прийміть вислів глибокої пошани.

Щиро відданий В. Бандрівський».

Лист Володимира Бандрівського до Євгена Петрушевича (Ужгород, 1 червня 1938 р.)

Загалом у 1930–1940-х рр. ім'я Петрушевича практично зникло зі шпальт еміграційної преси та книжкових сторінок. В українській діаспорі Канади та США думку про Петрушевича формували переважно націоналістичні середовища та прибулі після Другої світової війни галицькі емігранти, які за інерцією замовчували ім'я провідника ЗУНР. Пам'ятали його здебільшого комбатанти Галицької Армії.

У 1958 р. в українській діаспорі з'явився інтерес до історії ЗУНР у зв'язку з відзначенням 40-річчя Листопадового Чину. З цієї нагоди був надрукований пам'ятний блок поштових марок із зображенням Д. Вітовського, К. Левицького та Є. Петрушевича. Тоді Володимир Стахів написав: «В повені урочистостей, панахид і святкових академій ніхто не згадає ні його імени, ні його політичної діяльності. А це був парламентарист непересічної міри, зручний оборонець права на самовизначення українського народу Галичини на міжнародньому форумі. Інтелігентний адвокат і елястичний політик не відповідав мабуть ментальності несконплікованого патріотизму та його ще більше несконплікованих виконавців. Ця несконплікованість (що хоче бачити все або «білим», або «чорним») перебільшує кожний неуспіх до виміру бездарности або навіть до виміру національного злочину – за винятком власних не успіхів... Всіма забутий, навіть своїми колишніми прихильниками, Євген Петрушевич помер у 1940 р. безперечно як український патріот, що прагнув тільки добра своєму народові. Забутий і тоді, і сьогодні».

Повернення імені Є. Петрушевича до національного пантеону пов'язане також з історією пошуку його могили.

Після війни цвинтар, на якому поховали Є. Петрушевича, належав до Західного Берліна. У місті тоді не було нікого з рідних чи близьких, хто б міг доглядати за могилою Є. Петрушевича, й місце поховання на цвинтарі було загублене.

Об'єднання Українців Правників-Імігрантів у Торонто (голова – д-р Семен Шевчук) відзначило 40-річчя утворення ЗУНР у листопаді 1958 р. панахидою та скромною академією. Тоді ж зайшла мова про місцезнаходження могили Є. Петрушевича та встановлення на ній пам'ятника. У Канаді не знали, на якому кладовищі Берліна покоїться прах керівника ЗУНР. Тому попрохали А. Шавалюка з австрійського міста Лінц, який у 1920-х роках зустрічався з Є. Петрушевичем у Берліні, дізнатися про точне місце його поховання. А. Шавалюк безуспішно займався пошуками могили ще давніше. Щойно на початку грудня 1958 р. у Канаді дізналися про кладовище катедрі св. Ядвіги й переслали цю інформацію А. Шавалюкові. Той звернувся до адміністрації кладовища й 27 грудня 1958 р. отримав відповідь, що дійсно Є. Петрушевич похований саме там, на могилі немає жодного пам'ятника і гріб майже зрівняний із землею. Водночас адміністрація повідомила українця, що за земельну ділянку під поховання заплачено лише до 4 вересня 1960 р. Лист супроводжував кошторис на відновлення могили й адреса каменярьської фірми Ресляра, у випадку, коли б шанувальники покійного забажали поставити пам'ятник.

Об'єднання звернулося до вказаної фірми з проханням надіслати кошторис на встановлення пам'ятника. Надісланий проект не відповідав побажанням правників, тому вони зажадали кошторису на величніший пам'ятник. З відповіді дізналися, що у вказаному районі цвинтаря можна встановлювати пам'ятники тільки стандартного розміру: не більше 130 см заввишки й 70 см завширшки, чи з постаментом на 80 см. Врешті Об'єднання погодилося на останній проект і покрило усі витрати на упорядкування могили Є. Петрушевича й побудову пам'ятника. Одночасно Товариство заплатило за місце поховання до 4 вересня 1980 р. Через деякий час Товариство продовжило оренду земельної ділянки до 2000 р.

Пам'ятник на могилі Є. Петрушевича встановили 16 червня 1959 р. Незабаром С. Шевчук опублікував таке звернення до українців діаспори: «Віддаємо цю могилу д-ра Євгена Петрушевича під опіку його друзів і послідовників, зокрема під опіку українців-галичан. Любим цю могилу й шануймо її, бо в ній спочиває наш вождь, безкомпромісовий боець за волю Галицької України, знаменитий правник, людина чистих рук і чистого серця, шляхотний і

вирозумілий, але твердий і непохитний у своїх постановах, якого галицькі українці – як найкращого з-поміж себе – нагородили найвищою гідністю, гідністю Президента незалежної Української Галицької Держави».

Року 1963, у столітню річницю уродин Є. Петрушевича, Товариство поклало вінок із живих квітів з написом на ленті: «Поклін тобі від Галицької Землі». Проте в діаспорі не відзначили ювілею ширше. У 1960–1980-ті рр. еміграція згадувала ім'я голови УНРади в контексті культивованої традиції вшанування річниць Листопадового Чину, хоча Є. Петрушевич безпосередньо не був ані його ініціатором, ані учасником.

В умовах бездержавного існування України самостійницький досвід ЗУНР розглядався як переконливий доказ державотворчого потенціалу українського руху. Тому еміграційна історіографія не раз поверталася до історії національно-визвольних змагань 1918–1919 рр. та їх провідників. Василь Волинець включив стислий життєпис Є.Петрушевича до збірника нарисів про творців Листопадового Чину. Ширшою є біографія, яку написав Ізидор Сохоцький, який спробував пояснити політичні здобутки та невдачі голови УНРади. Іван Лисяк-Рудницький виокремив досвід ЗУНР як позитивний приклад державного правопорядку в добу національної революції.

У Радянській Україні ім'я Є. Петрушевича замовчувалося, або згадувалося в суто негативному плані у контексті т.зв. громадянської війни. Його таврували як буржуазного діяча, подібно до М. Грушевського чи С. Петлюри. Радянські історики післявоєнної доби оминали увагою навіть радянофільську орієнтацію колишнього провідника ЗУНР.

Петрушевич повернувся до українців із забуття щойно в роки «перебудови». Під час ситуативної лібералізації радянського режиму неформальна преса намагалася відновити в українців історичну пам'ять. Серед інших історичних матеріалів було чимало публікацій про ЗУНР. Відповідно згадувалося ім'я її чільного політика, також у контексті історії Актів Соборності.

У перші роки незалежності України пам'ять про Є. Петрушевича, як одного з лідерів української революції, вшанували гідно. Його іменем названі вулиці чи площі майже в усіх містах та містечках Західної України. Голові УНРади встановили пам'ятники в Буську, Івано-Франківську та Сокалі. У 2008 р. Національний Банк України випустив ювілейну монету із зображенням керівника ЗУНР у серії «Видатні особистості України».

Широкого розголосу набуло перепоховання праху Петрушевича на Личаківському цвинтарі у Львові, яке відбулося 1 листопада 2002 року. Перепоховання організували представники української діаспори за підтримки місцевих національно-патріотичних організацій та влади. Найбільше до цього приклався пластун 16 куреня «Ватага Бурлаків» Юрій Ференцевич. З його ініціативи та фінансування, окрім праху Петрушевича, на меморіалі УГА перепоховали останки Дмитра Вітовського та Юліана Чучмана. Втім, попри урочистий характер перепоховання, воно не відбулося як подія державного значення. Перевезення в Україну праху лідера ЗУНР проігнорувало найвище керівництво держави. Львівський історик Микола Литвин висловив думку про те, що прах Є. Петрушевича варто було перепоховати на Янівському цвинтарі, де похований К. Левицький і січові стрільці.

***

В історичній пам'яті та наукових дискурсах сучасної України Євген Петрушевич фігурує в контексті історії національно-визвольних змагань 1917–1921 рр. як найвищий керівник Західно-Української Народної Республіки. З його іменем пов'язана історія українського руху в Галичині наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст., зокрема «адвокатської доби» національного відродження.

Пройшовши тернистий шлях від провінційного громадського діяча до політика державного масштабу, він очолив українське парламентарне представництво Австрії, яке у роки Першої світової війни було уповноважене висловлювати волевиявлення українського населення імперії. Є. Петрушевич, як і інші діячі його покоління, не був переконаним самостійником. Українські політичні сили в австрійському парламенті та в Галицькому і Буковинському Соймах ~~насамперед~~ прагнули до здобуття автономії в рамках Австро-Угорської імперії. Ідеї американського президента Вудро Вільсона щодо перебудови післявоєнної Європи відкривали нові можливості для реалізації самостійницької ідеї. Втім галицькі парламентарі були схильні будувати українську державність у рамках проектованої австрійської федерації.

Роль Є. Петрушевича у державотворенні ЗУНР була суперечливою. Керманіч всіяко сприяв становленню демократичної системи влади, але в умовах військових поразок став Диктатором. Так, він взяв на себе відповідальність, пов'язану з прийняттям ключових рішень не тільки

щодо західноукраїнської державності, але й щодо долі десятків тисяч галицьких та буковинських українців, які проливали кров за національні інтереси.

Розчарування в державотворчому потенціалі українського руху Наддніпрянщини скріпили думки Петрушевича щодо неможливості самостійного державного існування і спонукали до пошуку союзників серед держав-сусідів. Переконали, що найбільшим ворогом українства є Польща, він підтримав ідею тимчасового союзу з антибільшовицькими силами Росії. У хибних уявленнях Петрушевича федеративний зв'язок із могутнішим союзником дав би змогу підготувати державну самостійність Галичини.

Петрушевич вважав, що країни Антанти будуть дотримуватися принципів національного самовизначення і підтримають українську державність. Однак в уяві світових лідерів, які вирішували долю народів, українська самостійність не вписувалася в їхнє бачення політичної конфігурації післявоєнної Європи. Постулати В. Вільсона, які були необхідні, як підстава для розвалу монархії Габсбургів, в українському випадку вони вважали за можливе проігнорувати. Європейське керівництво розглядало український рух лише в контексті його потенційного використання проти більшовицької загрози.

Не можна відмовити Є. Петрушевичу та його найближчим радникам у креативності дипломатичної гри. На зміни міжнародної ситуації вони реагували різними проектами: ідеєю утворення Галицької Республіки та пропозицією поділитися із західними державами найкоштовнішим тоді природним ресурсом Галичини – нафтою. Однак економічні суперечки Британії, Франції та США – головних гравців післявоєнної Європи – були вирішені по-іншому.

Еміграційна діяльність Є. Петрушевича у Берліні збіглася з кардинальними політичними трансформаціями у Європі міжвоєнного часу. Безкомпромісність у ставленні до Польщі привела голову УНРади до радянофільської орієнтації. Якщо очільники УВО–ОУН опиралися головню на Німеччину, то Петрушевич мав надії щодо національного визволення Західної України за допомогою більшовицького режиму. Він надто пізно усвідомив, що тоталітарні режими розглядали українців лише як інструмент здійснення їх експансіоністських планів.

Вигнання і забуття спричинили у політика велику внутрішню драму. Радянофільство та зв'язки з більшовицькими дипломатами загнали Є. Петрушевича у глухий кут. Коли більшовицький режим в Україні змінив позір-

ну українізацію наростанням авторитаризму і злочином проти українського народу – Голодомором, – він був змушений промовчати. Втім знайшов у собі сили відповісти на виклики, які мали місце наприкінці 1930-х рр.: підписав політичний заповіт, офіційно підтримав утворення Карпатської України.

Якщо говорити про роль Є. Петрушевича в українській історії, то вона є безперечно видатною. Державницька традиція, яку заклали провідники української революції, стала найвагомим чинником кристалізації національної ідеї в наступні десятиліття та головною правовою підставою відновлення незалежності. У пантеоні державних діячів України Є. Петрушевичу належить особливе місце. Впродовж його професійної та громадської діяльності, політичних та міжнародних зусиль він здобув високий моральний авторитет. Поза прорахунками і фатальними помилками в зовнішньополітичних орієнтаціях, залишався прикладом шляхетності та чесності у вчинках, жертвності в національно-визвольній боротьбі. Імператив його політичної діяльності – це усвідомлення своєї історичної місії, що є першорядною рисою керівника держави.

*Надмогильна плита
Євгена Петрушевича
у каплиці на Личаківському
цвинтарі.*

ОСНОВНІ ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

ДОКУМЕНТИ АРХІВНИХ ЗБИРОК:

Архів Львівського історичного музею, Бібліотека-архів Українського Вільного Університету у Мюнхені, Державний архів Львівської області, Державний архів у Оттаві, Державний архів у Перемишлі, Львівська національна наукова бібліотека України імені Василя Стефаника, відділ рукописів, Центральний державний архів вищих органів влади України, Центральний державний архів громадських об'єднань України, Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України, Центральний державний історичний архів України у Львові.

ОПУБЛІКОВАНІ ДОКУМЕНТИ:

Денник Начальної Команди Української Галицької Армії. Нью-Йорк: Червона Калина, 1974.

Добржанський Олександр, Старик Володимир. *Бажаємо до України!* Одеса: Маяк, 2008.

Добржанський Олександр, Старик Володимир. *Змагання за українську державність на Буковині (1914–1921 рр.). Документи і матеріали.* Чернівці: Чернівецька обласна друкарня, 2009.

Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Документи і матеріали у 5-ти томах / Керівник роботи і відповідальний редактор Олександр Карпенко. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2001–2011. Т. 1–5.

З історії спеціальних служб України (1918–1920 р.р.). Збірник документів і матеріалів / За ред. В. Сідака, О. Пшеннікова. Київ: в/ч Е–6133, 1999.

Кен О. Н., Рупасов А. И. *Политбюро ЦК ВКП(б) и отношения СССР с западными соседними государствами (конец 1920–1930-х гг.). Проблемы. Документы. Опыт комментария.* Научное издание. Санкт-Петербург: Европейский Дом, 2000. Ч. 1. Декабрь 1928–июнь 1934 г.

Кугутяк Микола. *Українська націонал-демократія 1918–1939.* Київ; Івано-Франківськ: Плай, 2002. Т. 2: Документи і матеріали.

Трагедія Галицької України. Матеріяли про польську інвазію, польські варварства і польську окупацію Східної Галичини за кроваві роки: 1918, 1919 і 1920 / Зладив і упорядкував Осип Мегас, бувший український делегат на Мирову конференцію в Парижі. Вінніпег, 1920.

Українська політична еміграція 1919–1945: Документи і матеріали. Київ: Парламентське вид-во, 2008.

Українські дипломатичні представництва в Німеччині (1918–1922): Документи і матеріали / Упор. В. М. Даниленко, Н. В. Кравець. Київ: Смолоскип, 2012.

ПЕРІОДИЧНІ ВИДАННЯ:

«Галичанин», «Діло», «Наш Прапор», «Українське Слово», «Gazeta Lwowska» (Львів), «Визволення», «Воля», «Український Скиталець», «Нова Доба» (Відень), «Український Прапор» (Відень; Берлін), «Золочівське Слово» (Золочів), «Дрогобицький Листок» (Дрогобич), «Боротьба», «Галицький Голос», «Голос», «Громада» «Наш Шлях», «Стрілець», «Трудовий Шлях», «Україна.», «Українське Слово» (Кам'янець-Подільський), «Нова Рада» (Київ), «Голос з над Буга» (Сокаль), «Нове Життя», «Република», «Републиканець» (Станіславів) та ін.

СПОГАДИ:

Віктора Андрієвського, Степана Барана, Юліана Бачинського, Івана Боберського, Данила Богачевського, Миколи Богуна, Івана Бойка, В'ячеслава Будзиновського, Степана Витвицького, Соломона Гольдельмана, Антона Денікіна, Володимира та Дмитра Дорошенків, Віктора Завадського, Жоржа Клемансо, Миколи Ковалевського, Євгена Коновальця, Мирона Кордуби, Костя Левицького, Михайла Лозинського, Юрія Луцького, Зигмунда Лясоцького, Ісаака Мазепи, Івана Макуха, Олександра Марітчака, Григорія Микитея, Луки Мишуги, Осипа Назарука, Івана Німчука, Ярослава Окуневського, Євгена Олесницького, Теофіля Ольшанського, Євгена Онацького, Михайла Омеляновича-Павленка, Дмитра Палієва, Василя Панейка, Романа Перфецького, Олександра Скорописа-Йолтуховського, Адольфа Слижа, Павла Скоропадського, Павла Судоплатова, Филимона Тарнавського, Гриця Тимощука, Кирила Трильовського, Казімежа Хлендовського, Андрія Чайковського, Євгена та Левка Чикаленків, Миколи Чубатого, Лонгіна Цегельського, Юрія Михайла Цегельського, Микити Шаповала, Семена Шевчука, Степана Шухевича та ін.

НАУКОВІ ПРАЦІ:

Андрусак Тарас. Петрушевич Євген // *Мала енциклопедія етнодержавознавства* / НАН України; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. Київ: Довіра; Генеза, 1996. С. 875.

Аркуша Олена. Вибори до Галицького сейму 1901 року: до проблеми політичної модернізації українського суспільства Галичини // *Вісник Львівського університету*. Серія історична. Львів, 2003. Вип.38. С. 171–219.

Баран Степан. *Митрополит Андрей Шептицький. Життя і діяльність*. Мюнхен: Українське видавниче товариство «Вернигора», 1947.

Верстюк Владислав. *Українська Центральна Рада: Навчальний посібник*. Київ: Заповіт, 1997.

[Волинець Степан]. *Передвісники і творці Листопадового Зриву. Західно-українські громадські і політичні діячі* / Опрацював і зредагував Степан Волинець. Вінніпег: Видавнича спілка «Тризуб», 1965.

Гелей Степан. *Василь Кучабський: від національної ідеї до державності. Українська консервативна політична думка першої половини ХХ ст. та її вклад в історичну науку*. Львів, 1998.

Голубко Віктор. Варшавська угода 1920 року та її перспективи у візії західноукраїнських політиків // *Україна модерна*. Львів; Київ: Критика, 2002. Ч. 7. С. 91–102.

Гон Максим. Діалектика державності в українсько-єврейських взаєминах у Галичині 1918–1939 років // *Україна модерна*. Львів; Київ: Критика, 2002. Ч. 7. С. 103–118.

Грицак Ярослав. Петрушевич Євген // *Історія України: А–Я: енцикл. довід.* / упорядкув. та наук. ред.: І. Підкова, Р. Шуст, І. Гирич; НАН України, Ін-т історії України. Вид. 3-тє, доopr. і доповн. Київ: Генеза, 2008. С. 863.

Грицак Ярослав. *Пророк у своїй вітчизні. Франко та його спільнота (1856–1886)*. Київ: Критика, 2006.

Грицак Ярослав. Чому зазнала поразки українська революція? // *Його ж. Страсті за націоналізмом. Історичні есеї*. Київ: Критика, 2004. С. 66–79.

Грицак Ярослав. Українська революція, 1914–1923: нові інтерпретації // *Його ж: Страсті за націоналізмом. Історичні есеї*. Київ: Критика, 2004. С. 46–65.

Грицак Ярослав. Франко у Відні // *Українсько-австрійські зустрічі*. Львів, [б. д.]: ВНТЛ–Класика. С. 137–139.

Гуцал Петро Зеновійович. *Українська еміграція Канади і США та національно-визвольний рух на західноукраїнських землях (1914–1923)*: Автореф. дис. канд. іст. наук. Львів, 2005.

Дейвіс Норман. *Європа: Історія* / Пер. З англ. П. Тарашук, О. Коваленко. Київ: Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2006.

Зайцев Олександр. «Орієнтація на Схід» в українському національно-державницькому таборі Галичини (1920-ті рр.) // *Четвертий Міжнародний конгрес українців. Одеса. 26–29 серпня 1999. Доповіді та повідомлення. Історія. Ч. 2: ХХ століття* / Міжнародна асоціація українців. Відповідальні редактори: Станіслав Кульчицький, Віктор Даниленко. Одеса; Київ; Львів, 1999. С. 499–505.

Зайцев Олександр. Представники українських політичних партій Західної України в парламенті Польщі // *Український історичний журнал*. 1993. № 1. С. 72–84.

Зайцев Олександр. Українська Народна Трудова Партія (1919–1925) // *Україна модерна*. Львів: Критика, 2002. Ч. 7. С. 69–90.

Зарецька Таїсія. *Юзеф Пілсудський і Україна* / Інститут історії України НАН України. Київ, 2007.

Західно-Українська Народна Республіка: Ілюстрована історія: Колективна монографія. Івано-Франківськ; Львів: Манускрипт, 2008.

Західно-Українська Народна Республіка. 1918–1923. Уряди. Постанова. Львів, 2009.

Зашкільняк Леонід, Крикун Микола. *Історія Польщі. Від найдавніших часів до наших днів*. Львів, 2002.

Жерноклеєв Олег. *Національні секції австрійської соціал-демократії в Галичині й на Буковині (1890–1918 рр.)*. Івано-Франківськ: Видавничо-дизайнерський відділ ЦІТ, 2006.

Киричук Юрій. Євген Петрушевич як громадсько-політичний діяч // *Вісник Львівського університету. Серія історична*. 1992. Вип. 28. С. 67–72.

Книш Зиновій. *Західно-Українська Національно-Революційна Організація. Історично-політичний нарис*. Торонто: Срібна сурма, 1974.

Комар Володимир Леонтійович. *Концепція прометеїзму в політиці Польщі (1921–1939 рр.)*. Івано-Франківськ: Місто НВ, 2011.

- Красівський Орест. *Українсько-польські взаємини в 1917–1923 рр.* Київ: ІПіЕНД, 2008.
- Кручкевич Григорій, Солодяк Олег. *Євген Петрушевич видатний громадський, політичний і державний діяч.* Львів: Край, 2008.
- Кугутяк Микола. *Українська націонал-демократія 1918–1929.* Київ; Івано-Франківськ: Плай, 2002. Т. 1.
- Кулеша Н. М. *Українська преса у Німеччині 1919–1945 рр.: формування та функціонування: монографія /* НАН України, ЛННБУ ім. В. Стефаника, Відділення «Науково-дослідний центр періодики». Львів, 2009.
- Кушнір Віталій. Західноукраїнське товариство Ліги Націй (1922–1928) // *Вісник Львівського університету. Серія історична.* Львів, 1998. С. 154–160.
- Кушнір Віталій Валерійович. *Ліга Націй та українське питання 1919–1934 рр.* Автореф. дис. канд. іст. наук. Львів, 2000.
- Кушплір Данило [Грицак Ярослав]. Петрушевич Євген // *Світова історія: ХХ століття. Енциклопедичний словник /* За ред. Ігоря Підкови та Романа Шуста. Львів: Літопис, 2008. С. 628.
- [Левицький Кость]. *Історія визвольних змагань галицьких українців з часу світової війни. 1914–1918.* З ілюстраціями на підставі споминів і документів написав Д-р Кость Левицький. Львів, 1928.
- [Левицький Кость]. *Історія політичної думки галицьких українців 1848–1914.* На підставі споминів написав Д-р Кость Левицький. Львів, 1926.
- Лисяк-Рудницький Іван. *Історичні есе.* В 2 т. / Відп. ред. Ф. Сисин, упор. Я. Грицак; пер. з англ. У. Гавришків, Я. Грицака. Київ: «Основи», 1994. Т. 1–2.
- Литвин Микола, Науменко Кім. Євген Петрушевич // *Західно-Українська Народна Республіка. 1918–1923. Уряди. Постаті.* Львів, 2009. С. 244–258.
- Литвин Микола, Науменко Кім. *Історія ЗУНР.* Львів: Інститут українознавства НАНУ; Видавнича фірма «ОЛІР», 1995.
- Литвин Микола. *Українсько-польська війна 1918–1919 рр.* Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1998.
- Лозовий Віталій. Політико-ідеологічна криза в добу Директорії УНР // *Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету: історичні науки.* Кам'янець-Подільський: Оіою, 2001. Т. 5 (7). С. 255–260.
- Макарчук Степан. *Українська Республіка галичан. Нариси про ЗУНР.* Львів, 1997.
- Максимчук Іван О., д-р. *Нарис історії роду Петрушевичів.* Шикаго, 1967.
- Мельник Ярослава. *З останнього десятиліття Івана Франка.* Львів, 1999.
- Мудрий Мар'ян. Галицькі намісники в системі українсько-польських взаємин (1849–1914) // *Вісник Львівського університету. Серія історична.* Львів, 1998. Вип. 33. С. 91–101.
- Мудрий Мар'ян. Місцеве самоврядування Галичини в контексті українсько-польських взаємин (друга половина ХІХ століття) // *Україна в минулому.* Київ; Львів, 1996. Вип. 9. С. 77–102.
- Нариси історії української революції 1917–1921 років /* Ред. кол.: В. А. Смолій (голова), Г. В. Боряк, В. Ф. Верстюк, С. В. Кульчицький, В. М. Литвин, Р. Я. Пиріг, О. П. Реєнт, О. С. Рубльов, В. Ф. Сол-

датенко, Ю. І. Терещенко; Авт. кол.: О. Д. Бойко, В. Ф. Верстюк (керівн.), В. І. Головченко, Г. Г. Єфіменко, С. В. Кульчицький, О. І. Лупандін, О. В. Михайлова, Т. С. Осташко, О. Й. Павлишин, Р. Я. Пиріг, О. С. Рубльов, В. В. Скальський, В. Ф. Солдатенко. НАН України. Інститут історії України. Кн. 2. Київ: НВП «Видавництво «Наукова думка» НАН України», 2012.

Наріжний Симон. *Українська еміграція. Культурна праця української еміграції 1919–1939* (матеріали, зібрані С. Наріжним до частини другої). Київ: Видавництво імені Олени Теліги, 1999.

Павлишин Олег. Державне будівництво ЗУНР–ЗОУНР: проблема національних кадрів // *Центральна Рада і український державотворчий процес (до 80-річчя створення Центральної Ради). Матеріали наукової конференції 20 березня 1997 р.* Київ, 1997. С. 97–106.

Павлишин Олег. Забуті імена: Володимир Бандрівський // *Наукові записки / Львівський історичний музей.* Київ: Лазурит Поліграф. 2010. Вип. 14. С. 237–244.

Павлишин Олег. З історії впровадження григоріанського календаря у церковне життя українців: календарна реформа єпископа Григорія Хомишина // *Україна модерна.* Київ; Львів: Критика, 2002. Ч. 7. С. 7–68.

Павлишин Олег. Зовнішньополітична орієнтація західноукраїнського проводу у 1918 р. // *Гетьман Павло Скоропадський та Українська Держава 1918 року. Науковий збірник присвячений 125-річчю від дня народження Гетьмана Павла Скоропадського та 80-річчю проголошення Української Держави 1918 року.* Київ, 1998. С. 152–155.

Павлишин Олег. Кирило Трильовський: біографічний нарис // *Трильовський Кирило. З мого життя.* Київ; Едмонтон; Торонто: Таксон, 1999. С. 5–18.

Павлишин Олег. *Львівщина в добу Західно-Української Народної Республіки (1918–1919).* Навчальний посібник / Інститут історичних досліджень Львівського національного університету імені Івана Франка; Головне управління освіти і науки Львівської облдержадміністрації. Львів: Літопис, 2008.

Павлишин Олег. Об'єднання УНР і ЗУНР: політико-правовий аспект (кінець 1918 р. – перша половина 1919 р.) // *Вісник Львівського університету. Серія історична.* Львів, 2002. Вип. 37/1. С. 327–349.

Павлишин Олег. Організація цивільної влади ЗУНР в повітах Галичини (листопад–грудень 1918 року) // *Україна модерна.* Львів, 1999. Ч. 2–3. За 1997–1998 рр. – С. 132–193.

Павлишин Олег. Петрушевич Євген Омелянович // *Енциклопедія історії України: У 10 т. / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін.* Київ: Наук. думка, 2011. Т. 8: Па–Прик. С. 198–199.

Павлишин Олег, Патер Іван, Петрушевич Лев // *Західно-Українська Народна Республіка. 1918–1923. Уряди. Постаті.* Львів, 2009. С. 259–260.

Павлишин Олег. Підготовка аграрної реформи в ЗОУНР // *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність.* Львів, 2000. Вип. 6: Західно-Українська Народна Республіка: історія і традиція. С. 170–183.

Павлишин Олег. Польське населення Східної Галичини під владою Західно-Української Народної Республіки // *Вісник Львівського університету. Серія історична.* Львів, 2005. Вип. 39–40. С. 203–252.

Павлишин Олег. Селянсько-Робітничий Союз // *Історія України: А–Я: енцикл. довід.* / упорядкув. та наук. ред.: І. Підкова, Р. Шуст, І. Гирич; НАН України, Ін-т історії України. Вид. 3-тє, доопр. і доповн. Київ: Генеза, 2008. С. 1047–1048.

Павлишин Олег. Соціально-політичний портрет українського проводу Галичини і Буковини в революції 1918–1919 рр. // *Україна модерна* / Відп. ред. Я. Грицак, М. Крикун. Львів, 2000. Ч. 4–5: за 1999–2000 рр. С. 187–245.

Павлишин Олег. Суспільно-політична криза в ЗУНР у першій половині 1919 р. // *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність* / НАН України, Інститут українознавства ім.І.Крип'якевича. Львів, 2009. Вип. 18. С. 119–130.

Павлишин Олег. Фінансова система та грошовий обіг у Західно-Українській Народній Республіці (листопад 1918 – червень 1919 рр.) // *Грошовий обіг і банківська справа в Україні: Минуле та сучасність*. Львів, 2005. С. 341–367.

Павлишин Олег. *Формування та діяльність представницьких органів влади ЗУНР–ЗОУНР (жовтень 1918 – червень 1919 рр.)*: Автореф. дис. канд. іст. наук / Львівський національний університет імені Івана Франка. Львів, 2001.

Павлишин Олег. Українсько-польські переговори з гуманітарних питань під час військового конфлікту (кінець 1918 р. – перша половина 1919 р.) // *Od armii komputowej do narodowej II. Dzieje militarne Polski i jej wschodnich sąsiadów od XVI do XX wieku* / Pod red. M.Krotofila i A. Smolińskiego. Toruń, 2005. S. 169–180.

Павлюк Олександр. Радянوفільство Є. Петрушевича: переконання чи вимушеність // *Український історичний журнал*. 1997. №4. С. 95–101.

Панфілова Тетяна. *Трудова партія Галичини: Боротьба за державну незалежність і соборність України (1919–1925 рр.)*: Монографія / За наук ред. Ю. Ю. Сливки. Львів: ЛРІДУ НАДУ, 2008.

Патер Іван. Загальна українська рада: проблема консолідації національних сил // *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Львів, 2000. № 7. С. 256–259.

Петрів Михайло. *Українські адвокати: державні, громадські, політичні та культурно-освітні діячі кінця XIX – першої половини XXст.* Київ, 2013.

Півень Андрій. *Володимир Загайкевич: політичний портрет*. Дрогобич: Швидкодрук, 2011.

Піскун Валентина. *Політичний вибір української еміграції (20-ті роки XX століття)*. Київ: «МП Леся», 2006.

Райківський Ігор. Галицька соціал-демократія в українській революції 1917–1920 років // *Галичина*. Івано-Франківськ, 1998. № 1 (2). С. 42–55.

Тасевич Василь. Діяльність українських організацій у Відні під час Першої світової війни // *Вісник Львівського університету. Серія історична*. Львів, 1999. Вип. 34. С. 317–330.

Рубльов Олександр. *Західноукраїнська інтелігенція у загальнонаціональних політичних та культурних процесах (1914–1939)*. Київ, 2004.

Рубльов О., Реєнт О. П. *Українські визвольні змагання 1917–1921рр.* Київ, 1999 (= «Україна крізь віки». Т. 10).

Савчук Борис. Договір Галицької Армії з А. Денікіним (листопад-грудень 1919 р.) // *Галичина*. Івано-Франківськ, 2001. № 5/6. С. 214–219.

Світова історія: ХХ століття. Енциклопедичний словник / За ред. Ігоря Підкови та Романа Шуста. Львів: Літопис, 2008.

Середа Остап. Громади ранніх народовців у Східній Галичині (60-ті роки ХІХ століття) // *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність* / НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. Львів, 2001. Вип. 9: Ювілейний збірник на пошану Феодосія Стебля. С. 378–392.

Сирота Роман. Роберт Вільям Сітон-Вотсон і зародження українофільського руху у Великобританії на початку ХХ століття // *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність* / НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. Львів, 2001. Вип. 9: Ювілейний збірник на пошану Феодосія Стебля. С. 506–528.

Сідак В., Осташко Т., Веронська Т. *Полковник Петро Болбочан: трагедія українського державника*: Наукове видання. Київ: Темпора, 2009.

Сливка Юрій. *Боротьба трудящих Східної Галичини проти іноземного поневолення*. Київ, 1973.

Снайдер Тимоті. *Червоний князь*: монографія. Київ: Грані-Т, 2011.

Солдатенко В. Ф., Савчук Б. П. *Галицька Армія в Наддніпрянській Україні*. Київ: Світогляд, 2004.

Соляр Ігор. Закордонне представництво Західної України: діалог між краєм та еміграцією в середині 1920-х рр. // *Галичина*. Івано-Франківськ. Ч. 20–21: До 60-річчя професора Миколи Кугутяка. С. 220–226.

Соляр Ігор. *Українське Національно-Демократичне Об'єднання: перший період діяльності (1925–1928)*. Львів, 1995.

Сохоцький Ізидор. Отець д-р Євген Петрушевич // Його ж: *Будівничі новітньої української державності в Галичині* // Історичні постаті Галичини ХІХ–ХХ ст. / Наукове Товариство ім. Шевченка. Нью Йорк; Париж; Сідней; Торонто, 1961 (= Бібліотека українознавства. Ч. 8). С. 159–207.

Старик В. П. *Від Сараєва до Парижа. Буковинський Interregnum 1914–1921*. Чернівці: Прут, 2009.

Стахів Матвій. *Україна в добі Директорії УНР*. Скрентон: Українська Науково-Історична Бібліотека, 1962. Т. 2: Україна між двома силами (= Бібліотека Українознавства НТШ. Т. 10).

Сулима Михайло. *Українські політики в Берліні* // *Яриш Василь, Сулима Михайло та ін. Українці в Берліні 1918–1945. Про пам'ятний збірник доповідей і спогадів з життя і діяльності українців в Берліні з нагоди З'їзду 5-го вересня 1918 р. в Шератон готелі в Торонто, Канада* / Ред. Василь Верига. Торонто, 1996 (= Наукове Товариство ім. Шевченка в Канаді). С. 132–133.

Сухий Олексій. *Національна ідея в програмах та діяльності українських політичних партій Галичини (кінець ХІХ – початок ХХ ст.)*. Львів: Каменяр, 1998.

С. Р. [Рудницький Степан]. *Нафта Східної Галичини*. Відень, 1922.

Терещенко Юрій, Осташко Тетяна. *Український партіот з династії Габсбургів*: Науково-документальне видання. Київ: Темпора, 2011.

Турчин Андрій. Євген Петрушевич // *Надбужаничина. Сокальщина, Белзчина, Радехівщина, Каміначчина, Холмищина і Підляшшя*.

Історично-мемуарний збірник / Редакційна Колегія: Микола Мартинюк (головний редактор) та ін. Нью-Йорк; Париж; Сідней; Торонто, 1994. Т. 3. С. 588–602.

Федорів Олександр. Радянський фактор у політиці уряду Євгена Петрушевича (1921–1922 рр.) // *Галичина*. Івано-Франківськ, 2004. № 10. С. 261–267.

Чорновол Ігор. 199 депутатів Галицького сейму. Львів: Тріада плюс, 2010.

Шанковський Лев. *Українська Галицька Армія. Воєнно-історична студія*. 2-ге вид. Львів, 1999 (= Українознавча бібліотека НТШ. Ч. 13).

Шаповал Юрій. «Винним себе не визнаю...» (невідомі сторінки з біографії Юліана Бачинського) // *Його ж. Україна ХХ століття. Особи та події в контексті важкої історії*. Київ: Генеза, 2001. С. 337–354.

Швагуляк Михайло. До історії українсько-польських переговорів у 1921 році. Місія Тита Войнарівського // *Записки Наукового Товариства імені Шевченка*. Т. ССXXXIII. Праці Історично-філософської секції. Львів, 1997. С. 126–147.

Швагуляк Михайло. Німеччина // *Світова історія: ХХ століття*. Енциклопедичний словник / За ред. Ігоря Підкови та Романа Шуста. Львів: Літопис, 2008. С. 562–571.

Швагуляк Михайло. Українське питання в міжнародних політичних кризах передодня Другої світової війни (1938–1939) // *Вісник Львівського університету*. Серія історична. Львів, 2000. Вип. 35–36. С. 296–320.

Шлєгел Карл. Азія починається на Силезском вокзалі // *Логос*. Москва, 2002. # 3–4. С. 169–190.

Blazejowskyj Dmytro. *Historical Šematism of the Archeparchy of L'viv (1832–1944)*. Kyiv, 2004. Vol. II: Clergy and Religious Congregations.

Bruski Jan Jacek. *Petluruwcy. Centrum Państwowe Ukrainkiej Republiki Ludowej na wychodźstwie (1919–1924)*. Kraków; ARKANA, 2000.

Figura Marek. *Konflikt polsko-ukraiński w prasie Polski Zachodniej w latach 1918–1923*. Poznań, 2001.

Golczewski Frank. *Deutsche und Ukrainer 1914–1939*. Paderborn; München; Wien; Zürich: Ferdinand Schöningh, 2010.

Kuchabsky Vasyl. *Western Ukraine in Konflikt with Poland and Bolshevizm, 1918–1923* / Translated from the German by Gus Fagan. Edmonton; Toronto: Canadian Institute of Ukrainian Studies Press, 2009 (= The Peter Jacyk Centre for Ukrainian Historical Research. Monograph Series. #. 4).

Pawłyszyn Ołeh. Українська Рада Народова – найвищий орган законодавчий Західно-Української Республіки Лудової (паўдзірнік 1918 – чэрвїк 1919) // *Біулетын Українознавчы*. Прзemyśl, 1999. Nr. 5. S. 20–24.

Pawłyszyn Ołeh. Żydzi wschodniogalicyscy w okresie Zachodnioukraińskiej Republiki Ludowej (XI 1918 – VI 1919) // *Świat NIEpożegnany. Żydzi na dawnych ziemiach wchodnich Rzeczypospolitej w XVIII–XX wieku* / Praca zbiorowa pod red. K. Jasiewicza. Warszawa, 2004. S. 227–243.

Redzik Adam, Kotliński Tomasz J. *Historia advokatury* / Naczelna Rada Adwokacka; Ośrodek Badawczy Adwokatury im. Witolda Bauera; Redakcja «Palestry». Warszawa, 2012.

Stępień Stanisław. *Ukraiinoznawstwo. Materiały do bibliografii 1996–1998*. Przemysł, 1999.

[Schneider Antoni]. Miasto Busk, Wenecja polska. Opisał Antoni Schneider // *Dziennik Literacki*. Wychodzi we Lwowie, 1866. 30 Października. Nr. 44. S. 698–699; 6 Listopada. Nr. 45. S. 713–715; 13 Listopada. Nr. 46. S. 730–732; 20 Listopada. Nr. 47. S. 746–748; 27 Listopada. Nr. 48. S. 759–763.

Zięba Andrzej A. *Lobbing dla Ukrainy w Europie międzywojennej. Ukraińskie Biuro Prasowe w Londynie oraz jego konkurenci polityczni (do roku 1932)*. Kraków: Księgarnia Akademicka, 2010.

Zurawski vel Grajewski Piotr Przemysław. *Sprawa Ukraińska na Konferencji Pokojowej w Paryżu w roku 1919*. Warszawa: Septer, 1995.

ЕЛЕКТРОННІ РЕСУРСИ:

Вікіпедія. Вільна енциклопедія [Режим доступу: <http://uk.wikipedia.org/wiki/>]

Довідник з історії України за редакцією Ігоря Підкови та Романа Шуста [Режим доступу: <http://history.franko.lviv.ua/dovidnyk.htm>]

Електронна база проекту «Urbi et orbi: Спадщина Івана Франка – сучасній Україні» Інституту історичних досліджень Львівського національного університету імені Івана Франка [Режим доступу: <http://www.franko.lviv.ua/institutes/istoryky/index.htm>]

ІЛЮСТРАТИВНИЙ МАТЕРІАЛ:

Архів парафії церкви св. Варвари у Відні, Бібліотека-архів Інституту історичних досліджень, Бібліотека-архів Південно-Східного Наукового Інституту в Перемишлі, Бібліотека-Архів Українського Вільного Університету у Мюнхені, Державний архів Львівської області, Державний архів у Перемишлі, Кабінет літератури української діаспори імені Петра Гоя Львівського національного університету імені Івана Франка, Львівська національна наукова бібліотека України імені Василя Стефаника, Львівський історичний музей, Музей визвольної боротьби України, Музей історії Львівського університету, Музично-меморіальний музей Соломії Крушельницької у Львові, Наукова бібліотека Львівського національного університету імені Івана Франка, Центральний державний історичний архів України у Львові, Центральний державний архів громадських об'єднань України, Центральний державний кінофотофоноархів України імені Г. С. Пшеничного, Bundesarchiv, Bild 102-08486; 102-08858 / CC-BY-SA, цифрова база ілюстрацій видавництва «Манускрипт» (Петро Мелень), приватні збірки Ореста Антошківа, Юрія Гудими, Анатолія Недільського, Романа Шуста, родинні архіви Ігоря Калинця та Ірини Спех.

Сучасні фото: Олександрі Бінерт, Олега Даніва, Андрія Кіся, Петра Меленя, Соломії Омелян та Олега Павлишина.

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	5
ВСТУП	8
1. ПЕТРУШЕВИЧІ	11
2. БУСЬК – «ГАЛИЦЬКА ВЕНЕЦІЯ» ..	23
3. ОМЕЛЯН ПЕТРУШЕВИЧ	30
4. НАРОДЖЕННЯ ТА НАВЧАННЯ ЄВГЕНА	36
5. ПРОФЕСІЯ – АДВОКАТ	45
6. ЛЬВІВ	50
7. РОДИННЕ ЖИТТЯ	58
8. СОКАЛЬ	65
9. ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ	70
10. СКОЛЕ	80
11. ДЕРЖАВНА РАДА	84
12. ВІДЕНЬ	98
13. У ГАЛИЦЬКОМУ СОЙМІ	107
14. У ВИРІ СВІТОВОЇ ВІЙНИ	115
15. УТВОРЕННЯ ЗУНР	132
16. УКРАЇНЬСЬКА НАЦІОНАЛЬНА РАДА	158
17. СОЦІАЛЬНІ Й МІЖНАЦІОНАЛЬНІ АСПЕКТИ ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ ЗУНР	167
18. СТАНИСЛАВІВ	187
19. УКРАЇНЬСЬКО-ПОЛЬСЬКА ВІЙНА 1918–1919 рр.	194
20. ПРОГОЛОШЕННЯ ДИКТАТУРИ	206
21. КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКИЙ	214
22. ЗА ЗБРУЧЕМ: РАЗОМ, АЛЕ ПОРІЗНО	224
23. ДИПЛОМАТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ 1920–1922 рр.	237
24. ЗАКОРДОННА ГРУПА УНРАДИ ТА УРЯД ДИКТАТОРА	254
25. ДОПОМОГА ВІД УКРАЇНЦІВ КАНАДИ ТА США	266
26. «НАЙГІРШИЙ ВОРОГ» ПОЛЬЩІ	274
27. «НАФТОВА» ДИПЛОМАТІЯ	280
28. СТОСУНКИ З НАЦІОНАЛЬНИМ АКТИВОМ КРАЮ. УКРАЇНЬСЬКА ВІЙСЬКОВА ОРГАНІЗАЦІЯ	288
29. РІШЕННЯ РАДИ АМБАСАДОРІВ	297
30. БЕРЛІН	303
31. УКРАЇНЬСЬКА ЕМІГРАЦІЯ ТА ІНСТИТУЦІЇ В НІМЕЧЧИНІ У 1920-х РОКАХ	308
32. ОТОЧЕННЯ ТА ІНСТИТУЦІЇ ПЕТРУШЕВИЧА В БЕРЛІНІ	318
33. ВПЛИВИ ПЕТРУШЕВИЧА В ЗАХІДНІЙ УКРАЇНІ У 1920-х рр. ЗАХІДНО-УКРАЇНЬСЬКА НАЦІОНАЛЬНО-РЕВОЛЮЦІЙНА ОРГАНІЗАЦІЯ	328
34. МІЖНАРОДНА ДІЯЛЬНІСТЬ ПОЛІТИЧНОГО ЦЕНТРУ ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ. ЛІГА НАЦІЙ	343
35. ОРІЄНТАЦІЯ НА РАДЯНЬСЬКУ УКРАЇНУ	351
36. СТОСУНКИ З УРЯДОВИМИ КОЛАМИ НІМЕЧЧИНИ	358
37. У ДОБУ НАЦИСТСЬКОГО ПРАВЛІННЯ	361
38. ПОЛІТИЧНИЙ ЗАПОВІТ	369
39. НА СКРИЖАЛЯХ ІСТОРИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ	378
ОСНОВНІ ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА	389

Наукове видання

Олег Павлишин

ЄВГЕН ПЕТРУШЕВИЧ

(1863-1940)

ІЛЮСТРОВАННИЙ БІОГРАФІЧНИЙ НАРИС

*Літературна редакція
Анни-Марії Волосяцької*

*Комп'ютерна верстка
та художня редакція
Андрія Кіся*

*Коректура
Дарії Комісарук*

Здано на складання 22.05.2013.

Підписано до друку 14.10.2013.

Формат 60x100/16

Папір офсетний.

Гарнітура Times.

Видавництво «Манускрипт-Львів»

вул. Енергетична 22/10

м. Львів 790026

тел.: +38 (032)227-68-24

Інститут історичних досліджень

ЛНУ ім. Івана Франка

вул. Університетська, 1/328

pavlyshynoleh@yahoo.com

Олег ПАВЛИШИН

кандидат історичних наук, доцент кафедри новітньої історії України Львівського національного університету імені Івана Франка, доцент Українського Вільного Університету у Мюнхені, науковий співробітник Інституту історичних досліджень ЛНУ. Автор посібника «Львівщина в добу Західно-Української Народної Республіки (1918–1919)» (Львів: Літопис, 2008); співавтор та співредактор праці «Західно-Українська Народна Республіка: Ілюстрована історія: Колективна монографія» (Івано-Франківськ–Львів: Манускрипт-Львів, 2008); співавтор колективної монографії «Нариси історії української революції 1917–1921 років» (Київ: Наукова думка, 2012).

Опис особи. — Description. — Person

Стать: } *висока* Очі: }
Taille: } ..... Yeux: }
Height: } *haut* Eyes: }

Лице: } *подовге* Ніс: }
Visage: } ..... Nez: }
Face: } *allongé* Nose: }

Волосся: } *сече* Вік: }
Cheveux: } ..... Âge: }
Hair: } *gris* Age: }

Особливі знаки: }
Marques distinctives: } .....
Special peculiarities: }

Власноручний підпис власника пасп
Signature autographe du porteur:
The own signature of the bearer of